

Олександр Бацура

ВІЛЬХОВЕЦЬ – КОЛИСКА МОЄЇ ДОЛІ

Підлітковий вік – це той період, коли хлопчики ще не знають чи продовжувати бити дівчаток, чи починати цілувати їх

Джин Уолдер, американський актор і письменник

Моїм батькам присвячується

ВІЛЬХОВЕЦЬ – КОЛИСКА МОЄЇ ДОЛІ

ХУДОЖНЯ АВТОБІОГРАФІЯ

Книга друга

Чернівці
«Місто»

Слово до читача

Коли читаю книгу Олександра Бацури «Вільховець – колиска моєї долі», мимоволі в пам'яті спливають рядки з пісні «Шкільні роки», котру я написав для своєї родички, Олени Григоращ, з нагоди закінчення нею навчання у Вільховецькій середній школі.

Здається вчора це було...
До школи йшло усе село,
Та збігли вмить
Пора дитинства золота!

Не відкрию великого секрету, коли скажу що усі ми родом з дитинства. Роки, проведені з друзями – однокласниками чи однолітками з плином часу видаються нам не просто щасливими й радісними. Чим далі, вони все більше перетворюються на недосяжний ідеал, про котрий можна лише мріяти...

- А чи можна хоча б на мить повернутися в дитинство, - запитую я себе подумки і одразу ж знаходжу відповідь: «Чоловіче! Ти уже там, в своєму шкільному дитинстві». Щойно працював на експериментально-дослідній ділянці, опісля пограв з друзями у футбол на спортивному майданчику перед школою, а далі всі гуртом подалися до ставу у центрі села, котрий ще й досі зветься «сажавка». І всі оці метаморфози, перевтілення, телепортації творить з тобою оця чудова, щира й правдива розповідь-сповідь Олександра Бацури.

Одночасно, ніби в 3-D форматі, з тобою поруч і твої вчителі, і друзі-однокласники, і старші хлопці та дівчата. Зі своїми турботами – секретами - планами – мріями, а ти не просто сторонній спостерігач, а активний учасник усього того дійства під назвою: «шкільне життя».

Отаку чудасію творять і витворюють зі мною спогади Олександра Федоровича.

У них, оцих спогадах, гармонійно поєдналися і серйозні роздуми, і веселі пустощі шкільної дитвори, подекуди з драматичними фіналами, й історія розвитку колективного господарства та розбудови села. Але родзинкою книги є усе такі психологізм, який супроводжує автора від першої і до останньої сторінки твору, бо саме там проглядається його внутрішній світ - світ дитини, підлітка, юнака і його взаємодія з оточуючими: рідними, друзями, односельцями.

Не кожному з нас, дорослих, вдається зберегти з роками у своїй душі та пам'яті оригінальність колишніх відчуттів і переживань з усіма їх відтінками

– барвами – переливами – відблесками... Автору невимовно пощастило і сьогодні він своїм скарбом щедро ділиться з нами.

Світлини, котрі супроводжують текст, гармонійно доповнюють полотно спогадів, будять давні, місцями пригамовані, а подекуди й добряче мною призабуті відчуття чудової пори життя – дитинства та юності, і я ніби в справжній машині часу повертаюся в минуле, подумки спілкуюся з батьками, друзями, учителями. І знову мимоволі зринають слова з пісні:

Вам дорогі учителі,
Уклін низенький до землі,
Добра – з роси й води,
Ви в серці будете завжди!

Це аж ніяк не перебільшення, бо тільки з роками розумієш стільки в тебе вкладено професійних зусиль аби твоє подальше життя було наповнене змістом.

Читаючи книгу, не раз замислювався до якого літературного жанру її можна віднести: чи то до белетристики, а чи до мемуаристики і врешті – решт таки придумав новий жанр – громадська історія. І не усміхайтеся так іронічно будь ласка, бо ж саме так воно і є – життя шкільної (і не тільки) громади на тлі тогочасся очима активного її сучасника – то справжнісінька громадська історія.

То ж приємного усім читання і ще приємніших спогадів, шановні друзі.

**Олександр Янцаловський,
випускник Вільховецької середньої школи**

ПОДЯКА

Висловлюю щирю вдячність усім моїм рідним, друзям, однокласникам, знайомим, односельцям, які ділилися своїми спогадами, фотографіями із сімейних альбомів, відповідали на мої звернення і жваво дискутували щодо подій чи світлин.

Дякую вам, мої дорогі редактори і коректори, які слухали і читали авторський текст, знаходили неточності, робили зауваження, радили, хвалили й критикували, бажали успіхів.

Вдячний усім вам за моральну й матеріальну підтримку щодо цієї публікації.

НОВІ ДРУЗИ І ВЧИТЕЛІ

В попередній автобіографічній книзі «На берегах мого дитинства», написаній у формі щоденника, я розповів читачам про свої дитячі роки і те, що з ними було пов'язано. Продовження художньої автобіографії викладаю вже в традиційному розповідному стилі. Отож далі було таке...

Пам'ятний і незрівнянний, багатий на різноманітні приємні несподіванки 1961 рік продовжував приносити новини. Коли після незабутньої подорожі на Чорне море я повернувся у Вільховець, то дізнався, що двічі став дядьком. Сестра і братова у серпні 1961 року майже одночасно народили первістків. Новонародженого мешканця міста Балти на Одещині на честь батька назвали Миколою, а москвичку - Іриною. Друга звістка була менш радісною: у новому навчальному році доведеться вчитися не в шкільному приміщенні неподалік дому, а в навчальному комплексі, який усі називали «народною школою». Оскільки дорога туди була далеченькою, то вже не зможу прибігати на велику перерву додому та ласувати чимось смачненьким. Ще в ранньому дитинстві, коли брат або сестра зрідка брали мене до «своїєї» школи, я мріяв, що колись, як і вони, буду вчитися у просторих світлих класах, гуляти алеями дендропарку та ганяти м'яча на спортивних майданчиках народної. І ось ця мрія збулася.

Відпочинок у піонерському таборі тривав до середини вересня тож свято першого дзвоника довелося пропустити. Увійшовши вперше в свій п'ятий «А», зустрів там чимало незнайомих облич. Нові однокласники були із сусіднього села Нова Гута. Гутянських дівчаток звали: Галя Бистрицька, Віра Бучарська, Галя Вонсович, Олена Вонсович, Петя Вонсович, Галя Людуховська, Тося Шушковська, Петя Шатковська та Ванда Чайковська. Хлопців було менше - Михайло Вознюк, брати Юзьо і Ладзьо Тримбачевські, Болеслав Чайковський та Сашко Янкевич.

А ще з'ясувалося, що в класі зосталося лишень одне вільне місце, і те за першою партою перед самим носом у вчителів. Ось такої - ні повернутися, ні заговорити. Хай тобі грець! На уроці всі чимось займалися і лише я не міг призвичаїтись до шкільних реалій. Настрій був зовсім неробочим, бо безтурботна атмосфера канікул не відпускала... Подорожі, цікаві походи, а ще вечірні багаття на березі Чорного моря та захоплюючі розповіді вожатої Світлани Олександрівни ... і все це вже в минулому. Як і не було. Я замислився. Зі стану блаженства мене вивів ледь чутний дотик. Озирнувся, але у гутянських дівчаток, які сиділи за моєю спиною, жоден м'яз на обличчі не сіпнувся і вони щось безтурботно писали в зошитах. Майнула думка, що це мені приверзлося і насправді ніхто мене не чіпав. Та коли наступного

уроку усе повторилося, сумніви зникли. Скажу відверто, що після поїздки в «Молоду гвардію» до дівчачої уваги я вже став звикати, а тому їх активна поведінка не була для мене чимось несподіваним. Та й хіба дівчинка не має права бути ініціатором знайомства? Адже в Одесі було й не таке. Залишалася якась дрібниця: дізнатися, хто ж це такий сміливий, вірніше, смілива. Проте згодом ніякої особливої зацікавленості своєю персоною я більше не помічав. Хоча...хто його знає. Але той дотик я добре запам'ятав.

На великій перерві познайомився з класним керівником і учителькою фізкультури Фоміною Раїсою Феодосіївною. Саме вона допомогла мені швидше призвичаїтися до нових умов та надолужити прогаяне. Нові реалії не тішили, бо предметів стало набагато більше, домашні завдання складнішими, а вільного часу - менше. Ще одна прикрість - тепер батько одразу ж знатиме і про погані оцінки, і про мої негідні вчинки також.

У п'ятому класі, на відміну від молодшої школи, кожен предмет викладав інший учитель. Українську мову та літературу - Атаманюк Олена Ісаківна, ботаніку - батько, фізичну культуру - класний керівник, ручну працю - Гандзюк Григорій Андрійович, музику й співи - Янцаловський Іван Броніславович. Нашими вчителями в п'ятому-шостому класах також були три подружні пари. Зокрема, Вапняр Олександр Михайлович, колишній директор школи, викладав географію, а його дружина - Фесенко Галина Кузьмівна - математику; Федір Іванович Громніцький був учителем російської мови та літератури, а Комарніцька Аделя Миколаївна - історії; Комарніцький Адольф Миколайович учив нас малювання, а дружина - Полякова Валентина Іванівна - французької мови.

Для більшості учнів найбажанішими були уроки фізкультури, співів, малювання та ручної праці. Але окрім цього, ми мали ще й свої особисті уподобання - предмети, до яких, як кажуть, найбільше «лежала душа». Наприклад, для Сашка Янкевича - українська мова й література. Він дуже гарно писав перекази, в яких робив вдалі порівняння, знаходив чудові мовні звороти, підбирав незвичні й влучні слова. Уривки з його творів Олена Ісаківна зачитувала усьому класу й ставила талановитого учня в приклад. Я й до нині пам'ятаю цитати з його творів про «юрбу горобчиків» чи «блакитні блюдця озер, що вдивляються в небо».

На уроках фізкультури з-поміж однокласників вирізнявся Мишко Вознюк. Наш правофланговий найшвидше бігав і найдалше метав гранату та й в інших спортивних дисциплінах він був серед кращих. А ще Михайло палко вболівав за шкільні збірні з ігрових видів спорту. Ця пристрасть була настільки сильною, що Мишко навіть пропускав уроки задля поїздки на районні змагання, коли там виступала наша команда з футболу, баскетболу

чи ручного м'яча. На стадіоні він так азартно вболівав, що міг самотужки перекидати цілу групу підтримки команди супротивника.

Для мене й Колі Олександрова найцікавішими в п'ятому класі були уроки математики. Добувати корені, маніпулювати з дробами чи розв'язувати приклади на декілька дій, а згодом з нетерпінням зазирати на останню сторінку підручника, щоб звіритися з відповіддю - було великою насолодою. Фесенко Галина Кузьмівна, яка вже завершувала педагогічну кар'єру, мала власний підхід до викладання «цариці наук». Вона ніби ділила клас на кілька категорій. На тих вихованців, які не хотіли вчитися, вчителька просто «махнула рукою» і рідко приділяла їм увагу. Тож вони, кинуті напризволяще, поводитися як заманеться. Для втихомирення бешкетників Галина Кузьмівна постійно тримала в руках лінійку, циркуль або трикутник. Підійшовши до порушника дисципліни та замахнувшись дерев'яною штуківиною, грозила: «Ось я тобі зараз...». Однак, здебільшого, намірами все і завершувалося.

Учнів, яким складно було розібратися в математичних закономірностях, але вони прагнули цього, вчителька підбадьорювала, добирала посильні приклади й задачі та щедро розсипала похвали за вірні рішення. А тих, які могли вирішувати завдання самотужки, Галина Кузьмівна завантажувала максимально та влаштовувала справжні змагання на правильність і швидкість розв'язання. Прагнення до перемоги спонукало до боротьби і ми з Колею цілковито поринали в змагання, не помічаючи безладу, який іноді траплявся на уроках математики. Часто до нас підключалася ще й Галя Ковальчук, яка була відмінницею з багатьох предметів, у тому числі й з математики. Саме на уроці, який більше схожий на забаву, коли ми були розкуті й одночасно працювали на межі можливостей, матеріал засвоювався легко та невимушено. Проте загалом така методика є доволі суперечливою, в тому розумінні, що дозволяє вдосконалюватися небагатьом, натомість, позбавляє інших дітей перспективи знати математику.

На уроках ботаніки, які викладав мій батько, атмосфера була зовсім іншою - в класі панували порядок і дисципліна. Не буду зараз вдаватися до тонкощів його методики, бо про неї детальніше розповім згодом, лише зауважу, що успішність з цього предмету була однією з найвищих не лише завдяки педагогічному вмінню, але і його строгому характеру. Ніхто з учнів не хотів попадати Федору Степановичу на уста й чути на свою адресу іронічні коментарі та порівняння. На відміну від Галини Кузьмівни, він більше уваги приділяв дітям, які не були відмінниками. Саме вони були в центрі уваги в кабінеті біології й частіше за інших брали участь в

обговоренні теми уроку. Серед однокласників особливо ретельно готувалася до його уроків Тося Шушковська, яка завжди була на чільному місці в рейтингу успішності.

Петя Удра з усіх шкільних предметів перевагу надавав історії. У шкільній, а згодом і сільській бібліотеках не було, мабуть, жодного видання про минувшину, які б він не прочитав. Насамперед цікавився добою середньовіччя та зачитувався історичними романами Семена Скляренка «Святослав» і «Володимир», які щойно з'явилися на книжкових полицях, а також популярною трилогією Василя Яна «Чингиз-Хан», «Батый» та «К «последнему морю» про нашествя монголів на Русь. Згодом в старших класах, коли ми стали друзями, Петро водив мене на околицю Вільхівця на маціорську дорогу, звідки найкраще було видно панораму земляної фортифікаційної споруди, зведеної в сиву давнину, а ще цікаво розповідав про часи татаро-монгольської навали. З його вуст часто зривалися невідомі мені слова: «улус», «тумен», «ятаган». Завдяки йому я також захопився історичними романами та багато прочитав з того, що він мені порекомендував.

Одній з найкращих моїх шкільних товаришок і красуні - Галюсі Бучарській - понад усе подобалася географія. Щойно вчитель на перерві перед уроком розвісить карти, а вона вже, тут як тут, стоїть з указкою та показує друзям гірські вершини чи океанічні впадини. Іноді мандрівки мапою так затягувалися, що дівчатка та хлопчики не помічали Олександра Михайловича Вапняра, який чекав на завершення диспуту. До речі, в нашому класі було чотири Галі, а п'яту, Бучарську, всі звали Галюсею. Олександр Михайлович, на відміну від дружини, Галини Кузьмівни, яка на уроках вирізнялася експансивністю, був спокійним і врівноваженим. Ніколи не ставив учнів у незручне становище, не займався моралізацією, поважав гідність кожного. Коли хто-небудь спізнювався, він вникав у ситуацію і допускав, що спізнення викликане поважними причинами тож нічого вияснити обставини.

Подружка і сусідка Галюсі, Валя Хом'якова, захоплювалася іноземною мовою. Принагідно зауважу, що до 1961 року вся вільховецька школа, образно кажучи, «розмовляла» винятково німецькою. Тоді чомусь панувала думка, що саме ця мова для нас є перспективною і вкрай необхідною. Рани війни довго не загоювалися... Гегемонія «дойчланд» зрештою закінчилася, коли випускниця Донецького вчительського інституту іноземних мов Валентина Іванівна Полякова наважилася розпочати викладати у школі французьку – мову, яку у вузі вона вивчала як паралельну основному предмету - німецькій. Російськомовній корінній мешканці великого

індустріального міста дуже нелегко давалася адаптація до умов життя в аграрному подільському селі. Та коли звикла до нових реалій, то зважилася на експеримент. Молода вчителька дуже прагнула, щоб французька стала для нас улюбленим предметом і всіляко до цього заохочувала. Серед усіх першопрохідців français Валя Хом'якова виділялася не тільки виразним читанням і знаннями правопису, але й гарним прононсом, вправно картавлячи літеру «г», як це роблять жителі окремих французьких провінцій. Валя вдосконалювала навички з іноземної, домовляючись про додаткові заняття з Валентиною Іванівною. У той час в селах такого промислу, як репетиторство, не існувало. Та й звідки тоді селяни могли брати кошти для оплати вчителям.

Продовжуючи тему позаурочних занять, коротенько переповім історію, яку почув від батьків. Мама мені неодноразово розповідала про те, що один із улюблених батькових учнів, Франц Ліпінський з Глимбівки, мав звичку або вірніше внутрішню потребу досконало знати все, що він прочитав у підручнику чи почув на уроці. А коли чогось не второпав, то залишався після занять і буквально зі сльозами на очах просив педагогів пояснити незрозуміле. Ніхто й ніколи йому в цьому не відмовляв. Заради справедливості скажу, що таких настирних учнів, як Франц чи Валя, було небагато. Зауважу й те, що після школи перший вступив до Московської сільськогосподарської академії й став ученим-аграрієм, а друга закінчила французьке відділення факультету іноземних мов Чернівецького державного університету і працює педагогом.

Мої майбутні однокласники - випускники Новогутянської початкової школи з класним керівником (зліва направо, починаючи з верхнього ряду і донизу): Чайковський Болеслав, Янкевич Олександр; Вонсович Галина, Чайковська Ванда, Тримбачевський Владислав, Вонсович Олена, Людуховська Галина; Ліпінська Галина, Бучарська Віра, Ковальський Павло Матвійович, Шатковська Петрунеля, Бистрицька Галина; Вонсович Петрунеля і Шушковська Костянтина.

Весна 1961 року. Ми закінчили четвертий клас (зліва направо, вертикально): Вася Ільченко, Коля Олександров, Оля Григораш, Вітя Пресліцький, Галя Кошовська, Володя Дендюк, Ліда Дендюк, Галюся Бучарська, Марійка Коломієць, Віра Юхимівна, Петя Удра, Галя Ковальчук, я, Валя Хом'якова, Володя Бетлій, Ніна Врублевська, Галя Цілімецька, Володя Петраш, Володя Баранюк та Коля Ільницький. З нового 1961-1962 навчального року наші класи майже у повному складі стануть п'ятим «А» Вільховецької середньої школи.

П'ятикласник (фото ліворуч). Мене вже не стригли наголо, але весною на переніссі ще з'являлися поодинокі конопатинки. Мої подружки-однокласниці Галя Кошовська і Галюся Бучарська. Дружні стосунки між ними тривають й донині.

Ковальчук Галя. Відмінниця і надійна подруга. А на наступній світлинці - це моя майбутня однокласниця з Нової Гути Тося Шушковська (в центрі) з подружками Галею Баранюк та Стасею Шушковською.

У 1953 році в одному із всесоюзних молодіжних часописів ціла сторінка під назвою «450 юних мічурінців» була присвячена натуралістам-мічурінцям Вільховецької середньої школи. З поміж іншого, в газетній розповіді йшлося про дуже талановитого дослідника-восьмикласника Франца Ліпінського, який став автором нових гібридних сортів томатів. Його шкільне захоплення згодом переросте у професійну діяльність. Франц Броніславович після закінчення «тімріязівки» і захисту кандидатської дисертації, очолить відділ селекції та насінництва у провідній профільній науковій установі країни. На фото: Франц Ліпінський.

Галина Кузьмівна Фесенко була нашою вчителькою математики у середніх класах. На фото 1966 року вона з учнями 8-Б (зліва направо, зверху вниз): Кошовський Микола, Боднарчук Михайло, Коломієць Петро, Бацура Іван, Ванденко Олександра, Нагорняк Петро, Шевчук Марія,

Пекелей Володимир, Цілімецький Анатолій; Пресліцький Бенедикт, Мазуренко Микола, Сивун Софія, Баранюк Софія, Лисько Олена, Дендюк Надія, Кобилецька Олена; Пивоварова Світлана, Бацура Марія, Войтенко Софія, Фесенко Г.К., Слободянюк Софія, Дегтяр Ольга і Могила Докія.

Раїса Феодосіївна Фоміна у середній школі викладала фізичну культуру. Вона була нашим класним керівником у п'ятому-восьмому класах. Мати такого наставника, особисто для мене, було великим везінням. Саме завдяки її старанням наш клас завжди вирізнявся високою успішністю і гарною поведінкою. Вона давала слухні поради, застерігала нас від необачних кроків, вчила бути вихованими й гарно поводитися.

НАРОДНА ШКОЛА

Хоча Вільховець віддавна був великим населеним пунктом, заклад освіти в цьому старовинному наддністрянському селі, як засвідчують відомі архівні документи, був заснований лише у 1881 році. Збудована на кошти селян, школа мала одну кімнату і називалася - однокласне міністерське народне училище. Читати, рахувати й писати учнів тут вчив один педагог упродовж чотирьох років, а сам клас був поділений на 4 групи. Випускна - складала екзамени. Раніше окремих вільховецьких дітей грамоти навчав сільський дяк у власному будинку, відомому згодом як «дякова хата».

Однак, небезпідставно, закрадаються сумніви: невже майже до кінця ХІХ століття в селі не було школи? Ще з князівських часів наш край населяли його корінні жителі - руси, які славилися своєю освіченістю. До того ж, у Вільхівці впродовж віків існувала уніатська церква й грамотні священнослужителі. У період перебування села у складі Великого Князівства Литовського й Речі Посполитої в місцевій громаді поселилося багато жителів єврейського та особливо польського походження, які тут вкоренилися на віки й мали тісні зв'язки з історичною батьківщиною. Тож цілком ймовірно, що крім індивідуального, у Вільхівці могло існувати колективне навчання дітей у початковій шкільній установі. Проте без документів із вітчизняних чи

закордонних (насамперед польських) архівів важко щось стверджувати достеменно.

У 1897 році народне училище було реорганізоване у навчальний заклад під назвою Вільховецька церковнопарафіяльна школа. В селі запрацювала й школа грамоти для дівчаток, основним спрямуванням якої було вивчення православної релігії. Впродовж трьох років юних вільхівчанок навчали читати, писати, рахувати, а також церковному співу й домоводству. В цей період відкрилися церковні школи в сусідніх селах: Новій Гуті, Ставчанах, Глимбівці, Рудківцях.

На початку ХХ століття в царській Росії пройшла адміністративна реформа та були створені нові органи місцевого самоврядування - земські управи, які сприяли будівництву шкільних приміщень, залучаючи до цього населення. Саме в такий спосіб у 1906-1907 роках була збудована Вільховецька земська початкова народна школа або просто - народна школа. Ця назва «народна школа» збережеться за освітнім закладом ще на довгі роки. В навчальному корпусі були класні кімнати й квартира для вчителя. До революції 1917 року в ній навчалося близько 60 учнів. Серед них: дідусь Степан, бабуся Олександра та їх брати і сестри.

Наприкінці 1920 року на території Поділля остаточно встановилася радянська влада, яка розпочала помітні зміни у багатьох сферах життя, в тому числі й у системі народної освіти. Навчальні заклади були відокремлені від церкви. Наразі в селі відкрили початкову чотирикласну, а згодом - семикласну трудову школу. Постійно зростала кількість вчителів і учнів. Останніх на початку 30-х років було вже більше трьох сотень. Вільховецьку семирічку свого часу закінчив мій батько, дядько Євген та інші родичі.

З 1934 року у Вільхівці почала функціонувати середня школа з десятирічним терміном навчання. Для організації навчального процесу насамперед потрібно було багато нових приміщень. Ані фінансових, ані матеріальних ресурсів на нове будівництво не вистачало, тож влада знайшла простий вихід із проблемної ситуації. На той час в країні вже повним ходом йшла колективізація землі та майна й значна частина заможних селян потрапила в клас «куркулів», серед них і родина мого прадіда Тихона Понуркевича. У багатих господарів забирали все: землю, худобу, реманент і ... житло. Частину із відібраних помешкань переобладнали у початкові класи, що знаходилися в різних кутках села. Середні і старші класи навчалися в будівлі колишньої земської початкової народної школи, конфіскованих будинках священника («попівський дім») та дяка («будинок дяка»). Шкільну територію розширили за рахунок земель конфіскованих у

заможних селян та церковної громади. Цьому навчальному комплексу у спадок залишилася назва «народна школа».

У 1937 році відбувся перший випуск десятикласників. Серед 32 вихованців школи були й жителі сусідніх сіл - Ставчан, Куражина, Глимбівки, Слобідки, Кучі. Поступово міцніла матеріально-технічна база навчального закладу. Перед початком війни в школі вже було багато різного унаочнення, струнні інструменти й піаніно, відкрилися бібліотека та книжковий магазин, зростав фруктовий сад і збільшувалася кількість вуликів на шкільній пасіці. На той час учнів уже було понад чотири сотні, яких навчали 25 педагогів.

Під час окупації школа не працювала, а багато майна було знищено.

У квітні 1944 року, після звільнення території району від загарбників, Вільховецька середня школа відкрилася заново. Навчальний процес у перші повоєнні роки налагоджувати було складно. Діти-переростки неохоче поверталися в класи, багато педагогів загинули на фронті або покинули село. Завдяки зусиллям моїх земляків у короткі терміни вдалося все відродити. У цьому оновленому навчальному комплексі здобували середню освіту мої рідні брат і сестра та численні родичі.

Першим директором Вільховецької середньої школи призначили Семинаша Федора Тарасовича. Він очолював навчальний заклад до 1939 року. Далі керівником був Вапняр Олександр Михайлович, який у 1945 році передав повноваження Тернавському Петру Михайловичу, а той незабаром - Дмитру Даниловичу Сусяку. Фронтвик, педагог за покликанням, людина щедрої душі Дмитро Данилович доклав багато зусиль для формування професійного вчительського колективу і розбудови території навколо навчальних корпусів. А у 1954 році нашу школу очолив бойовий офіцер, колишній військовий льотчик, філолог за фахом Павло Якимович Яремчук. Він продовжив роботу попередників щодо залучення в учительський колектив досвідчених професіоналів, розбудову матеріально-технічної бази і впорядкування довкілля.

Оскільки я народився в родині вчителя, то з раннього дитинства пам'ять закарбувала багато прізвищ батькових колег, що працювали у Вільховецькій середній школі наприкінці 40-х - початку 50-х років: Мамаєвський Василь Васильович, Крайнік Іван Петрович, Романюк Ніна Семенівна, Глуха Валентина Павлівна, Конькова Ольга Василівна, Романюк Володимир Никифорович, Вержановський Франц Ульянович, Рожанський Йосип Сигізмундович, Бурковська Катерина Федорівна, Яремчук Лідія Дмитрівна, Зелененька Ольга Петрівна, а також подружжя Тоцьких, Паустовських, Кульчицьких, Тернавських. Я назвав прізвища не усіх

учителів, бо одних уже згадав в попередньому розділі, а про інших розповім дещо пізніше. Та одну категорію педагогів хочу виділити окремо - наші перші вчителі, які працювали в післявоєнні роки і вчили нас з першого по четвертий клас. Одних я лишень згадаю, а інших ви ще й побачите на фото, а заодно, шановні мої земляки, впізнаєте себе й своїх улюблених наставниць: Драгомерецьку Антоніну Іванівну, Кошовську Меланію Ксенофонтівну, Петраш Надію Марківну, Понуркевич Ларису Олександрівну, Понуркевич Надію Герасимівну, Сожанську Надію Антонівну, Понуркевич Ганну Федорівну, Тернавську Віру Юхимівну, Строцьку Людмилу Мартинівну.

У народну школу я прийшов у період чергової освітянської реформи. На межі 50-60-х років у Радянському Союзі пріоритетом стало поєднання освіти та виробничих професій. Тож на фасаді одного зі шкільних корпусів з'явилася нова вивіска: «Вільховецька середня загальноосвітня трудова політехнічна школа з виробничим навчанням». На той час в школі усі класи були паралельними, був заочний відділ, вчилася понад пів тисячі дітей і працювало пів сотні педагогів. Принагідно зазначу, що очільником Вільховецької середньої школи, який вручав мені атестат про середню освіту, був Грицюк Іван Микитович. На його долю випали нелегкі клопоти, пов'язані зі зведенням нової будівлі навчального закладу. Згодом школу очолив Кукурак Микола Іванович, який завершував будівництво й матеріально-технічну комплектацію, а також налагоджував навчально-виховний процес у новозбудованій школі. До речі, Микола Іванович був одним із найактивніших поборників початку будівництва сучасного корпусу школи у нашому селі. Нині уже впродовж багатьох років директором Вільховецької загальноосвітньої школи I-III ступенів імені педагога-натураліста Федора Степановича Бацури є історик за фахом Шевченко Ігор Іванович.

Хочу зазначити, що становлення середньої школи у Вільхівці тісно переплітається із історією мого роду, як і багатьох інших вільховецьких родин. Насамперед «долучилися» мої прадідусь і прабабуся, у яких відібрали землю й житло та переобладнали їх садибу в шкільне приміщення. Прабабуся Олена заледве впрохала тодішнє керівництво взяти її на роботу прибиральницею, образно кажучи - «носити воду школярам». Разом з чоловіком Тихоном їм виділили невеличку прибудову у власній хаті, де вони доживали віку й терпіли знущання нової влади. Далі в школі працювали їх онуки: Федір, Надія, Іван, Поліна і Галина.

Найпершим був мій батько Бацура Федір Степанович, який обіймав посаду вчителя біологічних дисциплін у Вільховецькій середній школі з кінця 1947 року. Молодий, енергійний і вже досвідчений педагог (на той час

із майже п'ятнадцятирічним стажем освітянської роботи) за підтримки колег і директора школи заходився докорінним чином змінювати як систему навчання, так і зовнішній вигляд шкільної території. Це якраз співпало з періодом відбудови всього народногосподарського комплексу країни, зруйнованого страшним воєнним лихоліттям. Тож вчителі й учні, хто з іронією та скепсисом, а хто з бажанням й ентузіазмом, висаджували алеї з декоративних кущів, розбивали квіткові клумби біля шкільних корпусів, садили різні види дерев. Невдовзі в школі збудували теплицю, крільчатник, міні-звіроферму з басейном, заклали новий фруктовий сад, навчальні і науково-дослідні земельні ділянки. У кінці 40-х і на початку 50-х років батько, який був одним із організаторів юннатівського руху в нашому краї й в Україні, долучив до нього майже всіх старшокласників. За високоефективну дослідницьку роботу та вирощування рекордних урожаїв багато тодішніх юних мічурінців були відзначені золотими медалями ВДНГ. Батько отримав три таких медалі. Значні зміни Федір Степанович привніс і в діючу в ті роки систему шкільної освіти. Він завжди сповідував багатогранний підхід у навчальному процесі. Благо, що біологічні дисципліни чи не найкраще для цього підходять. Бо тут легко поєднати теорію з практикою, навчити елементам дослідницької, творчої і самостійної роботи, впровадити у навчання змагальність та ігрову атмосферу, образно й чітко пояснити суть живої природи та її розвиток.

За видатну діяльність у галузі народної освіти та особливі особисті заслуги у навчанні й вихованні підростаючого покоління Федір Степанович був удостоєний найвищих у тодішній країні державних і галузевих нагород та почесного звання Заслужений вчитель школи Української РСР. Він був науковим кореспондентом Українського науково-дослідного інституту педагогіки і делегатом республіканського (1959) та всесоюзного (1968) з'їздів учителів. Нині Вільховецька середня школа I-III ступеня носить його ім'я.

Моя двоюрідна тітка Надія Марківна Петраш (Бацура), як і батько, почала працювати у Вільховецькій середній школі вчителькою молодших класів уже маючи солідний стаж, набутий в ряді навчальних закладів району. Любов до професії в поєднанні з педагогічним хистом і бажанням навчити кожну дитину не лише грамоти, але й людяності - найкраще характеризують її як наставника. Вона була беззаперечним авторитетом для своїх вихованців. Нерідко батьки, які намагалися допомогти своїм чадам готувати уроки, чули: «Ні, мамо, ти не правильно показуєш. Нас Надія Марківна в школі вчить писати літери по-іншому». Під пильним оком першої вчительки діти виписували, виводили кожну літеру. Скільки ж то треба мати терпіння, щоб до кожного малюка знайти підхід, підтримати, щось підказати чи виправити,

а іноді витерти сльози чи носа маленькій людині. Зі слів моїх друзів, вона легко й доступно пояснювала, терпеливо вислуховувала, а ще підбадьорювала й заохочувала учнів. Всі, кого вчила Надія Марківна, також стверджують, що їх наставниця була вимоглива і сувора до порушників дисципліни. Трудова книжка Надії Марківни рясніла подяками й заохоченнями, її портрет тривалий час прикрашав районну «Дошку пошани». Але найвищою відзнакою праці були увага і вдячність вихованих нею учнів. Напередодні свят на її ім'я приходило безліч листівок, лунали телефонні дзвінки. А ті, хто жив поруч, часто навідувалися до першої вчительки. До речі, дві старші доньки тьоті Наді - Галя й Ніна, за прикладом матері, також закінчили освітянські навчальні заклади.

Інша моя тітка Поліна Федорівна Кукуряк (Войтенко) також педагогічну кар'єру розпочала в сусідньому селі. Після закінчення фізико-математичного факультету Кам'янець-Подільського педінституту її направили на роботу в Калюську середню школу - одну з найкращих у районі. Серед кваліфікованих педагогів молода вчителька набиралася досвіду й формувала власну модель викладання. Там вона вийшла заміж за колегу-педагога Кукуряка Миколу Івановича і сімейна пара невдовзі перебралася у Вільховець.

Математика для багатьох учнів доволі складний предмет, бо для засвоєння вимагає не лише доброї пам'яті, але й своєрідних математичних здібностей. Тому, зіштовхнувшись із проблемами вивчення «цариці наук», діти, які не мають відповідного хисту або бажання, втрачають інтерес до предмету і не піддаються ні на які вмовляння. Але Поліна Федорівна була з тих педагогів, які коли поставили собі за мету навчити дитину, то обов'язково свого досягнуть. Так трапилося і з моїм молодшим товаришем, який ще в третьому класі вирішив стати істориком, а тому ігнорував усі інші дисципліни. Проте тьотя Поліна знайшла підхід і примусила норовливого «історика» так швидко і надовго вивчити теореми й правила під час екзамену, що він і до сьогодні пам'ятає «а» квадрат плюс «в» квадрат і майже всі тригонометричні функції. Одним із елементів її педагогічної майстерності було вміння тонко керувати процесом навчання, стимулювати активність учнів. Заохочувала вона не лише оцінками та привітним словом, але й суворим поглядом. Вміла дотепно й влучно іронізувати, після чого порушник дисципліни нітвся і надовго затихав, бо отримував ще й порцію глузувань від товаришів. Високий авторитет в учительському колективі, повага учнів і батьків, відзнаки та визнання на регіональному рівні були заслуженим результатом її майже піввікової праці на освітянській ниві.

На відміну від родичів, про яких йшлося вище, Іван Маркович Бацура не мав педагогічної освіти, але його внесок у розбудову навчальної установи у Вільхівці також досить вагомий. Впродовж багатьох років він працював лаборантом у біологічному кабінеті і брав участь у виготовленні численних унаочнень (таблиці, гербарії, чучела, муляжі), будівництві теплиці і догляді за рослинами закритого ґрунту, облаштуванні квітників біля шкільних корпусів. Чимало зусиль йшло на догляд за алеями, декоративними кущами, дослідними ділянками. А ще, образно кажучи, на плечах мого дядька була пасіка, крільчатник, звіроферма та садок. До речі, все це створювалося й утримувалося за умов тотального дефіциту коштів і матеріалів. Звичайно, самотужки такий обсяг робіт здолати неможливо. Тому основні навантаження по догляду за зеленим господарством і тваринами припадали на молодих вчителів та учнів середніх і старших класів. Зазначу, що серед тих, хто брав участь у розбудові докільця нашої школи, була й моя троюрідна сестра та племінниця Івана Марковича - Шаргородська (Петраш) Ніна Петрівна, яка певний період працювала лаборантом в кабінеті біології. Ця посада на все життя прищепила їй любов до квітів. Ще одна моя родичка Таїсія Павлівна Півторак (Яремчук) свою освітянську кар'єру також розпочала з цієї ж посади.

Наймолодша з онуків Тихона й Олени Понуркевичів - Галина Федорівна Христіна (Войтенко), на відміну від сестри Поліни, рідне село ніколи не полишала. Після десятирічки працювала в школі лаборантом і одночасно навчалася на біологічному факультеті Чернівецького держуніверситету. Згодом почала працювати на посаді вихователя у групі продовженого дня, яку відвідували учні молодших класів. Найскладніше було з найменшенькими – першокласниками - яких треба було то просити, то вмовляти, то заохочувати, а іноді й застосовувати інші прийоми, щоб юні дарування пообідали, відпочили, підготували домашні завдання. Позаурочна робота зі школярами вимагала від неї формування власного стилю поведінки, щоб не стати для дітей ні злою мачухою, ні аж занадто люблячою запопадливою мамою. Як пригадує Галина Федорівна, спочатку вона навіть трішки розгубилася від такого повороту подій, адже планувала бути вчителем-преметником, А тут крім біології, треба знати й математику, й мову, й географію. Відтворювала в пам'яті, як в тих чи інших ситуаціях вела себе її перша шкільна наставниця й двоюрідна сестра Надія Марківна Петраш. Навчання у вузі, професійні курси, практичний досвід помножений на бажання вдосконалюватися, згодом дали гарний результат. Разом з досвідом прийшла впевненість і бажання працювати молодшій школі. Про посаду вчителя природничих дисциплін стала забувати. Згодом Галина

Федорівна переходить в особливу категорію педагогів – стає першою вчителькою. Вона вже знає як знайти підхід до кожного, розуміє страхи й переживання малечі. Того заспокоювала й пояснювала що таке математичні дії, іншому уточняла значення незрозумілого слова. Були в її педагогічному арсеналі й цікаві ігри, й походи на околиці села, й різні конкурси творчого характеру. Галині Федорівні дуже важко було відпускати дітей. Чотири роки щодня разом. Вона звикала до них, а вони до неї, Це як велика сім'я. Яюсь зовсім непомітно, як одна мить, промайнули сорок сім років, відданих дітям і рідній школі. Зараз Галина Федорівна мудрою порадою допомагає дочці-педагогу, бавить онуків й тішиться успіхами своїх вихованців, які теж не забувають свою першу вчительку.

Серед нащадків мого другого вільховецького прадіда Парфентія Бацури також чимало вчителів. Однією з них є й моя племінниця Олена Василівна Смаровоз (Григорчук), яка нині працює у нашій школі. Природа наділила її багатьма якостями, що так необхідні для гармонійного виховання дітей. Притаманну їй креативність, творчі задатки, багатий духовний світ, вміння зацікавити дітей і розкрити прихований в них хист вона в значній мірі зуміла реалізувати на посаді заступника директора з навчально-виховної роботи. Згодом Олена Василівна стала викладати природничі дисципліни й продовжувати адміністративну кар'єру завуча. Відмінник народної освіти, вчитель-методист вищої кваліфікаційної категорії, керівник учнівських науково-дослідних робіт, які стали учасниками, призерами і переможцями багатьох регіональних і загальнодержавних конкурсів аграрного й еколого-натуралістичного спрямування - далеко не повний перелік здобутків Олени Василівни. Її обдаровані вихованці успішно захищають творчі роботи на засіданнях Малої академії наук, беруть участь у національних конкурсах. Вона й сама була учасником освітянського змагання «Вчитель року», де в номінації «Хімія» перемогла на районному та стала призером обласного етапу. Самоосвіта, пошук нових і вдосконалення вже апробованих власних педагогічних доробків - ось її кредо. Їй вистачає й уміння, й таланту, й наполегливості, щоб досягати високих результатів. Моя племінниця започаткувала гарну традицію, коли випускний клас висаджує поруч зі школою ялинову, кленову або березову алею. Нерідко після уроку, вона, педагог за покликанням, чує у слід: «Дякуємо вам, Олено Василівно, за знання!». Ця педагогічна рефлексія - найвища оцінка її праці.

У той час, коли ми прийшли вчитися в п'ятий клас, Вільховецька середня школа потопала у квітучих садах, зелені газонів, декоративних кущів і дерев дендропарку та пахучих барвистих квітах, висаджених на численних квітниках і доглянутих дбайливими руками школярів та педагогів.

Все навкруги: заняття в школі, спілкування з друзями, розваги і навколишній ландшафт, я сприймав якимось по-новому і дивився на світ не так як в дитинстві, бо вже став підлітком.

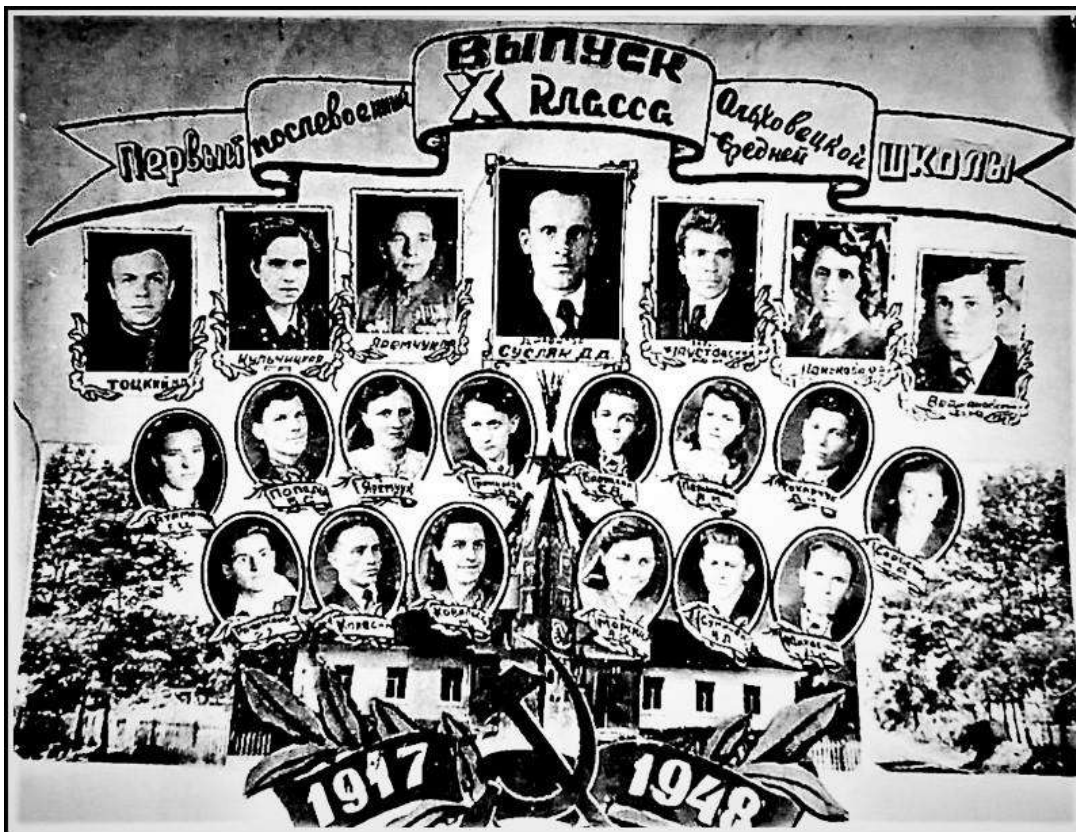

Мої бабуся Олександра та дідусь Степан (фото ліворуч) були одними із перших учнів народної школи. Вільхівчани Марія та Іван Чайки (фото праворуч) закінчили народну на початку минулого століття.

Я назвав це фото «Чотири покоління вільховецьких учнів». Зверніть увагу на дуже колоритну хату і солом'яний верх, зроблений у тодішніх традиціях, та оберег на причілку – величезний околіт із житньої соломи. Такими були житла моїх

земляків в 50-х. Таким тоді був мій босоногий Вільховець під солом'яними стріхами...

Перший повоєнний випуск Вільховецької середньої школи. Учителі (зліва направо): М.Тоцький, Л. Кульчицька, П.Я.Яремчук, директор Д.Д. Сусяк, Ю.І. Паустовський, О.В. Конькова, Ф.У. Вержановський. З випускників можу назвати лише окремі прізвища: Попель, Яремчук, Ковальська.

Учні і вчителі нашої школи наприкінці 40-х – початку 50-х. У центрі фото Павло Якимович Яремчук, Федір Степанович Бацура та Надія Марківна Бацура. З поміж учнів можу, і то лише з певною долею вірогідності, назвати Василя Ванденка, Григорія Лиська,

брата Леоніда Бацуру, Олександра Войтенка. Ліворуч з букетом квітів моя троюрідна сестра Надія Бацура, поруч з нею Галина Галаш.

На світлині другої половини 50-х сфотографовані (зліва направо.): Громніцька А.М., Понуркевич Г., Атаманюк О.І., Комарніцький А.М., Галаш П., Войтенко В., Чайковський Б., Шаргородський М., Драгомерецька В., Баранюк В., Полякова В.І., Яремчук П.Я., Вапняр О.М., Романюк Н.С., Олександра Григорівна – учителька фізкультури, Нагорняк В., Кошовська С., Кулиба І., Чайковська С., Радомський Б. та Чичановський О.

Це випускне фото моєї сестри Жені. Вона крайня ліворуч у верхньому ряду. Далі зліва направо і донизу серед тих, кого упізнав: Ігор Вапняр, Надія Косець, Іван Удра, Олена Яремчук, Михайло Косець, Надія Яремчук, Аркадій Кушнірчук, Надія Бетлій, Василь

Ванденко; Ганна Понуркевич, Василь Бетлій, Ніна Цілімецька, Евеліна Бенцало, Ганна Войтенко, Іван Прус, Жанна Вапняр. Учителі: В.В. Мамаєвський, Г.К. Фесенко, П.Г. Тернавський, А.М. Громніцька, П.Я. Яремчук, О.М. Вапняр, В.П. Глуха, В.Н. Романюк, Лідія Косець; Петро Бацура, Людмила Понуркевич та Григорій Гандзюк.

Випускники
1961 року.
Третій ряд
(стоять,
зліва
направо):
Баранюк
Валентина,
Бойко
Аделя,
Кошовська
Софія,
Кошовський
Анатолій,

Кобилецький Анатолій, Петраш Микола, Янкевич Станіслав, Чайковський Броніслав, Петраш Іван, Петраш Василь. Другий ряд: Цурканюк Надія, Готко Софія, Мельник Галина, Чайковська Станіслава, класний керівник Мамаєвська Ольга Григорівна, Дзубецька Євгена, Сожанська Євгена, моя троюрідна сестра Бацура Лідія. Перший ряд: Сербинюк Микола, Вонсович Галина, Григорчук Марія Нагорняк Ванда і Бетлій Олександр.

Фото 1961 року. Восьмикласники зі своїм класним керівником (зліва направо, зверху вниз): Баранюк Марія, Мазуренко Софія, Божаковська Софія, Божаковська Валентина, Тернавський Болеслав, Олександрова Олена, Христіна Галина, Кошовський Віктор, Тримбачевський Михайло; ...Гандзюк Надія, Комарніцька А.М., Могила

Софія, Пресліцька Ніна, Чичановська Зоя; Боднарчук Микола, Яворський Микола, П'янковський Віктор, Шаргородський Михайло та Мержвінський Іван.

На фото випускники 1969 року (зліва направо, зверху вниз) Петраш В., Могила М., Мельник І., Войтенко Л., Хом'яков М., І.М. Грицюк, Вихристюк А., Шевчук Г., Кошовська З., Боднарчук В., Нагорняк, Кременський Б., Трембачевська Г.,

Кімаковський Л., Ф.С.Бацура, В.І Гончаренко, М.К.Дендюк, В.П.Глуха, М.І.Кукуряк, В.І.Полякова, Слободянюк Н., Сербенюк В., Яцюк М., Могила Н., Нікітіна М., Фортельна Н., Нікітін В., В.О.Олембовський, Є.А.Бойчук, П.Ф.Кукуряк, О.П.Зелененька, Нагорняк С., Миронюк Є., Лящук Н., Григорчук В., Кременська Н., Горбатюк Л, Цілімецька О., Олійник М., Яремчук Т., Михайлюк В., Петраш Г., Могила М., Божаковський А., Тернавська М., Шевчук С., Гром'як Є., Грузева П., Висльовська Н., Орищук Н., Литвинюк М., Грузева Н., Прус С., Венгржановська В., Грабовська Б., Боднарчук А., Бетлій О.

Педагоги та випускники 70-го: (зліва направо і зверху вниз): Слободянюк С., Полякова В.І., Атаманюк О.І., Фоміна Р.Ф., Яремчук П.Я., директор школи Кукуряк М.І., Грицюк

І.М., Бацура Ф.С., Грицюк М.Г., Олійник В.І., Гром'як Г., Войтенко Г., Кошовська В., Понуркевич Н., Бацура Н., Рачинська Т., Олембовський В.О., Кордонець Н.А., Понуркевич І.К., Стецун А., Макарчук В., Преслицький К., Войтенко М., Яновська Г., Копичинська М., Курілко М., Макарчук Л., Григорчук О., Демчук Г., Ванденко Г., Явтушинський А., Кошовський В., Строцький М., Бацура І., Лисько С., Григораш В., Врублевська Н., Гвоздюк Н., Григорчук В., Григораш Н., Ліпінський В., Цілімецький В., Слободянюк В., Закит Л., Дендюк Г., Войтенко О., Бетлій В., Войтенко М., Слободянюк Г.

На світлині випускники 1973 року. Вчителі: Олійник В.І., Дендюк М.К., Кукурак П.Ф., Яремчук П.Я., Кукурак М.І., Понуркевич І.К., Атаманюк О.І., Бацура Ф.С., Полякова В.І., Випускники: Шевчук Г., Шевчук Н., Козека О., Вознюк З., Чичановський В., Бойчук Є.А., Цілімецький В., Шопська А., Понуркевич І., Войтенко Т., Комарніцький Е.; Михасюта В., Дудак В., Олембовська В., Бацура В., Мельник М., Петраш Н., Миронюк М., Бацура В.; Кошовська К., Фаткулін В., Удра Г., Орищук Є.

Випускники 1992 року з класним керівником Удрою (Войтенко) Лідією Леонтіївною.
Передній ряд: Самотюк Борис, Боднарчук Віктор, Коваль Руслан, Петраш Юрій, Гашенко Віктор, Васильєв Юрій, Москвітис Володимир, Ільченко Олександр, Колісник Ігор, Жучковський Михайло, Гнатишко Анатолій, Грохольський Олександр, Гвоздюк Олександр; Кубак Людмила, Довженок Олена, Баранюк Жанна, Стецун Світлана, Удра Тетяна, Удра Л.Л., Лучинська Валентина, Покотило Наталя, Пресліцька Валентина, Стецун Валентина, Погомій Марія, Паштерян Оксана, Шаргородська Тетяна та Бетлій Людмила.

Світлину я назвав «Впізнай себе». Не так легко розгледіти себе з-поміж понад трьохсот облич. Ймовірно, що це наймасовіша зйомка учнів і вчителів за всю історію Вільховецької середньої школи. На фото я впізнаю наших учителів: Поліну Іванівну Білун, Ларису Олександрівну Понуркевич, Валентину Іванівну Полякову, Діну Михайлівну Гавришенко, Олену Ісаківну Атаманюк, Поліну Федорівну Кукурак, Євгенію Антонівну Бойчук, Лідію Дмитрівну Яремчук, Аделю Миколаївну Комарніцьку, Павла Якимовича Яремчука, Адольфа Миколайовича Комарніцького, Павла Яковича Рачинського, Миколу Івановича Кукурака, Василя Кириловича Білуна, Віталія Івановича Олійника, Василя

Олександровича Олембовського, Ольгу Петрівну Зелененьку, Надію Антонівну Сожанську та Володимира Олександровича Дубіневича.

Вшанувати Надію Антонівну Сожанську і Надію Марківну Петраш (Бацуру) (на передньому плані з букетами квітів) прийшли представники громадськості села і району та колеги по роботі: Ковальчук П.П., Кошовська Г.Г., Кукур'як П.Ф., Григораш П.А., Дубіневич В.О., Понуркевич Г.Я., Понуркевич І.К., Комарніцький А.М., Кукур'як М.І., Яремчук П.Я., Дробик В.І., Олембовський В.О., Полякова В.І., Дендюк М.К., Комарніцька А.М., Білун П.І., Крисько С.Л., Білун В.К., Громніцький Ф.І., Бойчук Є.А та інші.

Щойно ви бачили як завершували свою учительську кар'єру Надія Антонівна і Надія Марківна. А вже наступне фото переносить нас на її початок. Такими стрункими й модно одягненими були тоді три Надії, три вчительки молодших класів – Косець, Бацура і Сожанська. Надія Герасимівна Понуркевич (Косець), як і її колежанки, після закінчення педучилища розпочала вчителювати не в рідному селі, а в сусідній Глимбівці. Але їй завжди хотілося додому. Особливо, коли ще дівчиною поневірялася у фашистських концтаборах та примусових роботах на німців. Для більшості з нас перша вчителька - образ доброти, знань, вміння, захисту, справедливості, образ такої собі колективної люблячої мами – строгої, але справедливої ... Такою була Надія Герасимівна, такими були і її подруги. Вони приятелювали довгі роки.

Рік 1959. На фото (зліва направо, з верхнього ряду до нижнього): Власов Мишко, Вержановський Больчик, Зеленський Валентин, Шевчук Володя, Закревський Броньо, Гандзюк Володя, Могила Коля, Понуркевич Володя, Шаргородський Гриша, Синько Володя, Удра Володя; Михасюта Ваня, Чайка Петро, Бацура Ніна, Чайка Соня, Дендюк Ніна, Михасюта Галя, Ільницька Дозя, Бенцало Надя, Прус Володя; Власов Толя, Фіголь Валя, Фіголь Толя, Ковальчук Валя, Кошовська М.К., Яремчук Лариса, Пивоварова Люся, Паршуков Вася, Кошовська Ніна, Мазуренко Надя.

1956 рік. Драгомерецька Антоніна Іванівна у колі вихованців. Серед них (зліва направо, з верхнього до нижнього ряду): Шопський Петро, Кузнецова Людмила, Коломієць Григорій, Дендюк Надія, Оляновський Віктор, Шевчук Галина, Радомський Анатолій; Войтенко Софія, Власова Галина, Бацура Володимир, Ільченко Микола, Пресліцький Віля, Шевчук Софія, Шевчук Надія, Яремчук Валера, Христін Анатолій, Паршуков Анатолій, Яцюк Марія, Антоніна Іванівна, Романюк Людмила, Гандзюк Василь, Козіцький Анатолій, Божаковський Анатолій, Войнаровська Аделя, Чайка Ганна, Миронюк Надія, Удра Надія, Бацура Надія та Шаргородський Михайло.

Надія Герасимівна Понуркевич (Косець) з моїми ровесниками з паралельного класу. Серед них (зліва направо і зверху вниз): Гординський Броніслав, Могила Василь, Рогатин Володимир, Баранюк Іван, Баранюк Анатолій, Пивоваров Олександр, Самціцький Михайло, Баранюк Дмитро; Войтенко Софія, Косець Раїса, Бацура Надя, Надія Герасимівна, Сивун Віра, Франчук Надія, Олійник Надія, Миронюк Надія; Григораш Софія, Бацура Лариса, Галаш Ганна, Шаргородська Софія, Баранюк Галина та Сивун Людмила.

На світлині 1-Б ранньою весною 1959 року. Стоять: Бацура Іван, Кобилецька Олена, Толубіцький Олексій, Цілімецький Анатолій, Миронюк Володимир, Могила Софія, Божаківський Анатолій, Покотило Федір, Сожанська Н.А., Кошовський Микола, Пивоварова Світлана, Войтенко Софія, Ванденко Олександра, Бацура Марія. Сидять: Нагорняк Петро, Шевчук Марія, Лисько Олена, Баранюк Софія, Баранюк Василь, Слободянюк Софія та Сивун Софія.

Любимо і пам'ятаємо нашу першу вчительку Меланію Ксенофонтівну Кошовську (Лук'янову). На фото (зліва направо, зверху вниз): Баранюк В., Лук'янова М.К., Бацура Є., Синько П., Петраш В., Миронюк В., Шевчук С., Яремчук Т., Петраш Г., Кошовська З., Сивун С., Шевчук Г., Дехтяр К., Могила М., Войтенко Л., Дендюк М., Цілімецька О., Баранюк Б., Вихристюк А., Прус С., Могила С., Яцюк М., Могила Н., Удра Н., Лисько О., Бетлій О., Миронюк Є.

Антоніна Іванівна зі своїми вихованцями. Тут ми бачимо: Войтенко Ганнусю, Яцюк Галю, Ковальчук Ніну, Драгомерецьку А.І., Тернавську Клаву, Кошовську Любу, мого троюрідного брата Пресліцького Альфреда; Христіна Володю, Венгржановського Колю, Фіголь Ліду, Кімаковського Вадика, Понуркевича Борю, Дубіневича Васю, Удру Ваню; Синько Мишка, Кімаковського Васю, Лотко Толю, Пресліцького Володю, Комарніцького Женю, Войтенка Колю, Шопського Вітю, Радомську Тосю, Шемердецьку Ніну.

На шкільних сходах навесні 1965 року зі своєю першою вчителькою сфотографувалися (зліва направо, зверху вниз): Петраш Микола, Синько Григорій, Прус Валентина, Сожанська Надія Антонівна, Сумішевська Олена, Кошовський Іван, Матусевич Юрій, Висоцька Марія, Слободянюк Олександр, Бацура Леонід, Лисько Іван, Григораш Надія, Шевчук Надія, Могила Франя, Власова Галина, Чайка Микола. Прус Володимир, Сулінська Надія, Баранюк Надія, Войнаровська Людмила, Рогатин Борис, Могила Василь, Пресліцька Зоя, Пастух Галина, Савенко Лариса, моя троюрідна сестра

Бацура Інна, Козицький Станіслав, Петраш Софія, Бенцало Ніна та Оляновський Леонід.

Фото на згадку з наставницями Надією Марківною і Євгенією Миколаївною. Перший ряд (зліва направо): Дендюк Любов, Нагорняк Галина, моя троюрідна сестра Петраш Лідія, Оляновська Світлана, Баранюк Валентина, Галаш Григорій.

Другий ряд: Тодорук Любов, Глухман Олена, Сікачова Галина, Петраш Галина, Галаш Наталя, Петраш Олександр, Ванденко Ніна, Коваль Олександра. Третій ряд: Стецун Антоніна, Яворський Віктор, Криворучко Руслан, Бойчук Григорій, Ванденко Ольга. Четвертий ряд: Понуркевич Іван, Петраш Надія Марківна, Чорнокінь Василь, Нікольчак Володимир, Дендюк Євгенія Миколаївна. П'ятий ряд: Шопський Леонід, Козак Леонід, Могила Іван, Шаргородська Лідія і Войтенко Галина.

Моя перша вчителька Віра Юхимівна Тернавська і її нові вихованці (зліва направо, зверху вниз): Московчук А., Козицька В., Шевчук В., Дендюк В., Булкіна Т., Понуркевич Г., Громницька С., Висоцька Г., Сатановський В., Дендюк О., Миронюк М., Ванденко Н., Гурдиган С., Удра В., Крисько М., Войтенко Г., Петраш І., Оляновський О., Комарницька Г.,

Врублевська Є., Шевчук О., Фіголь Н., Михасюта А., Петренко В., Висоцький М., Дендюк В., Могила М., Шаргородський О., Сивун В., Олійник О., Сожанський В., Савенко О., Шопський С., Могила І., Groшко М. і Могила О.

Ми – відмінники: Ніна Петраш, Сашко Ковальчук, Володя Чичановський, Толя Шаргородський і Валя Олембовська (фото ліворуч). Пам'ятає «...спортсменка, комсомолка і просто красуня» - це моя троюрідна сестра Наташа Кукуряк.

На фото ліворуч мій троюрідний брат Сергій Кукуряк із своєю першою вчителькою Ларисою Олександрівною Понуркевич (Косець). Коли я навчався в школі він був ще зовсім малим і заледве міг говорити. « Як я вилосту, то буду льотчиком. В кабіні посаду тата в пеледницю, а маму - в задницю». «Це точно» - казала, жартуючи, тьотя Поліна, коментуючи слова трьохрічного сина. Нині Сергій живе за кордоном разом з батьком Миколою Івановичем Кукуряком, якому вже вісімдесят сім років. Наступна світлина: «А у нас похвальні грамоти». Серед нагороджених: Тернавська Клава, Григоращ Софія,

Явтушинський Анатолій, Могила Софія, мої троюрідні сестри Галя Петраш і Женя

Бацура.

Іван Микитович Грицюк.

Ігор Іванович Шевченко

Микола Іванович Кукуряк.

Іван Микитович Грицюк працював директором школи у 1966-1970 роках. З дружиною - вчителькою іноземної мови - Марією Григорівною їх свого часу перевели у Вільховець із Калюса. Естафету керівника у нього перейняв Микола Іванович Кукуряк. Він також у минулому був вчителем Калюської середньої школи. Але у 1958 році за ініціативою дружини, моєї тьоті Поліни Федорівни Кукуряк (Войтенко), вони переїхали у Вільховець. У нашій середній школі Микола Іванович викладав російську і німецьку мови, працював завучем, а у 1970-1995 роках очолював навчальний заклад. Ігор Іванович Шевченко родом з Тернопільщини. Закінчив історичний факультет Чернівецького держуніверситету. Ще студентом

одружився на нашій землячці, студентці факультету іноземних мов, Галині Анатоліївні Сікачовій. Після закінчення вузу за направленням з 1987 року працював учителем історії. Директором Ігора Івановича призначили у 1995 році. Він один із найдосвідченіших керівників навчальних закладів Поділля. На світлинах: 1) Іван Микитович у шкільній теплиці; 2) Микола Іванович, ще у ранзі завуча, дає настанови щодо роботи на новобудові; 3) Ігор Іванович на тлі навчального закладу, який він очолює уже майже 30 років.

У сімейному архіві є фото моєї прабабусі Олени Понуркевич (матері бабусі Сяні), але воно надто низької якості, щоб його можна було опублікувати. Як мені розповідала тьотя Ганна Марківна Міняйлук (Бацура), прабабуся, очевидно, однією перших у нашій родині почала працювати у Вільховецькій середній школі. Федір Степанович Бацура, Поліна Федорівна Кукурак (Войтенко), Іван Маркович Бацура, Надія Марківна Петраш (Бацура), Галина Федорівна Христіна (Войтенко), яких ви в такій послідовності бачите на перших п'яти світлинах – це її онуки. Всі вони працювали у нашій школі.

А от Олена Василівна Смаровоз (Григорчук) моя родичка уже по лінії дідуся Бацури Степана Парфентійовича. Вона є внучатою племінницею мого батька і продовжує започатковані Федором Степановичем давні і взаємовигідні зв'язки Вільховецької середньої школи з Хмельницьким обласним еколого-натуралістичним центром учнівської молоді. На фото вона разом із вихованцями презентує Хмельницьку область на загальнонаціональному конкурсі.

ДОМАШНІ ЗАВДАННЯ

Тепер, коли ви трішки знаєте історію школи, хочу детальніше розповісти про сам навчальний заклад і тодішнє шкільне життя.

Народна школа розташована майже в самому географічному центрі села. Якщо йти до неї центральною дорогою, то одразу за церковними мурами, розпочиналися дослідні й навчальні ділянки, а далі - фруктовий сад. До них прилягали спортивні майданчики, а ближче до дороги - навчальний корпус, який звався «попівський дім». Там був кабінет директора, вчительська кімната, біологічний кабінет і навчальні класи. Північніше знаходилося ще одне шкільне приміщення - «хата дядя», де вчилися учні середніх класів. Наш п'ятий «А» знаходився в південно-східному крилі

будівлі. В класній кімнаті було два ряди парт. Вона була добре освітленою та доволі довгою. Навесні й восени температурний режим в приміщенні був достатньо комфортним. Зате взимку, коли стояли тріскучі морози, нападати в кімнатах дровами й вугіллям було неможливо, а тому на уроках приходилося сидіти у верхньому одязі. Наш навчальний корпус оточували ще декілька будівель: теплиця, майстерня та кіоск, де можна було придбати канцтовари й випити склянку чаю.

Я вже писав, але повторюся, що саме у період, про який йде мова, навчальні корпуси, виробничі майстерні й підсобні приміщення були оточені різноманітними зеленими насадженнями, ігровими та спортивними майданчиками, біговими доріжками. У проміжку між шкільними будівлями (попівським і дяківським будинками) наші попередники виростили невеличкий дендропарк, де, крім місцевих видів дерев і кущів, зростали інтродуковані: модрини, катальпи, платани, плакучі форми горобини та інші рослини. Посипані піском, рівенькі як стріла, доріжки та гарно підстрижена карагана (акація жовта) милували око і створювали особливу атмосферу, що притаманна рукотворним ландшафтним краєвидам. Алеї парку дуже нагадували лабіринт, що мав декілька входів і виходів. У дендропарку поруч з одним із корпусів під вітами могутнього каштану був обладнаний «зелений клас» з вольєром, де мешкала поважна черепаха Зося. Тут зокрема проводилися й уроки ботаніки. Кілька поколінь школярів вголос повторювали один із фундаментальних законів живої природи про фотосинтез: «Під впливом сонячного проміння і тепла в зелених частинах рослин у зернах хлорофілу із вуглекислого газу та води утворюються органічні речовини, а при цьому виділяється кисень, яким дихають усі живі істоти».

Навпроти дендропарку ближче до дороги, що розділяла шкільну територію, була велика прямокутна рабатка, де висаджувалися не лише квіти, але й декоративні кущі і екзотичні рослини. Я добре пам'ятаю величні агави, а ще юкки, які викидали великі білі суцвіття. На тлі квіткового різнобарв'я з троянд, гвоздик, піонів, канн, лєвової пащі, космей, настурцій, портулаку та мальв ці латиноамериканські прибульці у весняно-літню пору виглядали якось по особливому фантастично. Центр квітника мав форму сонячного кола з промінням. Для головної композиції квіткові рослини висаджувалися у формі тогочасних державних символів з дотриманням відповідної кольорової гами. Над квітами пурхали яскраві метелики та плямисті сонечка, дзижчали бджоли та джмелі. А коли спекотного дня проходиш поблизу клумби і в цей час подме теплий пестливий вітерець, то дістаєш ще й насолоду від неймовірного квіткового аромату, який ввечері доповнювали пахощі матіоли.

Восени, на зміну літнім видам, буяли вже жоржини, айстри, чорнобривці й хризантеми. На зимове зберігання сукулентів переносили в теплицю, що знаходилася неподалік. Там же в закритому ґрунті вирощували ранні овочі і зелень, розсаду квітів, а також інші красиво квітучі рослини.

Через дорогу був ще один шкільний будинок з актовим залом, хімічним і фізичним кабінетами, піонерською кімнатою та погруддям керманіча. Будівля була оточена старими фруктовими й декоративним деревами та квітниками. Поруч з нею ріс крилатий горіх, який кидав густу тінь на майданчик, де традиційно проходила церемонія вручення документів про середню освіту. Теплої пори року школярі полюбилися поспілкуватися під розкішними шатами дерев або посидіти в квітучому садку і за розмовами іноді не чули дзвоника, що кликав на урок.

Заняття в школі розпочиналися о 9-ій ранку і тривали десь до 13 - 14-ої години. Щодня у нас було п'ять-шість 45-ти хвилинних уроків з десятихвилинними інтервалами. Перерва між другим і третім - тривала удвічі довше і звалася великою. Навчальний тиждень був тоді шестиденним. Всі основні дисципліни викладалися за схожим сценарієм. Для прикладу, розповім про урок історії в шостому класі.

Багато з нас любили цей предмет і вчительку, яка його викладала. Тому кілька учнів щоразу із задоволенням бігли на зустріч Аделі Миколаївні Громніцькій, яка йшла з учительською, щоб допомогти їй нести карти та інше унаочнення. Урок розпочинався з опитування пройденої теми на попередньому уроці. Вчителька відкривала класний журнал й уважно шукала в списку тих, хто давно не відповідав або мав погані оцінки, які треба було «виправляти». При цьому вона промовляла: «Відповідати буде...» чи «До дошки піде...». У цей момент в класі одні учні піднімали руки, сигналізуючи про свою готовність йти, а інші опускали голови або ховалися за спинами товаришів і потайки надіялися, що цього разу їх пронесе. Той, на кого падав вибір, підходив до карти й, наприклад, показував звідки та куди пролягав шлях хрестоносців і розказував про результати їх походів. Щоб уточнити, наскільки учень досконало знає тему, вчителька іноді задавала додаткові питання, а потім виставляла оцінки в журнал та щоденник. Аделя Миколаївна впродовж уроку могла опитати декількох учнів і суттєво підтягнути успішність у класі. З її розкосого погляду важко було зрозуміти на кого вона звертає увагу, а тому займатися чимось стороннім на уроці було неможливо. За опитуванням йшло пояснення нового матеріалу й ми часто заслуховувалися її розповідями про героїчні подвиги простої селянської дівчини Жанни д'Арк, відкриття морського шляху в Індію, знамениті подорожі Колумба та розквіт мистецтва й науки в епоху Відродження. Вона

була талановитим оповідачем і її хотілося слухати до безкінечності. Рідко хто з учителів вмів так заворожувати і ми дуже жалкували, коли розповідь закінчувалася. Під кінець уроку Аделя Миколаївна нагадувала нам номери параграфів, які треба буде вивчити до наступного заняття. Коли ми записували завдання в щоденник, лунав дзвінок на перерву або сповіщав про завершення занять, якщо урок на сьогодні був останнім.

На відміну від молодшої школи, після уроків по домівках ми розходилися не одразу, бо мали ще багато різної позаурочної і позакласної роботи. Шкільне життя в той період було насиченим і різноманітним. Чергові учні прибирали в класі, відмінники надавали шефську допомогу відстаючим, а інші діти йшли впорядковувати персональні шкільні ділянки чи, наприклад, випускати стінгазету. Періодично в класі проводилася виховна година, на якій Раїса Феодосіївна перевіряла наші щоденники, аналізувала успішність і поведінку та давала настанови. А ще була така форма позаурочної роботи, як щотижневі політінформації. Щоправда, вони проводилися не після занять, а десь за хвилин двадцять до їх початку. Крім того, на додаткових зібраннях ми напам'ять вчили «Моральний кодекс будівника комунізму». У позаурочний час відбувалося засідання ради загону чи збори піонерської організації школи. Після уроків школярі виконували постійні й тимчасові доручення, брали участь в засіданнях предметних гуртків та спортивних змаганнях. Багато часу йшло на підготовку до різних свят, шкільних тематичних вечорів і олімпіад. До всього згаданого я відносився толерантно, а от щодо репетицій шкільного хору... Втім, зупинюся на цьому детальніше.

За формальною логікою, учасниками хору мали б бути учні, в яких є хоча б елементарні музикальні здібності. На практиці ж в учнівській капелі співали усі, кого учителю музики і співів Івану Броніславовичу вдавалося виловити після уроків, а ще відмінники і активісти. Я належав до двох останніх категорій. Боже милий, як мені не хотілося співати у тому хорі! Ні, насправді і тоді, і нині я дуже люблю пісні, а мелодійні з гарними текстами, то таки просто обожаю. Я пам'ятаю слова десятків, а може й сотень пісень різного жанру. При доброму гуморі можу щось мурликати собі під ніс або й голосно співати у гарній компанії, коли вже ніхто нікого не слухає. Але щоб отак запросто взяти правильно хоча б одну-дві ноти - цього мені не дано. А як би я хотів гарно співати і мати добрий слух! Та природа обділила мене цими здібностями. Я, звичайно, не комплексую з цього приводу. Радує те, що я далеко не єдиний такий бездар, але...

У всіх п'ятнадцяти республіках Радянського Союзу всі шкільні хори, як і будь-які інші творчі колективи, змушені були мати обов'язковий

патріотичний репертуар. «Ленин завжди живою», «Красная гвоздика», «Пусть всегда будет солнце» - лунало від Владивостоку й до Бресту. Якщо пісня Аркадія Островського і Льва Ошаніна «Пусть всегда будет солнце», хоч і носила достатньо виражений ідеологічний підтекст, але була життєрадісною темповою і достатньо легкою для колективного співу, то дві інші - пряма протилежність. Написані для камерних хорів, складні у виконанні, але найголовніше - не зрозумілі дітям. На мою думку, такий легковажний підхід до дитячого репертуару скоріше шкодив патріотичному вихованню, ніж сприяв. Можливо, й були фахівці, які це розуміли, але в ті часи ніхто не міг про це казати вголос, бо можна було самому собі нашкодити. Отож ми приходили на репетицію і ті діти, які гарно співали ставали попереду, а такі «таланти», як я, стояли позаду них і лише розтуляли роти.

Після хору, коли вже добряче хотілося їсти, ми поспішали додому, а пообідавши, сідали за підготовку до завтрашніх уроків.

Десь у шостому чи сьомому класі я, чисто випадково, відкрив для себе можливість виконувати домашні завдання в... школі. Трапилося це на одному із уроків, коли із-за хвороби вчителя нам запропонували освоїти матеріал самостійно. Швиденько впоравшись із завданням, я подумав, а чому б мені не вирішити задачі і приклади з математики, задані додому, прямо зараз, коли є вільний час. Сказано - зроблено. Потім узявся за українську мову... До кінця уроку всі письмові завдання, і не тільки на завтра, було виконано.

Зі школи я повертався в піднесеному настрої. Як добре, що зможу одразу ж по обіді зайнятися улюбленою справою. Який же я, дякуючи Богу, молодець і розумник! Мати дуже здивувалася, побачивши, що я й не збираюся сідати за підручники, як це було раніше, а одразу йду на вулицю. Загалом батьки майже не цікавилися тим, виконав я домашні завдання чи ні, бо мені довіряли. Всі мої успіхи і невдачі в школі їм були добре відомі. Я швиденько пояснив матері у чому річ і пішов з дому. Ввечері лише переглянув виконані в школі письмові завдання і нашвидкуруч повторив усний матеріал. Згодом виявилось, що від того, де я готувався до уроків - в школі чи дома - моя успішність ніяк не постраждала. Це ж чудово, бо можна мати купу вільного часу і на читання книг, і на радіо, і на інші розваги. Ну просто клас!

Та в наступні дні ніхто з учителів не хворів і на нову «шару» сподіватися було годі. На перерві в класі через суцільний хаос зосередитися було неможливо. Та й самому кортіло з кимось поспілкуватися чи взяти участь у якійсь забаві, а не готувати уроки. Правда, на великій перерві іноді вдавалося зробити хоч щось та хотілося більшого. Де ж вихід? А вихід був лише один - робити уроки... на уроках. Однак учитель міг це помітити і не

тільки зробити зауваження, але й розповісти батькові чи навіть вигнати з класу. Тож я довго вагався, перш ніж зважитися на такий крок. Мабуть, вирішальну роль зіграло звання до чогось доброго, від якого вже важко було відмовитися. І я наважився...

Як зараз пам'ятаю, вперше сталося це на уроці географії, коли Олександр Михайлович Вапняр пояснював матеріал, який мені вже був відомим. Часто траплялося, що я, захопившись, міг замість одного параграфу шкільного підручника прочитати декілька. На пам'ять ніколи не скаржився, отож прочитане залишалося надовго. Я обережно витягнув книжку і зошита з української мови та почав виконувати завдання. Зауважу, що у шостому класі я сидів на одній з останніх парт, де можна було сховатися за спинами товаришів і робити свою «чорну» справу. Перший крок був вдалим, а далі пішло-поїхало. Здебільшого все сходило з рук і я майже не попадався, бо щойно вчитель починав уважно дивитися в мій бік, як зошит і книжка хутенько зникали під партою. Крім того, не міг же я це робити, наприклад, під час диктанту чи контрольної. Боявся випробовувати удачу на уроці біології або малювання, бо і Федір Степанович, і Адольф Миколайович могли зробити з мене, образно кажучи, «відбивну». Навіщо ж бути камікадзе? Здебільшого «незаконна діяльність» припадала на останні уроки, коли учителі були вже втомленими і їх пильність притуплялася. А ще інтуїція часто мені підказувала, коли можна ризикувати, а коли ні. Попри все, з надр підсвідомого таки пробивалися імпульси, які приносили душевне сум'яття та нагадували, що я чиню зле. Проте бажання мати більше вільного часу брало верх і я тамував побоювання.

Та були ситуації, коли обставини та інтуїція були на моєму боці, але все одно не хотів на уроці займатися чимось стороннім. Як правило, це були уроки літератури. Літературні сюжети і життя книжкових героїв не залишали мене байдужим. Я ріс доволі вразливим та емоційним, тому боляче переживав несправедливість, чужий біль, знущання. Жорстокий світ був і залишається для мене найбільшим злом.

Чомусь тодішня шкільна програма була складена таким чином, що чимало творів для дітей мали скорботний, а іноді й трагічний сюжет. Взяти хоча б «Детей подземелья» Короленка В. Г., де змальовано важке життя міської бідноти. Чудовий художник описав це доступно і просто, але так, що щемить до болю. Зі шкільного підручника з літератури це оповідання залишило в мені чи не найбільший слід серед усіх інших в підлітковому віці. У цьому ряду і повість Тургенєва І.С. «Муму». Я довго не міг змиритися з трагічним кінцем і не знаходив відповіді на запитання: чому ж головний герой так жорстоко повівся з другом? І зараз перед очима сцена, коли

учитель літератури Федір Іванович Громніцький розповідає кульмінаційний момент твору, а в мене накочуються сльози. Сентиментальність не дуже красить хлопців, я це десь розумів, але нічого з собою вдіяти не міг.

На уроках української літератури в той час ми також вивчали твори, які за сюжетом перекликалися з російською класикою. І хоча «Харитя» чи «Ялинка» Михайла Коцюбинського - ці шедеври української літератури - мають щасливий кінець, але страждань, горя і випробувань, які випали на долю дорослих і дітей, тут також вдосталь. Можливо, один із найулюбленіших моїх авторів, свідомо прагнув завершити розповідь на оптимістичній ноті, щоб не травмувати юного читача.

Зізнаюсь, що мені і в дорослому віці, особливо десь ближче до Різдва, дуже кортить поринути в приємні спогади і я шукаю в домашній бібліотеці тонесеньку книжечку, яка збереглася ще з дитинства, із зображенням лісової красуні. Зручно вмощуюся в кріслі, накриваюся бабусиним вовняним пледом і на якийсь час забуваю про все на світі. Прочитавши оповідання, в котрий раз радію за хлопчика, який з Божої волі не був загризений хижачами і не замерз у сніговому заметі. Мабуть, в цьому і полягає магічна сила мистецтва, яка манить і зігріває тебе впродовж усього життя.

Народна школа. На світлині ліворуч видно шкільне приміщення, збудоване на початку ХХ століття. Там колись діяла Вільховецька земська початкова народна школа. В центрі фото – центральний корпус, який ще називали «попівський дім». За ним був розташований ще один корпус, де вчилися учні середніх класів, який звався «дякова хата». Назва будинків яскраво промовляє про те, у кого їх «реквізувала» більшовицька влада. Весь цей комплекс з прилеглими територіями носив загальну назву – народна школа.

Земельний масив Вільховецької середньої школи свого часу складався із 2 га ріллі та трьох гектарів багаторічних насаджень. Ці землі, як і будівлі, також свого часу відібрали у церковної громади та заможних господарів, зокрема, і у моєї родини. Зображені на світлині стрункі берези закривали центральний корпус. Праворуч ріс могутній

каштан, що зазірав своїми вітами у кабінет біології. Під його кроною розташовувався «зелений клас», де Федір Степанович проводив уроки біології. Поруч був вольєр черепахи Зосі, яку доглядали юннати. Виробнича, навчальна та дослідницька база еколого-натуралістичної роботи учнів була започаткована в нашій школі наприкінці 40-х років минулого століття. За кілька років вона сягне розквіту і стане об'єктом вивчення і поширення досвіду юннатівської діяльності на республіканському і всесоюзному рівнях.

Це фото відсилає нас саме в ті часи - середину минулого століття. Юннати-мічурінці, як їх тоді називали, в своїй зеленій лабораторії виводили гібридні форми зернових і овочевих культур, вирощували розсаду, насінневий і посадковий матеріал, доглядали фруктовий сад і пасіку. Саме тут в цей період майбутній академік, доктор біологічних наук, Заслужений діяч науки України, проректор з наукової роботи та декан біологічного факультету

Одеського національного університету Владлен Тоцький закладав свої перші досліді і вивів високоврожайний сорт жита.

Багато тогочасних юннатів брали участь у різних форумах природничого спрямування: виставках, семінарах, зльотах. У серпні 1955 року члени гуртка юних натуралістів нашої школи, які представляли Хмельниччину на республіканському зльоті, були відзначені високими нагородами освітянських та молодіжних організацій. Відзнаки отримали не лише за дослідницьку й природоохоронну роботу, але й за виробничу діяльність. Так, Галина Грохольська за сезон виростила на шкільних ділянках і передала господарству півтора тисячі саджанців суниці. Гриша Удра і моя сестра Женя Бацура разом з іншими гуртківцями збагатили колгоспні плантації на майже дві тисячі лоз винограду і кущів смородини. Кращими гуртківцями того періоду, крім вищеназваних, були Галина Мацюк, Євдокія Кульчицька, Лідія Яремчук, Надія Ванденко, Станіслав Бенцало, Галина Яворська, Марія Кошовська, Людмила Чичановська, моя троюрідна сестра Надія Бацура, Галина Понуркевич. Окремих з плеяди юннатів, а також керівників делегації (серед них і Федір Степанович Бацура) ви бачите на фото: Київ. Софійська площа. Пам'ятник Богдану Хмельницькому.

Шкільний магазин та виробнича майстерня (фото ліворуч), де проходили уроки ручної праці, збудовані наприкінці 50-х років за ініціативи директора Павла Якимовича Яремчука. В майстерні Рожанський Йосип Сигізмундович та Гандзюк Григорій Андрійович вчили нас азів столярної та слюсарної справи. Після уроків у цьому приміщенні Іван Броніславович Янцаловський навчав юних музикантів грати на духових

інструментах. А в шкільному буфеті працювала Божаковська (Кульчицька) Ганна Миколаївна. Згодом вона торгуватиме в сільському продмагазі (фото праворуч).

Поблизу майстерні та шкільного корпусу «дякова хата» знаходилася теплиця та парники. У закритому ґрунті була можливість кожного року вирощувати для реалізації тисячі штук високоякісної розсади помідорів, капусти, квітів, а також кімнатних рослин різних видів: пальм, фікусів, філодендронів, бегоній, кактусів тощо. Перед роботою в теплиці старшокласники знаходяться в доброму гуморі, що й зафіксував фотограф. На світлині 1960 року (зліва направо, зверху вниз): Кошовська Софія, Сожанська Євгенія, Вонсович Галина, Баранюк Валентина, Чайковська Станіслава, Дзюбецька Євгенія, Григорчук Марія, моя троюрідна сестра Бацура Лідія, Гот ко Софія, Бурячинський Іван, Мельник Галина, Нагорняк Ванда, Цурканюк Надія.

Невелике за сучасними мірками приміщення шкільної теплиці було наштиповане найрізноманітнішими рослинами. Вони були скрізь, в кожному куточку, де тільки можна щось прилаштувати або як у нас кажуть - притулити. Коли не вистачало місця на стелажах, то робили підвісні полиці. З рослинами було багато роботи. Їх треба було посіяти, полити, підживити, провести штучне запилення, захистити від хвороб і шкідників, висадити у відкритий ґрунт. Все це робили школярі. В квітковому відділі теплиці

було понад 3000 одиниць 150-ти видів квітково-декоративних рослин з різних кліматичних зон. На фото Світлана Прус і мої троюрідні сестри Євгенія Бацура (в світлій хустині) та Галина Петраш (праворуч) доглядають за розсадою квітів в шкільній теплиці.

Тваринний світ у школі був представлений не лише черепахою Зосею, але й пасікою, крільчатником та міні звірофермою з нутріями, а також водоплавними птахами. Звіроферма з водоймою знаходилися в південно-східній частині шкільної території поблизу ділянок і фруктового саду з вуликами. Якими ж солодкими були ті періоди, коли у сотах визрівав мед і я з друзями мав можливість ним поласувати.

Повз дендропарк пролягала доріжка, облямована портретами відомих піонерів. Розглядаючи цю фотографію, повертаюся на мить у минуле. Уявляю початок навчального року. Велика перерва. Допитливий п'ятикласник, що віднедавна вчиться у народній школі, читає чийсь біографію. На зручних лавочках відпочивають і учні, і вчителі. Повітря насичене ароматом троянд та інших квітів, який приносить легенький вітерець із квітника. Там внизу із-за рогу шкільного корпусу виглядає Адольф Миколайович Комарніцький. Він уже готовий розповісти якусь цікаву історію Василю Олександровичу Олембовському, який в світлому костюмі з папкою в руках, крокує йому на зустріч. З

гучномовця, розташованого високо на перекладині, лунають шкільні вісті. Перед спортивним атрибутом - драбиною - хтось вагається: чи довести собі і оточуючим, що він сміливець, чи ні? Яскраво світить сонечко. На спортивних майданчиках продовжуються волейбольні і футбольні баталії. Через якусь мить пролунає дзвоник і все зміниться...

Локація обезлюдніла... Лише ледь-ледь чутний вітерець через відкриті квартирки доносить в класи запахи з клумби. Центральний шкільний квітник колись був місцем індивідуальної та колективної творчості школярів і не раз змінював свої форми, а також кольорову гамму рослин. То він виглядав, як яскраве сонечко, що виблискує промінцями, то відображав символіку п'ятнадцяти республік...А ще пам'ятаю розповіді троюрідної сестри Наді і брата Льоні, які вчилися в одному класі, про те, як вони на клумбі робили розмітки, а згодом усім класом висаджували різні рослини, щоб відтворити фізичну карту тодішньої країни: голубі річки і озера, зелені низини й оранжеві плоскогір'я. Яка то була цікава і творча робота...

Прийшла зима... Вже ніхто не сидить на зручних лавочках, вкритих снігом, і не приймає сонячні ванни. Навпаки, одні біжать, щоб зігрітися, інші обережно крокують снігом, а не слизькою доріжкою, бо так надійніше і менше шансів опинитися на землі. Кругом домінує білий

колір. І лише цієї пори можна помітити вічнозелені кустики самшиту біля портретів піонерів. А ще ялинки нагадують про кольорову палітру, яка тут буяла в інші пори року. За деякий час вона знову пануватиме на цій території, бо на зміну зимі знову прийде весна... і все повториться. Отакий собі триптих з одного і того ж місця подій.

Перед нами знову така далека, така неповторна миттєвість нашого тодішнього шкільного життя. Урочиста лінійка з висоти пташиного польоту. Якийсь сміливець-верхолаз забрався на саму вершину, на перекладину, до якої кріпили спортивну линву і драбину та сфотографував урочистий момент. Перед центральним корпусом вишикувалася уся школа. В глибині видно волейбольний і баскетбольний майданчики, бігову стометрівку та яму для стрибків. Йдуть останні приготування до свята... Оркестр налаштовується на урочисті мелодії. Класні керівники, давши вказівки, повертаються до центрального корпусу. Всю увагу прикуто до правого флангу, де стоять випускники...

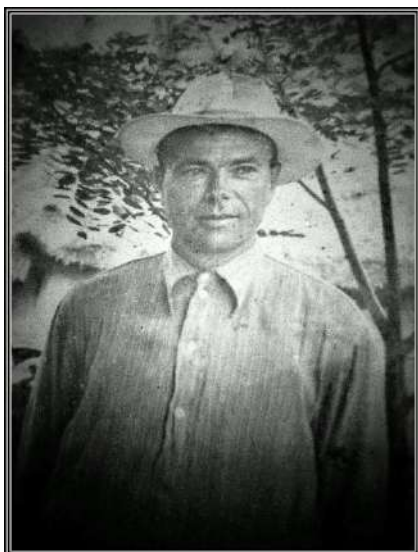
У середині 60-х років минулого століття у Вільховецькій середній школі навчалося понад

500 учнів. Відчувався дефіцит класних кімнат і спеціалізованих кабінетів, приміщень для позакласної роботи, не було актового і спортивного залів, комфортної їдальні тощо. Одним словом, для того щоб відповідати сучасному рівню, вкрай необхідно було будувати нове приміщення школи. Дискусії між керівниками навчального закладу і колгоспу щодо цього точилися давно. Павло

Якимович і Петро Петрович випили не одну чарку, але рішення про будівництво школи все відтермінувалося. Підключилися громадські і партійні структури. Особливо активним був завуч і секретар парторганізації Микола Іванович Кукур'як. Він як відчував, що впродовж багатьох років саме йому, як майбутньому директору, доведеться доводити

цей об'єкт, як у нас кажуть, до пуття. На фото: новозбудований корпус Вільховецької середньої школи. 1970 рік.

У цьому розділі я часто згадую вчительську сім'ю Громніцьких. Федір Іванович Громніцький і Аделя Миколаївна Громніцька (Комарніцька) запам'яталися мені саме такими, як на фото – усміхненими і добрими. Запам'яталися Вчителями. Обоє учасники бойових дій у Другій світовій війні. Аделя Миколаївна була медсестрою. Після поранення довго лікувалася. Федір Іванович завершив війну у чині молодшого командира. Після отримання педагогічної освіти обоє почали працювати у нашій школі з перших повоєнних років. Вчительських подружніх пар у той час було багато: Тоцькі, Тернавські, Мамаєвські, Романюки, Вапнярі, Паустовські, Комарніцькі, Кукурайки, Тодосійчуки, Понуркевичі, Олембовські... Але ця учительська родина Громніцьких-Комарніцьких була до певної міри унікальною. По-перше, Федір Іванович та Аделя Миколаївна виховували аж восьмеро (!) дітей. По-друге, щоб ви знали, у Аделі Миколаївни усе близьке родинне оточення складалося виключно із педагогів: чоловік, брат з сестрою і їх «половинки».

З настанням сприятливих погодних умов квіти, які зимували в теплиці, а також тепличну і парникову квіткову розсаду висаджували у відкритий ґрунт і незабаром уся шкільна територія буяла різноцвітом. Федора Степановича, який уважно придивляється на шкільній клумбі до квітучих рослин (на фото праворуч), до цього захоплення долучила

мати Олександра Тихонівна. А він, як учитель біології і керівник гуртка, до заняття з розведення та догляду за квітами в свою чергу привчав багатьох вихованців. На світлині ліворуч ви бачите квітників Олену Коваль та Галину Войтенко, двоюрідну сестру Федора Степановича.

В окремі високоврожайні роки, коли робочих рук у колгоспі не вистачало, то школярі допомагали збирати овочі, фрукти, картоплю, працювали на току. Багато з нас із радістю сприймали новину, що заняття в школі відмінюються, а ми йдемо працювати. На першому фото я з Тосею Шушковською (на передньому плані) та іншими школярами чистимо кукурудзу. На другому – Поліна Федорівна Кукур'як зі своїм класом збирають картоплю.

На світлині ліворуч ми бачимо Олександра Гавришенка, Галину Войтенко та Галину Пастух (в центрі фото) серед учасників семінару-тренінгу на Хмельницькій обласній станції юннатів. Олена Ісаківна Атаманюк з екскурсоводом і групою школярів (фото праворуч) серед яких: Наталя Понуркевич, Олена Петраш, Олександра Коваль, Олена Грохольська, Галина Могила знайомляться зі столицею.

Виступи учасників шкільної художньої самодіяльності завжди збирали велику глядацьку аудиторію. Традиційно проводилися огляди-конкурси самодіяльності, виїзди з концертами в сусідні села, маївки, новорічні, випускні та інші шкільні заходи. Отож нагод, де можна було б проявити свої творчі здібності, вистачало. Постановку цього вокально-танцювального номеру, який має назву «Червоні маки», здійснила Віра Максимівна Кошовська (Власюк) – старша піонервожата, а згодом вчителька нашої школи. На лісовій галявині його виконують: Тая Яремчук, Зоя Кошовська, Оля Бетлій, Галя Петраш, Жєня Бацура та Ніна Ковальчук.

Коли я запитав свого родича і одного із учасників вокальної групи Ольця Янцаловського, як підписати це фото, то він одразу ж відповів: « Напиши, що це вільховецький ансамбль «Орера».

А на цій світлині добре видно ще і його керівника Івана Броніславовича Янцаловського - нашого вчителя музики і співів. Вокалісти-однокласники тривалий час виступали у складі: Володя Христін, Віля

Цілімецький, Казьо Пресліцький, Валера Козіцький, Женя Комарніцький, Боря Понуркевич та Ольцьо Янцаловський. Після закінчення школи Ольцьо почав працювати на мистецькій ниві – завідувачем Новогутянського сільського клубу. А далі в його долі стався крутий поворот – його «звабила» ...медицина. Але любов до творчості не полишала. З роками види творчої діяльності множилися: наукова, педагогічна, літературна, пісенна, вокальна, винахідницька. Він - практикуючий лікар, кандидат медичних наук, викладач університету, Заслужений винахідник України. Його книгами й піснями захоплюються шанувальники в багатьох куточках нашої країни та за її межами. Ось вам і «вільховецька «Орера».

Вокальні й хореографічні номери художньої самодіяльності, різні урочисті і розважальні заходи завжди мали музичний супровід. Переважно це була «жива» музика. Дуже популярними були духові оркестри. На фото відображено момент святкової демонстрації. Юні оркестранти налаштовують публіку на святковий лад. Спиною до нас (в центрі фото)

стоїть організатор і керівник музичного колективу Іван Броніславович Янцаловський. Серед натовпу ми бачимо колоритну постать Адольфа Миколайовича Комарніцького, який був не тільки любителем слухати, але й виконувати музичні твори. Його улюбленим інструментом став акордеон, з яким він не розлучався впродовж десятиріч. До речі, мало хто з односельців знав, що це був подарунок від швагера Федора Івановича Громніцького, який привіз його з фронту у 1945 році і навчив юнака першим акордам.

Слідом за духовим у школі з'являється і клавішний оркестр, де відточували свою майстерність молоді акордеоністи і баяністи. Оскільки це фото, як і попереднє, спонтанне, то далеко не всіх зображених вдалося розпізнати. Верхній ряд (стоять на підвищенні, зліва на право) Броніслава Грабовська, Ольга Цілімецька, Зоя Кошовська, Антоніна Вихристюк, Казимир Пресліцький, Борис Понуркевич, Валерій Козіцький. Серед тих, хто стоїть у натовпі за спинами музикантів бачимо: Таїсію Яремчук, Аделю Миколаївну Громніцьку, Галину Петраш, Миколу Климовича Дендюка, Адольфа Миколайовича Комарніцького, Діну Михайлівну Гаврищенко, Семена Романюка, Миколу Івановича Кукур'яка, Лідію Михайлівну Крисько, Валентину Петрівну Власову, Євгенію Антонівну Бойчук, Валентину Олембовську, Галину Пастух, Зою Пресліцьку. В ряду музикантів: Борис Рогатин, Ніна Ковальчук, Володимир Дендюк, Наталя Коваль і Едуард Комарніцький. На передньому плані: Тереза Андріївна Коваль, Іван Севаст'янович Катрюк, Петро Петрович Ковальчук, запрошений гість, Федір Євтихович Гончарук, Федір Степанович Бацура, Павло Якимович Яремчук та Іван Микитович Грицюк.

Одним із найулюбленіших видів позакласної роботи були вечори відпочинку. Більшість тогочасних найрізноманітніших шкільних заходів майже завжди завершувалися танцювальною програмою. Чи то вогники, чи змагання кмітливих і винахідливих, чи урочистості з нагоди ювілейних дат або засідання хімічного гуртка - вони не обходилися без танців. Чимало школярів приходило на такий захід під самий кінець, бо

для них найважливішим було покружляти у танці з партнером чи партнеркою. На фото: ведучі шкільного вечора відпочинку Галюся Бучарська і Вільям Громніцький.

ДОВГИМИ ЗИМОВИМИ ВЕЧОРАМИ

Моя любов до літератури не обмежувалась лишень шкільною програмою. В повоєнний період обсяги друкованої продукції зросли в рази. Дуже популярними були класичні твори, зокрема, і дитячі, як вітчизняних, так і закордонних авторів. Бібліотечні фонди, навіть у селі, рясніли справжніми світовими шедеврами. Серед них «Острів скарбів» Роберта Стівенсона, «Шерлок Холмс» Артура Конан Дойла, «Пригоди Тома Сойера» Марка Твена, «Машина часу» Герберта Уелса, «Айвенго» Вальтера Скотта чи «Пригоди бравого солдата Швейка» Карела Чапека. Я також зачитувався такими творами як «Щасливий день суворовця Криничного» Івана Багмута, «Кортик» та «Бронзовий птах» Анатолія Рибаківа, «Зачарована Десна» Олександра Довженка, «Стара фортеця» Володимира Беляєва та багатьма іншими. Дуже мені подобалися і твори для дітей українських класиків: Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Михайла Коцюбинського, Леоніда Глібова, Остапа Вишні.

Взагалі, мені подобалися усі літературні жанри: проза, поезія, драматургія, а також їх різновиди: пригодницькі, романтичні, історичні, фантастичні, детективні чи гумористичні твори. Читав я й дитячу періодику - газету «Зірка» та журнал «Юний технік», а також газети й журнали для дорослих, що були дома та в бібліотеці. Однак доволі часто довгими зимовими вечорами, коли по радіо транслювали якусь драматичну виставу з циклу «Театр перед мікрофоном» або уривки з прозових чи поетичних творів, я відкладав журнал чи книжку і поринав у світ радіотеатру. Там я

знайомився не лише з українською і російською літературою, але й творчістю молдованина Іона Друце («Каса маре»), татарина Муси Джаліля («Моабітський зошит»), литовця Едуардаса Межелайтіса («Людина»).

Ще й нині пам'ятаю радіотрансляцію сторінок повістей Чингіза Айтматова «Тополька моя в червоній косинці» і «Джаміля», що звучали в ефірі українського радіо й були присвячені дням киргизької культури. Звукооператор, актори і режисер зуміли настільки захоплююче і зворушливо передати весь драматизм подій навколо головних героїв, що я прикипів до приймача і прагнув лише одного - щасливого кінця цих історій. Мене ніби огортали пориви степового вітру, що залітав в гірську ущелину, я відчував промені палючого киргизького сонця й густу духоту зерна на току, а ще чарівність та неповторність серпневої ночі, під покривом якої зустрілися закохані. Чому саме ці твори так глибоко вривалися в пам'ять мені, хлопчачу із потопаючого в зелені подільського села, відповісти не можу.

Якийсь період радіо було для мене основним джерелом інформації. Загалом же, радійна тематика в ті часи була такою різноманітною, що не йде ні в яке порівняння з нинішньою. Не сперечаюся, що вона була заідеологізованою, погоджуюся, що нині інші уподобання у шкільної молоді, згоден з тим, що ностальжую за тими часами. А ще за самобутнім милозвучним оксамитовим тембром голосу дикторів-корифеїв українського радіо Андрія Євенка, Миколи Погрібного чи Олени Коваленко та за їх еталонною українською вимовою й інтонацією.

На початку 60-х мистецькі й пізнавальні передачі на всесоюзному радіо стали різноманітнішими. Зокрема, дебютувала нова молодіжна радіостанція «Юність», що виходила в ефір у вечірні часи. Прем'єри багатьох музичних творів звучали і в популярній розважальній передачі «С добрим утром!», яка тривала з дев'ятої п'ятнадцять до десятої години кожного недільного ранку. Не відставало й українське радіо, що розпочало низку тематичних передач для школярів й молоді.

Зауважу, що пісні періоду відлиги дуже відрізнялись від своїх попередників. Річ у тому, що, образно кажучи, у відкритий після заморозків мистецький ліфт ринулася ціла плеяда талановитих поетів, музикантів та виконавців, які дещо потіснили в ефірі Дунаєвського і Хреннікова, Шульженко та Утьосова. Величальний і елейний стиль, притаманний мистецьким творам сталінської епохи, поступово зникав. Пісні на музику Френкеля, Колмановського, Білаша, Бабаджаняна, Сабадаша й Шамо на вірші Євтушенка, Добронравова, Долматовського, Ткача й Малишка у виконанні Хіля, П'єхи, Петриненко, Гнатюка чи Кондратюка були як свіжий

вітер. У них відчувався, як оптимізм та дух свободи на тлі пережитих війни, голодомору і репресій, так і лірика мирного життя.

В якості найбільш яскравих прикладів наведу цикли пісень Олександри Пахмутової про сибірські новобудови, підкорювачів космосу і героїв спорту та ліричний пісенний альбом Аркадія Островського і Льва Ошаніна. Згодом мистецтвознавці цей пісенний ряд назвуть «Дворовим циклом», адже всі події навколо ліричних героїв розгортаються у звичайному тихому дворіку, де вечорами грають у доміно. Перша пісня циклу, що мала назву, «А у нас во дворе» прозвучала в передачі «С добрым утром!». Невибagliва мелодія, прості душевні слова мали успіх у слухачів. Мені вона також подобалася. І коли одного зимового недільного ранку я почув «И опять во дворе» серце знову радісно забилося і відчув насолоду, яку приносить несподівана зустріч із чимось дуже знайомим та приємним. Обидві пісні часто звучали по радіо, на танцювальних вечорах. Згодом «батьки Дворового циклу» вирішили дати слово не ліричному герою, а героїні. Дуже популярна на той час естрадна співачка Майя Кристалінська словами пісні «Я тебя подожду» нарешті відповіла своєму візаві, а він невдовзі відгукнувся спомином «Вот снова этот двор». Завершилася ця мила лірична і дещо сумна історія новим твором «Детство ушло в даль», де героїня з певним розпачем чи оптимізмом констатує:

И все сбылось - и не сбылось
Венком сомнений и тревог переплелось.
И счастья нет, и счастье ждет
У наших старых, наших маленьких ворот.

На радіостанції «Юність», яка налагодила відверту й довірливу розмову зі слухачами, часто розгорталася палкі діалоги про почуття обов'язку, дружбу і те, як вірно вчинити у реальній життєвій ситуації. Зокрема, розгорілася неабияка суперечка навколо пісні з кінофільму «Путь к причалу» («Если радость на всех одна ...») щодо того, чи варто добровільно заради друга припинити боротьбу за дівчину, яка тобі подобається. Пам'ятаєте:

Ну а случись, что друг влюблен,
А я на его пути,
Уйду с дороги, таков закон:
Третий должен уйти.

Слухацька аудиторія розділилася і багато прихильників пісенної творчості вважали, що справжня дружба цінніша за кохання, адже кохати здатні багато, а ось бути справжнім другом - далеко не всі. Крім того, сперечалися слухачі, ще не факт, що поступившись добровільно, ти

обов'язково зробиш когось щасливим. Тоді, слухаючи дискусію, я ще не знав, що зовсім скоро також буду стояти перед аналогічним вибором. Але про це згодом.

Часто, сидячи на веранді, я крутив ручки багатохвильового приймача «Балтика» з надією знайти в ефірі музичні передачі українського радіо й дуже радів, коли раптом натрапляв на знайому пісню. «Зоряна ніч», «Очі волошкові», «Білий сніг на зеленому листі», «Марічка», «Пісня про рушник», «Чорнобривці», «Ясени» - заворожували своєю мелодійністю. Але мені чомусь особливо запала в душу ніжна мелодія й зворушливі слова пісні «На долині туман». Єдність музики й слів переплітались настільки, що створювали довершену гармонію, яку доповнював ліричний тембр голосу Миколи Кондратюка. Тиха радість бентежила душу, а уява малювала літній світанок й дівчинку-підлітка в світлому платтячку, що повертається гірською стежкою у село. Я бачив у її руках тендітну червону квітку з крапельками роси на пелюстках, відчував фізичний біль, коли моя ровесниця необачно ступала босими ногами на гострий камінець, а ще хмарки сизого туману, що розсіювався долиною й сріблясту річку поміж верб. А неподалік йшов юнак... Чи зустрінуться вони? Який жаль, що пісня така коротка і чому не має продовження? Хоча я вже десь чув дуже схожу мелодію і подібні слова. Це була пісня з кінофільму «Роман і Франческа», яку створили Олександр Білаш та Дмитро Павличко:

Впали роси на покоси,
Засвітилися навколо,
Там дівча ходило босе,
Білу ніжку проколело.

Почуте тоді, нині важко передати словами й більш виразно описати події піввікової давності. Але той внутрішній кайф, який мене переповнював від таких неймовірних пісень, залишився назавжди, бо то є найкраща музика у світі. Недарма ці пісні звучали й звучать по всій планеті в домівках українців.

Я пам'ятаю тексти і мелодії тогочасних пісень, бо всмоктував все те в себе, як губка. Моє захоплення літературою, періодикою, радіо, кіно поступово формувало естетичні смаки, провокувало мою фантазію, уяву, мрії, а також вчило жити, виховувало. Мені й моєму поколінню дуже поталанило, що наш духовний світ формуватися наприкінці 50-х та початку 60-х років, коли все було справжнім, а не фальшованим і скороспілим. Можливо, не всі це так сприймали, але я розповідаю про власні відчуття й емоції. Період відлиги народжував якийсь особливий стан душі, коли все навкруги видавалося прекрасним і хотілося спішити жити. Тоді, як здавалося

нам ще зовсім юним, ми жили в країні з цінностями, вірили у справжні світлі почуття, у міцну дружбу і взаємодопомогу у важку хвилину. Я виріс на цьому своєрідному романтизмі і мені багато років важко було при звичаїтися до реального, часами жорстокого життя, про що я неодноразово вже згадував.

Можливо, якби в дитинстві, а згодом і в підлітковому віці я зазнав більше поневірянь, труднощів чи злиднів, то моя адаптація до справжнього життя була б не такою болісною. Якби... А так я ріс у комфорті, з батьківською опікою і все навкруги було безхмарним та безтурботним.

Прокидався я біля сьомої години і до початку занять в школі проходив вранішній ритуал. День розпочинався з гімнастичних вправ. По радіо після семигодинних новин звучала бадьора музична заставка і з репродуктора долинала знайома фраза: «На зарядку, по порядку - становись!». Після ранкової гімнастики, як і радив диктор, розпочиналися мої водні процедури: вмивання, чищення зубів зубним порошком (зубна паста з'явилася лише згодом) і обтирання торсу холодною водою. Остання процедура була справжнім випробуванням. Кожного разу, коли змочений холодною водою рушник торкався оголеного тіла, мене пронизувало якесь незвичне та неприємне тремтіння і я мимоволі видавав звуки щось на зразок: «Б-рр!». Та згодом, інтенсивно розтираючись куском сухої бавовняної тканини, діставав справжню насолоду, бо по тілу розливалось тепло і його огортав легенький приємний озноб.

Признаюся, що в шкільні роки зарядку і водні процедури я робив скоріше з-під примусу, ніж по добрій волі. Батько постійно слідкував, щоб я не лінувався і дотримувався режиму. Зате згодом в університеті й майже все трудове життя, та й на пенсії, я роблю ранкову фізичну зарядку усвідомлено і з почуттям виконаного обов'язку. Бо так треба, бо це корисно, бо так мене привчили батьки.

Вони ж мене привчали до праці та допомагати старшим. Тому з ванної кімнати я швиденько біг до бабусі, щоб узимку почистити від снігу доріжки, винести з плити й грубки попіл, принести води і дров або виконати інші дрібні доручення, а далі - сніданок і школа. Після уроків частенько приходилося рубати дрова. В сараї було спеціальне відділення, де зберігали грабові або дубові метрівки. Оскільки побутових бензопил тоді не було, то приходилося колоди розпилювати ручною пилою, яку жартома ще називали «Дружба 2». Удвох з кимось із сусідських хлопців, найчастіше з Мишком Власовим, у сараї ми різали зо два десятки кругляків і викидали ковбики на двір. А вже потім на довбні я рубав їх на полінця. На морозяному повітрі з часом ставало жарко й дрова дорубував уже іноді в одній сорочці. Про те, як

проводив післяобідню пору і зимові вечори, я вже розповів, залишилось лише розповісти про зимові ночі.

Спати я вкладався десь о пів на одинадцятю, коли по радіо звучали позивні радіостанції «Юність». Вимкнувши світло, згадував події дня, що минав, і прислухався чи не линуть з приймача мої улюблені мелодії. Я був і залишаюся великим мрійником. Думки заносили мене то в далекі мандрівки, то на олімпійські арени, то у фантастичні світи, а ще наділяли неабиякою силою, здібностями і хоробрістю. Але коли згадував про завтрашні контрольні чи незавершені справи, то одразу опускався на землю і очі починали змикатися. Спав я у великій кімнаті, яку називали залом. Довгий час я не знав, як правильно вимовляти українською - зал чи зала. Виявляється, що обидва варіанти вірні, бо це слово прийшло до нас із двох мов. Німецькою *der Saal* - це слово чоловічого роду, а французькою *la sale* - жіночого. На дивані спати було зручно, але глибокому зимовому сну заважали дві обставини - Місяць і годинник. Коли на небі був яскравий Місяць, то серед ночі він зазірав у вікно і проходив траєкторією, що сягала очей. Ні короткі ситцеві фіранки, ні довші тюлеві занавіски, ні мої рожеві повіки не були перепоною неймовірно яскравому промінню, що в морозяну ніч відбивалося ще й від сріблясто-молочного снігу. Зала ставала казковою від химерних візерунків на стелі та стінах і я прокидався.

Другим ворогом мого сну були годинникові куранти. На одному із науково-педагогічних читань, що свого часу відбулися у Тернополі, батька за здобуте перше місце, нагородили масивним настінним годинником з курантами. Вони відбивали не лише години, але й одним ударом проміжок між ними. Мало того, за три чи п'ять хвилин до бою спрацьовував годинниковий механізм, що видавав голосний звук, щось на зразок: «Шш-рамм!». У перші нічні години я спав міцніше і ні звуків, ні бою курантів не чув. А от під ранок, коли сон ставав нетривким, часто саме це «шрамкання» або годинниковий передзвін виводили зі стану забуття. Добре, якщо я пробуджувався в той момент, коли дзигари відбивали повну годину, бо тоді мав інформацію про час і швидко засинав. А коли я прокидався від цього ненависного «Ш-ш-рамм!» і чекав кілька хвилин, щоб дізнатися котра година, а замість цього лунав лишень один удар і ... невідомість. Які нерви можуть витримати таку наругу? Але молодий організм брав своє і я знову засинав.

Нині, коли на стіні в нашій спальні висить звичайний китайський годинник, який ледь чутно щось там шепоче, моя дружина часто нарікає, що він заважає спати, а діти взагалі не переносять ніякого тікання і зупиняють механізм. Це й закономірно, адже вони не пройшли школу курантів. Але

найголовніше - немає нині таких морозних місячних ночей зі сріблястим снігом, що скрипить під ногами і яскравого всепроникаючого місячного сяйва.

У ті часи телевізорів в селах ще не було, тому вечорами люди ходили в гості, читали або слухали радіо, відвідували клуб чи бібліотеку, вишивали або шили одяг, писали листи, пряли. Я ненадовго застав ще той період, коли чимало селян вирощували коноплі, згодом вимочували їх у копанках, терли на гребенях, розчісували пряжу, пряли нитки і ткали полотно на верстатах. З тонкого полотна шили одяг, а з грубого, яке у нас ще називали гребінним, виготовляли верети.

Розповім таку бувальщину тих часів, пов'язану з коноплями. Одного ранку голова правління колгоспу йшов на роботу попри ставок, що знаходився неподалік «контори». Конторою називалося приміщення, де перебувало керівництво господарства. Ставок був зариблений, а тому мочити коноплі там не дозволялося. Але жіночка, яка жила неподалік водойми, вирішила знехтувати забороною, розраховуючи на свій поважний вік та на поблажливість начальства. Вона вже замочила коноплі і збиралася йти додому, коли голова наблизився до неї. Він чемно привітався, розпитав про здоров'ячко, поцікавився чи не холодна вода у ставку і неквапливо пішов у напрямку контори. Дуже вже не хотілося керівнику господарства з самого ранку псувати собі настрої через ті коноплі. Аж раптом на очі йому попався хтось із спеціалістів господарства. Підкликавши керівника підрозділу, голова у наказовому стилі попросив його розібратися з порушницею. Бабуся, на її біду, ще не встигла покинути місце «злочину»... Крик, гамір, суперечки і ні в чому невинуваті коноплі були викинуті з води. Ображена жінка впродовж тривалого часу скаржилася сусідам і знайомим на свою долю: «Ади, голова повівся як людина, а от приїжджий агроном, повикидав геть усі мої коноплі. Свій, то не те, що чужий». Жіночці було невтямки, хто ж насправді був ініціатором розбірок, а хто лише звичайним виконавцем.

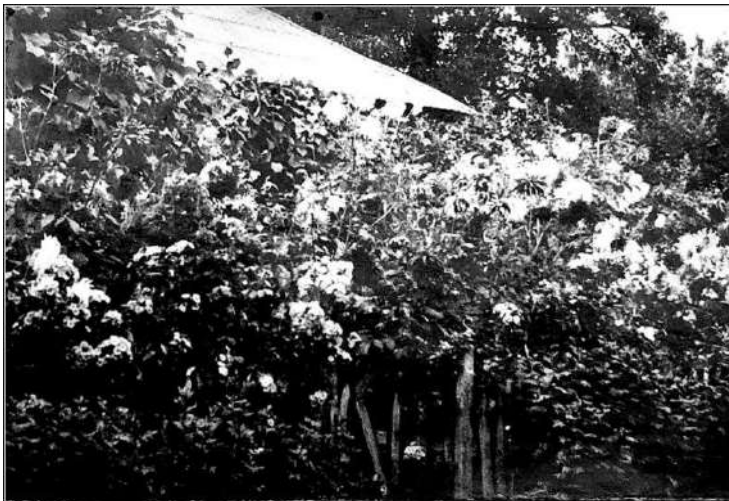
Мої земляки пряли конопляні нитки, ткали полотно і виготовляли з нього різний одяг чи верети переважно довгими зимовими вечорами.

В шкільну пору майже кожен мій ранок розпочинався з гімнастичних вправ. Далі йшло обов'язкове обтирання вологим рушником, а літньої пори – обливання тіла вище пояса холодною водою. Б-р-р-р!... Останню процедуру я робив неохоче, але батько постійно наполягав, тож прийшлося змиритися. Так загартовувалися мої вольові якості. Згодом це увійшло в звичку і дуже знадобилося у студентські роки. У біофаківському гуртожитку не було не лишень душових, але й гарячої води в умивальнику. Коли ранком, а іноді й ввечері після пробіжки в парку, я робив водні процедури холодною водою, то хлопці з подивом розводили руками. Повторити таке майже ніхто не наважувався.

Не лише у Вільхівці, але мабуть у всій Україні наймасштабніше індивідуальне житлове будівництво на селі припало на 60-70 роки. Із-за дефіциту матеріалів і грошей новобудови зводилися повільно і ціною надзусиль. В новозбудовану хату (на фото) ми перейшли в 1961 році. А до того тривалий час жили в бабусиній оселі, яка літньої пори буквально потопала у квітах (наступне фото).

Олександра Тихонівна Бацура (Понуркевич) - моя бабуся Сяня – мала один із найбільших квітників у Вільхівці. Лише одна її колекція жоржин налічувала десятки видів. Разом з виноградом, який облямовував ганок, квітковий оазис створював унікальний мікроклімат і в спекотну пору в її домі було напрочуд комфортно.

В порівнянні з бабусиним наш квітник був скромнішим, але саме житло - набагато сучаснішим. В місячні ночі світло через вікна проникало в залу і разом з боєм курантів настінного годинника заважало мені міцно спати...А ось так нині виглядає колишній наш будинок.

Неподалік старої контори колгоспу знаходився ставок. Тут водилася риба, підростала водоплавна птиця, а от мочити коноплі...було зась. А в які оказії потрапляли порушники заборони - ви вже знаєте із моєї розповіді.

ТАМ, ДЕ СЕРЦЕ Б'ЄТЬСЯ.

У підлітковому віці почали змінюватися мої уподобання щодо зимових розваг. Мені вже не пасувало, як раніше в молодших класах, кататися з гірки на санчатах, а тому, коли настала зима і випав перший сніг, попросив батька придбати лижі. Фабричних в магазині на той час не було, то ж прийшлося задовольнятися саморобними. Полози були виготовлені з акації й мали багато недоліків. Вони були важкими, погано ковзали і часто роз'їжджалися в різні боки. Ще однією вадою було те, що з часом передні кінці саморобних лиж випрямлялися і вони «пороли» сніг. Тому спуски з крутих гірок і

стрибки з трампліна на такому спортивному знарядді часто завершувалися падіннями і зіпсованим настроєм. Та згодом усе змінилося. Перед самим новим роком в сільській магазин завезли партію фабричних лиж.

Першим про новий товар довідався мій сусід і друг дитинства Толя Божаковський, який одразу прибіг до мене з новиною. Сільмаг був поруч і ми полетіли дивитися на свою мрію. Темно-коричневі лаковані лижі виблискували і виглядали справжніми красенями. У комплекті до них йшли кріплення й лижні палиці з ремінцями, кільцями та металевими наконечниками. Дядько Гриша, батько моєї однокласниці Галі Кошовської, дав нам можливість не лише потримати їх у руках, але й приміряти. З думкою про те, як вмовити батьків придбати лижі, ми засинали і прокидалися. Завдання було нелегким, адже вони дорого коштували. І все ж таки, незважаючи на суворий характер, серце у тьоті Гані Божаковської виявилось не таким вже й твердим і вона, після тривалих синових прохань, погодилася на покупку. Майже одночасно нові лижі з'явилися й у мене - це бабуся зробила приємний сюрприз на день народження.

Я мало що не спав з тими лижами. На перших порах тримав їх не в шопі, а на веранді. Майже щодня старанно змащував поверхню, що ковзає, саморобною маззю з воску, каніфолі та якогось жиру, щоб лижі краще «бігали». Скоро фабричні лижі з'явилися й у інших моїх товаришів, зокрема у Миші Власова і ми, вже каталися не лише на Ярку, але й на Вільхавці чи Косцьовій леваді.

В околицях села було чимало стрімких спусків, здолати які могли лише досвідчені лижники. Як правило це були старші за нас хлопці. Пам'ятаю, що й стояти на краю таких прірв і то було лячно, а що вже казати про сам спуск. Далеко не кожний міг піти на такий відчайдушний вчинок і побороти страх. Але щоб утвердитися серед сміливців іншого вибору не було. Інакше з тебе кепкуватимуть й зарахують до розряду слабаків, боягузів та «баб» (я вибираю лише літературні вирази). Маячила перспектива, що легкодуха взагалі можуть перестати кликати у лижні походи. А мені, Толі Божаковському й Мишку Власову дуже не терпілося кататися разом зі старшими.

Найвідомішим і разом з тим найнебезпечнішим місцем, де хлопці з нашого загалу проходили тест на сміливість, був довгий і майже вертикальний спуск, що мав загадкову назву - «Там, де серце б'ється». Вважалося, що той, хто пройде випробування саме тут автоматично вступає до касти «сміливців». Але без досвіду і певних вольових якостей з'їхати з тієї гори без падіння й травм було вкрай складно. Тому вихід був лише один - гартувати волю та поступово долати страх перед прірвою. Починати

підготовку до героїчного вчинку треба було з банального - навчитися правильно падати. Наступний етап - це успішно з'їхати хоча б з половини спуску. Зрештою після наполегливих тренувань наставав момент, коли ти і фізично, і морально був готовий до іспиту.

Ніч напередодні довгоочікуваного випробування видалася неспокійною. Міцному сну заважало все: яскраве місячне сяйво, бій курантів, але найбільше - це незліченні короткі сновидіння, які були більше схожими на марення. Щойно змикаєш очі ... і раз у раз стрімголов летиш у бездонне провалля. Добре, що зимова ніч довга й іноді вдавалося заснути на довше.

Початок того недільного дня видався напрочуд гарним. Біло-блакитний іній був усюди: на деревах, будинках, огорожах, електричних дротах. Він створював якусь казкову атмосферу. Доповнював її яскраво-багряний сонячний диск, що повільно здіймався над селом. Холодне повітря приємно пощипувало обличчя, по тілу пробігав легенький озноб, а серце щеміло все сильніше. Мандраж, ріднесенький, як же ж без нього. Та відступати було нікуди, адже напередодні Толя Божаковський, Мишко Власов, Толя Кімаковський і я твердо домовилися дізнатися, де у нас б'ється серце - в грудях чи п'ятах. У компанії були лише свої, щоб менше було розмов і глузувань, якщо спроба здолати страх буде невдалою.

Тут я зроблю невеличкий відступ і розповім про ще одного нашого товариша. Толя Кімаковський, який жив поряд з ярмарковою площею, приєднався до нашої «трійці МТШ», десь на початку шістдесятих. Його батька, Івана Івановича Кімаковського, обрали на посаду голови сільської ради, а згодом секретаря первинної партійної організації колгоспу імені Кірова. Тому сім'я Кімаковських перебралася з Глибівки у Вільховець. Добре пам'ятаю деталі тієї першої зустрічі. Толя підійшов до нас, коли ми на пляцку грали в ножика, і попросився до гурту. Одразу ж почав вигравати. Не загордився, а став пояснювати нам як краще виконувати той чи інший прийом. Згодом розповів багато смішних пригод і анекдотів. Якось з першого разу для нас він став своїм. А ми - «четвіркою мушкетерів». Толя вирізнявся хоробрістю й надійністю, був добрим, щедрим і жвавим. Саме він був ініціатором різноманітних походів у ліс, на Дністер чи на Струзький ставок. А ще він дуже любив футбол. Як правило, раніше ми грали у нього теплої пори року. Та одного разу після уроків Кімаковський запропонував нам зіграти у футбол на снігу. Швиденько розчистили баскетбольний майданчик, а з портфелів зробили ворота. Виявилось, що зимовий футбол ніскілечки не гірший за літній. Навпаки у ньому було стільки нових принад і незвичних відчуттів, що ми з нетерпінням очікували чергових поєдинків. З його легкої руки зимовий футбол став загальним хлопчачим уподобанням. І у вихідні,

перед тим як іти на ставок грати у хокей, ми часто збиралися у школі й залюбки бігали за м'ячем. Зазначу, що Толя завжди з легкістю приєднувався до авантюрних витівок, на кшталт, залізти в колгоспний садок, зіграти в очко на інтерес чи проникнути в клуб на заборонений фільм. Або, як цього разу, спуститися з крутої гори з непередбачуваними наслідками.

Ми виїхали за село і перед нами відкрилася чудова панорама незайманого засніженого поля, що палахкотіло міріадами іскринок. Ще якихось десять-п'ятнадцять хвилин й будемо на місці. Оскільки спуск долали за віковим принципом, то я їхав останнім. Обидва Анатолії і Мишко, які вже благополучно пройшли випробування, жваво ділилися враженнями. Їх успіх мене підбадьорював, тож комок у горлі десь зник. Мить і я вже внизу. Боже, як це класно і яке це щастя здолати страх і досягти успіху! Серце радісно колотилося в грудях. Мабуть, лише романтик міг так влучно і образно назвати це унікальне місце - «Там, де серце б'ється». Я сьогодні дуже дякую цьому «комусь» і за оригінальну назву, і за традицію посвяти, і за те, що ця подія запам'яталася мені назавжди.

Коло зимових розваг розширювалося, коли на ставку утворювався міцний лід. Ми на деякий час забували про лижі і повністю переключалися на ковзани. Слід зауважити, що перші наші ковзанярські знаряддя, як і лижі, теж були примітивними. Сталеві леза до чобіт (зимових черевиків тоді майже не було) прив'язували за допомогою мотузок або шнурків із сирої шкіри і закручувати невеликим кусочком товстої гілки. Але ця кострубата конструкція була ненадійною і часто розв'язувалася або рвалася. Як правило, це траплялося у самий невідповідний момент і завершувалося падінням. Та хіба такі дрібниці могли нам завадити ковзатися по льодовому дзеркалу та грати в хокей з шайбою?

Цей вид спорту саме набував популярності. Ми чистили від снігу льодову поверхню, окреслювали межі майданчика та ворота і гра розпочиналася. Ні про які офіційні хокейні правила ми не знали, а тому грали за своїми власними. Спортивний інвентар теж був своєрідним. За ключку слугувала підходяща палиця, що мала заокруглення, а за шайбу - шматок гуми чи пластмаси. Найчастіше змагання з хокею відбувалися у вихідні, бо в будні після уроків зимовий світловий день швидко згасав. Команди, як правило, формувалися за територіальним принципом або за ознакою паритету для того, щоб одна половина гравців не була явно сильнішою за іншу. Та іноді траплялося, що гра, як кажуть, «йшла в одні ворота» і відстаючі у рахунку втрачали інтерес до змагання. Тоді команди обмінювалися гравцями за принципом: два кращих на два гірших і змагання набирало нових обертів. Найчастіше у хокейних баталіях брали участь: Вітя

Дробик, Миша Удра, Толя Кімаковський, Толя Власов, Коля Могила, Миша Власов, Володя Прус, Броньо Закревський, Коля Шаргородський, Валера Яремчук, Толя Божаковський, Вітя Петраш, Толя Бацура, Іван Бацура, Василь Ільченко, Володя Петраш, Коля Олександров, Петя Удра, Вітя Пресліцький, Володя Войтенко, Толя Фіголь, Вася Купенчик та інші хлопці.

Нині про роль споживчої кооперації на селі уже мало хто й знає. А колись ця галузь народного господарства давала країні тисячі робочих місць і значні бюджетні надходження. Одним із яскравих представників цієї сфери обслуговування був Григорій Гнатович Кошовський, який одразу після закінчення семирічки став працювати в споживспільці заготівельником сільгосппродукції. Далі було важке фронтове солдатське життя. Він не любив розповідати про війну, де на кожному кроці чатувала смерть. Одного разу вона заглянула йому у вічі в образі німецького солдата, який, як і він, щоб не померти з голоду, прийшов ранньою весною до бурта з гнилою й змерзлою картоплею. До ворожого пострілу залишався лише крок... У повоєнний час працював продавцем, а згодом завідувачем сільським універсальним магазином споживчого товариства. Завжди прагнув, щоб тут був

широкий асортимент, якісні продукти й модні товари. Покликанням Григорія Гнатовича було приносити людям добро і радість. Саме він посприяв, щоб у нас з Толею Божаковським були свого часу і новенькі фабричні лижі, і велосипеди. Нашому щастю не було меж...

Іван Іванович Кімаковський народився у 1917 році. Після школи працював трактористом у Вільховецькій машино-тракторній станції. Був призваний на строкову службу на Тихоокеанський флот, а воював уже в складі Балтійського. За визволення Виборга нагороджений орденом Червоної Зірки. Після війни, до того як оселитися у Вільхівці, Іван Іванович поміняв кілька населених пунктів і посад. У Рудківцях він був головою сільської ради. У Калюсі й Глимбівці очолював колгосп. У нашому селі він працював головою сільради, а згодом партторгом колгоспу. Іван Іванович і Марія Петрівна Кімаковські були батьками моїх близьких друзів Толі і Вадика. У них дома я часто бував і запам'ятав щире ставлення господарів та завжди усміхнену тьотю Марію.

«ДІТЯМ ДО 16 РОКІВ...»

Недільного дня, коли було сонячно, а мінусова температура не зашкалювала, на ставку збиралося чимало народу. Одні лишень вчилися триматися на ковзанах і «правильно» падати, інші, більш досвідчені, змагалися наввипередки чи ковзали в помірному темпі в своє задоволення. Окремо розминалася перед грою група хокеїстів. Коли збиралися усі ключові гравці, розпочиналася хокейна баталія. Більшість присутніх на водоймищі ставали вболівальниками. Після «льодового побоїща» ми розходилися по домівках.

Прийшовши зі ставка додому, я швиденько дізнавався, котра з двох господинь, мати чи бабуся, сьогодні варила вареники і з якою начинкою. В той час в багатьох родинах вареники зазвичай були традиційно недільною стравою. А начинок було стільки, що й не перелічиш. І тобі з картоплею, і з капустою, і з сиром, і з м'ясом, і з лівером, а ще й комбіновані: з картоплею й кислим сиром, з капустою і грибами (переважно підпеньками). Останні на зиму, як правило, засолювали з капустою в окремій посудині. До цього переліку ще додаю консервовані фрукти: польові та садові вишні у власному соку, а також різні за кольором (чорні, червоні, рожеві, білі) та смаком (солодкі, кислі, гіркі, терпкуваті) черешні, які також слугували начинкою. Найбільше мені подобалися вареники з м'ясом чи лівером, певне тому, що їх варили нечасто.

У другій половині дня центр недільного дозвілля переміщався з лижних гірок і льодового майданчика до клубу та бібліотеки. Зимовими вихідними тут завжди проводили якісь заходи. Чи то лекції товариства «Знання», чи читацькі конференції або виступи колективів художньої самодіяльності. А ще тут дорослі хлопці й підлітки грали в шашки, шахи, доміно, більярд та настільний теніс. Також щонеділі після обіду в клубі демонстрували дитячий кінофільм, а іноді й два. Кількість сеансів залежала від того, який за змістом фільм будуть показувати ввечері. Якщо вечірня кінокартина мала гриф: «Тільки для дорослих», то зрозуміло, що дітям її не показували. На афіші цього фільму червоною фарбою великими літерами було написано: «Дітям до 16 років вхід заборонено». Але такий анонс замість застереження лише нагнітав ажітаж серед підлітків, яким ще не виповнилося заповітних шістнадцяти.

Яких тільки витівок ми не придумували, щоб потрапити саме на це заборонене кіно. Наприклад, одні хлопці відволікали касирку-контролера, а інші в той момент прошмигували в зал. Або ще задовго до початку сеансу ховалися в закутках і терпляче чекали, коли вимкнуть світло, щоб покинути

схованку і знайти більш зручне місце для перегляду. Таких потаємних місць було декілька. Насамперед, велика дерев'яна трибуна, з якої штатні лектори розповідали моїм односельцям про те, «як космічні кораблі борознять простори всесвіту» або «чи є життя на Марсі». Ця трибуна ще слугувала для проголошення доповідей на партійних зборах і урочистостях з нагоди державних свят. Але переважно ідеологічно-пропагандистський атрибут засовували в якийсь далекий закуток подалі з очей. Це було якраз те, що нам треба! Та якщо трибуна була зручним, але не надто надійним місцем схову, то з хованкою під сценою було все навпаки. Ніхто з дорослих туди залізти не міг, а отже, відчайдуха, який зважився на такий навіжений вчинок, знайти було майже неможливо. Зате якими жахливими там були умови перебування: павутиння, сміття, пилюка, сморід... Та, як відомо, «мистецтво вимагає жертв». А кіно, як тоді казали було «...для нас найважливішим зі всіх мистецтв...». Але то мова про дозволене кіно, а що вже казати про заборонене та ще й іноземне. Хоча пильні «охоронці моральності» й старалися в нашому вітчизняному прокаті вирізати із закордонних кінострічок всі еротичні сцени та не завжди можна було зробити це так, щоб вкрай не зіпсувати сюжет. Отож щось там таки з «гріховного» й залишалось. Один з таких кінофільмів - екранізація відомого роману Стендаля «Червоне і чорне» французького виробництва - демонструвався декілька разів і завжди в клубі був аншлаг. Стрічка, де головного героя зіграв Жіраар Філіп, була такою собі мелодрамою з кількома поцілунками і сценами в ліжку. І заради ось цих, за сьогоднішніми мірками, абсолютно «безневинних» кадрів здійснювалася справжня гарячка. Тут, як і в інших сферах духовності, чиновники явно перекручували гайки. А істина, як завжди, знаходилася десь посередині. У ставленні до теми статевих стосунків наші співвітчизники були настільки зашореними, що в період так званої перебудови на одному з телемостів радянська учасниця пафосно промовила історичну фразу, яка облетіла весь світ: «В Советском Союзе секса нет! У нас - любовь!».

На завершення розповіді про «недозволене кіно» поділюся ще такими спогадами. Першою завадою, щоб бува хтось із неповнолітніх не проник на еротичний фільм, було подружжя Комарніцьких. Головного носія культури в маси - кіномеханіка - звали Григорієм (по місцевому Героньком), а його половину, що була касиром-контролером - Софією. Вона стояла на вході в клуб та перевіряла квитки, відриваючи корінець із вертикально надрукованим словом «КОНТРОЛЬ». Правду кажучи, їх обох зовсім не цікавив вік глядачів і на моральний бік справи вони дивилися «крізь пальці». Для них основним було те, щоб до глядацької зали не потрапили

безбілетники. Більше того, вони навпаки були зацікавленими, щоб на кіносеансі було якомога більше глядачів, бо це і виконання плану, і премії... Згадую, як Геронько для збільшення касових надходжень іноді спеціально писав магічні слова «до 16 років» на афішах кінофільмів, де еротикою й не пахло.

Другою, значно складнішою перепоною для потрапляння на фільм «з клубничкою», були вчителі, яких мало цікавили «зайці», адже у них була значно благородніша мета - виховати покоління достойних і насамперед морально стійких будівників комунізму. Для реалізації цього принципу застосовувалися різні методи - попередження в школі типу: «щоб вас сьогодні і близько не бачили біля клубу», чергування на вході в зал, обстеження схованок тощо. Пам'ятаю, як одного разу моя сусідка, яка тоді навчалася в п'ятому чи шостому класі, недогледіла появу одного з найактивніших поборників «обліко моралє» Адольфа Миколайовича Комарніцького - вчителя малювання та хімії. Дівчинка, яка зручно причаїлася в трибуні, не помітила, що залишилася в клубі одна-однісінька, бо всі інші діти, здалеку загледівши педагога, поховалися. Коли прихисток було викрито, то вона довго ридала чи то від сорому, чи від безвиході.

Не менш прикро почувалися ми і тоді, коли Адольф Миколайович або його колеги вдавався до іншого дуже підступного, але ефективного методу боротьби з нелегальними глядачами... Уявіть собі, що ви вже пройшли всі перепони, всі ці «сім кіл пекла» і з великим нетерпінням очікуєте на заборонені кадри, коли ... раптом посеред фільму в залі вмикається світло і вчителі розпочинають його прочісувати. Тікати не має сенсу, бо сховатися ніде. Ще мить і настане момент, про який образно кажуть: «я ледве не згорів (ла) із сорому». Застукані на місці злочину, ми розкаювалися, клялися, що більше ніколи-ніколи не порушуватимемо заборону і, похнюпивши голови, йшли в темряву ночі. А за мить, опинившись на вулиці, твердо знали, що наступного разу вчинимо так само, як і нині. Кіно тоді було для нас одним із найулюбленіших видів дозвілля.

НАЗДОЖЕНЕМО І ПЕРЕЖЕНЕМО

Початок 60-х в моїй пам'яті закарбувався не лише спогадами про школу й дозвілля, але й напруженою ситуацією в світі. Він позначився, насамперед, як тривожний і бурхливий період несамовитого протистояння двох наддержав - СРСР і США. Найвища фаза антагонізму спостерігалася під час так званої «карибської кризи», коли світ стояв за крок до ядерної війни. Напружену ситуацію підігрівали світові інформаційні агентства, тож

страшно було по обидва боки океану. Газети та радіо рясніли повідомленнями про успішне випробовування водневих бомб, а кадри кінохроніки ще більше нагнітали страх і малювали реальну смертоносну дію найстрашнішої зброї за весь період розвитку цивілізації. Пам'ятаю, як неодноразово в селі завивала сирена і ми з мамою та бабусею швиденько спускалися у погріб і чекали, коли повідомлять про відбій повітряної тривоги. Строгі дяді ходили вулицями і перевіряли, чи всі мешканці знаходяться у схованках, бо то був період, коли ще «цивільна оборона» функціонувала, а не була чимось бутафорним, як це сталося згодом. Селяни потихеньку скуповували мило, сіль і сірники, а ще робили продовольчі запаси, не усвідомлюючи того, що нова смертоносна зброя може знищити усе за лічені хвилини. Тоді лише завдяки суперпрофесіоналізму дипломатів вдалося розрядити напругу й уникнути прямого зіткнення двох ядерних держав.

Протистояння між ними було у всіх сферах: політиці, економіці, військовій галузі, космосі, спорті, на ниві мистецтва. Саме тоді в СРСР народився лозунг: «Наздоженемо і переженемо США». Коли на XXII з'їзді КПРС було проголошено, що за 10 років економіка Радянського Союзу за темпами і за обсягами обжене американську, а у 1980 році в основному буде побудована матеріальна база комуністичного суспільства, то американські політики і вчені-економісти сприйняли ці заяви всерйоз і замислилися над модернізацією власного суспільно-економічного устрою. І їх можна було зрозуміти. Небачені темпи житлового і інфраструктурного будівництва, введення в експлуатацію найпотужніших у світі ГЕС, освоєння цілини і Сибіру, а також багатючих рудних, нафтових і газових родовищ, лідерство в космосі, масове зведення ракетних пускових комплексів, створення надводного і підводного атомного флоту та надзвукової авіації і все це за післявоєнні роки. Більше того, все це на тлі колосальних збитків, нанесених війною, і нечуваних людських втрат. Тому-то ситий і пузатий «дядя Сем», як тоді карикатурно зображали США, на своїй Уолл-Стріт почав мандражувати. Як таке можливе, що виснажена країна, яка щойно оговталася від війни, набирає таких шалених темпів, а ми, американці, які практично не зазнали втрат, а навпаки, збагатилися в роки війни з фашистською Німеччиною, можемо дійсно поступитися світовим лідерством. Та дива не сталося, бо Росія це не та держава, яка дбає про власний народ. На першому плані у неї завжди імперські амбіції, приростання територіями й мрії про світове панування. А добробут народу... Але це вже інша історія.

Після засудження епохи сталінізму замаячила перспектива демократичного оновлення радянського суспільства. Наголошую на цьому

слові - демократичного. Роман Іллі Еренбурга «Відлига» дав назву цілій низці перемін, насамперед, у духовному житті тодішньої країни. Література, журналістика, кіно, театр, образотворче мистецтво, музика, пісенна творчість, хореографія та що там, звичайне спілкування між людьми зазнало позитивних змін і стало іншим. Страх дещо відступив, сніг почав танути, крига скресла, завісу привідкрили, одним словом - відлига.

Московський міжнародний фестиваль молоді та студентів, що відбувся влітку 1957 року, був першою ластівкою й, образно кажучи, відкрив для більшості радянських людей інший світ - зі стилями, джинсами і рок-н-ролом. Творче покоління того короткого періоду, а воно переважно було молодим, згодом стали називати «шестидесятниками». Це була висока відзнака, своєрідний «знак якості». Лише тоді, чи не єдиний раз в повоєнній історії країни, поети Роберт Рождественський, Белла Ахмадуліна, Євген Євтушенко, Андрій Вознесенський збирали переповнені зали в Політехнічному музеї чи велелюдні натовпи біля пам'ятника Володимиру Маяковському в Москві, щоб напругу спілкуватися з народом, який відчув запах змін і вітер свободи. Саме тоді в одному із столичних журналів була надрукована повість «Один день з життя Івана Денисовича», де сталінська епоха змальовувалася в зовсім іншому, далеко не привабливому, світлі.

Ні, справжньої свободи творчості в тодішньому СРСР не було і не могло бути. Цензура не зникла. Бориса Пастернака, Анну Ахматову, Миколу Хвильового чи Олену Телігу не друкували й не згадували. Але навіть незначні кроки в напрямку демократії, натяки на послаблення оков давали можливість пробиватися паросткам правдивого і реального відображення дійсності. Журнали «Новый мир», «Юность», «Дніпро», «Жовтень», «Неман» друкували поетичні і прозові твори Василя Аксьонова, Олександра Солженіцина, Ліни Костенко, Василя Симоненка, Володимира Сосюри, Дмитра Павличка, якими захоплювалися мільйони.

Хоча я народився у сталінські часи, але періоду сталінізму не пам'ятаю, бо був ще зовсім малим. А от «хрущовську відлигу» запам'ятав. Ті часи, коли державою керував Микита Сергійович, більшість людей чомусь сприймає як провальні, а його правління - з іронією і певним глузуванням, мовляв, ну що з нього візьмеш - малоосвічений, некультурний, волюнтарист. Здебільшого пам'ятають його вислів: «я покажу вам кузькину мати», його емоційні погрозливі виступи на мистецьких зустрічах, захоплення кукурудзою чи маломірні «хрущовки». А ще усі пам'ятають хліб з домішками кукурудзяного борошна... У мене ж дещо інша думка про ті часи і сформувалася вона давно, але це, звичайно, мої особисті, як кажуть, оціночні судження.

З моєї точки зору, для розвитку демократичних процесів у тодішньому СРСР він зробив чимало. Розпочав десталінізацію, реабілітацію репресованих, ліквідацію ГУЛАГу і звільнення з таборів тисяч людей. Він не допустив війни, як не допустив і голоду. На відміну від попередника, який в голод вивозив хліб з країни, Хрущов у неврожайному 1963 році пішов на уклін до найзапекліших ворогів - «проклятих капіталістів» - і за золото купував у США й Канаді зерно.

Зрештою Микита Сергійович - один із небагатьох правителів великих держав, який сформулював і прагнув реалізувати «найнепідйомнішу» реформу - реформу соціальної свідомості і духовності. Наприкінці 1961 року на черговому з'їзді партії була прийнята програма, яка проголошувала, що «нинішнє покоління радянських людей житиме при комунізмі». Цілком логічно, що в перехідний період мала зміцнюватися не лише економічна міць країни, але й духовний світ нового суспільства, який мав відповідати критеріям «Морального кодексу будівника комунізму». І на уроках, і під час виховної години, і на піонерських зборах, в газетах та на радіо звучали цитати: «Від кожного за здібностями, кожному за потребою», «Один за всіх і всі за одного», «Хто не працює, той не їсть». У цьому ж ряду і слова популярної на той час пісні: «... прежде думай о Родине, а потом о себе». Ці прості й зрозумілі фрази, які по суті є загальнолюдськими цінностями, мали за мету якнайшвидше позбутися в суспільстві аморальних вчинків і їх носіїв та створити атмосферу коли запанують: «Гуманні відносини і взаємна повага між людьми: людина людині - друг, товариш і брат».

Хрущов, чи не єдиний з правителів, хто звернув увагу на село і хотів, щоб умови життя селян були такими ж, як і у міських жителів. Його знаменитий лозунг: «Ліквідуємо різницю між містом і селом» був настільки ємним і потужним, вдалим і логічним, що якби був дійсно реалізований, міг реально перетворити СРСР в соціальну державу нехай і не комуністичну. Ідея про те, що народ-перможець, де більшість складали вихідці із села, заслуговує на достойне життя незалежно від місця проживання, ні у кого не викликала сумнівів. Я, звичайно, спрощую і видаю бажане за дійсне, але шанс був. Історія не знає умовного способу та все ж пофантазуємо. Мета була сформульована, залишалось одне - реалізувати задумане. На селі нічого руйнувати не треба було, бо все було зруйноване війною. А що слід було робити, так це створити потужну будівельну галузь, прокласти мережі і дати реальну можливість селянам для індивідуального будівництва комфортного житла. У Радянському Союзі для цього були всі передумови: матеріальні ресурси, соціальна ідеологія і бажання людей, але не було щастя на мудрих керівників. Скоро гасла забули і надія на комфортабельні умови життя на

селі завмерла на довгі роки. Та все ж Микита Сергійович зміг зробити для селян немало. Піднялися закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію, замість трудовнів розпочалася грошова оплата праці в колгоспах, селяни стали отримувати пенсію. Це при ньому стабілізувалися ціни і буханець хліба коштував 16 копійок, літр молока - 24 копійки, кілограм масла - 2 карбованці 80 копійок, м'яса - один карбованець сімдесят копійок, ковбаси - знаменитих нині «два двадцять», цукру - 78 копійок, а склянка газованої води в автоматі - 1 копійку. Це при ньому в їдальнях на столах були безплатні хліб, сіль і гірчиця. Задля об'єктивності відзначу, що наведені вище ціни були лише для мережі державних магазинів великих міст і обласних центрів. У невеликих райцентрах і селах переважали магазини мережі споживспілки і ціни там були значно вищими.

А ще за часів Хрущова сім'я мого брата Леоніда, яка мешкала в дерев'яному бараці і складалася з трьох поколінь та п'яти осіб, абсолютно безкоштовно отримала в Москві дві великі двокімнатні квартири. Слід зазначити, що за нинішніми мірками, те житло було невисокої якості, бо квартири були малометражними з прохідними кімнатами, з об'єднаними ванною та туалетом. Такі будинки пізніше стали називати «хрущовками» і носила ця назва скоріше негативний відтінок, але це буде згодом. А тоді щастю новоселів не було меж.

Микита Сергійович був реформатором. Децентралізація (ліквідація міністерств, раднаргоспи), адміністративна перебудова (укрупнення районів), зміна військової доктрини (скорочення чисельності збройних сил, нові роди військ), модернізація партійної системи (міські і сільські обкоми), зміни в аграрному секторі (ліквідація МТС, створення тваринницьких комплексів, сільгоспхімій, агробудів, сільгосптехнік і спеціалізованих господарств), освітня реформа (політехнічна школа, 11-річне навчання), нові галузі економіки (хімічна, ракетобудування, атомна енергетика, електроніка) і ще багато до чого він був причетний. Він хотів усього й одразу. Був енергійним, галасливим, запальним і встигав скрізь. За працездатністю й наполегливістю Хрущов не поступався молодим. Ця моторність його і згубила, а ще - продовольча криза.

Десь із кінця весни 1964-го року моїм основним завданням стало наглядати за машиною, яка возить хліб. Мало того, я мав бути одним із перших, хто помітить вантажівку, і негайно побігти в магазин, щоб зайняти чергу. Щоранку машина Вільховецького сільського споживчого товариства (аббревіатура ССТ, скорочено сільпо) їхала за хлібом у Нову Ушицю чи новий райцентр Дунаївці. Укрупненим райцентром Дунаївці стали в 1962 році в результаті адмінреформи, коли до власне Дунаєвецького району приєднали

ще Миньковецький та Новоушицький. Мати точну інформацію про маршрут сільповського автомобіля означало не стояти зайвий час в черзі. Чим ближче до осені, тим вона ставала довшою, а якість хліба - гіршою. Згодом його почали привозити через день, а борошно і макарони зовсім зникли з полиць магазинів. Восени хліб вже мало нагадував запашний і поживний продукт, а невдовзі Микиту Сергійовича Хрущова зняли зі всіх постів і відправили на пенсію. Опору він не чинив. І ніби випадково одразу ж проблеми з продовольством відійшли на другий план. Ходило багато різних чуток, версій, здогадів про його примусову відставку. Найімовірнішою, очевидно, є та, що Микита Сергійович своїм темпераментом, невгамовною енергією, манерою усіх «доставати» так надокучив найближчому оточенню, що вони його потихенько «сплавили», щоб не набридав своїми черговими ініціативами і не заважав переважно старим за віком членам Президії ЦК КПРС спокійно насолоджуватися ситим життям.

Попри певні позитивні рішення М.С. Хрущов припускався багатьох помилок. Чого варте, наприклад, його надмірне захоплення посівами кукурудзи. Тоді ходив такий анекдот: «Прилетіли американські астронавти на Марс, а місцеві їм кажуть: «Запізналися ви, бо тут до вас прилітав такий лисий, пузатий і все під кукурудзу розорав». Чомусь назавжди засіли в голові рядки із сатиричного журналу «Перець»:

Думу думає велику
Ледацюга Филимон:
Труднуvато буде гнати
З кукурудзи самогон.

Або відомий факт, коли за часів Микити Сергійовича у Рязанській області, щоб виконати підвищені плани з виробництва м'яса, вирізали усе поголів'я, включно з молодняком. План виконали, нагороди отримали, а як жити далі ніхто не задумувався.

М.С. Хрущов прагнув щоб Радянський Союз, незважаючи на реалії, мав домінуючий вплив на геополітичні процеси в усьому світі. Але такий вплив вимагав колосальних економічних впливань і потужного пропагандистського супроводу. З останнім особливих проблем ніколи не було. Пам'ятаю, як широко висвітлювалася поїздка Фіделя Кастро, який впродовж пів року відвідав усі найбільші міста Радянського Союзу. І скрізь щирі теплі прийоми та захоплення кубинським лідером. Багато вітчизняних заводів стали переробляти цукрову тростину, хоча це було й не вигідно, але чим не пожертвуєш заради дружби, яка популяризувалася піснею «Куба - любовь моя!». Правда, коли Хрущова змістили, народ заспівав дещо по-іншому:

Куба, отдай наш хліб,
Куба, возьми свой сахар,
Куба, Хрущова нет.
Куба, иди ты...

Одним російським словом - далеко. Іменем конголезького лідера Патріса Лумумби назвали Московський університет дружби народів. Сотні або й тисячі вулиць по всій країні стали називати іменами зарубіжних діячів різного штибу. Називати вулиці, та ба, цілі міста і селища іменами зарубіжних партійних чи політичних діячів чи просто прогресивних людей стало повальним явищем.

Та якщо «купувати» друзів щедрими подарунками, високими званнями чи увіковіченням їх імен було для країни майже безболісним, то надавати безоплатну благодійну допомогу десяткам країн у всьому світі нібито за їх лояльність до соціалістичного табору (не можу підібрати вдалого визначення) - чи то дурістю, чи злочином. У 1962 році допомога СРСР лише африканським країнам склала 23 мільярди карбованців. Це колосальна цифра, а якщо її перевести в конвертовану валюту, то це взагалі за межами здорового глузду. А що коштувала Радянському Союзу підтримка братніх країн соціалізму, то відомо лишень одному Всевишньому. Напевне, у світовій історії не було прецеденту, щоби колонії чи країни-сателіти поповнювали свої фінансові і сировинні запаси за рахунок метрополії. Радянська імперія була саме такою, тоді як європейські країни-колонізатори упродовж століть чинили якраз навпаки. Адже збагачення Старого Світу відбувалося, в тому числі, за рахунок експлуатації населення поневолених країн та їх природних ресурсів.

Хрущову, а згодом й іншим керівникам Союзу дуже вже хотілося керувати не просто державою, а найпотужнішою у світі або в гіршому випадку рівною США. Дуже, дуже хотілося. Це була манія. І їм було байдуже до економічних канонів та законів діалектики. А може вони і не знали, що такі закони існують. Все це закінчилося як у відомій казці. Врешті-решт вони, а з ними і вся країна, zostалися зі старими ночвами. Ну що тут скажеш - декому закони не писані.

На початку своєї діяльності в ролі керівника Радянського Союзу Микита Сергійович прагнув виглядати в очах світової громадськості як демократичний керівник та невдовзі сталося резонансне вбивство національного героя України, одного з лідерів ОУН Степана Бандери, що ніяк не в'яжеться з демократією. Щоби хоч якось виправдати перед світом цей ганебний злочин, радянська пропагандистська машина розгорнула таку небачену компанію з дискредитації Бандери та так захопилася справою, що

невдовзі його прізвище стало одіозним і перетворилося на справжній жупел. Це той випадок, коли потужна інформаційна атака може створити який завгодно фейк і виправдати будь-який кримінал. До речі, деякі горе-політики й пропагандисти донині цим користуються.

А от де обійшлося без розголосу, а навпаки, трималося у великому секреті, то це події літа 1962 року, коли населення міста Новочеркаська Ростовської області вийшло на протести проти зменшення зарплат і підвищення цін на продовольчі товари. Мирні протести завершилися розстрілом мітингарів. Але про це повідомляли лише зарубіжні голоси. Мені особисто про цю трагедію стало відомо лише наприкінці 80-х років.

Перелік волонтаристських діянь Микити Сергійовича, його суперечливих рішень, самовпевненості і нехтування здоровим глуздом доповнюють також перешкоджання діяльності релігійних конфесій, боротьба з так званим «абстракціонізмом і формалізмом» в мистецтві і «дисиденством» в літературі, втручання у судові процеси і, як наслідок, безпідставні вироки, що ламали не тільки кар'єру, але й людські життя.

На завершення моїх спогадів про тодішнього керівника держави хочу зазначити, що за Микити Сергійовича відбулися певні зміни в УРСР, де він перед тим, як зайняти найвищий пост в СРСР, тривалий час працював на посаді першого секретаря ЦК КП(б)У. На противагу Сталіну, який вороже ставився до українців, Хрущов вперше погодив призначення на найвищі керівні посади в УРСР вихідців з України (так званий тріумвірат К): Олексія Кириченка - Першим секретарем ЦК Компартії України, Дем'яна Коротченка - Головою Верховної Ради УРСР, а Никифора Кальченка - Головою Ради Міністрів УРСР.

Нині в це важко повірити, але це факт. Попередника Олексія Кальченка на посту лідера Компартії України усунули з посади за « надмірну русифікацію вищої освіти і нехтування кадрами, вихідцями із Західної України». Незбагненно, але, як кажуть, з пісні слова не викинеш...

Тодішня Президія ЦК КПРС майже на третину складалася з українців за національністю. Багато наших земляків працювало в союзному уряді, займали ключові пости в силових структурах та виробничій сфері. За участі М.С.Хрущова в 1954 році до складу УРСР включили Кримську область.

Питома вага УРСР в найважливіших галузях промисловості (металургія, енергетика, машинобудування) та сільського господарства (тваринництво, рослинництво, переробка) в загальнодержавних обсягах стала стрімко зростати. Розробки українських вчених і конструкторів в галузі атомної фізики, ракетобудування, електроніки, електрозварювання знаходили визнання не тільки в Радянському Союзі, але й в усьому світі. Кількість

вищих навчальних закладів в республіці скоротилася, проте якість навчання у вузах підвищилася та зросла чисельність студентів. Значно розширився профіль і зросла кількість технікумів та профтехучилищ, особливо в сільських районах. Масово відкривалися школи, дитячі садочки, дільничні лікарні, фельдшерсько-акушерські пункти. На той час книговидавництво українською мовою в УРСР складало майже дві третини від загального обсягу, вийшли в світ «Українська радянська енциклопедія», «Історія міст і сіл УРСР», низка профільних енциклопедичних і фундаментальних наукових видань. Були започатковані нові наукові та мистецькі журнали, стали популярними літературні вечори Івана Драча, Ліни Костенко, Миколи Вінграновського, відкривалися клуби творчої молоді, з'явилася нова хвиля в кіно - Сергій Параджанов, Юрій Ільєнко, Леонід Осика. Українські пісні й танці у виконанні колективу імені Георгія Верьовки, оперні арії, народні й естрадні пісні, які співали Бела Руденко, Дмитро Гнатюк, Микола Кондратюк знали і любили в усьому світі.

Україну в цей період поступово втягували в те, щоб вона ставала імперієутворюючою нацією. Хрущов не був українофілом, але він реально оцінював потенціал українців, бачив їх талановитість, працелюбність, щире українську душу. Він десь розумів, що без цього виняткового народу, який живе на унікальній землі, вірним лєнінцям ніякого демократичного суспільства не вдасться збудувати ніколи.

Усунення Хрущова мало певні негативні наслідки для УРСР. Воно обірвало смугу реформ, які гуманізували суспільство. На зміну відлизі прийшла реакція. Показовим прикладом є політична кар'єра Петра Юхимовича Шелеста, який був досить незручним керівником УРСР для Москви. Він намагався відстоювати економічні інтереси України, переймався розвитком української мови, її історичною спадщиною. Внаслідок кулуарних інтриг Брежнєв, який прийшов на зміну Хрущову, усунув Шелеста з посади, помінявши на більш лояльного Щербицького. Ще будучи очільником України, Петро Юхимович опублікував книгу «Україно наша Радянська». Ходили чутки, що для московських вождів КПРС ця книга і стала приводом для звільнення Шелеста - його звинуватили в націоналізмі, а найзавзятіші захисники устоїв соціалізму, читаючи заголовок, що був написаний у три рядки, побачили абрєвіатуру «УНР». Чого не побачиш, якщо захочеш.

Зроблю невеличкий відступ. Напевне, логічним буде закид в мій бік про те, навіщо я пишу спогади про ті часи в якомусь не зовсім зрозумілому стилі. Виступаю то в ролі літературного критика, то музикознавця, то історика чи політичного оглядача. Не міг же підліток у свої тринадцять - чотирнадцять років так мислити і все те знати. Звісно ж, не міг, але якщо

відкинути духовне і соціально-політичне тло, то важко буде зрозуміти минулу епоху і логіку тогочасних подій та вчинків людей. Та основа, те минуле було і назавжди залишиться частиною мого життя. Інакше важко буде пояснити чому у тодішнього покоління сформувався саме такий світогляд. Та й неможливо сьогодні описати ті часи без нашарування життєвого досвіду і набутих знань. Найголовніше - мені не приходить щось вигадувати, бо все описане - це пережите, побачене, почуте від очевидців або прочитане особисто. Зрештою, я пишу художню автобіографію не лише для сучасників, але й для потомків.

ПРО ОСОБЛИВОСТІ ХАРАКТЕРУ

У своїй першій автобіографічній книзі «На берегах мого дитинства» я писав про те, як не просто дається людям зізнаватися у своїх помилках, визнавати, що ти був слабким чи несміливим, а ще нагадував: мемуари - це ще й можливість простежити особливості генезису власного характеру і не лише позитивні. Ось вам приклад.

Я дуже невпевнено почуваюсь й ніяково, коли експромтом на публіці приходить виголошувати якусь промову або вступати в дискусію. Мені бракує слів, перехоплює дихання, пульс зашкалює, замість притаманної красномовності - суцільна тугоязикість. Звичайна тобі фобія - страх натовпу. Я собі лишень уявляю, як таке дійство виглядає з боку і як ніяково за мене стає людям, котрі мене знають і поважають. А уявіть, як прикро мені. Й зовсім не тішить, що такі проблеми не лишень у мене. Що мені інші? Чому це я не можу виступати як справжній оратор? Звідкіля в мене ця невпевненість? Адже, здавалося б, маю достатній словниковий запас, вмю логічно мислити та чітко й виразно формулювати думку. Чому ж тоді на публіці я так бентежусь? Адже так було не завжди. Як одну із версій, звідкіля взяли побоювання і невпевненість, я розповім епізод, що трапився зі мною у підлітковому віці.

Того разу я декламував вірша не на сцені, а безпосередньо перед глядачами в залі. Почав як завжди бадьоро, але згодом з'явилася якась невпевненість і страх, а далі й зовсім збився, бо забув текст. Хвильку зачекав, але старша піонервожата, яка за логікою мала б мені підказати, мовчала. Вона зовсім не очікувала такого повороту подій, бо до цього випадку я був надійний, як швейцарський банк. Те, що міг не прийти на виступ, таке траплялося, а от щоб Бацура збився - такого ще не було. Тож, не дочекавшись підтримки, мені нічого не залишалось, як вклонитися. По залу пішов смішок і така недоброчлива реакція публіки вплинула на мене вкрай негативно.

Невдачі окремі з нас (я також належу до цієї категорії) переживають дуже боляче. Публічне самоприниження, як у випадку зі мною, було нестерпним. Одним словом, ганьба. В українців це слово має якесь особливо негативне значення. Судячи з того, як його нині скривіють, нічого гіршого за ганьбу бути не може. Мені було дуже соромно. Як це відмінник, син Федора Степановича і так сконфузився. Але найстрашніше у цій історії те, що для оточуючих вона залишилася непоміченою. Ні старша піонервожата, ні вчителька української мови й літератури мене не заспокоїли, не підбадьорили, не розрадили. Батьки теж зробили вигляд, що нічого серйозного не трапилося, хоча мама бачила мій провал. Як і педагоги, вони, напевне, вирішили, що подія не варта уваги і не стали мене заспокоювати, боячись нанести ще більшої травми. Як же вони всі помилялися! Не зробивши застережливих кроків, тим самим «допомогли» загнути проблему в підсвідоме. Страх перед публічним виступом без написаного тексту з тих пір засів у мені надовго. Не буду вдаватися в тонкощі психотерапії лишень скажу, що долати стан невпевненості іноді приходиться ціною надзусиль і душевних травм.

Тепер я знаю, що цим видом фобії страждає багато людей. Майже всі, хто прагне досягти успіхів у публічній сфері зізнаються, що кожного разу їм лячно виходити на публіку, незалежно від того робиш ти це всоте чи в тисячне. Найсильніше сковує страх перед публікою після тривалої перерви у виступах. Чому я приділяю цій рисі характеру стільки уваги? А тому, що впродовж багатьох років це приносило багато страждань та дискомфорту. Мені дуже хотілося б, щоб того епізоду з декламуванням вірша взагалі ніколи не було в моєму житті. Тоді, можливо, я мав би інший характер. Та що тапер гадати...

Повторюся, що пригнічений стан і душевне сум'яття після невдалого виступу для оточуючих виглядало дрібницею, не вартою уваги. «Подумаєш, з ким не буває. Йому не слід на цьому зациклюватися», - думали вони. Я ж оцінив цей випадок по-своєму й більше ганьбитися не хотів. Тому коли мені в черговий раз запропонували декламувати вірша в святковому концерті, я відмовився у категоричній формі. Причини не пояснював, але вперто наполягав на своєму: «Не буду виступати і не переконуйте мене». Відмова неабияк здивувала і роздратовала вчительку української мови і літератури Олену Ісаківну, яка подумала, що я занедужав на «зіркову хворобу». Спочатку вона ніби відступила, але згодом на одному з уроків в'їдливо зауважила в мій бік словами геніального українського байкаря Леоніда Глібова: «Наш цуцик дуже запанів». Цей вислів запам'ятався назавжди. Річ у тому, що Олена Ісаківна була одним із найулюбленіших педагогів і мені

боляче було чути таку фразу з її вуст. Все вірно - ображатися можна лише на тих, кого любиш і поважаєш по-справжньому.

Наведені слова про образу стали одним із моїх життєвих кредо. Як правило, кривду я швидко забуваю і не тримаю «камінь за душею», тобто є не дуже злопам'ятною людиною. Проте, маючи «довгого язика» і запальний характер, сам часом наношу образи іншим людям своїми непродуманими вчинками. Здебільшого це буває, коли я роздратований або мене хтось зумисно провокує, а ще, зазвичай, коли вже дуже-дуже голодний. У мене «емоцію» переважає над «рацією». У палкій суперечці можу наговорити багато зайвого, за що дуже швидко стає соромно-соромно. Одразу згрізають душевні муки і я моментально готовий бігти вибачатися. «Ну навіщо я це зробив? Навіщо сказав ці слова не подумавши?. Чому ж я такий недолугий?» - приблизно такі фрази нуртуються в моїй голові. Мені дуже хочеться якнайскоріше забути про все, що сталося, але, на жаль, нічого не виходить. Навпаки, складається враження, що чим більше я не хочу згадувати про неприємності, тим складніше це зробити. У середині мене ніби хтось навмисно не дає змоги переключити хід думок і щоразу повертає у попередню ситуацію. Тоді видається, що цьому не буде ні кінця ні краю. Таке самоїство дуже нестерпне. Виходить, що за причинену мною образу я дратуюсь і мучусь набагато більше, ніж той, кого я образив. Лікує лише час або різка зміна обставин. Іноді хочеться бути схожим на тих людей, про яких кажуть, що вони «не беруть дурного в голову». Але чи є такі насправді, я не знаю. Видається мені, що хвилюються всі, тільки одні вміють себе заспокоювати, а інші - ні. Бо припускаючи, що є абсолютно врівноважені і беземоційні особи, постає питання: «А чи відносяться вони до виду Homo sapiens або, простіше кажучи, чи люди вони взагалі?». Це жарт, в якому є доля істини. А тому ще трішки продовжу цю тему.

Перенесімося на хвилику в сьогодні. У мене останнім часом складається враження, що у суспільстві з'явився якийсь новий клон людей, у яких відсутня... людська сутність у широкому розумінні цього слова. Їх залюбки залучають до себе телевізійні канали, інтернетівські «ботоферми» чи окремі політичні партії. Ці «обдаровані люди» мають вміння в очному поєдинку терпіти образи і провокації на свою адресу, впевнено почуватися в ситуації коли одночасно кричать декілька осіб і не мати жодних моральних пересторог. Вони цинічні, брехливі, провокативні, підступні, в'їдливі, злослівні. Ці «люди» (або вірніше істоти зовні дуже зовні схожі на людей) свідомо переступають будь-які межі пристойності і не гребують нічим. Можуть сміятися з калік, передражнювати людей з вадами, цинічно торкатися тем, пов'язаних з особистим життям опонента, принижувати його

рідних і навіть мертвих. Вони ідеальні провокатори. Одночасно «клонovanі особи» мають бути високоосвіченими, розмовляти вишуканою літературною мовою, мати чудову пам'ять, високий інтелект, миттєвого перевтілення у свою протилежність. Це професіонали з-поміж політиків, журналістів, телеведучих, політологів, експертів, адвокатів, «світських левиць» тощо. Їх мета - гроші, за які ладні продати душу дияволу. В одному із сучасних творів таких істот, на мою думку, дуже влучно названо «протоплазмою» або протухлим яйцем. Ще раніше про них розповів видатний австрійський письменник Стефан Цвейг у романізованій біографії «Жозеф Фуше. Портрет політичного діяча».

Родом з підліткового віку ще одна фобія. Якось поспішаючи до школи, не привітався з чоловіком, який йшов назустріч. «Ану стань? Ти як себе поводиш? Тебе хіба в школі не вчать, що треба здороватися зі старшими? Я все розповім твоїм батькам...» - пролунало за мить на мою адресу. Чи виконав він свою погрозу не пам'ятаю, але відтоді я стараюся в селі здороватися з усіма, хто проходить повз мене. Маю проблеми і з іншим видом вітання, а саме, коли приходиться здороватися за руку з великим натовпом. Для мене ця процедура щось на зразок відомої картини часів царської армії, коли солдата, який проштрафився, пропускали через стрій і били шпіцрутенами. Тому на масові заходи я старався прийти заздалегідь або навпаки серед останніх, щоб уникнути цієї церемонії.

Була в мене й ще одна особливість характеру, що виникла в дитинстві і яка довго дошкуляла. Я дуже важко вживаюся в новий колектив. Серед незнайомих облич відчуваю себе вкрай некомфортно. У попередній книжці я вже розповідав про те, як боляче давалися мені перші дні в піонерських таборах. Здавалося б, набутий досвід, як швидко стати своїм у чужому середовищі, мав би стати своєрідним щепленням і запобіжником від рецидивів у майбутньому. Але так не сталося. Та це вже в минулому, бо нині я пенсіонер.

Написав цей розділ і згадав, що моя мама колись казала приблизно таке: «Ніколи, синочку, не критикуй себе сам, не говори про себе погано, бо для цього є родичі, сусіди, колеги й друзі». Таке, таке...

Про політику й особисте я вже повідав тож знову до школи.

ТРЕТЯ ЧВЕРТЬ

Це нині навчальний процес у школі можна розпочинати в різні терміни й ділити на чверті чи триместри. А колись повсюдно до занять завжди приступали першого вересня й навчальний рік мав чотири чверті тривалістю

два - два з половиною місяці. Найдовшою була третя, яка розпочиналася в другій декаді січня й тривала до весняного рівнодення. Вчителі нам завжди підкреслювали, що річні оцінки, переважно будуть такими, як і за третю чверть, бо остання - четверта - промайне і ми не встигнемо ліквідувати прогалини в навчанні. Певне, вони таки мали рацію, бо дійсно, коли приходила весна, то було вже не до уроків.

Саме взимку ми вивчали основні теми з більшості предметів. Але чомусь не так навчальний процес, як багато інших подій в школі та дома асоціюються з цією чвертю.

Тогочасні зими були з тріскучими морозами. Температура повітря опускалася іноді до позначки мінус тридцять градусів і навіть в одязі в класі ми мерзли. Одного разу, за такої екстремально низької температури, заняття в школі відмінили. Це рішення приймалося напередодні в останній момент і з якоїсь причини я про нього не знав. Як на гріхи, батько був у відрядженні. Хоч мати й бабуся вмовляли мене не йти до школи та я, довго вагаючись, вирішив по-іншому. Холод у класі, можливість посидіти вдома та ще внутрішній голос переконували зостатися, але почуття обов'язку кликало в школу. «Я не боягуз і повинен показувати приклад. Мої літературні улюбленці вчинили б так само», - підбадьорював себе. Щоб запобігти обмороженню кирзові чоботи мені замінили на бабусині биті валянки. Мало того, що вони тисли в пальцях, так ще, на мою біду, виявилися абсолютно новими. У тісному взутті із заокругленою підошвою я рухався як на ходулях. В снігових тунелях мороз обпікав лице і сковував рухи, тож до школи я заледве причвалав. На шкільній території не було ні душі, а всі двері виявилися зачиненими. На зворотній шлях сил вже не було. Та ангел-охоронець, в образі шкільного їздового Якова Омеляновича Понуркевича, мене, замерзаючого і знесиленого, підібрав на сани і привіз додому.

Цей морозяний ранок і мій «героїчний» вчинок врешті обернулися великою бідою, бо невдовзі я важко захворів. Ввечері піднялася температура. На ранок гарячка стала ще вищою і мати покликала фельдшерку Побережну. Оглянувши мене, Ганна Йосипівна рекомендувала постільний режим і виписала жарознижуючі ліки. Прийом порошків нічого не змінив. Мати й бабуся по-справжньому запанікували, коли наступного дня температура тіла сягнула сорокаградусної позначки. Мене почала боліти спина - то між лопатками формувався чиряк. Ось вам і причина високої температури. Стан був жахливим. Боліла не лишень спина, але й все тіло від ніг до голови. Я не спав та іноді марив. Мати ставила різні компреси, змащувала фурункул маззю Вишневського і все запитувала, чи мені не стає краще. І ось настав кульмінаційний момент - на простирадлі утворилася величезна пляма усіх

кольорів веселки. Коли видалили стрижень та обробили рану антисептиками, я став одужувати. Але кволість і втома не полишали ще довго. Ось вам і зворотній бік загостреного почуття відповідальності та героїзму.

Ще перед хворобою батько приніс додому друкарську машинку, щоб готувати до публікації свою книгу «Метод бесіди як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках ботаніки». Я із захопленням слідкував, як на білому аркуші з'являються літери і розділові знаки. А ще машинка видавала наприкінці кожного рядка мелодійний звук, щось на зразок - «Дрріль!». Мені дуже хотілося якомога швидше дістатися до металевих клавішів із зображенням букв, барабану, що прокручував папір, та великого сріблястого важеля, розташованого праворуч. Відчуваючи моє нетерпіння, тато одного разу таки дозволив мені самостійно вправлятися на цьому чудовому механізмі. Теоретичні навички я дістав, коли уважно спостерігав за діями батька. Але про те, які складнощі чекають попереду, не здогадувався. Щоразу мої спроби надрукувати хоча б невеличкий текст завершувалися невдачею. Я то пропускав інтервал між словами, то забував про велику букву, то робив банальні граматичні помилки. Тим, хто, образно кажучи, народився біля комп'ютера чи зі смартфоном в руках, важко зрозуміти мій розпач, адже після кожної помилки все треба було розпочинати заново. Осягати друкарську науку на громіздких механічних апаратах було не просто й вимагало чимало зусиль, нервів і часу. Та наполегливі тренування давали результат і вже через два - три тижні я наздогнав батька, а згодом і випередив його у швидкості набору тексту. Для нього друкування було нудною, надокучливою, але потрібною справою, тоді як для мене - цікавою грою. Я потайки радів, що маю таке захоплююче заняття, але нікому про це не розповідав. Та все має свій початок і кінець. Одного разу друкарська машинка зникла з нашого дому так раптово, як і з'явилася, бо батько закінчив друкувати книжку, яка згодом побачила світ з накладом у 4000 примірників. До речі, її ще й сьогодні можна зустріти в науково-педагогічних бібліотеках України, а оцифровану версію - в мережі Інтернет.

Якщо шліфувати друкарські навички для мене було забавкою, то вдосконалювати майстерність зі столярної чи слюсарної справи - необхідністю. Уроки ручної праці проходили в приміщенні, яке не опалювалося, а тому взимку в шкільній майстерні було досить прохолодно. На початку уроку це дещо сковувало наші рухи, проте згодом, захопившись ділом, ми не тільки не помічали холоду, але й зігрівалися так, що ставало жарко. Вчитель ручної праці Григорій Андрійович Гандзюк показував як тримати в руках напилок і рашпіль, розрізняти рубанок, струганок і шершебок. Він пояснював як правильно закріплювати на верстаті чи лещатах

деталі, що таке стругати «проти шерсті» і як запобігти травмам. Поступово ми освоїлися і вже самостійно гемблювали дошки, виготовляли елементи табуреток і столів, різні планки та штапики, а ще обробляли металеві поверхні, свердлили отвори чи вирізували зі сріблястих пластин різні деталі.

До уроків ручної праці я відносився з певною пересторогою. Попри всі старання в більшості випадків мої вироби не відзначалися досконалістю. У декотрих хлопців із нашого класу вдома були верстати, лещата, слюсарні й столярні інструменти і вони змалку переймали від старших навички роботи з деревом і металом. У нас же на дві хати був один молоток, кліщі і викрутка. Хоча ні, викруток було більше, бо і у бабусі, і у мами був ще ремкомплект для швацьких машинок. Вчити мене майструвати було нічим, ніде і нікому. Григорій Андрійович на уроці часто підходив до мого верстату і всіляко намагався допомогти. Але ні його сприяння, ні моє бажання вагомого результату не дало. Я до певної міри комплексував, бо Вася Ільченко, Володя Петраш, Петро Удра, Вітя Пресліцький й інші ровесники, а особливо Коля Олександров, були набагато вправнішими за мене.

У підлітковому віці з-поміж однокласників саме з Колею в мене склалися гарні стосунки. Посприяли цьому якраз уроки ручної праці. Не пам'ятаю, чи то я попросив про допомогу, чи він сам запропонував шефство, але через деякий час в майстерні я почувався вже набагато впевненіше. Хоча досягти рівня його майстерності не лишень я, але й ніхто з однокласників, не міг. Будь-яка металева конструкція чи дерев'яна заготовка, що опинялася в його руках, якимось магічним чином перетворювалась на досконалий виріб. Пояснювалося це не лише тим, що його батько, Василь Пантелеймонович, був професійним теслею і Коля змалечку був на «ти» зі всіма інструментами, але й природною обдарованістю мого товариша. Він мав чудову пам'ять, відмінно вчився, був акуратним і гарно поведився. У зразковому стані в нього були підручники і найохайніші зошити, а ще найдоглянутіша шкільна ділянка. Його любили однокласники і завжди ставили в приклад учителі.

Відзначу також, що сім'я Олександрових у Вільхівці була однією з найшанованіших. Батько був в міру суворим і справедливим, а мати, яку звали Гафія Корніївна, доброю й привітною. Я бував у них дома і пам'ятаю спокійну атмосферу, затишок та щирі родинні взаємини. Старша Миколина сестра Олена також відзначалася здібностями у навчанні і старанністю. Безумовно, я можу навести ще декілька прикладів сімей, де панувала злагода, повага і любов, але навіть на їхньому тлі родина Олександрових виглядала особливою.

У селі на Василя Олександрова та інших вихідців із західних областей позаочі казали «западники». Лише нині, коли пишу ці рядки, я вперше по-

іншому, по-своєму тлумачу це слово. У моєму нинішньому розумінні воно означає не лише те, що він був родом із Західної України, а характеризує його як людину з іншими цінностями, як представника іншої частини нашої держави, про яку ми тоді майже нічого не знали. Тому й діти у сім'ї були інакшими, не схожими на оточуючих. До речі, на Василя Пантелеймоновича казали «западник», а не «бандерівець». Взагалі такого слова в нашому дитячому лексиконі не було, а про бандерівців я вперше почув лише в університеті. Це опосередковано підтверджує наведену вище версію про те, що цей термін споганили пропагандисти часів Хрущова, щоб якимось залагодити перед світовою спільнотою підле вбивство одного із лідерів українського національного руху.

У середніх класах з Колею ми часто сиділи за однією партою або десь поруч, щоб легко можна було спілкуватися. Про наші змагання щодо вирішення задач і прикладів на уроках математики у Галини Кузьмівни я вже розповідав. Крім того, він найчастіше був моїм партнером, коли ми на уроках грали в «морський бій» чи в «хрестики-нулики». Одним із найулюбленіших наших занять було також розв'язування різних шарад, головоломок чи кросвордів. Але найкрутіше - самому придумати кросворд і запропонувати друзям його розгадати.

Тоді в моді було передавати записки живою поштою в інший кінець класу. А щоб педагоги не могли прочитати написане, ми вдавалися до різних видів шифрування: заміняли букви цифрами, використовували азбуку Морзе, малювали різні значки - щось на зразок «танцюючих чоловічків» Конан Дойла. Іноді котрийсь із учителів, який був не в гуморі, прагнув «навести порядок» в класі та покарати злочинців-листувальників. Тоді зчинявся галас, біганина і урок було зірвано. Таке траплялося рідко, бо здебільшого вчителі не велися на провокації і вдавали, що не бачать порушень дисципліни. А коли писулька випадково потрапляла їм у руки, то не зрозумівши нічого з написаного, рвали папірця і за допомогою жестів коментували наші розумові здібності.

Я особисто писав записки не лише хлопчикам, але й дівчаткам, зокрема Галюсі Бучарській, Галі Кошовській, Тосі Шушковській, Галі Людуховській, Ніні Врубльовській, Олі Григораш. У сьомому і особливо у восьмому класах я все частіше дивився у дівчачий бік. З раннього дитинства моїми товаришами були хлопці переважно старші за мене на рік-два: Толя Божаковський, Мишко Власов, Толя Кімаковський, Толя Власов. Отож, коли мені виповнилося чотирнадцять, то їм уже було по п'ятнадцять-шістнадцять років. У дитинстві, коли тобі десять, а їм одинадцять-дванадцять, різниця в фізичному і особливо гормональному розвитку ще не така помітна, а от у

перехідний вік вона стає відчутнішою. Спілкуючись поза школою з друзями, я бачив, що їх інтереси в окремі моменти суттєво різняться з моїми. Вони стали ретельніше слідкувати за своїм зовнішнім виглядом, від них пахло парфумами, їх стали більше цікавити весілля, проводи в армію, танцювальні вечори, де частіше можна спілкуватися з особами протилежної статі. Поступово розмови про дівчат ставали все популярнішими. Секретів у нашій вузькій компанії не було, тож я був у курсі всіх їхніх симпатій й часто сам розповідав про дівчат з нашого класу. Іноді після таких розмов замислювався, а чи не пора вже й мені обирати подругу серця. Але гормони ще не грали і ця тема для мене не була такою актуальною, як для старших друзів. Виявилось, що тривати це буде недовго: пройде небагато часу і все зміниться.

У той час, коли хлопці в майстерні відточували навички роботи на верстатах, дівчатка займалися домоводством. Здається, вони там щось шили чи вишивали або, можливо, й готували якісь страви. Принагідно зауважу, що десь в цей період до «дівочих справ» стали залучати й мене. Ні, я, боронь Боже, не ходив на уроки домоводства, але якось поступово все більше часу став проводити на домашній кухні. Спочатку це були прості й поодинокі мамині доручення: помити посуд, начистити картоплі, закип'ятити молоко, змолоти м'ясо на м'ясорубці або зробити овочевий салат. Згодом, не відчуваючи особливого спротиву з мого боку, Ганна Петрівна навчила смажити яєчню, картоплю, млинці, сирники, а ще зварити мамалигу чи кисіль або тушкувати цибулю, моркву й капусту. А одного разу в неділю попросила, щоб я допоміг їй готувати вареники. В мої функції входило розкочати тісто й наробити варениць. Далі – супи. Ніякого тиску на мене не було, а лише прохання й постійні, ніби ненароком, спогади про те, якою вправною куховаркою була сестра Женя і як мамі її сьогодні не вистачає.

Другим хитрим маминим прийомом було неодмінне нахвалювання моїх кулінарних здібностей. Я, наслуховавшись пропаганди, таки попався на цей примітивний гачок і щоб доказати, що нічим не гірший від сестри, все частіше став допомагати матері на кухні. Хоча там десь і зароджувалося почуття спротиву і боязнь, щоб товариші не дізналися про мою дівочі заняття й не глузували, але водночас розумів, що матері важко і хто ж їй допоможе, як не я. А мати все гнула свою лінію, ніби ненароком розповідала про кулінарні секрети й примовляла відомий вислів проте, як добре все знати й вміти, але не все робити. Згодом вона поступово привчила мене до ще одного, скажімо так, не зовсім хлопчачого заняття: прання та прасування одягу. Таке-таке... Та знову повернімося до школи.

Щось не пригадую, щоб хлопці цікавилися дівчачими справами, а вони - нашими. Звичайно, певні контакти між обома угрупованнями були, але інтереси в цьому віці настільки різнилися, що комунікації з хлопчачого боку зводилися до списування домашніх завдань, штовхання на перервах чи якихось грубих і невдалих жартів із взаємними образами, які іноді завершувалися слізьми або погрозами з дівчачого боку. Переважно саме дівчатка брали участь у художній самодіяльності, прибирали в класі, бігали на перервах і після уроків у свої «жовтенятські зірочки», де розучували пісні та нові ігри, а також допомагали малечі у навчанні. Наші подружки були набагато слухнянішими, відповідальнішими, стриманішими, одним словом, набагато кращими за нас хлопчаків-розбишак. Ми ж, хлопці, були тоді на роздоріжжі: чи продовжувати бити дівчаток, чи починати цілувати їх.

У той час повальним захопленням дівчачої спільноти були пісенники. Блокнот або загальний зошит прикрашали аплікаціями, фотографіями відомих акторів, розмальовували кольоровими олівцями і акуратно вписували тексти пісень, улюблені вірші або крилаті фрази. Виготовлений зі старанням і любов'ю, пісенник слугував своєрідною візитівкою власниці. Це було щось суто особисте, так би мовити, не для кожного ока. Щоправда, іноді однокласницям хотілося поділитися якимись винятково вдалим, з їхньої точки зору, фрагментами і пісенник показували обмеженому колу приятельок. А ще дуже цінувалося, коли окремі тексти в ньому були написані рукою найближчої подружки, що поклялася не розлучатися з тобою усе життя.

Добре відомо, що безкорислива щира і «вічна» дружба найчастіше зароджується між школярами саме в підліткову пору. Іноді вона триває усе життя, але трапляється, що після закінчення школи вірні друзі залишають рідні місця і дружні стосунки поступово слабшають, стають приятельськими або й зовсім згасають, що є цілком закономірним явищем, а ніякою не зрадою. У цьому віці у нашому класі подружками були Галя Кошовська і Галя Ковальчук, Ніна Врублевська і Галя Бучарська, Тося Шушковська і Галя Людуховська. Часом в однієї дівчинки подружок могло бути й декілька.

Ще одним захопленням дівчаток у середніх класах було рукоділля, а насамперед - вишивання. Якщо пісенник був не для всіх, то вишивку стороннім показували навіть із задоволенням. На оригінальний виріб іноді приходили дивитися дівчатка із старших класів, що неабияк тішило авторку. Деяких майстринь прагнення якнайшвидше скінчити роботу спонукало до того, що вони вишивали не лише вдома, але й на перерві чи, потайки, на уроках. У дівчачих портфелях було окреме відділення, де зберігалися різнокольорові нитки, голки, п'яльці, канва і різноманітне полотно, на якому

вишивали узор. Найчастіше розшивали хустинки, серветки, рушнички, але іноді юні умільці бралися й за серйозніші вироби: блузочки, сорочки чи пошивки. Особливим попитом у любителів вишивання користувалися нитки «Муліне». У вільному продажі їх було обмаль, то ж приходилося діставати «по благу», переплачувати спекулянтам або вдаватися до крайнощів - цупили нитки з портфеля однокласниць. Найкращою майстринею з вишивання у колі моїх приятельок була Кошовська Галя.

Хочу зауважити, що в класі були не тільки занадто активні, але й спокійні та врівноважені хлопчики й дівчатка. Серед них - Галя Цілімецька, Ніна Врублевська, Оля Григоращ, Петя Шатковська, Віра Бучарська, Вони були надійними товаришами і завжди відкликалися на прохання в чомусь допомогти.

Щоби привнести в навчальний процес певне різноманіття та для кращого засвоєння матеріалу, учителі іноді вдавалися до такого прийому, як розучування коротеньких крилатих фраз. Так, на уроці географії Олександр Михайлович Вапняр для запам'ятовування найбільших міст Китаю розказував такого віршика:

Нанкін, Пекін і Кантон
Сіли у фаєтон.
І поїхали в Шанхай
Купувать китайський чай.

Для того, щоб зрозумілішою була теорема Піфагора на уроці математики нам казали, що: «Пифагоровы штаны на все стороны равны», а щоб простіше було запам'ятати співвідношення довжини кола до його радіуса, тобто число Пі, треба лишень порахувати кількість букв у словах виразу, відомого ще з часів царської Росії: «Кто и шутя и скоро пожелает(ъ) Пи узнать число уж знает(ъ)». Порядок кольорів у веселці можна було не зубрити, а запам'ятати крилатий вислів: «Каждый охотник желает знать, где сидят фазаны», адже перша буква кожного слова у цьому виразі відповідала назві кольору.

Наведені вище приклади - це прийнятні й коректні вирази, які допомагали краще засвоїти урок. Але в усі часи були і є «майстри художнього слова», які складають свої власні сентенції на шкільну тематику, що також передаються із покоління в покоління. Іноді ці вислови носять жартівливий, іноді грубуватий, а то і майже нецензурний характер. Означення іменника можна подати й так: «Частина мови, яка наїлася полови й закусила вареником, називається іменником». Пригадую, що ще зовсім малим, перебуваючи в компанії Жені та її подруг, коли вони вчили вірш Пушкіна, я почув такий варіант першої строфи відомого твору:

Во глубине сибирских руд
Храните гордое терпенье,
Не пропадет ваш скорбный труд
Г...но пойдет на удобренье.

Пародіювали ми й творчість П.Г.Тичини:

А Тичина пише вірші
Та все гірші, та все гірші.

Нині розумієш, що це, звісно, кощунство глумитися над такими творами і їх авторами. А тоді нам, очевидно, бракувало драйву (використаю нині модне слівце) і в такий спосіб ми його отримували.

КОЛИ ПРИХОДИТЬ ВЕСНА

У п'ятому - восьмому класах з усіх предметів у мене були добрі і відмінні оцінки. Останні переважали, але круглим відмінником за підсумками чверті я бував не часто. Четвірки із ручної праці, української мови, співів періодично «псували» табель.

Десь у шостому чи сьомому класі в школі пішла чутка, що кращих учнів будуть рекомендувати у спеціалізовані школи-інтернати природничого або гуманітарного профілю. Такі заклади планували відкрити чи то у кожному регіоні, чи при найпрестижніших вузах. Це була одна із багатьох ідей Микити Сергійовича, які він привозив із зарубіжних поїздок. Елітарні школи мали стати кузнею підготовки кадрів вищої кваліфікації у різних сферах життя. А кадри, як відомо, вирішують усе. З нашого класу попередньо зупинилися на трьох кандидатурах: Олександрові Миколі, Бацурі Олександрю та Ковальчук Галині. Над нами вже стали посміюватися в класі і всіляко підколювати. Вася Ільченко, наприклад, казав, що ми будемо «їсти сумини великою ложкою». Але його пророцтво не збулося, бо Хрущова відправили у відставку, а ідея «спеціалізованої підготовки еліти» надовго пішла в небуття.

Перші по-справжньому теплі весняні дні на початку шістдесятих, як правило, наступали десь у середині другої декади березня перед початком весняних канікул. Теплий вологий вітер з Атлантики чи Середземномор'я приносив відлигу і в природі все якимось дивовижно змінювалося. Прокидаєшся ранком і нічого не впізнаєш. Ще вчора ввечері на городі був сріблястий та ідеально рівний сніговий покрив, а за ніч він перетворився на якусь сіро-буру масу з великими темними прогалинами. Обабіч дороги, а то й самим дорожнім полотном, плинуть мутні ріки з талого снігу. Вода хлюпоче звідусіль і яскраві сонячні блискітки сліплять очі.

Зі школи ми брели водними потоками і наші кирзові чоботи (гумові тоді були рідкістю) розбухали неймовірно. Їх водонепроникна функція падала до нуля, тож онучі промокали наскрізь, а пухкі рожеві пальці ставали блідими й зморщеними. На ніч промоклі «кирзаки» ставили десь у тепле місце, щоб до ранку вони встигли висохнути. Змінних чобіт тоді майже ні в кого не було. Сьогодні, коли чи не кожен член сім'ї має зо два десятки пар різного взуття, вже й важко уявити тодішню скруту. Траплялося, що хтось необачно тулив чоботи занадто близько до печі чи грубки, щоб швидше висохли, і на ранок вони з чорних перетворювалися на брутално рижі. Взуття ставало «дерев'яним» і не налазило на ноги. Батьки іноді лялися, але вихід завжди був, бо «кирзаки» взувалися без онуч і напівбосі ноги швидко тікали з хати. Та й як можна було всидіти дома, коли розпочалися канікули.

Біля «Суші» неподалік від автобусної зупинки (або «будки», як її називають у Вільхівці й дотепер) навпроти колгоспного саду знаходилася доволі широка галявина, вкрита густим зеленим дерном. Навкруги в заростях шипшини, терену та повійки (ліції) ще місцями лежав сніг, а на смарагдовій поляні було уже майже сухо. Ранньою весною для нашого кутка це було улюблене місце для ігор. Тут збиралися діти різних вікових груп, які жили неподалік «Ярка», «Базару», «Села», «Емтесу» та «Суші»: Володя Рогатин, Толя Христін, Боря Понуркевич, Коля Ільницький, Володя Дендюк, Вітя Преслицький, Вадик і Толя Кімаковські, Коля і Володя Войтенки, Толя Божаковський, Льоня і Мишко Власови, Петро Чайка, Вася Дубіневич, Толя Фіголь, Вася Купенчик та інші діти. Найменші просто бігали наввипередки, боролися, ганяли резинову кулю або змагалися у влучності попадання у якийсь предмет. Трохи старші часто грали у «вибиванки». Це коли одна із двох команд ділилася навпіл і її гравці розташовувалися навпроти на відстані кількох метрів, а друга команда розміщувалася між шеренгами супротивника. Перші старалися попасти м'ячем у других, а ті всіляко ухилялися. Після результативної спроби, той, у кого влучили, вибував з гри. Коли «вбивали» останнього гравця, команди мінялися ролями. У цю гру бавилися як хлопчики, так і дівчатка або утворювалися змішані команди. Із дівчачої компанії туди найчастіше приходили Ганя Чайка, Соня Войтенко та Соня Власова.

Хлопці старшого віку переважно грали у футбол, а ще, ставши у коло, перепасовувалися волейбольним м'ячем. Коли на майданчику залишалося небагато учасників, то кожен грався на свій розсуд. Одні вибивали м'яча різними частинами тіла (ногами, колінами чи головою), перепасовувалися на пару, били по воротах чи виконували інші вправи, на зразок тих, що роблять

футболісти чи волейболісти на тренуваннях. Отож кожен міг знайти цікаве заняття і вдома ніхто не сидів.

Вечорами ми збиралися у когось із хлопців і грали у шахи, шашки, доміно, але найчастіше у карти. З тих пір я дуже люблю грати у дурня і ціную вправних майстрів цієї загальносвітової розваги. Щодо більш інтелектуальної гри у шахи, яка також полонила увесь світ, то вона мені імponує ще більше. Єдина вада - приходиться програвати сильнішим шахістам і мені це дуже не подобається. Особливо прикро визнавати поразку, коли змагаєшся з партнером, у якого раніше постійно вигравав. Ти не знаходиш собі місця і буквально «злітаєш з котушок», всередині все кипить і емоції іноді стримати неможливо. У своєму програші звинувачуєш увесь світ і насамперед - напарника, який ні в чому не винен, адже він також прагнув перемогти. Це цілком природна реакція. Поразки з часом забуваються і все повертається «на круги своя». У зимову пору такі протиборства часто відбувалися в школі і я був незмінним їх учасником, захищаючи спортивну честь нашого класу й школи.

Доволі цікавими й емоційними були мистецькі змагання. Наприкінці зими наше село ненадовго перетворювалося на регіональний культурний центр, де виборювали першість колективи художньої самодіяльності «вільховецького куща». Сюди відносилися найближчі села: Рудківці, Калюс, Ставчани, Глибівка, Струга. У центрі села біля клубу впродовж кількох днів було особливо людно, а кінні екіпажі, автомобілі й мотоцикли снували у різних напрямках, як у неділю на базарній площі. У сільський клуб набивалося повно людей, бо крім місцевих поціновувачів мистецтва було багато приїжджих. Усім дійством керував організаційний комітет, а переможців визначало солідне журі, яке оцінювало не лише виконавську майстерність, але й репертуар та сценічні костюми.

Хоча полиці магазинів не рясніли від краму, але прагнення виглядати краще від усіх, дух змагальності і селянська кмітливість робили кожний колектив неповторним. Барвисті намиста, вишиванки, запаски й тернові хустини, які нерідко діставали з бабусиної скрині, милували очі як глядачів, так і членів конкурсної комісії. Я запам'ятав саме цю зовнішню атрибутику, а не дзвінки голоси і запальні танці, можливо, тому, що ні співати, ні танцювати не вмів.

Весняні канікули запам'яталися не лише розвагами. Іноді траплялися роки, коли сніг танув ще наприкінці лютого і в третій декаді березня все починало зеленіти. Дороги й стежки швидко висихали, а на городі земля ставала придатною до обробітку. Забави, якими б звабливими вони не були, ставали недосяжними, бо треба було допомагати батькам і бабусі в

домашньому господарстві. Після ранкової гімнастики і водних процедур я поступав у повне бабусине підпорядкування. Квітник, погріб, садок, подвір'я, грядки - все це були об'єкти прикладання праці. Заледве впораєшся з бабусиними завданнями, а на тебе вже чекає мама і дає стільки доручень, що яким би старанним і працьовитим не був, однаково всього не переробиш.

Наймаруднішою справою для мене було «обривання гусені» на плодових деревах. Хімічних засобів боротьби зі шкідниками саду тоді в продажу не було, то ж «враже плем'я» множилося в неймовірних обсягах. Яблуні, груші і особливо сливи в ті часи рясніли скрученими брунатними листочками, де зимували яйцекладки метеликів. Кожний такий листочок треба було зірвати й покласти у торбинку, а згодом спалити усі здобуті трофеї. Складно було не лише зривати «гусінь» у важкодоступних місцях, але й годинами висіти на деревах. Особливо не хотілося виходити з теплої хати, коли надворі була непогода, туман, пронизливий вітер. Коли лишень приступав до цієї справи, то здавалося, що я ніколи не зможу осилити таку кількість плодових, але заповітне бажання чимскоріш позбутися ненависної «гусені» додавало сил. А ще мені дуже не хотілося чути зауваження від матері за невиконане доручення. Проте жодних бонусів за добру роботу не було й відпускати мене гратися ніхто з дорослих не збирався, бо справ навесні було дуже багато.

Копати грядки, обрізати, обкопувати і білити дерева, збирати гілляччя, громадити залишки бур'янів і прілого листя - це далеко не повний перелік весняних занять. Та найважча робота навесні - садити городину, насамперед, картоплю. Ніякої тобі міні техніки, як зараз, а все вручну.

Картоплю у Вільхівці та навколишніх селах садили переважно «роздільним» способом. Спочатку готували ґрунт. Далі сапою робили ямки, в них клали бульби, а потім заповнені лунки загортали землею. Такий спосіб має ту перевагу, що кожний елемент технологічного процесу можна робити окремо і розтягувати у часі. А недоліки полягають у високій трудомісткості і тривалості роботи. Альтернативою було садіння картоплі за плугом, але до такого методу ми вдавалися вкрай рідко, хіба що «на тому городі», коли всі терміни посадки вже пройшли й іншого виходу не було.

Отож батько піднімав мене з ліжка якнайраніше і про зарядку й обтирання не згадував, а мати відміряла добрий шмат городу і ставила мітку, до якої маю зробити ямки ще до сніданку. Сонечко ласкаво світить і пригріває, пташки щебечуть, навкруги усе зелене, природа радіє гарному неповторному весняному ранку, а ти, Шуріку, копайся в землі. Ось поряд у Божаковських зранку на городі четверо роблять ямки, у Войтенків й усі п'ятеро - дядько Василь, тітка Параска, Соня, Володя і навіть малий

Миколка. Мені ж мати лише трішки допомогла та й пішла у невідкладних справах, а я залишився сам і до колика, яким вона визначила межу моїм стражданням, ще дуже далеко. Батько на город майже не потикався, а бабуся від своєї частини ріллі «відреклася» й доглядала лише за садом і то, переважно, моїми руками. Зробивши з сотню лунок, снідав та йшов до школи, а після уроків і обіду знову одне й те саме - ямки, ямки, ямки. У цей період чомусь ніхто з батьків не цікавився, зробив я домашні завдання чи ні, бо на те є вечір і ніч, а зараз весна, коли кожна година світлового дня на рахунок. Тож прислів'я: «Весняний день - рік годує» я відчував на власній шкірі.

У весняну пору занять в селі вистачало всім і скрізь. Крім роботи на особистих присадибних ділянках колгоспники готували техніку до сівби, вносили мінеральні й органічні добрива, завершували обрізку дерев, доглядали за розсадою овочевих культур та тютюну в парниках, калібрували насіння. Та хіба перелічиш все, що треба встигнути зробити до того моменту, коли погода дозволить вийти в поле і зусилля селян будуть спрямовані на найголовніше - встигнути якнайшвидше все посіяти й посадити. Зауважу, що сільськогосподарських машин на той час було обмаль, техніка була малопотужною й ненадійною в експлуатації, тож значну частину робіт приходилося виконувати кіньми та повсюдно застосовувати ручну працю.

У ті часи панівною була планова система господарювання, де кожне аграрне підприємство, особливо під час сівби, мало чітко дотримуватися доведених зверху завдань і щоденно звітувати «на гору» про їх виконання. За «самодіяльність», порушення термінів робіт, а особливо за приписки неодмінно карали. Партійні, радянські й господарські органи діяли за принципом - довіряй, але й перевіряй.

Майже у кожному номері районної газети «Наддністрянська правда» друкували зведення про хід весняно-польових робіт в розрізі господарств. Я любив читати районку, а особливо матеріали, де йшлося про моїх земляків. Дуже радів, коли наш колгосп «імені Кірова» був на першому рядку або принаймні у призовій трійці цієї своєрідної турнірної таблиці сільськогосподарських змагань. Тієї ж традиції дотримувалася й обласна газета «Радянське Поділля», де зведення друкувалися вже в розрізі районів. Наша Новоушиччина з її низькопродуктивними супіщаними ґрунтами, вздовж і поперек порізана глибокими каньйонами, балками та ярками, не могла скласти достойної конкуренції в зерновому господарстві та тваринництві сусіднім Дунаєвецькому чи Чемировецькому районами, землі яких були значно кращими. Зате в урожайності чи валовому зборі плодово-ягідних та овочевих культур ми були серед лідерів. Вільховецькі яблука.

черешні й малина та калюські помідори, огірки й редиска за смаковими якостями високо цінувалися в регіоні.

У той час, коли дорослі працювали на колгоспних полях, школярі були зайняті роботою на учнівських дослідних, виробничих і персональних ділянках, а також займалися впорядкуванням усього комплексу прилеглої території Вільховецької середньої школи.

Поблизу навчальних корпусів було декілька ігрових майданчиків, де потенційну енергію, яка накопичувалася впродовж уроків, можна було перетворити в кінетичну у вигляді «доганялок», рукопашної боротьби, рухливих ігор з м'ячем чи без нього. На велику перерву, коли часу для розваг було більше, ми бігли від нашого корпусу до спортивних споруд підтягуватися на турніку чи дивитися як старшокласники грають у волейбол, баскетбол чи ручний м'яч. Захопившись змаганнями часто або не чули дзвоника на урок, або умисне не спішили до класу, щоб ще хоч на мить побути на свіжому повітрі під ласкавими променями весняного сонечка.

Вчителі здебільшого не робили зауважень, якщо ми спізнювалися на урок на якихось пару хвилин. Але одного разу група найзатятіших футболістів, серед яких був і я, затрималася на майданчику надовго. Коли ми прийшли у клас, то урок географії, яку з 7-го класу викладав Микола Климович Дендюк, уже був у розпалі. Вчитель не став слухати наших непереконливих виправдань, а зробив кожному «подарунок» у вигляді «жирної» двійки у класному журналі. Гарний настрій миттєво зник і до кінця занять мені було не по собі. Після того випадку певний час наші стосунки з учителем географії були напруженими, але згодом, коли прикрощі забулися, все владналося і взаємини переросли у приятельські, а згодом у старших класах і в дружні.

Одразу ж за спортивними майданчиками і аж до церковного муру простягалися плодові насадження й рілля, на якій старшокласники вирощували різноманітні сільськогосподарські культури й закладали агротехнічні досліді. Поруч знаходилася земельна ділянка, де учні 5-6 класів мали в «оренді» невеличкі наділи, на яких висаджувалися плодові деревця, кущики малини, смородини, суниці й інші рослини і доглядали за ними. Ми могли наочно переконатися в різниці між стрижневим і мичкуватим коренем, вегетативним і насіннєвим розведенням рослин або уважно розглянути будову квітки. Тут учитель розповідав нам, що таке «підщепа» і «прищепа», показував, як прищепити новий сорт, а ще як правильно садити й доглядати ягідні та овочеві культури - вчив таких, здавалося б, простих істин, які повинна знати кожна освічена людина, насамперед та, що живе в селі. Та не

всі учні це розуміли, бо поруч з доглянутими ділянками траплялися й занедбані.

Я дуже добре запам'ятав такий випадок. Якось по обіді до нашої оселі на розмову до батька завітав чоловік, що жив на протилежному кінці села. Він прийшов «з'ясувати відносини» щодо успішності сина, бо той поскаржився на несправедливу оцінку за роботу на шкільній особистій ділянці. Федір Степанович, не довго думаючи, полишив усі справи і запропонував йому разом пройтися до школи. Дорогою розмова зводилася до одного і того ж постулату - вчителі ставлять оцінки не за сумлінність учнів, а за статус їх батьків. Отож бо старайся не старайся, але якщо ти з сім'ї звичайного колгоспника, то доброї оцінки тобі не бачити і навпаки, якщо ти син чи дочка когось із «начальства», то високі бали - гарантовані. Коли вони удвох нарешті підійшли до учнівських наділів, щоб на місці переконатися в справедливості нарікань, то чоловік одразу ж кинувся оглядати результати праці дітей і ... сам усе зрозумів. Ніяких пояснень не знадобилося, бо кожна ділянка була пронумерована і на дощечці красувалося ім'я її господаря. І треба ж було такому статися - ділянка його нащадка виявилася поруч із наділом сина голови колгоспу Сашка Ковальчука. На першій росли лишень одні бур'яни, а друга була зразково доглянутою. У таких випадках кажуть: «Видно пана по халявах». Ну що тут скажеш, що заперечиш? Похнюпивши голову, батьків опонент поплівся додому, примовляючи чи то вибачення, чи невдоволення, а Федір Степанович, користуючись нагодою, пішов у кабінет біології, розташований у шкільному корпусі, який називали «попівським домом».

У нашій школі щороку учні п'ятого класу восени заготовляли достатню кількість живців смородини, порічок, винограду, троянд, а також відсадки агрусу й малини. Навесні посадковий матеріал висаджували на індивідуальні навчально-дослідні ділянки. Крім того,

садили суниці, сіяли насіння різних сільськогосподарських культур. Тут усе треба було робити акуратно, рівненько, під шнурочок... Федір Степанович обов'язково перевіряв і давав поради. Ім'я господаря ділянки було вказане на етикетці.

Минав час і наставав момент, коли теоретичні знання і практичні навички гармонійно поєднувалися: вегетативне розмноження, підщепа і прищепа, коренева шийка і багато інших понять ставали зрозумілими. А ще в юній душі формувалися почуття любові до землі, природи рідного краю, милозвучної української мови. Зрештою у нашої юної героїні Галі Григорчук, яку ви бачите на цих фото, філологія перемогла ботаніку... Але любов до квітів, до ландшафтного дизайну не пройшла, не зміліла з роками. В її оселі завжди багато квітів і книг. На видноті в будь-яку пору року величезний букет улюблених піонів, написаний талановитим митцем. З настанням весни Галя Григорчук, а нині Галина Василівна Понуркевич, бере до рук звичне знаряддя і йде доглядати своє зелене господарство...

Як і колись в пору своєї юності, її «тягне» до квітів – уособлення краси, досконалості й унікальності природи. На фото праворуч одна з кращих вчителів-мовознавців нашої країни Галина Василівна Понуркевич (Григорчук) серед розквітлих магнолій у власній садибі на тлі пірамідальних туй

ВЕЛИКДЕНЬ

Збудований давно, критий залізом, цей будинок на декілька кімнат з просторими коридорами колись слугував «відомчим» житлом для священників і знаходився поруч з церквою. Коли в селі відкривали

семирічну, а згодом і середню школу, то попівський будинок разом з прилеглими землями передали у шкільне відання. Таким чином, у Вільхівці обидва просвітницькі заклади - школа і церква - розташовані поруч. Підтримка державою обох структур і тісні контакти між ними були за часів Російської імперії. До речі, школа в той час так і називалася - церковнопарафіальною. А вже після Жовтневої революції відповідними декретами нової влади церква була відокремлена від держави, а школа - від церкви. Настав чи не найважчий період в релігійній історії, коли знищували не тільки храми, але фізичної розправи зазнавали священнослужителі та віруючі. З початком війни Сталін раптом згадав і про Господа, і про своє власне релігійне минуле та звернувся до співгромадян з палкою промовою, яку розпочав словами, що здебільшого використовують проповідники: «Дорогі браття і сестри!». Це звернення і наступні дії диктатора дуже нагадують поведінку кожного з нас, простих смертних, коли в найкритичніші моменти ми просимо допомоги у Бога.

Хоча про це мало говорять, але під час війни командири і політруки не те щоб відкрито підтримували віруючих, зате ніяк не забороняли їм молитися. Навіть більше того, обіцяли, що одразу після перемоги позитивно буде вирішене не лише релігійне, але й земельне питання й «годувальниця» перейде у приватну власність селян. Отож в середині 1950-х років релігійне життя в країні помітно пожвавилось. Та з приходом до влади Микити Сергійовича про обіцянки забули, а антирелігійна пропаганда в радянській державі черговий раз сягнула свого апогею. На те було декілька причин.

Насамперед нас, громадян, переконували, що у недалекому майбутньому країна побудує комуністичне суспільство, в якому вже не буде місця для релігійних вірувань, конфесійних організацій і віруючих. По-друге, дуже вже схожими між собою були основні постулати «Морального кодексу будівника комунізму» і 10 заповідей божих. А як відомо, двом ведмедам у одній берлозі завжди буває тісно. Тож маючи необмежену владу М.С. Хрущов всіма силами прагнув, щоб саме його комуністична віра стала панівною в суспільстві, а християнська пішла в небуття. Проте, він уже не міг, як його попередник, йти напролом і чинити відкриту розправу, бо вважав себе демократичним лідером. Отож прийшлося застосовувати «гуманніші» адміністративні методи. Наплодивши низку постанов, законодавчих актів, різних інструкцій і вказівок релігійні організації в СРСР просто напросто взяли в облогу. Їх зобов'язали звітувати за кожен отриманий чи потрачений карбованець, значно підвищили податки, наклали обмеження у провадженні обрядів, позбавляли історичні церковні святині заповідного статусу. У пресі, на радіо і телебаченні розпочалася небачена антирелігійна пропаганда. Як

наслідок, відбулося закриття монастирів, церков і духовних семінарій, зняття з реєстрації релігійних громад, ліквідація паломництва до святих місць, знищення церковних пам'яток, перетворення храмів на складські приміщення тощо. За проведення обрядів чи виховання дітей в релігійному дусі людей могли морально пригнічувати і залякувати. Я так детально все це переповідаю, щоб ви відчували ту релігійну атмосферу, в якій зустрічали Великодні свята на початку 1960-х років.

Чим старшим стаю, тим більше мені чомусь чи видається, чи то хочеться у це вірити, що Великдень у Вільхівці щороку був теплим, сонячним, світлим і радісним. Принаймні твердо запам'яталося одне - навкруги завжди панувало якесь дивовижне піднесення і очікування чогось особливого, не схожого на повсякденне життя. На свята до бабусі завжди приходило багато людей: близькі і далекі родичі, давні приятелі. Особливо радо вона приймали гостей, які жили в навколишніх селах: племінницю Ганнусю, що вчителювала в Слобідці, сестру Марію зі Старої Гути, новогутянську двоюрідну сестру Сяню, племінницю Олену, яка жила далеко від дому, а також родичів по дідусевій лінії, які мешкали в Хребтієві й Малій Шурці. Щирі вітання, посмішки, приємні задушевні розмови, легкі частування - усе це створювало неповторний святковий настрій, що тривав кілька днів.

А все розпочиналося недільного досвітку чи вірніше ще пізньої суботньої ночі, коли зі всіх усюд під покровом темряви прихожани йшли до церкви на всенощну. Такою велелюдною хода була лише раз на рік. Дуже-дуже раненько у бабусиній хаті вже світилося і вона ще раз ретельно перевіряла, чи, бува, чого не забула покласти до пасхального кошика. Переконавшись, що яйця, ковбаса, сир, масло, хрін і головний святковий атрибут - рум'яна паска на місці, вона одягала найкраще вбрання, покривала голову великою чорною квітчатою терновою хустиною й сама поринала в пітьму. Ми лишень прокидалися, а бабуся, повернувшись з церкви, вже накривала святковий стіл. Великодній сніданок завжди був раніше, ніж зазвичай, щоб встигнути посмакувати свяченими стравами і не запізнитися до школи. Незважаючи на вихідний, всі учні й вчителі мали бути там, бо цього вимагала тодішня влада.

Ще задовго до релігійного свята партійний комітет і педколектив ретельно готувалися, щоб на Великдень жоден із учнів не потрапив до храму. Тож партійно-педагогічний «заслін» також вставав ні світ ні зоря та займав позиції на дальніх і ближніх підступах. Але ж і серед віруючих були не менш наполегливі та заповзяті люди, які прагнули у найбільше християнське свято обов'язково бути в церкві з дітьми. Чим власне міг поплатитися

громадянин, який привів школяра на молитву? За великим рахунком, нічим, якщо він не партієць або не працює на престижній роботі. З посади сторожа чи їздового його однаково не звільнять та й дитину зі школи не виключать, бо права такого не мають. А те, що сина чи дочку будуть лаяти, то дрібниці, бо можна не пустити дитину до школи і вчителі самі вмовлятимуть цього не чинити.

Отож, повторюся, на Великдень школярі обов'язково мали бути у навчальному закладі. Лишень одна заковика... церква і школа розташовані поруч. Якщо забратися на високі сходи попівського дому, то краєчком ока можна було зазирнути за церковні мури і бачити, що там діється. А сміливців-дітлахів, які не пішли у школу і проникли у церкву та залізли під її купол на дзвіницю, було видно звідусіль. Радісний великодній урочистий передзвін лунав на всю округу, а ми в цей час бігали, стрибали, метали гранату чи штовхали ядро. Боже, як же мені хотілося бути там за мурами й хоч разочок вдарити у ті дзвони або погратися в гаївки чи взяти участь у інших святкових обрядах, адже немає нічого солодшого за заборонений плід. Та я розумів, що мені туди не потрапити ніколи - це був би вирок не лише мені, але й батькові.

Після відсторонення Микити Хрущова від керівництва державою антирелігійна пропаганда ставала все менш агресивною, але за інерцією влада все ще протистояла релігійним громадам і обрядам.

Так нині виглядає Вільховецька церква Святої Великомучениці Параскеви-П'ятниці. Колись на цьому місці стояла дерев'яна триверха типова для XVII-XVIII століть подільська церква, яка складалася з трьох зрубів, що прилягали один до одного та розташовувалися із заходу на схід. Кам'яний храм разом з дзвіницею споруджений у 1840-1844 роках. Коли навколо церкви збудована височенна кам'яна огорожа – достеменно невідомо. Але саме вона не давала можливості добре розгледіти, що там діялося на Великодні свята. А мені так хотілося...

Замість того, щоб на Великдень піти до церкви, ми в обов'язковому порядку мали приходити до школи, де займалися суспільно-корисною роботою, брали участь у роботі гуртків чи спортивних змаганнях. На фото ви бачите учителя фізичної культури Володимира Олександровича Дубіневича, який разом із асистентами вимірює результати стрибків у довжину. Його помічниця, учениця дев'ятого класу Світлана Прус, нотує їх у протокол змагань.

У базарні та святкові дні до бабусиної оселі заходило чимало знайомих і родичів. Олександра Тихонівна завжди привітно приймала гостей. Тих, хто приходив із сусідніх сіл, пригощала, розпитувала. Особливо раділа бабуся, коли на Великдень чи Різдво її відвідувала племінниця Ганнуся, яка вчителювала в Слобідці. Здобувши педагогічну освіту у Чернівцях, Ганна Марківна з чоловіком Василем Семеновичем Мінняйлуком працювали у різних школах Новоушиччини аж поки не побудувалися у його рідній Слобідці. Тут вони вчили місцевих школярів, тут зростали їх діти. Щирі, добрі, привітні тьотя Ганнуся і дядько Василь завжди були бажаними гостями й у нашій оселі та

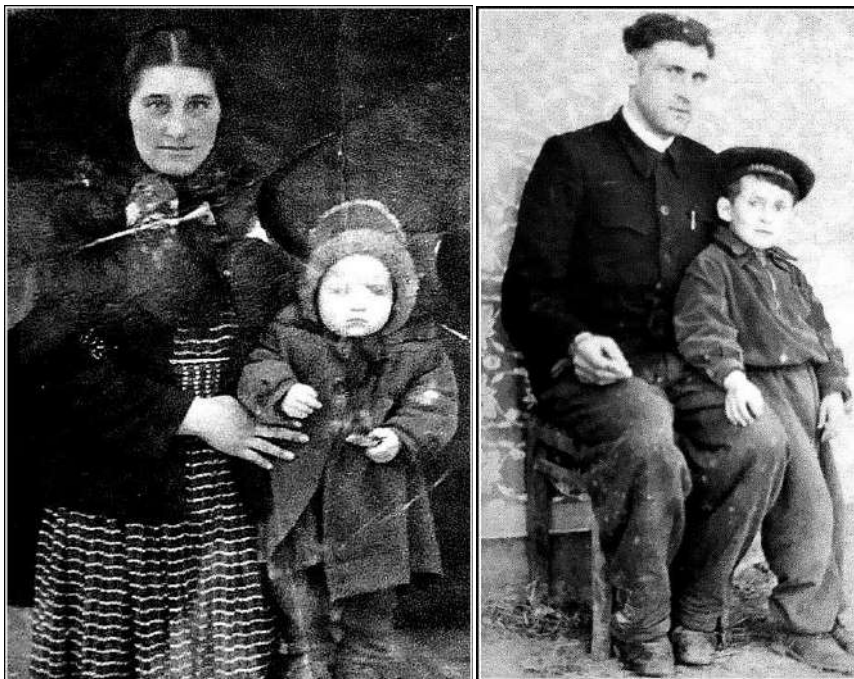
подовгу спілкувалися з моїми батьками. На фото Ганна Марківна Мінняйлук (Бацура) з синами Володею та Валерою й донькою Олею.

Відвідувала бабуся в свята і одна з наймолодших її племінниць Олена. Про Поліну і Галину - старшу і молодшу дочок Катерини Тихонівни Войтенко (Понуркевич) та її зятів знає багато людей. А от про середущу доньку Олену і її сім'ю - набагато менше. В дитячому віці через перенесену скарлатину Оленка втратила слух і перестала розмовляти. Батькам довелося віддати її до спеціалізованого інтернату. Людське горе... Його неможливо передати словами. Зростати далеко від рідних та ще й з важкою

недугою - це може надломити кожного, озлобити, зачерствити душею, призвести до втрати віри в добро. З моєю тьотєю цього не трапилося. Навпаки, я запам'ятав її

привітний характер і незмінну посмішку на вустах, щирість, доброту, толерантне ставлення до людей. Вона була енергійною, працьовитою, чудово готувала, шила, вишивала, любила театральні постановки і сама брала в них участь. Олена Федорівна навчилася розуміти нас по губах, рухах, емоціях. Здавалося, що вона бачить і знає, якими ми є насправді. На свою власну долю ніколи не скаржилася, а її серце було наповнене любов'ю до нас здорових і чомусь зажди незадоволених життям. Олена Федорівна жила в Житомирі, вийшла заміж, працювала майстром, разом з чоловіком виховували сина. Вона була справжньою людиною і в житті «грала» лише цю єдину роль... На світліні моя тьотя Олена з чоловіком Віктором, сином Сергієм, мамою і молодшою сестрою Галею.

« Розстріляне

відродження» - так називають історики період 30-х років, коли імперський тоталітарний режим винищив увесь цвіт української національної інтелігенції. Сплондрованим, вивезеним, репресованим та розстріляним було тоді й українське село. У найроботящіших, найталановитіших і найвмотивованіших до хліборобської праці селян забирали усе включно з життям... Під час колективізації загинув її батько Микола Кремінський. Він мав поле, два млини-вітряки, стельмашню, кузню. Був грамотним. Гнув спину на себе, а не на пана. Допомагав людям. Мама теж була із заможної родини, яку згодом розкуркулили. Ганна Кремінська після вбивства чоловіка залишилася з трьома дітьми. Найменшенькій Сяні (про яку я розповідаю) було всього дев'ять місяців, коли не стало батька. Суцільні сутінки напівсирітського життя . Почало розвиднятися, лишень коли покохала й вийшла заміж за Йосипа Янцаловського. Він був статним кавалером. Високий, чорнявий, багато читав, писав вірші й грав на гармошці та гітарі. (Ось від кого в тебе Ольцю таланти і не розповідай мені про третє покоління!!!). Здобувши технічну освіту, він працював у Вільховецькій МТС. Допомагав дружині у всьому. Ростили трійко дітей: Олександра, Ніну та Едуарда... Кажуть, що Господь дає людині стільки випробувань, скільки вона може витримати. В тридцять п'ять Олександра Миколаївна стала вдовою, бо від хвороби серця помирає чоловік. Ото й було стільки світлої смуги в житті поки був живий її Йосип. Далі знову неймовірні труднощі. Але вона все пододала, перетерпіла, вона ж бо неймовірно міцна, адже її дівоче прізвище... Кремінська. Нині тьотя Сяня найстаріша жителька Нової Гути. Їй виповнилося дев'яносто два ... На

світлині ліворуч: моя родичка, яка часто навідувалася до бабусі, Олександра Миколаївна Янцаловська (Кремінська) з племінником Сашею (сином її старшої сестри Наді). На фотографії поруч: її чоловік Йосип Едуардович Янцаловський із старшим сином, юним моряком, Ольцьом.

ПІДГОТОВКА ДО ІСПИТІВ

Здебільшого після Великодніх свят розпочиналася підготовка до екзаменів. У п'ятому-сьомому класах у нас було по два іспити, а у восьмому - чотири, бо він був випускним. Всім, хто закінчував вісім класів, видавали свідоцтво про неповну середню освіту. Десь за місяць-півтора до завершення навчання на одному з уроків учитель диктував, а ми записували, номери екзаменаційних білетів та їх зміст. Білетів було понад два десятки і кожен з них містив декілька питань. Екзаменували нас переважно з мови, літератури та математики. Іспитам передували контрольні роботи.

Їх було декілька видів і оцінювали вони не лише успішність учнів, але й майстерність та кваліфікацію педагогів. Наприклад, були контрольні роботи за чверть або за рік, а ще так звані «директорські» контрольні чи контрольні роботи, які призначали районні, обласні чи міністерські комісії, що періодично контролювали якість навчального процесу в школах. Добрі результати таких перевірок могли суттєво покращити як індивідуальні оцінки успішності учнів, так й імідж учителів та навчального закладу в цілому. Погані теж впливали, але зі знаком мінус. Перед екзаменами контрольних було найбільше.

Десь у сьомому чи восьмому класі 13-го травня в нас мала бути річна контрольна робота з французької мови. Чому я так точно вказую дату і до чого тут ця цифра? А ось до чого. Ще в ранньому дитинстві брат і сестра привчили мене, що не можна повертатися назад, коли щось забув, бо тебе обов'язково спіткає невдача. Вони, а також інші люди говорили про те, що неодмінно трапиться біда, коли хтось перейде дорогу з порожнім відром або шлях перетне чорна кішка. Або кому не відомий вислів: «Понеділок - важкий день». У цьому забобонному ряду стоїть і цифра тринадцять. В окремих американських штатах не має авеню чи стріт за номером 13-ть, не існує тринадцятих за ліком будинків, а в них під'їздів, поверхів чи квартир. Там 13-го числа жоден з кораблів не вийде в плавання, не відбудеться прем'єра опери чи будь-яка значима подія. Але особливо небезпечним днем вважалося тринадцяте число, що припадало на п'ятницю. Всі ці «аргументи» на початку уроку я виклав вчительці французької мови Валентині Іванівні. Мене дружно підтримали однокласники і ми таки вблагали викладачку не писати

контрольну роботу в цей день, а перенести на будь-яке інше число. Після довгих вагань вона погодилася.

Вчителька добре запам'ятала цю нашу витівку, бо коли після тривалого розставання ми побачилися на зустрічі випускників, то довго жартували з цього приводу.

Якщо з Валентиною Іванівною ще якось можна було «торгуватися» щодо термінів написання контрольної роботи, то з багатьма іншими вчителями такі витівки не проходили. Наприклад, з Бойчук Євгенією Антонівною, яка у середніх і старших класах викладала у нас математику. Вона була доволі строгою і, на відміну від попередниці, Галини Кузьмівни, на її уроках завжди був порядок і дисципліна. Євгенію Антонівну поважали колеги і любили учні. Вона мала неабиякі математичні здібності і була одним із кращих математиків у районі. За фаховою підтримкою і порадою до неї зверталось багато колег. Але одна справа самому знати предмет викладання, а зовсім інша - навчати інших. У нашої «математички» ці якості, необхідні для кожного вчителя, гармонійно поєднувалися, що й забезпечувало їй високий авторитет. Вчителька вміла знайти індивідуальний підхід, щоб розвивати у нас логічне мислення й вміння оперувати абстрактними й конкретними поняттями. У неї вистачало часу і на індивідуальну роботу з учнями, і на математичний гурток, і на підготовку до предметних олімпіад, а також на численні консультації напередодні іспитів. Допомогала вона й абітурієнтам та заочникам. Євгенія Антонівна могла провести шість уроків, згодом засідання жіночого комітету чи парткому, надати консультацію, попрацювати з гуртківцями, пройти пішки декілька кілометрів, зайти в магазин й на пошту, забрати дитину з садочка. Вже ввечері, пораючись на кухні, займатися зі старшими дітьми, переглянути пресу та підготуватися до уроків. А коли чоловік й діти вже відпочивали, то серед ночі побілити кухню або випрати білизну. Задрімавши на годину-другу, зранку нагодувати сім'ю, відвести дитину в садочок, причепуритися і з гарним настроєм прийти у школу. Згодом, познайомившись з її автобіографією, я дізнався звідкіля у Євгенії Антонівни цей надзвичайний запас енергії й здатність працювати майже цілодобово. На цьому завершую розповідь про вчительку і продовжую тему екзаменів.

Щоби якомога краще до них підготуватися, ми з Колею Олександровим вирішили робити це удвох. Та до нас майже завжди приєднувався ще один однокласник і сусід Олександра - Вітя Пресліцький. Він був рухливим, веселим і компанійським хлопцем, що доповнювало нашу компанію жвавістю й урізноманітнювало навчання.

Найчастіше ми збиралися на «Ярку». Розстелювали ковдру під вітами розлогої верби і, зручно вмотившись, читали підручник. Коли на якесь питання з екзаменаційного білету не одразу знаходили відповідь, то уважніше гортали книжку і врешті докопувалися до суті. Виконавши обов'язкову програму, переходили до довольної - розваг.

Відпочиваючи в таборі «Молода гвардія», я познайомився з новою грою, що називалася крокет. Гра дуже старовинна, але маловідома. Здебільшого в неї грають люди поважного віку. Проте в піонерському таборі вона також була популярною. Інвентар та правила гри в крокет - нескладні. На невеликій рівній галявині в певній послідовності встановлюється декілька воріт, виготовлених з дроту. Дерев'яним молотком, що має форму циліндра та довгу ручку, потрібно провести через усі ворота дерев'яну кулю в прямому і зворотному напрямках. Виготовити інвентар нам допоміг Миколин батько. Спочатку моїм друзям нова гра не дуже сподобалася, але згодом, коли вони навчилися вправно влучати кулями у ворота, на майданчику розгорялися неабиякі пристрасті. Отож при підготовці до екзаменів у нас з'явився новий стимул - крокет. А коли ми придумали свою власну версію гри, що швидше вже нагадувала хокей на траві, ніж крокет, то на білети часу вже катастрофічно не вистачало, зате крокетно-хокейні баталії тягнули нас на «Ярок» все дужче.

Екзамени екзаменами, а весна і молодість брали своє. Неможливо всидіти за підручниками, коли надворі весна з її безліччю спокус. Одного весняного дня принад в моєму житті стало більше. Обіцяний ще взимку подарунок до дня народження, батько нарешті прикотив додому. Ні, це був не «Школьник» чи «Орленок», а справжній велосипед для дорослих виробництва Харківського заводу.

Історія придбання велосипеда дуже нагадувала ту, що була з лижами. Це Толя першим побачив його у магазині. На численні вмовляння сина, Божаковські таки відреагували і він став власником новенького двоколісного красеня. Та заздрити товаришу мені не довелося, бо, як і попереднього разу, батьки і бабуся у складчину одразу ж і мені придбали обнову. І знову я носився з подарунком, як із «писаною торбою». Попервах ретельно протирав його від бруду, змащував, підтягував гайки і старався акуратно їздити, щоб була щось не зламати та не зазнати травми. Найбільше боявся врізатися в якусь перешкоду та зробити із колеса «вісімку», адже від цього не застрахований жоден із початківців. Мені здебільшого везло і Бог мене милував від серйозних поломок і падінь.

Їздити на велосипеді нас вчили старші хлопці, які за якусь послугу чи подарунок надавали можливість прокататися. Коли зріст не дозволяв

перекинути ногу через сідло, то ми примудрялися їздити на велосипеді для дорослих, просовуючи ногу попід рамою. Збоку така їзда виглядала дуже кумедно - на сідлі нікого не було, а збоку маячила згорблена постать «шпїца», яка вправно крутила педалі. Пізніше, коли ми вже були власниками двоколісних, то прагнули якнайнижче опускати сідло, але однаково комфортно сягати ногами педалей не вдавалося. Тому при їзді на вибоїнах промежина між ногами ставала спочатку синьою, згодом фіолетовою і нарешті набувала жовтуватого відтінку. Та хіба через такі «дрібниці» можна було відмовитися від такого захоплюючого заняття і чекати, коли нарешті ноги виростуть до потрібної довжини.

Улюбленим місцем їзди на велосипеді була «Суша». Вірніше сказати не сама бруківка, а ґрунтова дорога, що пролягала узбіччям. Весною і на початку літа ґрунтове покриття на окремих ділянках було навіть краще за асфальтове, бо приємно амортизувало і велосипедна їзда приносила неабияке задоволення. Особливо приємними були прогулянки двоколісним у період, коли обабіч ґрунтовки зацвітали плодові дерева. Вони створювали своєрідний біло-рожевий тунель з вишнево-яблунево-черешневим ароматом. Часто, щоб покататися саме на справжньому асфальті, ми їздили у Стругу - село на відстані десяти кілометрів від Вільхівця, через яке пролягала автомобільна траса Кам'янець-Подільський - Могилів-Подільський. А коли був гарний настрій і бажання, то ще далі - в райцентр Нову Ушицю.

Ще однією спокусою, що заважала готуватися до іспитів, був футбол. На околиці Вільхівця недалеко від шосейної дороги, що вела в село Калюс, збудували новий стадіон з футбольним полем і біговими доріжками. Там тренувалася шкільна футбольна команда. Окрім командних тренувань, які проводив учитель фізкультури Дубіневич Володимир Олександрович, ми часто збиралися для індивідуальних занять. Пробіжки, фізичні вправи, жонгливання м'ячем, пробиття кутових чи виконання одинадцятиметрових ударів для тих, хто по справжньому любив футбол, було не менш захоплюючим, ніж сама гра. Особливо інтенсивними були тренування напередодні відповідальних матчів. Один із епізодів, пов'язаних з футболом, запам'ятався мені надовго.

Валентина Іванівна Полякова народилася в столиці Донбасу. На початку 50-х двадцятирічну випускницю вчительського інституту іноземних мов (тоді термін навчання у вузі складав три роки) направляють на Поділля. Після великого індустріального центру з його розвинутою інфраструктурою подільські міста (Проскурів, тоді обласний центр Кам'янець-Подільської області) і містечка (Нова Ушиця, райцентр) виглядали в її очах так, що вона заледве стримувала сльозу. А коли у відділі освіти сказали, що працюватиме в селі, то й зовсім розгубилася... Пройшли роки... Толерантна, доброзичлива, з гарними манерами і неабияким педагогічним хистом, а ще

посмішкою на устах - такою запам'яталася мені Валентина Іванівна. З нею було легко спілкувати, дискутувати. Ми її любили і поважали. На фото Валентина Іванівна перевіряє учнівські роботи з французької мови.

Як же приємно було кататися з друзями на велосипедах втрамбованою ґрунтовою дорогою, особливо навесні, коли розквітали алича, вишні, черешні, яблуні й горіхи, висаджені вздовж шляху. Традиція висаджувати плодові дерева обабіч доріг, окрім традиційних тополь, лип та дубів, характерна саме для Придністров'я. Мабуть це зумовлено благодатними кліматичними умовами для їх зростання і плодоношення у наших краях. Ці фруктові насадження розпочиналися за цвинтарем і простягалися на десяток кілометрів аж до Струги, куди ми часто їздили покататися ще й по асфальтованій дорозі.

ІСТОРИЧНІ ПЕРЛИНИ РІДНОГО КРАЮ

Збірна Вільховецької середньої школи чергову гру районного турніру з футболу проводила з одним із найсильніших суперників у групі - командою Калюської СШ. Рейсового автобуса не було, домовитися з керівництвом господарства про виділення вантажного автомобіля також не вдалося, тож прийшлося добиратися на велосипедах. Дорогою змагалися наввипередки, жартували один з одного, а ще співали різних пісень. З-поміж інших мені запам'яталася одна, вірніше не сама пісня, а її бадьорий приспів, де йшлося про весну та юність. Наспівуючи мелодію, ми відривалися від велосипедного руля, розводячи руки в боки і ніби насправді несли свою весну і свою долю у світле майбутнє. І ніхто, ніяка сила не могли похитнути нашу віру у реальність вічної юності, побудови нового суспільства і того, що перед нами відкриваються усі можливості для щасливого життя. Тодішня ідеологія і

пропаганда була настільки переконливою, що ніхто й гадки не мав не довіряти тому, що звучало звідусіль про щасливе майбутнє.

На під'їзді до Калюса, на вершині крутого берега ріки, ми зупинилися і милувалися подільськими та бессарабськими пейзажами: бурхливими хвилями Дністра, величними скелями та лісом з віковими дубами, на яких щойно з'явилися світло-зелені листочки. Краса побаченого заворожувала і органічно впліталася у той піднесений і грайливий настрій, що панував у команді. Після нетривалого перепочинку ми спустилися зі стрімкої гори і в'їхали у село.

Це історичне містечко-село, що розташоване на лівому березі Дністра при впадінні в нього річки Калюс, за легендою, заснували греки і дали йому назву Каліус. У друкованих джерелах містечко з цією назвою згадується ще в XII-XIII століттях, зокрема, у 1242 році в Іпатіївському літописі разом з містами Бакотою, де знаходився всесвітньовідомий скельний монастир, та Ушицею (нині смт Стара Ушиця Кам'янець-Подільського району). У давнину Калюс був відомий як виробничий і торгівельний регіональний центр. Тут займалися бондарством, рибальством, землеробством, виноградарством і торгівлею. У містечку працював винокурний завод, млини, діяла пристань, лісові склади, переправи, а ще по декілька разів на рік збиралися великі ярмарки.

У період розквіту містечка десь на межі дев'ятнадцятого-двадцятого століть тут проживало понад 5 тисяч мешканців, значну частину з яких складала єврейська громада. У Калюсі працювала тютюнова фабрика, декілька артілей з виробництва бочок і пошиття кожухів. На берегах річок, з-поміж іншого, жителі доглядали близько 20 тисяч виноградних лоз та тютюнові плантації, де вирощували елітне насіння цієї культури. А ще це був один із центрів видобування подільських фосфоритів. У ті часи тут працювали: банк, друкарня, школа, лікарня, пожежна дружина, готель, поштово-телеграфне відділення, церква, синагога, костел, два єврейські молитовні будинки, три аптеки, ринок, близько десятка крамниць з бакалійними товарами, мануфактурою і шкіряними виробами.

У тридцятих роках минулого століття в Калюсі було створено єврейську національну сільську раду Новоушицького району, яка стала чи не єдиною з таким статусом в УРСР. За часів німецько-фашистської окупації в селі було створено гетто. У серпні-вересні 1942 року неподалік села на крутому дністровському березі було розстріляно близько тисячі євреїв, що мешкали в цьому регіоні. Довгі роки ця трагедія чомусь замовчувалася.

З Калюсом пов'язана родина Патонів. Оскар Петрович Патон, колишній консул Російської імперії у Франції і Пруссії, свого часу побудував

тут один із численних маєтків (інші в селі Хребтіїв та повітовому містечку Новій Ушиці), де часто влітку відпочивав із сім'єю. До речі, на Новоушиччині його син Євген (згодом академік, всесвітньовідомий вчений, директор Інституту електрозварювання) познайомився зі своєю майбутньою дружиною Наталією Будде. Їх молодший син - Борис Євгенович Патон - з часом продовжить батьківську справу і стане одним із корифеїв української науки та впродовж майже 60-ти років очолюватиме Національну академію наук України, залишивши посаду лише у віці 101 рік.

На початку минулого століття Оскар Петрович посадив біля свого калюського помістя багато унікальних видів дерев, привезених звідусіль. З часом цей екзотичний парк перетворився в ліс, де особливо виділялися завезені з Канади саджанці корабельної сосни, що за пів віку сягнуть 40-метрової висоти і жодна з них, за переказом, не була зрізана. Адже їх, як і саме село Калюс (вірніше те, що залишилося після того, як його вимушено покинуть люди) разом із десятками інших населених пунктів, наприкінці 70-х років поглинуть хвилі Дністровського водосховища. І лише частина вцілілих надгробків, людська пам'ять та історичні документи нагадують нині, що впродовж тисячоліття там на шістдесятиметровій глибині вирувало людське життя. «Затопленим раєм» називають нині Калюс ті, що народилися й вирости в цьому благодатному місці й покинули його не зі своєї волі.

Раєм місцеві жителі Калюс називали не дарма. Хоч відстань між нашими селами невелика - якихось десять кілометрів, але різниця в кліматичних умовах дуже відчутна, особливо весною. У Калюсі набагато раніше, ніж у Вільхівці, танув сніг, розпускалися дерева та кущі і розпочиналися сільськогосподарські роботи. Коли з рівнини спускаєшся до гирла річки, то ніби за допомогою машини часу переносишся на два-три тижні вперед. Річ у тім, що село розташоване на дні глибокої улоговини і звідусіль захищене від холодних весняних вітрів. Кажуть, що тут кількість тепла на один квадратний метр приблизно така ж, як і в субтропічній Ялті. Місцеві жителі сповна використовували цей феномен природи і тому майже в кожному дворі була теплиця, де вирощували огірки й помідори, а поруч малину, суницю та фруктовий сад з ранніми сортами черешень, слив, яблунь і груш. А ще на багатьох подвір'ях можна було побачити мотоцикла з коляскою, «Волинянку» чи «Москвича», які були не розкішшю, а засобом, щоб вчасно доставляти овочеву і плодово-ягідну продукцію на міські ринки Хмельницького, Кам'янця-Подільського, Вінниці та інших міст.

Загалом Калюс на той час був одним із найбільших та найзаможніших сіл регіону. Унікальний мікроклімат та розвинута інфраструктура, що

зберігалася впродовж століть, вигідно вирізняла його з-поміж навколишніх поселень. Тож жити у цьому селі було дуже престижно у всі часи.

У довоєнний період та й одразу ж після війни між Вільхівцем і Калюсом встановилися різноманітні й взаємовигідні зв'язки. За відсутності регулярного автобусного сполучення моїм землякам добратися до Калюса було значно простіше і швидше, ніж до райцентру. Тож сюди приїздили кіньми чи приходили пішки, щоб продати картоплю, м'ясо, птицю, яйця, які охоче купляли місцеві жителі, насамперед євреї. У Калюсі можна було відремонтувати годинника чи швейну машинку, купити «мануфактури» чи кожуха, «дістати» дефіцитні медикаменти, замовити живої чи в'яленої риби у рибалок або проконсультуватися у лікаря. Між селами здійснювався обмін кадрами різних професій. Тут свого часу працювали мої родичі: у школі тітка Поліна і дядько Петро, а у відділенні зв'язку сестра Лідія. З Калюса у Вільховецьку школу на посаду керівників педагогічного колективу призначили Сусяка Дмитра Даниловича і Грицюка Івана Микитовича, а згодом директором школи став Кукур'як Микола Іванович, що також раніше працював у сусідньому селі. Багато мешканців Калюса переїхали у Вільховець на постійне проживання з початком будівництва Дністровського гідровузла.

Та повернімося у середину шістдесятих. До шкільної будівлі наш велосипедний загін підкотив десь близько полудня. Ми почекали, коли завершиться урок, щоб спільно з ровесниками податися на стадіон. З багатьма із калюських хлопців ми були знайомі давно і мали приятельські стосунки, бо не раз зустрічалися на різних спортивних змаганнях, конкурсах самодіяльності, предметних олімпіадах чи районній призовній комісії.

Матч розпочався, коли сонце стояло майже в зеніті і температура повітря сягала десь близько 25 градусів. На дні улоговини це була справжня спека. Вже на початку матчу навіть не фахівець у спорті міг побачити, яка команда володіє перевагою. Господарі поля притисли нас до власних воріт і ми лише зрідка «огризаючись» добиралися до протилежної половини. Заготовлені на тренуваннях тактичні ходи і, насамперед, передачі за спину противнику не вдавалися. Тож ми стали грати так, як усі некваліфіковані команди - на відбій і надію на помилку супротивника. Під кінець першого тайму сталося те, що мало статися - пропустили м'яча у свої ворота. Як кажуть в таких випадках футбольні коментатори - гол в роздягальню.

Під час перерви між таймами Володимир Олександрович намагався нас підбадьорити, щось розповідав про тактику, про силу духу... Не знаю як інші хлопці, але я слів тренера майже не чув. Хотілося одного, щоб матч скоріше завершився. Виходити грати з таким настроєм, то була катастрофа. І

вона сталася. Другий тайм мало чим відрізнявся від першого хіба тим, що тепер ми зрідка заледве добиралися центральної лінії поля. Фізичних сил у тих, хто грав у захисті - Володі Чичановського, Володі Пруса, Мишка Власова та у мене катастрофічно не вистачало і ми почали просити у півзахисників Толі Божаковського та Віті Дробика, а згодом і у нападаючих: Толі Кімаковського, Броні Закревського, Толі Власова, які фактично не боролися за м'яча, щоб вони відтягнулися назад нам на допомогу. За весь другий тайм вільховецькі футболісти лише зрідка переходили центральну лінію поля. Зокрема це було тоді, коли розпочинали гру з центра майданчика після забитих в наші ворота м'ячів. Зустріч закінчилася з рахунком 3 : 0 на користь господарів поля. Ганьба!

Кажуть, що у перемоги багато родичів, а поразка завжди буває сиротою. Деталі нашого повернення у Вільховець я не пам'ятаю. Зате ніколи не забудуться ті перші кілька годин після невдачі. Вдома я забився у якийсь закуток, щоб мене ніхто не турбував розпитуваннями і просидів там аж до вечора. Мені видавалося, що найстрашніше ще чекає попереду - як показатися на очі друзям та односельцям. Це сором і жах, це ж усі сміятимуться, кепкуватимуть, кидатимуть позаочі презирливі погляди і принизливі слова. Одним словом, поразка у рядовому футбольному матчі, про яку в селі, очевидно, ніхто й не чув, видавалася мені катастрофою вселенського масштабу. Це зараз я розумію, що виснажливий п'ятнадцятикілометровий велопробіг та чуже поле поставили нас із противником в неоднакові умови. Ми просто не мали сил змагатися на рівних. А тоді я твердив собі лише одне: це я підвів команду, це через мене усі осоромилися. Як же мені далі жити з цією ганьбою?

Та наступного дня, хочеш не хочеш, довелося йти до школи. Дорогою я бачив різних людей, але жоден з них при зустрічі не глузував з мене за поразку на футбольному полі. У школі також ніяких прикрих ситуацій не виникало і згодом я заспокоївся. Боже, а я так мучився і зводив себе. Це ж треба було! Тоді я чи не вперше зробив висновок - якщо все розпочинається чудово, то чекай біди... або не чекай.

Якщо поїздка в Калюс завершилася фіаско і неприємними моментами, то інша подорож, яка відбулася роком пізніше, залишила лише приємні згадки.

За успіхи в юннатівській роботі близько двох десятків школярів-старшокласників дирекція школи вирішила відзначити поїздкою в історико-культурний центр Поділля і його багатовікову столицю - місто Кам'янець-Подільський. І хоча ніякого відношення до звитяжної роботи на шкільних

дослідних ділянках я не мав, але також опинився в рядах обраних. Все банально просто - керівником екскурсійної групи був мій батько.

Щоб забезпечити дітям хоча б відносний комфорт, бо дорога до урбаністичної перлини Поділля складала майже сотню кілометрів, один із колгоспних автомобілів переобладнали на своєрідне «маршрутне таксі», встановивши на кузові лавки і брезентове шатро. Про те, що поїду в Кам'янець (у нас саме так називають це місто, а ще Кам'янець-Подільськ, без «ий») я дізнався від батька напередодні. Добре, що так пізно, бо тоді муки очікування тривали б вічність, а так всього лише одну ніч. Що поробиш, такий у мене характер - завше переживаю і надмірно нервую перед якоюсь подією, а іноді навіть через дрібниці. До речі, мудрі люди кажуть, що коли через різні нісенітниці і дурниці страждати, то все життя піде на страждання, а воно таке коротке.

Виїхали ми весняного прохолодного ранку і за якихось три години були вже в одному з найдревніших міст України. Про це місто я багато чув із розповідей старших і насамперед батька, який був палким шанувальником цього унікального куточка рідного краю. Напевно, батьківська любов передалася мені в спадок, бо й донині при слові Поділля в мене одразу виникають образи потопаючих у зелені сіл, звивистих шляхів, обсаджених тополями, дубами, липами й ясенами, глибоких скалистих каньйонів, на дні яких протікають невеличкі річечки й стародавній Кам'янець-Подільський, як символ величі та нескореності моїх земляків.

За екскурсовода містом був батько, який свого часу тут вчився в учительському інституті. Свою розповідь він розпочав з того, що на пальцях однієї руки можна перелічити міста в Україні, які мають таку ж древню історію і унікальні пам'ятки, як Кам'янець. Річка Смотрич розділяє місто на дві частини - Стару і Нову. Нове місто, де ми на той момент знаходилися, раніше називали Новий план. Цю територію, яка нині складає більшу частину Кам'янця-Подільського, розпочали забудовувати лише на початку ХІХ сторіччя, а до того кам'янчани мешкали в Старому місті й прилеглих до нього окраїнах - Руських та Польських фільварках, населених переважно ремісничим людом.

Старий Кам'янець знаходиться на своєрідному півострові, обрамленому скалистим каньйоном Смотрича, русло якого робить в цьому місці петлю, дуже схожу на підкову або давньогрецьку літеру омега. Загалом історики, як це часто буває, й донині не зійшлися з датою заснування міста. Одні твердять, що то було в ХІ-ХІІ, а інші - що в ХІV столітті. За даними українських і польських дослідників Замковий або Фортечний (як його ще називають) міст, унікальну споруду, що не має аналогів не тільки на

території України-Русі, але й далеко за її межами, збудували ще римляни на початку II століття. На їх думку, саме він ймовірно зображений на колоні Траяна в Римі, а Кам'янець-Подільський в ті часи був містом на периферії Римської імперії.

Із сучасного до древнього Кам'янця ми потрапили Новопланівським мостом, збудованим майже століття тому. Я старався йти подалі від перил щоб не дивитися вниз і зайвий раз не відчувати страху висоти. Перейшовши міст, ми опинилися на Польській площі перед міською ратушею. А далі стали оглядати історичні пам'ятки: старовинні будинки, ворота, арки, вежі й чисельні храми різних віків та конфесій. Так ми поволі підійшли до легендарного Замкового мосту і наблизилися до одного з найвідоміших та найпопулярніших символів нашого краю - Кам'янець-Подільської фортеці.

Батька змінив екскурсовод і повідав нам історію міста й цієї знаменитої фортифікаційної споруди, яку жодного разу приступом так і не взяли нападники. Фактично фортецю та місто вони захоплювали лише за рахунок підлих вчинків: зради, обману чи диверсії. Фортеця, як і сам Кам'янець, також складається з двох частин - Старого замку з мурами й вежами і Нового з земляними валами та ровами. Загалом же захисна споруда на цьому місці, ймовірно, виникла ще у трипільські часи, коли на в'їзді до стародавнього поселення встановили дерев'яні укріплення. Була вона відомою і у Київській Русі. А зруйнували дерев'яний захисний бастион татаро-монголи, які загарбали Поділля в 1240 році. Згодом Кам'янець стає адміністративним центром одного з округів Подільського улусу і входить до складу Золотої Орди. В ординський період в місті формується найбільша на території древньої Русі вірменська община, що заселяє його південну частину. Це було місто в місті зі своїми кварталами, храмами й підкорялось своїм законам і власній судовій системі.

Далі була розповідь про те, що перші документальні згадки про фортецю датовані XIV століттям, коли великий князь Литовський Ольгерд, розгромивши татаро-монгольське військо, визволив місто від лютих поневолювачів. Фортеця, Кам'янець і весь Подільський край переходять у власність племінників князя - братів Каріатовичів, а місто стає столицею Подільського князівства. За правління Каріатовичів розпочинається масштабна реконструкція замку, кошти на яку збирають усім миром - від купців до римських пап. Це був період розквіту фортеці, вона набула сучасних рис. Одинадцять могутніх веж утворили замковий комплекс. Однією з найвідоміших башт є Папська, що за переказами збудована на кошти Папи Римського Юліана II. Її ще називають Кармелюковою. Саме в ній був тричі ув'язнений український народний герой, улюбленець подолян

Устим Кармелюк. Під час екскурсії замком мені запам'яталася й Чорна башта, де у скелі видовбана величезна криниця. Всі ми по черзі заглянули в цю безодню і далі слухали розповідь екскурсовода про те, що Кам'янець у середні віки кілька разів переходив з рук литовців до поляків і навпаки. З рештою Кам'янець-Подільський був проголошений Королівським містом Польщі і до кінця XVIII століття став центром Подільського воєводства.

Впродовж віків місто-фортеця над Смотричем стояла на перетині між античним та слов'янським світом, Сходом і Заходом, християнством та ісламом, між різними світоглядами і культурами. У Старому місті є унікальна споруда, якій немає аналогів в Україні - це комплекс кафедрального костелу Петра і Павла. Його неповторність полягає у поєднанні того, що, здавалось би, неможливо поєднати: католицького костелу, мусульманського (турецького) мінарету та Мадонни на останньому. Коли турки в XVII столітті ненадовго захопили місто, то вражені красою і величчю катедри, не стали її руйнувати, а зробили з неї мечеть, добудували мінарет з півмісяцем на шпилі. Після повернення Поділля до складу Польщі поляки переосвячують мечеть знову на костел і, як попередники, також не руйнують добудований мінарет, а встановлюють на його вершині статую Мадонни. Цікаво, що стоїть вона на ісламському символі - півмісяці. Знайте наших!

На оточеному скелями півострові впродовж тисячоліть залишили свої пам'ятки багато культур і народів: трипільці, римляни, татаро-монголи, вірмени, литовці, поляки, турки, росіяни, євреї, українці. Як його тільки не називали: «Квітка на камені», «Замок на скелі», «Місто семи культур», «Перлина Поділля». Місто оповите легендами, переказами, міфами. Наш провідник замком розповів деякі з них. Коли турки на чолі з Османом II підійшли до Кам'янецької фортеці, то небачена грізна сила оборони міста так вразила полководця чвертьмільйонного війська, що він в задумі спитав: «Хто будував це місто?». «Аллах збудував», - відповіло оточення. «Якщо Аллах будував - Аллах тільки може і взяти», - з цими словами Осман II дав наказ турецькому війську відступити назад, відмовившись від штурму Кам'янця. Інша легенда свідчить про те, що під час зведення однієї з фортечних веж молодий архітектор так поринув у роботу, що буквально днював і ночував на будівництві. Красуня-дружина врешті-решт не витримала тривалої розлуки і втекла з дому разом із його товаришем. У розпачі будівничий, ніби-то, вимовив крилату фразу: «Вірний товариш зустрічається рідше, ніж легендарна птаха Фенікс». З жінками пов'язана й інша легенда, що народилася за фортечними мурами. Одного із найвідоміших бранців замку - Устима Кармелюка - ніколи не оминала жіноча увага і турбота. Шляхетні панночки приносили йому не тільки їжу, але й дарували ніжність і тепло

своїх сердець. Кожна з них вважала за честь залишити ув'язненому на згадку, як тоді казали «на незабудь», хустинку. Дуже швидко хустинок назбиралося стільки, що ув'язнений народний герой міг зв'язати з них мотузку, а згодом втекти з високої фортечної вежі. А одним із найвідоміших міфів, який обріс десятками подробиць, є переказ про те, що відступаючи після майже трьох десятиріч панування, турки-загарбники заховали чи то в Замковому мосту, чи неподалік - золото й інші коштовності. Відтоді охочі до скарбів їх шукають, а міст з тих пір ще називають «Турецьким».

Цим унікальним віадуком, фортецею, Старим містом, Смотрицьким каньйоном і ще двома сотнями старовинних історичних пам'яток милувалися свого часу литовські, польські, турецькі та російські короновані особи, а також всесвітньовідомі письменники, композитори, художники, науковці, меценати: Тарас Шевченко, Адам Міцкевич, Микола Леонтович, Володимир Даль, Іван Огієнко, Софія Потоцька, які жили, вчилися, творили чи зупинялися в Кам'янці.

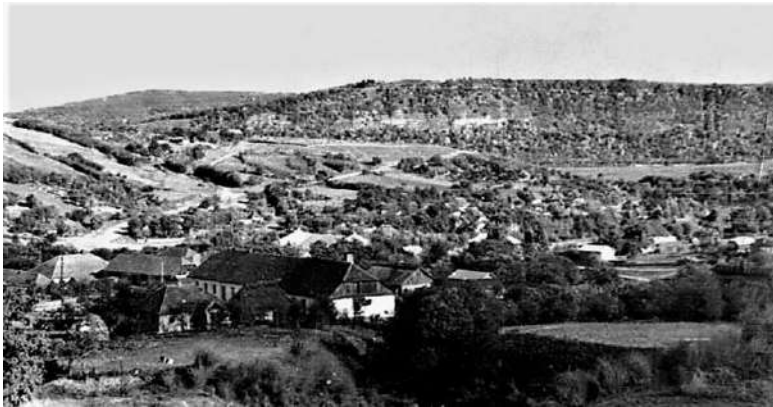
Далі екскурсивод нам повідав, що наприкінці XVIII століття східна частина Поділля увійшла до складу Російської імперії, а місто над Смотричем стало центром Подільської губернії. З тієї пори й до нині його геральдичним символом стало сонце з 16-ма променями і хрестом над ним, що зображені на блакитному тлі.

Про те, що Кам'янець у буремні революційні часи на деякий час стане столицею Української Народної Республіки, що тут видатним науковцем, патріотом і духовним лідером Іваном Огієнком був заснований перший у тодішній незалежній Українській Народній Республіці університет європейського зразка, в якому навчалася майже півтори тисячі студентів, а також багато чого іншого, наш керманіч не розповів, бо за таку розповідь в ті часи можна було не лише втратити посаду, але й свободу.

На зворотній дорозі ми жваво обговорювали побачене й почуте, а коли проминули Дунаївці і виїхали на дорогу, обсажену з обох боків віковими дубами й липами, яку в народі ще називають Кармелюковою, то хтось затягнув пісню, а потім другу, третю... Співали переважно жартівливі українські народні пісні популярні у нас на Поділлі: «Ой піду я понад лугом», «Ой у полі криниченька», «Несе Галя воду», «Ой сусідко, сусідко...». Одна мелодія одразу ж змінювалася іншою і здавалося, що цьому пісенному потоку не буде ні кінця ні краю. Так з піснями і жартами ми доїхали до Нової Ушиці і, перепочивши в райцентрі, надвечір добралися додому. До речі, в той період я дуже полюбляв приїжджати в районний центр наприкінці другої декади травня, коли там урочисто відзначали День піонерії.

Калюс – одне з найдавніших і найвідоміших поселень на самому півдні Поділля. Це історичне місто-село в своїй історії пережило багато злетів і падінь. Після чергового занепаду воно обов'язково воскресало і знову ставало соціально-економічним центром розвитку цієї території.

У післявоєнний період налагодилися тісні взаємини між Вільхівцем і Калюсом, але завжди наші сусіди мали переваги і оце постійне дербі (затяте суперництво близьких сусідів) було не лише у спорті, але й у багатьох інших сферах. Пішки, а згодом на велосипедах чи мотоциклах, вільхівчани

часто бували у Калюсі на базарі, відвідували крамниці, чи навідувалися з приватними візитами до лікарів, ремісників або аптекарів. В Калюсі впродовж тривалого часу була потужніша, ніж у Вільхівці, єврейська громада. І цим багато що сказано. В період суцільного дефіциту там завжди можна було знайти необхідні товари і послуги. Дуже прикро, що ця унікальна за своїм історичним значенням і природно-кліматичними умовами територія Поділля разом з Калюсом та іншими населеними пунктами стала «затопленим раєм» після введення в експлуатацію Дністровської гідроакумлюючої станції. На першому фото Калюська середня школа, до якої наша футбольна збірна колись прикотила на велосипедах. Друга світлина – таким Калюс був колись.

Історичною перлиною нашого краю, його культурним, науковим і адміністративним центром до недавнього часу був Кам'янець-Подільський. Та його славна історія не стала індульгенцією від втрати лідерського становища в царині соціально-економічного розвитку і адміністративного впливу з тих пір, як він перестав бути обласним містом. На те, як і у випадку з Калюсом, була чиясь воля. Ні, слава Богу, він не пішов під воду, але...

На цих світлинах, запозичених із доступних джерел, відображено той період 50-60-х років, коли батько брав мене з собою до Кам'янця і розповідав про це унікальне місто. Перше фото – це символ не тільки Поділля, а й всієї України – Кам'янець-Подільська фортеця. Склепіння кам'яного проходу, високий мур і Замковий міст, за переказами збудований ще

за часів Римської імперії, вигідно посилюють враження від величі фортеці. Друге - унікальна світлина того періоду: міський пляж і станція з прокату човнів на річці Смотрич. Для того, щоб зробити таку чудову зону відпочинку, потрібно було докласти чимало зусиль і коштів. Тоді це було можливо, бо то ще був період підйому і розквіту одного із моїх улюблених міст...

«ПІОНЕРИ, ПІОНЕРИ ...»

У попередній книжці «На берегах мого дитинства» я розповідав про початок своєї, так би мовити, «громадсько-політичної роботи», що розпочалася з жовтеньської зірочки. Наступним щаблем мого кар'єрного росту стала піонерська організація.

Слово «піонер» у прямому розумінні в перекладі з французької означає першопроходець, новатор, зачинатель добрих справ. В переносному значенні це слово в радянський період означало членство в підлітковій організації певного ідеологічного спрямування.

На той час, коли нас приймали в піонери, це була цілком сформована спілка зі своїм статутом (правила піонерів), гімном («Взвейтесь кострами»), друкованими виданнями («Пионерская правда», «Піонер України»), радіопередачами («Пионерская зоря»), девізом («Будь готовим!» - «Завжди готовий!»), таборами відпочинку («Артек», «Молода гвардія») та багатьма атрибутами: галстук, значок, форма, горн, барабан тощо. Девіз, елементи символіки, атрибути, поділ на загони, вожаті, зібрання біля вогнищ - все це було запозичене із скаутського руху, що існував у Російській імперії ще до революції.

Піонерська організація мала всеохоплюючий характер, а також свої структури і керівні органи на різних рівнях. У нашій, як і в усіх інших середніх школах, існували піонерські загони класів і шкільна піонерська дружина. Організаторами піонерської роботи були старші піонервожаті. У період мого навчання в середніх класах нею була Кошовська (Власюк) Віра Максимівна.

Вступ до організації завжди проходив урочисто у шкільному холі поруч з погруддям вождя. Майбутній «юний лєнінець» палко проголошував: «...перед лицем своїх товаришів урочисто обіцяю: любити і берегти свою Батьківщину...». А далі йшли слова про вірність заповітам великого вождя, партії і законам піонерів. Нам вручали піонерський значок і червоний галстук.

З тим галстуком, особливо у хлопців, часто були проблеми. Не всі бажали його носити, хоча треба було, бо інакше який же ти піонер. Хтось навмисно не хотів одягати того галстука, щоб якось вирізнитися з-поміж ровесників, дехто не терпів в'їдливих зауважень і кепкувань старших хлопців і ховав його в портфель. В сім'ях, де батьки були віруючими, школярам забороняли одягати цей атрибут, бо старші хотіли, щоб їх діти ходили до церкви, а не носили на шиї якусь незрозумілу їм червону хустинку. Приходилося вдаватися до хитрощів і носити галстука, в залежності від ситуації - на шиї, в кишені або портфелі.

Мій родич, Олександр Йосифович Янцаловський, відомий нині в нашому краї науковець, педагог, лікар-практик, а ще винахідник, літератор, композитор і виконавець авторських творів, нещодавно розповідав таку історію. В підлітковому віці, коли нині поважного метра всі ще звали Ольцьо, повертаючись зі школи додому у Нову Гуту, в Ріжку на лісовій галявині він часто з товаришами влаштовував волейбольні змагання. Хлопчики діставали з різних потаємних місць пурпурові піонерські галстуки і швиденько зв'язували їх та прилаштовували цю своєрідну волейбольну сітку поміж

дерев. Іноді в неї ненароком потрапляв м'яч і ставалося непоправне піонерський атрибут рвався ...

Класні керівники і старша піонервожата за наявністю галстука на шиї слідували прискіпливо та робили зауваження, коли його не було на місці. Зрозуміло, що я, як активіст, без галстука, образно кажучи, не міг ступити й кроку.

Я не дуже прагнув бути піонерським лідером й завжди казав учителям, що є учні з кращими організаторськими здібностями, які більше підходять на роль керманіча, ніж я. Хоча казав щиро правду, але мене не слухали. Виходило як у відомому виразі - висунули одного разу, а засунути забули. Пручатися не було сенсу, бо однаково старші зроблять по-своєму.

Загалом 60-70-ті роки були розквітом піонерської роботи. Чого тільки не придумували ідеологічні відділи ЦК ВЛКСМ і союзних республік в різних сферах, щоб виховати достойних та ідейно стійких юних громадян! На чільному місці завжди було моральне виховання. І на уроках, і в позаурочний час з нами проводили бесіди про комуністичне суспільство та духовний світ сучасника, про моральний облік людини майбутнього. У піонерській кімнаті, піонерських куточках облаштовували стенди, де розміщували інформацію про історію піонерської організації, про життя і революційну діяльність вождя та виготовлені власноруч матеріали про героя, ім'я якого носила дружина або загін. У нашій школі обабіч доріжки, що поєднувала навчальні корпуси розміщувалася галерея з портретами ровесників, яких треба було наслідувати. Піонерська дружині носила ім'я Валі Котика - нашого земляка з Шепетівщини, наймолодшого Героя Радянського Союзу. Чи був Валя Котик реальним героєм, чи це збірний образ хоробрих підлітків, які воювали з фашистами, відповісти однозначно на це питання сьогодні складно, адже людям притаманно з різних причин спотворювати реальні історичні факти і події. Часи не вибирають - свідчить відома мудрість. Одним випало дитинство з піонерськими вогнищами і збором металобрухту, іншим з комп'ютерами і аккаунтами в соціальних мережах, а комусь випало лихоліття і прийшлося боронити Батьківщину, віддаючи за її свободу власне життя.

Дитячі ідеологи розуміли, що лишень лозунгами і моральними настановами комуністичне суспільство не збудуєш, а тому школярі вже з піонерського віку мали долучатися до суспільно-корисної праці. Повсюдно створювалися тимурівські загони для опіки над літніми людьми, піонерські пости для догляду за меморіалами. У кожній школі піонерські загони мали плани із заготівлі металобрухту і макулатури. У сільських навчальних закладах поширеною формою трудового виховання були виробничі бригади,

а ще піонери допомагали колгоспникам у зборі врожаю та заготівлі кормів для тваринницької галузі.

Чомусь мені в пам'яті закарбувався епізод, коли наш піонерський загін в літню пору в Ріжку організовано заготовляв гіллячковий корм для худоби. Ми обламували тоненькі гілочки, робили з них невеличкі в'язки та складали їх на підводу. В той день чомусь ніхто не здогадався взяти до лісу води, хоча спека стояла неймовірна. Та ми мали обов'язково виконати план, а тому стійко терпіли спрагу. Чи знадобилася господарству заготівля того гілляччя, чи захотіли згодом тварини поїдати такий незвичний корм - невідомо. Зате, придумана в чийсь буйній голові нова чергова ініціатива, була реалізована.

Боже милий, скільки непотрібних починань, скільки формальних лозунгів, скільки безглузвих традицій було в ті часи. Взяти хоча б це горезвісне піонерське вітання: «Будь готовий!» - «Завжди готовий!». На урочистих лінійках, на святкових заходах або після віддачі піонерських рапортів хтось із дорослих, як правило найвищий за посадою, урочисто (при світлій пам'яті і цілком серйозно) проголошував: «До боротьби за справу ... і далі згадували партію, вождя або народ... будьте готові!» На що юні лєнінці мали віддати салют, піднявши праву руку над головою, і дружно відповісти: «Завжди готові!». Хай би ще дошкільнята, які сприймають це як гру, а то підлітки на порозі юності, які мріють або вже й спробували перші поцілунки, хором вигукують, що вони готові боротися. А чому власне боротися, за яку таку справу? Навіщо було впродовж десятиліть виконувати ритуал, запозичений у скаутів, наповнивши його безглуздим змістом. Очевидно, що в такий спосіб влада зомбувала народ, розпочинаючи з дитячих років.

Та були в піонерів справи дійсно цікаві, корисні та повчальні. Взяти хоча б перевірений роками метод піонерських доручень. Кожен піонер обов'язково мав мати постійне або тимчасове доручення: редактор стінгазети, вожатий жовтеньської зірочки, відповідальний за культмасову чи спортивну роботу, за збір металобрухту, макулатури і безліч інших. У шостому чи сьомому класі, окрім виборної посади голови ради загону, в мене було ще й тимчасове завдання проводити перед початком уроків ранкову зарядку з учнями 2 «А». Я ретельно готувався до зустрічі зі своїми підопічними: вибудовував послідовність вправ, придумував нові комбінації, думав над тим, як так зробити, щоб було цікаво і їм, і мені. Поступово я звик до нового маршруту в школу через Пластівник, до моїх милих другокласників і їх запитань, а найперше - чи прийду я завтра? Та на зміну теплим і сонячним наступили прохолодні й дощові, а згодом і морозяні ранки. На свіжому повітрі зарядку робити перестали і я з жалем прощався з тимчасовим дорученням і моїми маленькими друзями.

З постійним піонерським дорученням було не все так однозначно. Відповідальне «громадське навантаження» бути очільником піонерського загону, а згодом і дружини, імпонувало значно менше. Що гріха таїти, в багатьох випадках, відверто кажучи, не подобалося взагалі. Нотації старших за те, що я недостатньо принциповий чи за зірваний план із заготівлі макулатури або невчасний випуск стінгазети, з одного боку, а іншого - складання планів роботи, організація зборів, різних засідань, урочистих лінійок або підведення підсумків змагання - все це псувало нерви і забиравало багато часу. Краще б я допоміг бабусі чи почитав нову книжку. Я часто потрапляв у ситуацію між двох вогнів і не знав як зробити, щоб і дорослі не прискіпувалися, і з товаришами не посваритися за постійні нарікання та тиск на них з мого боку. Тоді я не відав, що з цією дилемою мені прийдеться стикатися впродовж багатьох років, бо моя «громадсько-політична кар'єра» триватиме ще довго. Як і не усвідомлював, що бути піонерським активістом, означало набиратися організаторського досвіду, виховувати в собі відповідальність, мати можливість проявляти творчість та ініціативу, що може знадобитися в майбутньому.

Як і загалом у житті, в піонерів також були не лишень будні, але й свята. Одне із них - День піонерії. Дев'ятнадцятого травня, крім урочистих заходів у школах, обов'язково відбувався районний зліт «юних лєнінців». До райцентру - Нової Ушиці - з усіх усюд «зліталися» піонерські активісти на чолі із завучем школи і старшою піонервожатою. За традицією урочистості розпочиналися на районному стадіоні, де проходив парад піонерських дружин та святкова лінійка. Згодом центр святкових подій переміщався у парк культури й відпочинку (у радянські часи більшість парків називалися саме так), де були атракціони, лотки з дитячою літературою і канцтоварами, а ще з солодощами, прохолодними напоями та морозивом. Тут ми були і покупцями, і глядачами, і учасниками різних заходів - маршу юних барабанщиків у святковій формі, конкурсу піонерських пісень, різноманітних ігор. Одна з них носила явно заідеологізовану і дещо задовгу, як для гри, назву: «Вожатий, вожатий! Дайте нам піонера!». Це була рухлива гра з м'ячем між двома піонерськими командами і дуже нагадувала «вибиванки», про які згадувалося вище. Святкову атмосферу в парку підтримували сотні містян, які спеціально приходили, щоб відпочити та побути у ролі глядачів, а пафосу дійству додавав духовий оркестр районного будинку культури. Звуки музики резонували з душевними струнами і створювали особливий піднесений настрій. В натовпі я шукав знайомих з інших шкіл району, насамперед, Вітю Дунаєвського з Калюса. Заприятелювали ми ще в п'ятому класі, зустрівшись віч-на-віч на шахових змаганнях. З тих пір я не пропускав

жодної нагоди поспілкуватися з приятелем. Районний зліт завершувався також традиційно - піонерським багаттям і гімном «Злиньте вогнями». Повернувшись додому, я охоче переповідав перипетії піонерського свята, причому двічі, бо і мати, і бабуся хотіли знати, що там відбувалося у райцентрі того травневого дня.

Якщо жовтєнята і комсомольці – це, ймовірно, чисто радянський винахід, то піонери - не що інше, як запозичений світовий бренд – скаути. Спеціальна піонерська форма з галстуком й пілоткою, розподіл на ланки, загони й дружини, прапори, шикуння в колони й шеренги, марші на плацу, підпорядкування й дисципліна, командні накази, рапорти про виконані справи – все це елементи скаутського вишколу, які є близьким до початкової військової підготовки. Хай це виглядало до певної міри як гра, але будь-хто із спеціалістів скаже, що кращого способу навчання, ніж гра – не існує. Згодом з'явилися різні форми піонерських ігрових змагань на кшталт «Зарниці» чи історико-пошукових піонерських загонів патріотичного спрямування, що ще підсилило мілітаристську (воєнну) складову роботи з дітьми. Ось звідки, можливо, зберігається ця войовничість і покірність у сучасників. Були, звичайно, й інші форми виховання: так звана суспільно-корисна праця, спортивні змагання, художня самодіяльність, туристичні походи й екскурсії, допомога старшим. На шкільних сходах зібрався піонерський актив школи. А у цих двох дівчаток (на передньому плані) Чичановської Оленки і Комарніцької Терези піонерські справи ще попереду.

Ми також будемо піонерами. Мої сестрички і тьотя: Галя і Ніна Петраші, Світлана Ворощук, Тая Яремчук, Інна та Женья Бацури.

Посада старшої піонервожатої не означала роботу лише з дітьми піонерського віку. Це була суто формальна назва, адже насправді доводилося спілкуватися з усіма школярами включно з жовтенятами та комсомольцями. Разом з посадою лаборанта вона давала можливість перевірити чи у тебе є хист і бажання працювати в школі і стати педагогом, чи ні. На фото: моя троюрідна сестра старша піонервожата Інна Бацура проводить репетицію виступу жовтенят. В хороводі (зліва направо) троюрідні сестрички Валя Бацура та Ліда Петраш, а також Світлана Чайка.

Завжди напоготові!» або «Піонери-пенсіонери». Історія цієї жартівливої фотографії наступна. В учительському колективі завжди знаходяться ентузіасти, які люблять до свят

підготувати якусь розважальну гумористичну програму. Ось і на цій світлині вчительки й колишні піонерки: Мефодовська Валентина Іванівна, моя тьотя Христіна (Войтенко) Галина Федорівна, моя кума Удра (Войтенко) Лідія Леонтіївна, мої добрі приятельки шкільних років Дробик (Дендюк) Євгенія Миколаївна і Холявко (Кузнєцова) Людмила Митрофанівна в піонерській формі й галстуках салютують про готовність до боротьби за «ідеали». А за кілька хвилин до цього під бій барабаних паличок вони маршовим кроком вийшли на сцену, декламували придумані ними ж жартівливі віршовані рядки, чим веселили своїх колег. Приємно хоч іноді, хоч на хвильку повернутися знову туди у минуле, стати безпосереднім, веселим і безтурботним, як у дитинстві й юності. До речі, про дитинство. Коли журналісти запитали у дуже авторитетного і поважного священнослужителя: «Отче, ви уже шістдесят літ проповідуете людям сутність життя. Що ви можете сказати про людство?» Одна із відповідей на це запитання була дуже лаконічною: «Дорослих людей – не буває».

ПОЧАТОК ЛІТА

Одразу після святкування Дня піонерії в середніх класах розпочиналися екзамени. Готуватися до іспитів я починав завчасно, тож особливого хвилювання із-за того, що не встигну все вивчити, не було. Та все ж екзаменаційний ранок відрізнявся від інших. Прокидався раніше, ніж зазвичай, ретельніше готував шкільне вбрання та йшов у бабусин квітник, щоб приготувати букет. Я прагнув відволіктися, бо на серці було якось незвично, його проймав неспокій і душевне сум'яття. Стан знайомий більшості з нас. На щастя він був нетривалим. Варто було наблизитися до класу і віддати квіти вчительці, як морок, що огортав душу, десь зникав і я знову ставав впевненим та життєрадісним.

Щодо квітів, то я з дитинства любив допомагати бабусі їх вирощувати, а також милуватися дивовижною красою та насолоджуватися їх неповторним ароматом. А ще, наслідуючи старшу сестру Женю, любив приносити їх на екзамени і не для того, щоб підлеститися до педагогів, а просто створити святковий настрій у класі. Бо екзамен, як казав персонаж відомого фільму, «... для мене завжди свято».

Одного разу, коли я поспішав до школи з величезним букетом, один із наших знайомих, що вів сина в дитсадок, закріпивши мене здалеку, щось шепнув дитині і та побігла мені на зустріч. «Тобі що, п'ятірки ставлять за великого букета?» - запитав малий з нотками іронії в голосі й попрямував до батька. Коли той зі мною порівнявся, я вичавив із себе: «Добрий день!», і похнюпившись пішов далі. Дорогою до школи роздумував: «Невже так важко було сказати дитині, щоб та похвалила квіти чи побажала успіхів». Вже потім у дорослому віці, згадуючи цей епізод, розмірковував над тим: чому значній частині наших людей притаманно швидше когось «підколоти»,

ніж підбадьорити. Принижуючи іншого, ми ніби намагаємося нівелювати власні комплекси. Чомусь багатьом видається, що доброта, доброзичливість, альтруїзм - то доля слабкодушних. І колись, і нині мені важко вживатися з людьми таких поглядів і хочеться втекти від них подалі, обравши інше середовище.

Але, як писав один із моїх улюблених поетів Василь Симоненко:

Все на світі можна вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

Тож приходиться миритися. Але стоп, куди це мене знову занесло, навіщо ці нарікання. До цієї теми, яка завжди мене хвилює ми ще, можливо, повернемося. А зараз знову - в екзаменаційний клас.

Першим екзаменом традиційно був диктант з української мови. Перед початком іспиту Олена Ісаківна завжди повторювала нам, що треба зосередитися, слідкувати за паузами та інтонацією її голосу, щоб правильно розставляти розділові знаки. Вчителька нагадувала про найтиповіші помилки і радила, як їх можна уникнути. Вона, як і ми, дещо хвилювалася. Притаманна їй легка й іронічна манера спілкування, яка була на уроках, на екзамені поступалася більш серйозній. Їй теж дуже хотілося, щоб ми склали іспит якнайкраще. Іноді Олена Ісаківна ходила між рядами парт і через плече заглядала в зошити окремих учнів. Міміка на обличчі й зауваження типу: «Подумай, чи ти правильно написав» заставляли нас або замислитися, або шукати очима щойно продиктоване речення у зошиті сусіда. Після завершення диктанту, перш, ніж здати зошита, ми мали змогу ще раз пробігти очима написане. Але найбільш нетерплячі учні прагнули якомога швидше покинути клас і запевняли вчительку, що все вже прочитали й помилок не знайшли. Дуже вже їм кортіло на волю, а оцінка хвилювала мало. Та й що там приглядатися - якщо не знаєш правил правопису, то скільки б не дивився, однаковісінько нічого не побачиш і не виправиш.

Усні екзамени проходили за іншим сценарієм. Вчитель акуратно розкладав на столі екзаменаційні білети і запрошував до класу першу п'ятірку сміливців. Здебільшого, то були учні, які або добре вчилися, або любили цей предмет. Знаючи свою нетерплячість і схильність до надмірних переживань, до школи я приходив зарання та завжди прагнув потрапити в чільну групу і відповідати першим. «Відстрілявшись», біг на шкільне подвір'я, щоб поганяти м'яча або побродити алеями, очікуючи результатів екзамену.

Ну ось і все, останній екзамен позаду і, нарешті, настали такі бажані ваканції, що триватимуть усі три літні місяці. Канікулам раділи всі - учителі, учні й технічний персонал. У техпрацівників і учителів значно зменшались

навантаження і настане тривала відпустка, а школярам не треба буде ходити на заняття й робити уроки. Звичайно, до школи зрідка прийдеться все-таки заглядати і не лише, щоб потренуватися вправно володіти м'ячем та розім'яти м'язи на гімнастичних снарядах, але й попрацювати на шкільних навчально-дослідних виробничих й індивідуальних ділянках.

Про школу нам нагадуватимуть завдання прочитати низку творів з української та російської літератури, а ще необхідність накопичувати «години» з ботаніки чи зоології.

Доводиться неодноразово повторювати (ну якби вам це по-науковому загнути і одночасно, щоб було зрозуміло), що діяльність центральної нервової системи щодо фіксації і збереження фактів надто неоднозначна і турбулентна. Тобто одні події пам'ятаєш чітко і виразно, а інші - забуваєш начисто. Це не залежить від тривалості, значимості та драматизму пережитих епізодів, інцидентів чи окремих випадків. Я ніяк не можу логічно пояснити, чому пам'ятаю одне якесь дріб'язкове явище в деталях, просторі і часі, а важливе і значиме не пригадую, скільки б не старався. Це до того, що в підлітковому віці початок літа і канікул в мене завжди асоціювався з дозріванням черешень, які росли обабіч ґрунтової дороги. Вона розпочиналася за цвинтарем і йшла в напрямку Ставчан, Слобідки і аж до Струги, де на той час уже був асфальт. Дозрівати черешні починали ближче до середини червня. Треба було ретельно слідкувати за тим, щоб не прогавити момент, коли зелені кульки, схожі на горошини, починали «половіти». Якщо запізнишся хоч на пару днів, то конкуренти начисто обнесуть дерево і залишаться лишень обламани гілки й поодинокі плоди і то у важкодоступних місцях.

Обсаджувати дороги черешнями в наших краях дорожні служби розпочали, очевидно, десь одразу після війни, можливо ще під час «сталінського озеленення», бо в середині шістдесятих це були вже цілком сформовані дерева з товстим стовбуром, на які можна було вилізти, не боячись обламати гілля. Це були не сортові, а дикорослі види, посаджені впереміжку без усякої систематизації за розміром, смаком, кольором чи формою. Та «старожили» добре пам'ятали, де саме ростуть найсмачніші черешні. Ба, навіть необізнані могли їх визначити безпомилково за стоптаною навколо стовбура травою, обламаним гіллям і спорожнілими плодоносними вітами. Коли ж перші «солодкі» черешні миналися, а це траплялося майже миттєво, приходилося вибирати інші «добрі» плоди. Причому, як ви здогадалися, це доводилося робити на удачу. Щоб знайти навіть відносно придатні до вживання ягоди, треба облазити з десятків дерев, бо більшість черешень були дуже-дуже гіркими. Але навіть на цьому

терпкому й пекучому тлі попадали «екземпляри», від яких перехоплювало дух і приходилося довго відпльовуватися так, ніби ти попробував якусь отруту чи розкусив биздюха. Цим словом у нас називали плодових клопів, що мали різкий неприємний смак і нестерпний запах. Врешті-решт підходяще дерево все-таки вдавалося відшукати і алюмінієвий бідончик, який я часом брав із собою, швиденько наповнювався спілими терпкуватими ягодами. Я старався прийти додому з по вінця наповненою бляшаною банкою, щоб якнайшвидше виконати план із заготівлі. Коли дома вміст бідончика пересипав у велику миску, то в посудині утворювалася грайлива сіро-буро-малинова мозаїка з різнокольорових кульок різної величини. Далі вже мати і бабуся перебирали ягоди і готували з них на зиму смачне варення чи начинку для вареників.

Любов до дикорослих черешень збереглася в мені на все життя. Як добре, що в Шманьківчиках, де ми з дружиною мешкаємо влітку, також є багато цих дерев, висаджених обабіч польових доріг. Майже щороку в середині червня я знову дістаю з полиці такий знайомий алюмінієвий бідончик з прив'язаним металевим гачком і вирушаю в поле. Залізаю на стару черешню і... мені причувається, що хтось поруч кричить: «Хлопці! Я знайшов такі добрі...», а далі щось нерозбірливо. Написавши ці рядки, йду на кухню й витягую з холодильника недавно розпочату півлітрову баночку варення з гіркуватих білих польових черешень цьогорічного урожаю, щоб знову насолодитися їх неповторним смаком та хоч на хвилю подумки перенестися на ґрунтову дорогу між Вільхівцем і Ставчанами, де свого часу відбувалися згадувані події.

Попри зайнятість домашніми справами, влітку часу на розваги було, звичайно, набагато більше, ніж будь-коли. В підлітковому віці традиційні літні види відпочинку залишалися в пріоритеті - ліс, річка, спортивні майданчики, туристичні походи.

На Дністер наша згуртована хлопчача команда: Божаковський, Власов, Кімаковський та ваш покірний слуга ходила по кілька разів за сезон. Ці походи чи поїздки велосипедом завжди були одноденними і одноманітними. Прийшли, купалися, перекусили і назад додому. Та одного року під час літніх канікул під орудою Адольфа Миколайовича Комарніцького в школі для старшокласників організували кількадечний справжній туристичний похід на Дністер. Я одразу загорівся ідеєю записатися в повноцінні туристи. Моє бажання не залишилося поза увагою насамперед тому, що другим керівником туристичного загону була Фоміна Раїса Феодосіївна. Про похід трішечки згодом, а зараз про неї - улюблену вчительку, яка з п'ятого по восьмий клас була нашим класним керівником.

З першого дня знайомства між нами встановилися взаємні привітливі стосунки. Як виявиться згодом, Раїса Феодосіївна для усіх нас була не лише наставником, але й старшим товаришем, порадником, опорою, я б сказав, ангелом-охоронцем. Кучерява, рудоволоса з ластовинками на переніссі, прямим приємним поглядом та усміхненими устами вона випромінювала якийсь особливий шарм. Їй притаманна була легка манера спілкування з нотками іронії і влучними порівняннями та характерними жестами, а ще своєрідна вимова з цим її, незвичним у нашій місцевості, «ф» замість «хв» в словах типу «форий», «фалько» чи «филя». На той час ще незаміжня й необтяжена сімейними клопотами та домашнім господарством, не маючи за плечима накопиченої втоми від професії, Раїса Феодосіївна мала можливість приділяти нам максимум уваги й постійно була серед нас. Звичайно ж, насамперед, її цікавила наша успішність, виконання громадських обов'язків і доручень. В неї також вистачало часу й бажання на те, щоб поцікавилася, які стосунки панують між учнями в класі та нашими взаєминами з учителями, щоб побувати в наших домівках й поговорити з батьками. Ми звикли, що Раїса Феодосіївна слідкувала за нашим зовнішнім виглядом і як мама часто поправляла нам червоні піонерські галстуки та білі капронові банти. Можливо, трішки пафосно, але скажу, що своїм прикладом, любов'ю і турботою вчителька корегувала не лише нашу зовнішність, але й внутрішній світ, прагнучи, щоб ми росли старанними, доброзичливими, людяними. З нею можна було поділитися найпотаємнішими мріями й таємницями, тим чого не завжди розповіси й рідним. Неможливо собі уявити, щоб вона десь хитрувала чи лукавила. Завдяки її зусиллям наш клас був дружним, успішним, неконфліктним. Зовні іноді видається, що робота класного керівника малопомітна і фактично не має критеріїв конкретної оцінки, але насправді вона є дуже важливою і високо цінується у виховному процесі. Навіть старші колеги іноді по-доброму заздрили ще зовсім молодій вчительці за її педагогічний хист, терплячість, врівноваженість, лагідну вдачу або наполегливість та принциповість, коли це було потрібно. А ще часто вони підкреслювали, що нам повезло на такого доброго наставника. До речі, вчителі любили наш клас, бо більшість учнів старанно готувалися до уроків і вели себе доволі дисципліновано.

Уроки фізкультури у Раїси Феодосіївни завжди проходили цікаво й весело. Після пробіжок, стрибків і метань та виконання обов'язкових нормативів вона дозволяла поганяти м'яча або пропонувала веселі ігри. Якщо хтось не міг виконати вправу, то вона підказувала, як виправити помилку і дозволяла повторні спроби. Особливо опікувалась дівчатками, які здебільшого не могли метнути гранату на потрібну відстань, стрибнути через

бар'єр чи підтягнутися на спортивному канаті. Тим, кому важко і лячно було підійматися ливом вгору, вона в буквальному розумінні підставляла плече. Зі мною особисто класний керівник завжди була відвертою і щирою, застерігала від необачних кроків, захищала, якщо в цьому була потреба. Не пам'ятаю, але цілком можливо, що з моїм емоційним характером і «довгим язиком» я завдавав їй прикрощів, але ці непорозуміння не псували дружніх стосунків.

Перечитав написане й здалося, що вийшло якось ідеально. Це, звичайно, мої суб'єктивні судження про улюбленого педагога. Часто буває, що з плином часу забуваються якісь деталі, але я, дійсно, не можу пригадати жодного негативного випадку чи конфлікту, пов'язаного з її іменем. Скоріш за все, моя пам'ять начисто стерла все погане й залишила лише світле, приємне і добре про Раїсу Феодосіївну.

У поході я ще більше здружився зі своїм класним керівником. У неформальних умовах можна було бути більш розкутим та торкатися тем, що напяму не пов'язані зі шкільним життям. Адже у підлітковому віці всі ми прагнемо бути дорослішими, а відверте і щире спілкування із старшими - це добрий шанс для самоствердження і набуття досвіду.

Хочу поділитися ще одним спостереженням, яке зафіксувалося в тому поході. Мимохідь я згадував про те, що в підлітковому віці зміна гормонального фону змінює нашу поведінку. Різниця у віці між мною і Мишком Власовим складала якогось півтора року. Але в якийсь момент я став помічати, що він якось раптово став дорослішати. Зміни ці почалися з чисто зовнішніх ознак. Чоботи чи черевики він став начищати до блиску в будь-яку погоду. Штани й сорочка у нього завжди були випрасуваними. Слідкував мій друг і за своєю зачіскою. Від нього стало приємно пахнути парфумами. Мишка стали більше цікавити танці й вечори відпочинку у школі, ніж футбольні матчі. А ще дуже часто він почав заводити розмови про дівчат. В тому поході я помітив як він весь час, ніби ненароком, опинявся в дівчачій компанії та прагнув сподобатися не лишень ровесницям, але й старшим дівчатам. Жаль, що я тоді не став копіювати друга і більше вникати у взаємини з протилежною статтю. Як покаже недалеке майбутнє, такий досвід мені б дуже пригодився...

Загалом похід запам'ятався розкішною долиною папороті у березівському лісі, скелястими дністровськими берегами з величезними валунами, розмовами біля багаття до глибокої ночі, смачною печеною картоплею з салом і рибною юшкою, а ще сріблястим мерехтінням місячного сяйва у бурхливих водах річки.

З-поміж усіх іспитів у середніх класах мені чомусь найбільше запам'яталися диктанти. Коли згадую вчительку української мови та літератури Олену Ісаківну Атаманюк, мимоволі в пам'яті зринають рядки з пісні «Вчителько моя...» Тільки з роками усвідомлюєш, скільки нею було вкладено професійних зусиль, щоб наше життя було наповнене змістом. Хочеться низенько вклонитися за її педагогічний хист, за вміння колоритно відтворити літературний образ, підібрати доречне слово, за легку іронію, якою вона спонукала нас бути зосередженими і дисциплінованими на її уроках. Олена Ісаківна була об'єктивною, тому кожен отримував те, що заслужив. Мені від неї неодноразово попадало на горіхи, але це не допомогло знати українську на відмінно. Жаль, що усвідомлення того, що грамотність - одна із найважливіших ознак освіченості людини, прийшло так пізно.

У нашому регіоні в окремі роки черешні починали дозрівати у першу декаду червня. Саме тоді з'являлися й перші білі гриби. Якщо йти на тихе полювання в ліс, що звався Дубина, то можна одразу було вбити двох зайців. З діброви можна повертатися ставчанською дорогою і ласувати ранніми черешнями.. З їх дозріванням і появою білих грибів у мене й

донині асоціюється початок літа. На фото дев'ятикласниці зі своєю наставницею в доброму гуморі після вдалого збору врожаю черешень. Зліва направо: Тоня Вихристюк, Тая Яремчук, Валентина Павлівна Глуха та Світлана Прус.

Туристичний похід для мене був одним із найбажаніших видів літнього відпочинку. Як добре, що хоч на пару днів можна було кардинально змінити оточення і спосіб життя. Нові краєвиди, цікаві розповіді, непередбачувані ситуації запам'ятовувалися надовго. На фото ми спостерігаємо, як місцеві рибалки

витагують сіті з уловом дністровської риби. Ліворуч мій друг дитинства і шкільних років Мишко Власов, далі Адольф Миколайович Комарніцький, Володя Сожанський, я та інші хлопці.

Не треба бути досвідченим фізіономістом, щоб не розгледіти в цьому фото образ людини доброї, лагідної, чуйної... Не знаю, ймовірно, в Раїсі Феодосіївни може й були якісь вади характеру, але я жодної не пригадую. З першої нашої зустрічі в п'ятому класі і аж до останньої, через сорок років після закінчення школи, коли вона, розбита паралічем, заледве пересувалася, її добросердечність і ці очі, і ця усмішка ні крапельки не змінилися. Можливо, Господь, який при народженні відміряє кожному з нас добре і погане, на якусь мить відволікся і першого в її ауру потрапило майже по вінця. За чим я шкодую на схилі літ? За тим, що не віддячив сповна своєю увагою тим людям, які цього заслужили. І, безперечно, їй, нашому класному керівнику, Раїсі Феодосіївни Петраш (Фоміній). Як же важливо все робити вчасно, щоб потім не каятися.

НА ПАСОВИЦІ

Найперша робота для підлітків на канікулах - пасти корову, а іноді й не одну. У ті часи у нас в селі молодших школярів часто наймали пасти худобу сусіди або родичі, які не мали власних дітей відповідного віку. Іноді підлітки допомагали дорослим скотарям доглядати за колгоспним стадом. Хто

пройшов нелегку школу пастуха, той знає почім фунт лиха. Мало того, що це робота майже без вихідних і приходиться вставати спозаранку, так ще й на пасовищі або дорогою раз за разом трапляються різні пригоди. Чомусь майже завжди стається так, що коли корова забіжить у колгоспне поле і робить шкоду, як на біду, саме в цей момент на горизонті з'являється польовий сторож, бригадир або агроном і пастух отримує доброго прочухана та різні погрози на свою адресу. З уст дорослих дядь іноді злітають такі перли, що ніяковіти приходилося й пастухам поважного віку. Часом «дозорці» колгоспних ланів та садів так ревно чатували загальне добро, що вважали пастухів за кривих ворогів, усіляко їх переслідуючи навіть поза межами тих об'єктів, які вони охороняли.

У спекотну пору траплялося, що корову «тяли» гедзі і вона ганяла, як навіжена. А ще була худоба, яка не хотіла пастися і тікала з пасовища або, навпаки, стояла як вкопана і несамовито ревла. Нерідко в стаді були тварини, схильні вступати в єдиноборство, і в цьому випадку треба було дуже ретельно пильнувати, щоб не виникла спонтанна «корида», адже серйозних травм могла зазнати не лише худоба, але й хтось із пастухів. Та, мабуть, одним із найнебезпечніших було отруєння тварин газами і неперетравленою пашею - це коли корова «здувалася». Таке, хоч і рідко, але траплялося у недосвідчених доглядальників, які пасли худобу на молодій конюшині чи люцерні з рососою або коли після випасу на соковитій траві давали тваринам напитися води. Якщо вчасно не покликати когось із досвідчених пастухів або ветеринара, то худобина могла й загинути. Самі розумієте, яка відповідальність лягала на підлітків. Але, як правило, в ті часи разом із хлопчиками й дівчатками пасли худобу й дорослі, переважно пенсіонери, які давали слухні поради, що мали запобігти нещастю.

Розповім про власний досвід випасання худоби. Коли я підріс, корови у нас вже не було, тож я був у ролі підмінного пастуха і одного року на канікулах двічі за сезон пас корову спочатку у сусідки, а згодом у родички. У часі це склало майже півтора місяця. Скажімо прямо - стаж невеликий. Пам'ятаю, що першу корову звали «Зірка». Вона була рудої масті і на лобі мала білу пляму, яка нагадувала маленьке небесне світило. Корова була лагідною - не тікала, не пручалася, не гедзилася, не ревла на цілу округу, а спокійно паслася. Випасав я її недалечко від дому - «Коло суші». Пригод з нею не було і два тижні пролетіли дуже швидко.

Імені другої моєї підопічної я не пригадую, але добре пам'ятаю її крутий норів. Цього разу корову приходилося гнати пасти далеченько аж в урочища «Світлик», «Димову» чи «Калагорну». Дорогою вона брикалася, все щось вишукувала, до всього принюхувалася, вертячи в різні боки головою та

з шумом всмоктуючи повітря через великі ніздрі. На пасовищі теж вела себе зухвало і не знаходила собі місця. «Ет, навіщо я цього разу згодився йти в пастухи, гадав що буде як «Зірка», а вона виявилася такою капосною» - картав я себе. Досить часто приходилося бігати за нею з палицею і завертати вередливу тварину, яка норвила щоразу забігти на поле з буряками чи кукурудзою або, відбившись від стада, тікала в світ за очі.

На пасовищі було багато різних правил і традицій. Наприклад, меншим пастухам іноді приходилося завертати чужу худобу, коли вони програвали в карти чи ножика. На цьому підґрунті не раз виникали суперечки. Кому ж хочеться бігати за чужою худобиною, коли й своя спокою не дає. Здебільшого протиборство й штовханина траплялися між ровесниками, бо старші хлопці чужих корів не завертали. По-перше, вони були досвідченішими і програвали вкрай рідко, По-друге, добре вміли «махлювати» і перемагали навіть з поганою картою, а зрештою як ти заставиш парубка на дві голови вищого за тебе, підкоритися.

А ще старші любили знущатися з малечі. Той, хто програв у грі з ножиком, мав на вибір два варіанти: завертати худобу або витягнути зубами забитого у суху землю дерев'яного кілка. Перше зробити було набагато легше. «Діди» заради забави іноді влаштовували своєрідні «півнячі бої», провокуючи малих пастухів. На такий гачок одного разу потрапив і я, тож прийшлося міряться силами з молодшим на рік сусідом Володею Войтенком. Ми довго вовтузилися, надавали один одному стусанів, але до розбитого носа бійка не дійшла, бо хтось із дорослих нагримав та припинив двобій. А ще старші хлопці заставляли менших курити. При цьому у скрутку до тютюну підмішували усякий непотріб...

На пасовиську можна було набратися різного досвіду. З одного боку, битися, курити, злословити, знущатися з менших, обдурювати, а з іншого - вміти захистити себе і молодших друзів, проявляти волю, приймати рішення, протистояти поганим звичкам та, зрештою, ставати дорослішим. Це була своєрідна школа життя, а для декого і школа виживання в ті повоєнні роки. Не від доброго життя на дитячі плечі перекладалася праця дорослих. Тож для багатьох моїх ровесників канікули скоріше були не відпочинком, а зміною форми занять і не дивно, що окремі з учнів з нетерпінням чекали навчального року, щоб відпочити від важкої фізичної праці.

ПОЇЗДКА В БАЛТУ

Наприкінці червня 1962 року батьки вирішили відвідати Балту, щоб ближче познайомитися з родиною зятя Миколи. У поїздку взяли й мене.

Перша моя подорож на Одещину запам'яталася насамперед дорогою. Сестра радила їхати випробуваним маршрутом: спочатку автобусом до Хмельницького, далі поїздом до Котовська (нині Подільськ), а звідти до Балти вже рукою подати. Їдь чим хочеш: чи то поїздом, чи автобусом, але найкраще таксі. «Троячка» і тебе з Котовська привезуть під саму хату. Однак батько вчинив інакше. Це було в його дусі, бо любив усе нове і незвідане, а можливі незручності й непередбачувані пригоди його не лякали. До чужої думки він не завжди прислухався. Отож було запропоновано їхати Вінниччиною. Напевне вивчаючи карту, він прийшов до висновку, що швидше і дешевше буде добратися попутнім транспортом до Вапнярки, а звідти потягом у Балту. Мені було абсолютно однаково як їхати. Подорожі я обожнював, а ще з батьками. Супер! Проте сталося не так, як гадалося.

Раненько ми вирушили на автобусну зупинку, прихопивши з собою чималу поклажу. Я вже писав про те, що у ті часи регулярного автобусного сполучення з іншими населеними пунктами Вільховець не мав. Але на початку шістдесятих, чи не єдиний раз за всю історію села, будь-кому добратися до Струги чи Нової Ушиці можна було запросто. Річ у тім, що тоді на кордонах СРСР інтенсивно будували підземні шахти для ракетних пускових комплексів. Їх спорудження потребувало багато різних матеріалів. У Вільхівці неподалік калюської дороги відкрили піщаний кар'єр, звідки військові возили будівельний матеріал на «секретний» об'єкт поблизу Дунаївців. Браві солдати, ефрейтори, сержанти та старшини залюбки брали у кабіну вантажівки попутних пасажирів особливо жіночої статі добальзаківського віку. У селі водіїв за їх розхристаний вигляд і фривольну поведінку називали «мобутівцями». Зараз у Вільхівці вже мало хто знає походження цього слова. Очевидно, хтось, побачивши кадри кінохроніки, де показували неприглядне за зовнішнім виглядом повстанське військо, яким командував майбутній президент Конго (Заїру) Мобуту, жартома дав їм таке прізвисько. А те, що молоді воїни вели себе не за армійським статутом, можна списати на сильну спеку, відсутність командирів і молодість. Та й гріх не скористатися моментом, коли ти у відрядженні, в руках у тебе автомобіль, а навкруги стільки спокус... І знову моя розповідь пішла в інший бік. Вибачте, але я не міг хоч словом не згадати такого періоду в історії села, як «мобутівщина».

До речі, коли потреба у значній кількості піску для будівництва відпала і кар'єр перестав інтенсивно експлуатуватися, то там виникло рукотворне озеро з гарними піщаними берегами. Це місце стало улюбленим для купання, загорання, а то і просто відпочинку біля води.

Першим пересадочним пунктом нашого маршруту була Струга. Далі попуткою ми перетнули кордон з Вінниччиною і добралися до Мурованих Курилівців. Сусідні райцентри Ушиця й Курилівці були дуже схожими за багатьма ознаками: пересіченим рельєфом з великими улоговинами, характерною єврейською забудовою центральних вулиць, відсутністю промислових підприємств та залізничного сполучення. Але ці малі периферійні містечка, що за радянської влади скотилися до статусу селищ, були по-своєму привабливими і кожного разу, відвідуючи їх, я бачив зміни на краще, бо повсюдно з'являлися новозбудовані об'єкти. Та цього разу Курилівцями ми не прогулювалися, а швиденько попрямували до автостанції. Сонце припікало, в горлі пересохло і шлунок давав про себе знати. Я мужньо тримався, бо не хотів дратувати батька, який пішов до каси, щоб вияснити, коли буде автобус на Могилів-Подільський. Повернувшись не в гуморі, батько сказав, що ми міняємо маршрут, бо автобус на Могилів відправлятиметься не скоро, а зараз йде посадка на Шаргород і ми їдемо туди. Мати, яка ще дома не дуже погоджувалася на батьків план, попросила його не гарячкувати і все таки дочекатися моголівського автобуса. Але треба знати Федора Степановича: його рішення завжди остаточне і оскарженню не підлягає. Мати це усвідомлювала краще за будь-кого. Щоб уникнути публічних суперечок і не привертати уваги оточуючих, вона почала збирати речі і ми вирушили на платформу. Людей в автобус набилося, як кажуть, по саму зав'язку. Для матері знайшлося місце, а мені й батькові довелося стояти у тисняві. Та хто з нас хоча б один раз й не їхав у переповненому міжміському автобусі? Тому описувати відомі всім відчуття не має сенсу. Єдине нагадаю, що то було влітку, їхали ми вже ближче до полудня, а вікна в цьому транспортному засобі не відкривалися. Поруч з мамою сиділа місцева жіночка, яка, дізнавшись куди ми їдемо, запропонувала вийти на перехресті доріг приблизно за десять кілометрів від Шаргорода і дочекатися автобуса на Вапнярку. Ми з радістю пристали на пропозицію, бо далі їхати в таких умовах не було сил. За півгодини вже були на роздоріжжі. Залишалось лишень дочекатися попутного транспорту.

Гортаючи атлас автомобільних шляхів, батько й гадки не мав, як маршрут поїздки реально поєднується з розкладом руху автобусів і поїздів. Як і кожний оптиміст, він надіявся, що варто нам прибути на транзитну зупинку і транспортний засіб у потрібному напрямку з'явиться сам по собі. Не тут то було. Пройшла одна година, друга, третя, а їхати нічим. До очікування додалися голод і спрага, бо поспіхом покидаючи автобус, в метушні й тисняві, ми забули сітку з їдою, яку взяли в дорогу. Добре, що за провіант відповідав не я. Та що втім доброго. Моя мама в таких випадках

любила казати - як не було щастя зранку, то не буде й до останку. І ось нарешті десь біля п'ятої години зупинилася машина «з будкою», що їхала до Томашполя. Трястися півсотні кілометрів в кузові на твердих лавках - випробовування не з легких. Та ми були раді й цьому. Голод, спрага, спека, втома, розпач ... все перемішалось. А це ще була навіть не середина дороги. У Томашполі нарешті пообідали, а заодно й повечеряли і пішли шукати транспорт на Вапнярку. Пізно ввечері добралися до вузлової станції. У цю пору року поїзди на південь завжди переповнені, тому частину дороги до Котовська прийшлося стояти. Як ми добиралися до станції Балта я не пам'ятаю. Зате добре, на все життя запам'ятав, що місто Балта і станція Балта - це два різні населені пункти, що знаходяться на відстані декількох кілометрів один від одного. Вокзалу, як такого, на станції не було. У маленькому приміщенні знаходилося кілька лавок, які були зайняті такими ж нічними гостями, як і ми. Стояти кілька годин в очікуванні відправлення першого автобуса до райцентру не було сил, тож ми розстелили якусь хустину й сіли на підлогу. Я вмовстився поміж батьків і вмить заснув. Далі напівсонного мене посадили в автобус і, як мені здалося, за якусь мить ми опинилися в «кацапській слободі». Так місцеві мешканці називають мікрорайон Балти, заселений переважно російськомовними старообрядцями.

Після успішно проведеного бліцкригу з одруженням, молодята спочатку жили разом з матір'ю, а коли молодший брат Анатолій демобілізувався, довелося йти у комірне. Друзі порекомендували їм зняти кімнату в старовірів Федора і Нюри. Так два Миколи і Євгенія стали жити серед старообрядців.

«Після бою руками не махають, я ж бо хотів як краще» - огризався вранці батько на мамині «теплі» слівця на його адресу, коли вона переповідала Жені й Миколі про наші вчорашні митарства: сім пересадок і добу в дорозі. Однак щирий прийом й неабияка радість в очах батьків, коли вони пестили маленького внука Миколку, швидко загладили перипетії минулого дня. Відпочивши, ми пішли знайомитися з Балтою.

У місті, де мешкало понад двадцять тисяч громадян, будинки переважно були одно-двоповерховими і лише адміністративні будівлі трохи вищими. Багатоповерхівки лише будувалися. Хоч північ Одещини свого часу також входила до складу Подільської губернії, але місцевий колорит був абсолютно іншим, ніж в наших райцентрах. Єдине, чим Балта нагадувала мені Муровані Курилівці чи Нову Ушицю, так це єврейськими помешканнями і лавочками біля будинків, на яких постійно сиділи дами поважного віку й характерної зовнішності. Здійснивши нетривалу екскурсію, ми сіли в автобус «Балта - станція Балта» і поїхали знайомитися з

Миколиною мамою та братом. І знову сердечний прийом, теплі і щирі слова створювали приємну невимушену атмосферу, що так гріє душу. В Жені була відпустка, а Микола домовився про підміну з колегами по роботі, щоб побути кілька днів з нами. Для них ми були дуже бажаними гостями і це відчувалося в усьому - поглядах, посмішках, обіймах, застіллях, організації різних екскурсій і поїздок в навколишні села для походів у ліс, риболовлю і відпочинок. Сестра, а особливо її чоловік робили усе, щоб поїздка в Балту нам сподобалася. Треба зазначити, що мій швагер був дуже доброю, щирою і компанійською людиною, мав безліч друзів і знайомих. В майбутньому я багато разів відвідував Балту і щоразу переконувався в його душевній щедрості, вмінні підтримати і допомогти іншим людям. Він був веселим і дотепним, знав безліч історій і анекдотів, але його гумор ніколи не зашкалював. Швагер мав вроджений талант оповідача і бути з ним у компанії чи на полюванні було одне задоволення.

Декілька днів у Балті пролетіли як одна мить. Додому ми поверталися вже традиційним маршрутом через Хмельницький. Відтоді я помітив одну особливість: якщо якась справа розпочинається з прикросців, то вона обов'язково буде успішною... або не буде.

Перша моя поїздка в

Балту запам'яталася не лише перипетіями в дорозі, але й особливо зворушливим і щирим прийомом сестри і швагра. Нашому приїзду раділи й Женя з Миколою. Сестра заскучила за рідними обличчями, а швагер прагнув зробити усе можливе, щоб ми залишилися задоволеними від перебування в гостях.

І звичайно ж у центрі нашої уваги був мій племінник Миколка, якого я часто брав на руки. Колюньчика дуже усі любили. Взимку сестра привезла його у Вільховець і він у своїй шубці виглядав як миле ведмежатко.

ГОПОДАРСЬКІ КЛОПОТИ

Звичайно ж, подорожі й відпочинок, то приємні справи, але вони такі швидкоплинні, що видаються якоюсь миттевістю у порівнянні з повсякденною марудною домашньою роботою. А роботи на селі, як усім відомо, ніколи не закінчуються. Отож в підлітковому віці у літню пору я мав цілу низку як постійних обов'язків, так і тимчасових доручень. Розпочну розповідь на цю тему із найважчого.

Під ринвою на причілку нашого нового будинку стояла велика пузата діжка на 200 літрів. Так от цю ємність мало не щодня треба було наповнити водою. А згодом, коли вона нагріється, полити помідори, огірки та інші тепличні культури. Це нині криниця є на кожному подвір'ї та ще й насос, який подає воду на будь-яку відстань. Більше того, якщо є бажання й можливості, то можна впровадити крапельне зрошення. Одним словом, фантастика! А в ті часи доводилося носити воду з криниці, що знаходилася через дорогу біля поштового відділення поміж двох височенних тополь. Криниця була глибокою і треба було добре накрутитися корбою, щоб дістати воду. Відро, яке опускають у колодязь, заковували у спеціальний металевий каркас, щоб довше служило і не розбивалося об стінки та цямриння. Ланцюг також вибирали доволі масивний. Така конструкція була надійною, але важкою для дитячих рук. Вниз відро летіло стрімголов, а от у зворотному

напрямку крутити треба було повільно, щоб вода не розхлюпувалася. Я весь час намагався віднайти спосіб, який би пришвидшив процес водоносіння і зекономив сили. Носив то одним відром, то двома наповненими наполовину чи по вінця. Але природу не обдуриш. Бо коли менше навантаження на ноги, то зростає напруга на руки або навпаки. Зрештою свої майже тридцять відер води на день я носив не одне літо. Чому тридцять, адже діжка двадцятивідрова? А приготування їжі, а технічні потреби, а бабуся. Акурат виходило тридцять, а іноді й більше.

Окрім тепличних культур приходилося доглядати городину, квітник, сад, ягідник, крільчатник. Єдине, до чого я не був долучений, це - пасіка. Не знаю чому, але з усіх домашніх робіт найбільше мені не подобалося полоти грядки з цибулею, часником та морквою. А ще марудніше було висмикувати щирицю, осот, лободу й повитицю (берізка польова) з плантації картоплі перед збиранням урожаю. У бур'янів є погана особливість: скільки б їх не знищував - вони однаково ростуть. Щойно виполов грядку з часником, а вона знову заросла і мама будить раненько, щоб повторно йшов прополювати. А тут ще й бабуся нагадує, що обіцяв просапати у квітнику, але не дотримав слова. І отак постійно, як не одне, то інше. Ні тобі хвилинки спокою.

Десь наприкінці червня починали дозрівати вишні. У той час великоплідних садових вишень у Вільхівці було мало. Переважали невеликі за розміром польові. Це я до того, що полівки рвати довше, а вишні рясні й дерев уздовж межі чимало. Але тут у мене був стимул - гроші. За кожне нарване відро вишень мені перепадало копійок п'ятнадцять - двадцять. Небагато, та все ж капітал. Здається, це була єдина «платна» робота з-поміж усіх домашніх завдань.

Якщо полоти бур'яни я не любив, то до прибирання в будинку і на прибудинковій території, яке припадало на кінець тижня, відносився охоче. Замітав у кімнатах, витирав пил, мив підлоги, витрушував доріжки та покривала, а ще підмітав сходи, доріжку до хвіртки, обсажену самшитом, та подвір'я. Хто уважно читав мою першу книжку, той знає причину моєї прихильності до чистоти і порядку. Всі суботні завдання я виконував швидко й з якоюсь пересторогою, щоб не трапилося бува чогось такого, що перешкодить моїм планам. Зазвичай, під кінець дня у суботу на базарній площі у нас відбувалися футбольні баталії, які пропустити я просто не міг. Тому просив старших чітко перелічити все, що маю зробити, щоб не запізнитися до друзів. Адже не раз траплялося, що мати або бабуся в останній момент давали якесь нове доручення, на яке вже не вистачало часу, а хлопці під воротами наполегливо кликали на вулицю. І справа не лише в

мені, але й у справжньому футбольному м'ячі, подарованому сестрою. Гратим було набагато зручніше й приємніше, саме тому хлопці чекали мене з таким нетерпінням.

Домашні роботи влітку під час канікул за своїм різноманіттям, чисельністю й обов'язковістю виконання значно відрізнялися від доручень в період навчального року. По-перше, тоді значну частину дня проводив у школі, по-друге, завжди можна було зіслатися на зайнятість через підготовку до уроків, гуртки, хор та інші причини. Влітку таких «відмазок» майже не було. Та й не з моїм слухняним характером було сперечатися з дорослими. А тому походи в магазин за різними товарами, всякий дрібний ремонт і прибирання (сарай, лозня, льох, горище), збір урожаю ягід, літніх сортів слив, груш, яблук майже не залишали вільного часу. До цього переліку додаю ще піші походи й поїздки велосипедом в різні кінці села - тому віднеси одне, у того візьми інше. Іноді бабуся мене відряджала до родичів та знайомих і в сусідні села.

На одному з таких походів зупинюся окремо. Він запам'ятався в деталях, бо був незвичайним. Як правило, доручення я отримував зранку або ще напередодні. Але того разу справа була якоюсь нагайною і вирушати в Стару Гуту довелося, коли вже сутеніло. До сусіднього села було години півтори ходу й частина дороги проходила через пересічену місцевість поблизу урочища з відомою вже вам назвою «Там, де серце б'ється». На околиці Вільхівця, біля «МТСу» (емтеесу), зустрів когось із знайомих і довгенько балакав, то ж коли вийшов за село уже майже смеркло. Місяця на небі не було, але польова дорога, а згодом і стежка, що вела в улоговину, ще добре виднілася. Відверто зауважу, що мені не часто приходилося подорожувати вночі та ще й самому і такої рису характеру, як безстрашність раніше за собою не помічав. В пам'яті стали зринати уривки з прочитаних книжок, де юні герої попадали в незвичну ситуацію. Але одна справа книжки, а зовсім інша реальна темрява і дорога, вірніше малознайома стежка, якою я раніше ходив лише в день. Долати повороти, кам'яні виступи, кущі та стрімкі спуски в темряві було набагато важче. Й до того не швидкий темп ходьби ще більше сповільнився, коли прийшлося долати підйом. Часто спотикався, дряпався об колючки терну та свербивусу, але просувався вперед. Здолавши черговий крутий поворот стежки, почув собачий гавкіт і ледь помітні вогні хати, де мешкала бабусина сестра Марія з чоловіком Іваном.

Вони були дуже здивовані моїм пізнім візитом і допитувалися, що ж таке могло статися, щоб дитину на ніч одну відправили на друге село. Мене пригостили вечерєю, а на десерт запропонували мої улюблені «п'яні вишні» з

пузатого бутля, що стояв на ослоні. Бабуся Марія добре знала мої смаки. Господарі всіляко умовляли мене зостатися, але я наполіг на поверненні додому і пішов з хати у ніч. Хутенько добрався до великого каменя, за яким починався спуск. Добре, що хоч дядько Іван додумався дати мені трофейного ліхтарика марки «Даймон», інакше здолати в темряві цей небезпечний узвіз було би вкрай важко. Тож обережно, вивіряючи кожен крок й світячи в темряву, став спускатися з гори. Раптом майже з-під ніг щось випурхнуло і полетіло вниз. Я заціпенів і став як вкопаний. Серце шалено закалаталося і в горлі раптом пересохло. Мене охопив страх. «Тьху ти! Це лишень якась пташка, тож навіщо так лякатися» - заспокоював я себе. Та неприємні відчуття і мурашки по тілу ще певний час сковували мої рухи. Раптом десь поруч задзюрчав потічок і я помітив, як від води відбивалося місячне сяйво. Отож я вже внизу. А от коли саме зійшов місяць, я так і не помітив. На моє щастя, протилежний берег був більш пологим, тож швиденько вибрався на рівнину. А далі сталося те диво, яке, напевне, й зробило цю подорож незабутньою... Літню ніч не можна порівняти з жодною порою року. Вона чудова, особливо коли небо безхмарне, світить місяць, мерехтять зірки і дме легенький вітерець. Саме так було того разу. Місячне сяйво заливало все навкруги і видно було, як у день. Мені чомусь захотілося бігти. Бігти з радості, що раптом хлинула через край і прихопила з собою всі негативні емоції, які нещодавно домінували в мені. І я побіг. Зупинився лише біля дороги, що вела до ремонтних майстерень. У вікнах вже поменшало вогнів, перехожих не було і лише собачий гавкіт, скрекіт цвіркунів та перегукування сов, які вийшли на полювання, свідчили, що нічне життя триває... Скоро я вже був вдома.

Тому, коли друзі іноді закидали, що тобі, мовляв, добре, бо ти не пасеш худобу, мені ставало ніяково і я навіть ображався. Той обсяг робіт, значні фізичні навантаження, різні драматичні ситуації, які приходилося долати впродовж канікул, зовсім не свідчив про те, що мені так солодко живеться. Навпаки, іноді хотілося на пасовище, щоб від мене всі відстали зі своїми дорученнями. Недарма кажуть: «Добре там, де нас немає».

Ця криниця та вимощена свреями вільховецького містечка дорога повз наш дім сняться мені дуже часто.

ІСТОРІЯ З ГЕОГРАФІЄЮ

Спекотні літні дні середини 60-х іноді на недовго кудись щезали й небо закривали сірі хмари та пускався дощ. Для природи і тих, хто працював в полі, це було радісною подією, а для підлітків, які не звикли літньої пори сидіти взаперті – великою прикрістю. Якось такого похмурого дощового дня після сніданку я зайшов на веранду. Ця прибудова на фасаді помешкання, що виходила вікнами на південь, в літню пору слугувала батькові кабінетом. Тут він облаштував вбудовану шафу, полиці для домашньої бібліотеки, робочий стіл з різним приладдям та диван для відпочинку. На одній із полиць містився радіоприймач «Балтика». Коли батько був зайнятий якоюсь серйозною справою, ми з мамою старалися йому не заважати й на веранду не потикалися. Але коли Федір Степанович йшов з дому, я любив зазирати до кабінету й уважно оглядати приміщення, щоб дізнатися, чи не приніс він, бува, чогось цікавенького на зразок портативної друкарської машинки, мікроскопу або нової книжки. Ця риза - знати, що й де знаходиться в домі, притаманна багатьом. Я також відносився до категорії допитливих дітей.

Тоді я шукав у домашній бібліотеці щось почитати у дощовий день. На одній з полиць мою увагу одразу привернув масивний фоліант з темно-зеленими палітурками, де на обкладинці золотими літерами було витиснено: «Дитяча енциклопедія». Очевидно, ця книжка опинилася на стелажі віднедавна, бо інакше я б обов'язково її помітив. Розгорнув видання й побачив на першій сторінці стилізовані глобус і карту. Отож як ви здогадалися, це був том, присвячений географії.

Зручно вмостившись на старенькому дивані, спочатку роздивлявся ілюстрації, а згодом почав читати текст і був дуже здивований тим, як легко сприймається написане. Мені до рук нерідко потрапляли різні енциклопедичні видання, але це було абсолютно не схожим на інші - ніяких тобі скорочень, зносок, умовних позначень чи стислого викладу. Материки й океани, гірські масиви й морські впадини, ріки, озера, острови, рослинний і тваринний світ, корисні копалини, назви країн й ціла низка інших географічних найменувань і понять одночасно звалилися на мене. Я любив читати книги на природничу тематику та й географія, як шкільний предмет, мені також подобалася. Та того дня я, образно кажучи, так поринув у цей мальовничий, цікавий і всеохоплюючий опис нашої планети, що забув про все на світі. Коли мати покликала обідати, неохоче поклав книжку на полицю й пішов у літню кухню, яка знаходилася на причілку в другій, або «маминій» веранді.

Пообідавши та виконавши деякі доручення матері, стрімголов кинувся продовжувати заняття, яке мене так захопило. Я й раніше часом не міг відірватися від цікавої книжки, але то переважно була художня література, а тут зовсім інша річ. Так тривало декілька днів, доки на дворі була негода. Те, чим я займався, мало нагадувало традиційне читання. Це було читання і навчання, навчання і гра. Я, граючись, вчився, застосовуючи при цьому різні прийоми і ставлячи перед собою різноманітні завдання. Вигадок було безліч. Наприклад, скласти список най...най... най... Найвища вершина, найглибша океанічна западина, найбільша пустеля, найдовша річка, найбільший острів і так далі. Таких «най» з фізичної географії виявилось на цілий аркуш із шкільного зшитка. Якщо напружу пам'ять, то й нині бачу той рожевий зошит на столі зі стовпчиками назв і цифр. Далі перейшов до порівняння різних континентів, а згодом морів, гір, островів... За вікном уже щосили світило сонечко, а я все не міг відірватися від великої зеленої книги. Більше того, гра ставала дедалі цікавішою й різноманітнішою. Простудіювавши планетарні запаси вугілля, нафти, різних руд і металів та інших корисних копалин, я підійшов до найцікавішого - держави й столиці.

Як бачите з детального опису подій, на пам'ять у свої нинішні «сім...надцять» з гаком, я не жаліюся. А тоді й поготів. Отож за декілька днів я вже знав столиці багатьох держав у різних частинах світу. Причому, заплющивши очі, я дуже чітко уявляв ці країни на політичній карті. Як здорово мати цей Божий дар зорової пам'яті, що не раз виручатиме у відповідальні моменти. Я зрозумів принцип, за яким країни відносяться до так званих скандинавських чи середземноморських, а які - латиноамериканських чи країн карибського басейну. Далі - більше. Я прагнув

знати не лише найменування держав і їх столиць, але й імена президентів, прем'єр-міністрів, імператорів, шахів, королів, керівників правлячих політичних партій чи лідерів відомих громадських рухів цих країн. В географічній енциклопедії таких відомостей звичайно ж не було, тож приходилося шукати інші джерела - газети, журнали, радіо. Боже мій, яку когорту імен зберегла моя пам'ять. Які то були фігури-велети світової політики: Джон Кеннеді, Шарль де Голль, Конрад Аденауер, Гарольд Макміллан, Йосип Броз Тіто, Мао Цзедун, Джавахарлал Неру. Можу перелічити ще декілька десятків імен і прізвищ. Але серед усього загалу відомих людей особливо запам'яталося одне, на моє переконання, дуже милозвучне ім'я тодішньої цейлонської лідерки, першої в новітній історії жінки, що стала прем'єр-міністром Цейлону (Шрі-Ланки) - Сірімаво Бандаранаїке. Чому? Не знаю. Очевидно, це примхи Мнемозини (богині пам'яті). Ось так непомітно географія переплелася з історією і політикою.

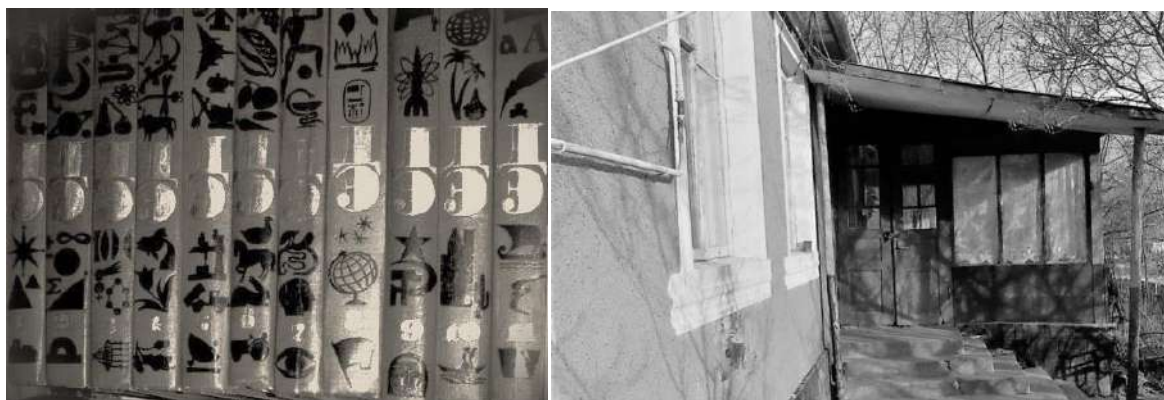
Згодом я почав цікавитися книгами, на які раніше не звертав уваги. Вони були зовсім не дитячі, не художні, навіть не науково-популярні. Наприклад, «Життя рослин» Тімірязєва, «Походження видів» Чарльза Дарвіна, «Підсумки шістдесятирічних робіт» Мічуріна, які батько використовував для самоосвіти і науково-педагогічної роботи. Я не дуже прагнув вникати в прочитане та й підготовки, щоби читати такі твори, мені на той час не вистачало, а тому залюбки переглядав малюнки, схеми, фотографії і підписи під ними. Благо ці книги були зовні добротні оформленими, гарно ілюстрованими, а самих малюнків було надзвичайно багато. І знову це скоріше виглядало на гру чи прагнення пізнати щось нове, незвичне. Та серед такого типу книжок виділялася одна, зовні нічим непримітна «Філософія природи» Гегеля. Побачивши її одного разу в моїх руках, батько дуже здивувався і запитав, чи я щось зрозумів із прочитаного. Я чесно зізнався, що абсолютно нічого не второпав і поклав книгу на місце. Тоді Федір Степанович на дуже простих і зрозумілих прикладах, таких, як взаємоперетворення льоду, води й пари чи еволюції видів або війни і миру, пояснив основні закони розвитку природи й суспільства та значення слів «філософія і діалектика». Так географія привела мене до біології та філософії.

А ще пам'ятаю, як одного разу в журналі «Знання та праця» я роздивлявся малюнок трьохкопійчаної монети на фоні яскравого мегаполісу і ніяк не міг второпати, яким чином енергією, що міститься в цій копійці, можна освітлювати цілі міста. Підійшов до тата і він розповів мені про атоми й молекули, радіоактивні матеріали, ядерні реактори й інші хімічні й фізичні перетворення, які можуть слугувати джерелом електроенергії.

Я багато чому навчився за тих кілька літніх тижнів, що провів у домашній бібліотеці. Очевидно саме тоді були закладені ті підвалини, які в майбутньому дозволять мені знайти і успішно реалізувати власну модель підготовки до екзаменів, сформували переконання про те, що знання дають можливість по-іншому дивитися на навколишній світ, що бібліотечний лозунг: «Книга - джерело знань» має не лише пропагандистський, але й глибинний зміст. Можливо саме тоді зрозумів, що прочитане найкраще засвоюється, коли процес пізнання перетворюється на гру або коли сам без примусу прагнеш вивчити щось нове. Хоча це і суперечить моїм принципам, бо не люблю банальних і заїжджених штампів, але не втримаюся і напишу сакраментальну фразу: «Дуже швидко зерно пізнання впаде на підготовлений ґрунт». Адже ця моя допитливість допоможе успішно навчатися в старших класах школи та в університеті.

Як добре, що саме тоді у Вільхівці серед літа тривалий час дощило, добре, що у нас були такі цікаві книги в домашній бібліотеці. Як добре, що батько в доступній формі пояснив закономірності розвитку матеріального світу і його глибинну структуру. Мені ніби розвиднилося і я став по-іншому, по-своєму, по-простому, ще по-дитячому розуміти, що таке причинно-наслідковий зв'язок, що означають слова об'єктивне і суб'єктивне або чому двічі не можна увійти в одну і ту ж річку. Як правило, ці філософські абстрактні поняття приходять до нас у більш зрілому віці.

Можливо, це зайве, але в чергове хочу нагадати читачам, що ці мої періодичні підведення підсумків з написаного і висновки я роблю тому, що прагну дослідити генезис власної особи і зрозуміти, чому став саме таким, як є, а не іншим. Інакше кажучи, це не лише художня автобіографія, але й дослідження власного «ЕГО».

Одного літнього дощового ранку я вирішив почитати і зайшов у веранду. Там мені потрапив на очі перший том «Дитячої енциклопедії», який нещодавно вийшов з друку. А що було далі, ви вже знаєте ... На другому знімку - та сама веранда ззовні.

ШКІРЯНИЙ М'ЯЧ

Якою б великою не була моя любов до книжок, але коли під час канікул наступали вихідні чи свята, насамперед хотілося до друзів, в ліс, на річку або спортивний майданчик. У наших краях в перші повоєнні десятиліття усі любили волейбол. Популярність та масовість цього виду спорту, на мій погляд, була зумовлена простими і чіткими правилами, нескладним інвентарем і помірними фізичними навантаженнями. Не докладаючи особливих зусиль, волейбольне поле можна було облаштувати скрізь, де є невеличка й рівна земельна ділянка. Умови для тренувань були ще доступнішими - шкіряний м'яч і хоча б один партнер.

Пам'ятаю, що у Вільхівці в ті часи було, принаймні, три майданчики для гри у волейбол зі стандартними розмірами 18 x 9 метрів, стовпами з сіткою і чіткими фарбованими лініями: в середній школі, на сільському стадіоні та в центрі села біля клубу. З ранньої весни й аж до холодів майже кожної неділі та на великі свята в другій половині дня в центрі села збиралося багато народу, щоб подивитися змагання чи самим стати учасником волейбольних баталій. Команд у Вільхівці було декілька, а у збірну села, звичайно ж, відбиралися найобдарованіші спортсмени. Найбільш велелюдними були поєдинки, коли в гості приїжджали команди із сусідніх населених пунктів. Здебільшого наступного вихідного команди мінялися ігровими майданчиками й гості ставали господарями. Розповім, як одного разу я, чисто випадково, постраждав через такий виїзний матч. А оскільки ця подія завершилася, м'яко кажучи, скандально, то запам'яталася назавжди.

До складу команди, яка збиралася на матч-реванш до струзьких волейболістів, запросили й мого старшого брата Леоніда, який на той момент з дружиною й донькою гостював у селі. Про поїздку нікому, крім мене, він не розповідав, боячись, що дружина Ніна, дізнавшись про плани, не відпустить його на гру. А брату дуже вже кортіло згадати давнину, адже свого часу він був лідером сільської волейбольної команди. Повернувшись з базару і не заставши чоловіка дома, Ніна одразу збагнула, що Льоня десь ...чкурнув. От тільки куди? Я став першим, кому вона вчинила допит. Переконаний, що братові вже нічим не зашкоджу, адже до Струги відстань 10 кілометрів, спокійно повідав, де знаходиться «втікач». Не захоче ж вона долати такий шлях? Та я помилився. Ніна одразу почала вмовляти мене їхати з нею в сусіднє село. Пригадавши, що ввечері на базарній площі хлопці будуть грати в футбол, я намагався пручатися, але, помітивши благальний погляд, здався й погодився її супроводжувати. Взагалі, поступливість з часом стане однією із рис мого характеру. Можливо для когось це і добре, а для мене – ні.

До прибуття рейсового автобусу було ще кілька годин, то ж ми вирішили йти пішки, сподіваючись на якусь попутку. Дорогою невістка розповідала мені про своє життя, про те, що Олексій Михайлович, то її вітчим, а батько загинув на фронті, що спеціальність іхтіологію вибрала випадково, бо подружка підговорила, а насправді їй завжди подобалася література. Я ж повідав про нашу родину, своє захоплення спортом і географією. Щоб якось коротати час і відстань, ми грали в «слова», згодом - «країни й столиці».

Коли на горизонті вже виднілися крайні струзькі будинки, біля нас зупинилася зустрічна машина. Виявилось, що гра, на яку ми так поспішали, вже завершилася. Ніну, як московську гостю, посадили в кабінку й ми рушили назад у Вільховець. Дорогою радів, що ще встигну поганяти м'яча та на ставчанському повороті вантажівка зупинилася і волейболісти почали дружно злізати з кузова. На машині поруч зі мною залишилося лише кілька вболівальників. Ніна з Льонею про щось домовлялися, після чого брат став настійливо махати рукою, щоб я зістрибнув. Як виявиться згодом, Ніна, дізнавшись про святкування, наполягла на тому, щоб мене також взяли в компанію. Вона сподівалася, що я стану своєрідним запобіжником, щоб Льоня не дозволив собі зайвого. Та те, що трапиться згодом, ніхто передбачити не міг.

Невдовзі ми опинилися на околиці Ставчан і, перелізши через тин, потрапили в зарості верболозу, а далі на галявину, обсажену кукурудзою. Певне, то був кінець чийогось городу. У центрі поляни вже був накритий «стіл». У ті часи затишні місця, де чоловіки у вихідний ховалися від людського ока, були чи не в кожному кутку села, а «п'янка» - найбільш доступним і наймасовішим видом відпочинку. Скоро гранчастий келишок став гуляти по колу, а розмови ставати все гучнішими. Брата хвалили за гарну гру, казали, що його вклад в перемогу був найвагомим. Мені все це дуже імпонувало, а коли називали наше прізвище, я гордо вигукував, що я також Бацура і всі дружно сміялися. Льоня пам'ятав про умову, за якої був відпущений в компанію і зайвого не пив. Я ж потрапив у групу волейболістів без усяких додаткових умов... Де був мій розум - питання риторичне. Коли «пальне» скінчилося, вже смеркалося. Всі стали підводитися, лише я не міг зіп'ятися на ноги. Мене якось допровадили до тину, який я здолав у дуже оригінальний спосіб - пірнув униз головою. Ця частина тіла - голова - і сіра речовина, що у ній знаходилася, адекватно на ситуацію реагувати вже не могли, бо, як кажуть, п'яному море було по коліна. На щастя, після кульбіту в'язів я собі не скрутив. Брата поруч не було, бо він пішов шукати транспорт. Скоро під'їхав мотоцикл з коляскою, в яку мене й впхнули.

Деталі фізіологічних процесів, що відбувалися зі мною дорогою й по приїзді закарбувалися добре, але описувати не стану, бо вони однакові майже для всіх. Як і типовими були з'ясування сімейних стосунків. А крайньою, можливо, до певної міри й справедливо, стала невістка, бо формально саме вона спонукала до походу, а згодом і до того, щоб я залишився на «баль». Та найбільше всі наїжджали на Льоню, але він уже звик до таких нарікань і не особливо огризався. Кому насправді було непереливки наступного дня, то це, звісно ж, мені. Зле було у всіх відношеннях. Боліла голова, було нестерпно соромно й хотілося, як кажуть, провалитися крізь землю. Це вже вдруге (перший раз весілля в Мані Статнік) я так сильно зганьбився і підвів старших. Мене ніхто не сварив, але з огляду на мій стан, в цьому не було жодної потреби. Я сам себе з'їдав. Можливо, якби я тоді не обпікся так сильно, то ... Те пірнання через тин вниз головою в юності часто виринало в уяві й застерігало від необдуманих кроків.

А ще я дуже шкодував за пропущеним футбольним матчем. Зі своєї «калюської трагедії» я зробив однозначний висновок - щоб перемагати в спортивних змаганнях, треба багато тренуватися. Щойно з'являлася хоч найменша можливість піти з дому, я біг на стадіон або на майданчик, де хлопці ганяли м'яча. При цьому завжди повідомляв старших куди йду. Іноді така дисциплінованість вилазила боком, але покинути дім без дозволу чи хоча б попередження для мене було і залишається неприпустимим. Чому я на цьому наголошую, запитаете ви? Все ж з тієї причини - докопатися до суті самого себе. Добре відомо, що звички, які згодом формують наш характер не з'являються самі по собі, а мають якийсь причинно-наслідковий зв'язок. Не буду стовідсотково стверджувати, а лишень зроблю припущення, що можливо, наголошую на цьому слові, першопричиною стала моя тверда обіцянка батькам не покидати домівку без попередження і дане їм щодо цього чесне слово. А усвідомлене значення цієї клятви, очевидно, виникло в мене після почутого по радіо невеличкого оповідання з однойменною назвою. У ньому йшлося про маленького хлопчика, якого старші хлопчиська, граючись у війну, призначили вартовим. Вони взяли з нього чесне слово, що той ні за яких обставин не залишить пост без дозволу. Хлопчаки, ще трохи побавившись, десь побігли, а чатовий зостався. Час минав. У міському саду, де розгорталися події, почало сутеніти, похолоднішало, пішов дощ. Герой оповідання тихенько заплакав від безвиході, але порушити дане чесне слово не зміг...

Художня автобіографія стилістично доволі складний жанр. До опису одних і тих же місць, людей, подій чи почуттів приходиться повертатися неодноразово через певні проміжки часу, бо історія - це спіраль. Важко

змалювати кожний її виток без схожих фарб й своєрідного повторення пройденого. Сподіваюсь ви зрозуміли, що я маю на увазі.

Взяти, наприклад, хоча би той же футбол. Він - частина мого життя, причому значна частина. Тож повертатися до розповіді про цю найпопулярнішу у всьому світі гру приходиться ще і ще. У ранньому дитинстві мене і друзів познайомив з нею Больчик Вержановський, який на той час мешкав у столиці й бачив футбол на стадіоні, а також грав у нього в московських двориках. На канікули він приїжджав у Вільховець і вчив нас термінам й правилам. Від нього я вперше почув незвичні слова: голкіпер, тайм, аут, форвард чи пенальті. Далі він пояснював, що у футболі не можна грати руками, коли треба пробивати кутовий удар, за що призначають штрафний. Засвоївши футбольні ази, ми ганяли м'яча де прийдеться: на пляцку, майданчику біля клубу, шкільному подвір'ї чи базарній площі. Остання залишалася улюбленим місцем для гри навіть тоді, коли на околиці села збудували стадіон з футбольним полем.

Якось так склалося, що найбільше любителів цієї гри збиралося на базарному майдані суботніми вечорами. Іноді хлопців нараховувалося стільки, що не всі могли потрапити в стартові склади команд. Тим, кого старші не запрошували у команду, було дуже образливо і вони вперто тренувалися.

Пригадую, як ми жонглювали м'ячем, тренували прицільні удари по воротах чи, забивши ряд кілків, на швидкості обходили їх з м'ячем, вдосконалюючи навички з дриблінгу. Найвправніші з нас могли не опускати м'яча на землю впродовж десятка хвилин, підбиваючи його не лише обома ногами, але й головою. А щоб швидше бігати - «мотали круги» на стадіоні. Якось нам до рук потрапила невеличка книжечка з методичними рекомендаціями для тренувань футболістів. Яка то була радість. Звідтіля ми запозичили додаткові вправи на техніку й витривалість, а ще дізналися про спеціальні навички для захисників, нападаючих і воротарів.

Сама гра була дуже емоційною з безліччю зіткнень, падінь і легких травм. Ми дуже голосно святкували взяття воріт. Але найбільше криків і нарікань було тоді, коли хтось не забивав м'яча з вигідної позиції. «Ти куди б'єш?», «Мазило», «Чому не віддав пас?» - несло звідусіль. А коли після неоковирного удару м'яч свічкою здіймався в небо насмішкливо кричали: «Хто вище б'є, той краще грає». Непереливки було тому гравцеві, який надто незграбно відбивав м'яча і той летів далеко-далеко аж до чийось городів. Невдасі, що біг за м'ячем, у спину летіло: «Знову вдарив у сливки». В дворових змаганнях правил щодо положень поза грою, обміну воротами чи тривалості таймів ніхто не дотримувався, тож гра тривала до самої темної

ночі. Дорогою додому ми ще довго обговорювали втрачені моменти, курйозні випадки чи збиті в кров коліна.

Сімейний добробут і асортимент товарів у сільській крамниці повільно зростав, що позначалося на нашій футбольній екіпіровці. У продажі з'явилися тапочки і кеди, а тому босоніж уже майже ніхто не грав. Можливо й не скрізь, але все ж можна було придбати спортивне вбрання і справжнього футбольного м'яча. Я вже розповідав, що завдяки сестрі, став володарем шкіряного красеня зі шнурівкою і гумовою камерою. Це вам не примхлива резинова куля з непередбачуваною траєкторією після удару! Грати спеціальним важкуватим м'ячем було дуже приємно, бо можна розрахувати силу і напрям удару, врахувати відскік і вплив вітру. Одним словом - круто.

Однак бути єдиним на всю округу власником м'яча з одного боку було добре, а з іншого - не зовсім. Річ у тім, що, граючи на твердому ґрунті без трав'яного покрову, через певний час натуральна шкіра, особливо на швах, витиралася й утворювалася дірка, яку треба було зашивати. Була й ще одна неприємність - гумову камеру легко можна було пробити колючкою чи цвяхом. В обох випадках - ремонт. От тільки така прикрість - грають усі, а ремонтує один, той, хто є власником. Тож на деякий час шило, циганська голка, кусок старої велосипедної камери, гумовий клей і невеличка вишнева гілочка, що слугувала пензликом для намащування в'язкої суміші, поселилися в шухляді мого письмового столу. Не скажу, що я з великим задоволенням брався за ремонт, але друзів ніколи не підводив і до наступної гри з головним атрибутом все було в порядку.

На завершення розділу хочу перелічити тих, хто тоді зі мною із захопленням змагався на базарному майдані. Насамперед мої найближчі друзі і сусіди Толя Божаковський, Мишко Власов та Толя Кімаковський. Це також партнери по збірній школи Вітя Дробик, Толя Власов, Броньо Закревський, Володя Прус, Коля Могила, Володя Чичановський. Частими учасниками футбольних матчів були Валера Яремчук, Больчик Вержановський, Іван Михасюта, Коля Ільченко, Толя Бацура, Толя Шаблін, Вітя Петраш, Толя Христін, Володя Рогатин, Коля Шаргородський, Толя Фіголь, Володя Войтенко, Вася Купенчик та інші хлопці з різних кутків села. Поруч набиралися досвіду й дещо молодші за віком Вадик Кімаковський, Льоня Власов, Вася Дубіневич, Володя Дендюк. І насамкінець згадаю моїх однокласників, з якими довелося змагатися насамперед на шкільному подвір'ї на перервах, уроках фізкультури або після занять. Це Коля Олександров, Петя Удра, Володя Дендюк, Коля Ільченко, Вітя Пресліцький, Вася Ільченко, Володя Петраш, Сашко Янкевич, Мишко Вознюк та Володя Бетлій.

Щосуботи на базарному майдані проходили запеклі футбольні баталії. З появою у нас справжнього футбольного м'яча грати стало ще цікавіше. Проте була одна заковика. М'яч був шкіряним, а тому швидко рвався на жорсткому земляному полі. У футбол грали усі, а ремонтувати м'яча приходилося лише мені, оскільки я був його власником... На фото: так нині виглядає базарна площа, яка слугувала нам майданчиком для гри.

КОЛО КЛУБУ

У сучасному лексиконі модним слівцем є «локація», що в перекладі з латині означає місцезнаходження будь-чого. Так от, локація «коло клубу» у Вільхівці колись позначала територію, де знаходилася сільська рада, бібліотека, чайна, продовольчий і господарський магазини, плодосушарка, господарські будівлі споживчої кооперації, власне сам клуб, а ще відгороджений штахетником пляцок з волейбольним полем та танцювальним майданчиком. Поруч був сквер з воїнським меморіалом і буфет. Мабуть прислівник «коло» у цьому словосполученні не найкращий варіант. Мені особисто більше до вподоби - «поруч» чи «біля». Але, як кажуть, із пісні слова не викинеш. Коло клубу, то й коло клубу.

Наше дозвілля під час канікул, у свята чи вихідні переважно було зосереджене саме тут біля сільського клубу, який в радянські часи образно називали «вогнищем культури». Та й де ще могли збиратися підлітки, як не в цьому місці. Тут завжди було людно, цікаво й весело.

Спробую відтворити хроніку одного такого умовного літнього недільного дня. Заплющую очі... й в уяві одна за одною пропливають сцени весільних обрядів, волейбольних баталій, запальних танців, а ще стелажі книг у сільській бібліотеці. А за кадром залишаються сотні інших епізодів з

того підліткового періоду мого вільховецького життя. Значна його частина проходила саме тут, коло клубу, оскільки я мешкав неподалік.

Добре відомо, що весілля влітку або ранньої осені - найпопулярніший варіант для з'єднання сімейними узами двох закоханих сердець. У Вільхівці один з центральних епізодів весільного дійства - розпис молодих - відбувався на згаданій вже локації. Ближче до полудня наречений і наречена кожний зі своєї домівки у супроводі весільного почту з дружок, дружб та частини гостей прямували до сільської ради. Їх ходу неодноразово зупиняли хлопчики задля традиційного весільного обряду - переливання дороги. Лише на нашій вулиці від базару до сільради в ті часи цей ритуал могли здійснити Вася Дубіневич, Коля Войтенко, Коля Чайка та Льоня Власов і все це на відстані в якихось двісті-триста метрів. Вважалося, що чим більше переливати молодим дорогу, тим міцнішим буде їх шлюб. Хлопчина набирив у відро води стільки, скільки міг осилити і виплескував її «на щастя» майже під ноги молодому чи молодій, а потім хвацько перевертав порожнє відро вверх дном. За усталеним звичаєм, хтось із супроводу, здебільшого старший дружба, клав на відро винагороду. Щасливчик забирав гроші та відро й біг додому, а хода, під акомпанемент духових інструментів, рухалася далі.

Біля сільради її зустрічав багатолюдний натовп, щоб побачити кульмінаційний момент обряду. Молодожони, дочекавшись один одного, під пильні погляди публіки й оркестровий марш прямували в приміщення, щоб потрапити в «узи Гіменея», офіційно оформивши шлюб. Тут на моїх очах сімейними парами стали мої сусіди, знайомі й родичі: Іван Галаш і Женя Статнік, Чесько Врублевський і Євдокія Кошовська, Сімон Шевчук та Врублевська Євгенія, Гриша Могила і Лідія Бацура та багато інших молодят. Юрба проводжала їх схвальними вигуками і поволі розходилася, обговорюючи чи то весільну сукню й вельон нареченої, чи статуру жениха або оригінальну зачіску котроїсь із дружок. Часто дорогою жіночки поважного віку згадували власне весілля і незабутні моменти далекої юності. Можливо, саме заради оцих спогадів, а ще видовищ, яких у ті часи було вкрай обмаль, вони пройшли не один кілометр і терпіли літню спеку того недільного дня.

Та локація ненадовго залишиться безлюдною. Незабаром вона заповниться дітьми, що прийшли на денний кіносеанс, згодом підлітками, котрі, дочекавшись напарників, швидко зникнуть у вишнево-сливових заростях для гри в карти. До бібліотеки заглянуть любителі класики й періодики, щоб обміняти книжки, переглянути свіжі примірники модних журналів чи дізнатися з газет свіжі новини, а ще перекинутися словом із завідуючою Ніною Миколаївною Цілімецькою. А навпроти клубу, біля

буфету, вже збираються молоді газди й солідні господарі, що прийшли «на пиво». Коли, як не сьогодні, у вихідний день, їм, старшим, також можна буде розслабитися, погомоніти з друзями й подивитися, як розважається молодь. Здебільшого, лише пінистим напоєм справа не обійдеться, бо хтось приніс з дому пляшку самогону, хтось замовить в буфеті «казьонки» або портвейну задля того, щоб градус тримався довше.

Десь близько п'ятої, коли тінь від крислатих тополь впаде на посипаний піском майданчик, починали розминатися найзатятіші любителі волейболу: Іван Баранюк, Михайло Косець, Казьо Преслицький, Василь Шевчук, Віля і Слава Громницькі, Льоня Прус, Гриша Ільченко, Сашко Чичановський. З часом бажаючих як пограти, так і поспостерігати за грою збиралося все більше й більше. Вчачала навіть молодь із сусідніх Нової і Старої Гути, Маціорська, Глибівки та Ставчан. Тим часом пристрасті на майданчику й навколо нього розгоралися. Згадати молодість захотіли й ті, що давно вже не брали в руки м'яча: Володя Власов, Гриша Могила, Гриша Чайка. Не терпілося «наказати стариків» і шкільній збірній у складі Броника Закревського, Толі Власова, Толі Кімаковського, Миші Удри, Віті Дробика та Володі Пруса. Щоб надати змаганням динаміки, команди починали грати «на виліт» і переможця визначали вже за результатами не трьох, а одного поєдинку. Але й за нових умов жага до перемоги і ажіотаж за місце в команді не спадали. Тому нерідко траплялися штовханина, яка ледь не переростала в бійку. Це коли хтось із особливо запальних хлопців, програвши, нізащо не хотів вступитися і його приходилося силоміць виштовхувати за межі поля.

Коли сонце наближалося до обрію, то в натовпі вболівальників уже важко було й проштовхнутися. З-поміж інших, за подіями на майдані дуже уважно спостерігала немолода вже жінка, що стояла біля причілка власної оселі з ... дрючком. Це була моя сусідка тьотя Франя Могила, чия земельна ділянка межувала з пляцком. Хід гри її не цікавив, а от м'яч... Щойно він потрапляв на її грядки, як вона зчиняла лемент: « Не лізь! Ти куди ! Ось я тобі зараз...» - й інтенсивно махала палицею. А оскільки напруга у змаганнях зашкалювала, то за шкіряною кулею миттєво кидався, хтось із юрби хлопчиків, що бавилися неподалік. Жінка робила пару кроків вперед, але куди їй було змагатися з прудкими підлітками. Ще трішки постоявши, вона поверталася на вихідну позицію. У наступні дні я неодноразово чув, як Франя жалілася батькам, котрогось із хлопчиків: «Ади, ваш Толя витоптав мені геть усю цибулю».

Тим часом людей на пляцку ставало все більше й гендерне співвідношення поступово вирівнювалося. З настанням сутінок представниць кращої половини сюди кликали звуки духового оркестру, який налаштував

інструменти, а ще, напевне, феромони, про які тоді ще не знали, але вони однаково притягували обидві статі. Найбільш нетерплячі прихильники танців швидко знімали волейбольну сітку, щоб прискорити той момент, коли спортивні пристрасті перейдуть у танцювальні. І ось нарешті вечірню тишу порушували знайомі звуки запальної мелодії й перші пари вже кружляли у швидких танцях. Тоді в моді були «Полька», «Краков'як» та «Яблучко». Згодом їх змінювали повільніші - «Вальс» або «Фокстрот». Дівчатам звичайно подобалося, що навкруги було стільки кавалерів. Але траплялося, що ті запрошувати їх до танцю не поспішали. Чи не вміли танцювати, чи то просто витримували паузу, набиваючи собі ціну. Серед парубків хист до танців мали: Іван Петраш, Коля Бризницький, Гриша Власов, Степан Ільченко, Яким Понуркевич, Гриша Могила, Гриша Бацура. В той момент, коли окремі хлопці комизилися, дівчатам було непереливки. Не підійдеш же перша. Тож стій та чекай, коли комусь заманеться тебе запросити. Але вихід завжди знаходився - можна було покликати подружку. Дівчата, на відміну від хлопців, майже усі вміли танцювати. Гарно танцювали: Галя Григораш, Тоня Статнік, Рая Бацура, Женя Власова, Женя Чичановська, Віра Чернявська. Назву також дівчаток-ровесниць: Соня Войтенко, Ганя Чайка, Валя Ковальчук, Женя Дендюк, Валя Божаковська, Галя Власова, Валя Фіголь, Соня Власова, Галя Кошовська, Ніна Врублевська, Галя Бучарська, що також полюбляли кружляти на майданчику.

Іноді я задаюся питанням: чим же танці так завинили, що у школі нас не вчили танцювати. Адже, наприклад, музика й співи були обов'язковим предметом шкільної програми, а до хору записували усіх, хто міг відкривати рота й видавати бодай якісь звуки. Малювати також навчали усіх підряд, як тій же фізичній культурі чи ручній праці. Чому ж так повелися з танцями? Не знаю що й гадати з цього приводу. Питання настільки риторичне, що риторичніше не буває. А особисто для мене воно ще й болюче.

У перехідному віці вміти добре танцювати було суттєвою перевагою, яка давала хлопцям можливість легко знайомитися з представницями іншої статі. З танців найлегше вперше було провести до воріт дівчину, яка тобі подобалася. А ще додаймо тактильні відчуття, гормони, флюїди та згадуванні вже мною феромони. Я неодноразово спостерігав, як мої ровесниці задивлялися на високих старшокласників. А ще їм подобалися ті хлопці, що грають на музичних інструментах, гарно співають або добре танцюють. На превеликий жаль, багатьох якостей, що так приваблювали дівчаток, я не мав. Зокрема, й щодо танців. Так сталося, що дома навчити мене танцювати було нікому. Сестра жила далеко, близьких подружок також не мав, а умисно когось просити я не наважувався. Однокласниці всіляко старалися мене

навчити переставляти ноги в такт, але чомусь все закінчувалось безрезультатно.

Час минав і наставав той момент, коли вмієш ти танцювати чи ні, а дівчину проводити додому треба. Рішучий крок не можна було відкладати на потім. «Як прикро, що я погано танцюю. В танці можна було б про все домовитися. А так. Ну добре, після танців спробую провести її додому. Та й чого боятися. Отже, вирішено» - якимось невпевнено налаштував я себе на героїчний вчинок. Набралася сміливості спонукало й те, що мої найкращі друзі вже товаришували з дівчатами. Не міг же я від них відставати. Та, як виявиться згодом, підійти до дівчини для мене було складнішим випробуванням, ніж спуститися у прірву з романтичною назвою «Там, де серце б'ється». От якби дівчина, яка мені подобається, сама запропонувала провести її додому, як це колись вже було в піонерському таборі після вечірніх посиденьок. Але ні однокласниці, ні інші дівчатка про цю особливість мого характеру не знали.

Галюся Бучарська подобалася мені ще з молодших класів. Русява, охайна, жвава, дзвінкоголоса, добре вчиться. Моя обраниця того вечора була на майданчику й прийшлося слідкувати, щоб бува не пішла з танців непомітно. Я знав, що додому найвірогідніше йтиме зі своєю родичкою, подружкою й нашою однокласницею Ніною Врублевською. І ось вирішальна мить настала - дівчатка відділилися від натовпу. Я поспішив за ними, але крокував на відстані. Пройшли базарну площу, Ніна й Галюся завернули в одну з вуличок. Я не відставав, але й не наздоганяв, поволі плентаючись ззаду. Тривала така собі гра у доганялки. Очевидно, дівчата мене помітили й призупинилися. У нерішучості я також став й боявся підійти. Мене трясло й кидало в жар. Подальші події пам'ятаю дуже смутно. Повертаючись додому, ганьбив себе на чім світ. Через деякий час я від когось почув про мої невдалі залицяння і полишив подальші спроби. Так народжуються комплекси, бо кому ж приємно почувати себе невдахою.

Надворі вже зовсім стемніло, а недільні розваги були ще в повному розгарі. З танцювального майданчику ніхто й не думав розходитися. Це дуже дошкуляло кіномеханіку Героньку Комарніцькому і він посилав дружину Софію зазивати людей з танців на кіносеанс. Зазначений на афіші напис: «Початок кіно о 21.00», давно вже втратив сенс. Глядачі, що віддавна заповнили глядацьку залу, потихенько починали ремствувати. А оскільки серед присутніх були вчителі, медики, спеціалісти господарства, працівники торгівлі й інші поважні в селі люди, то дратувати таку публіку кіномеханік не наважувався і вмикав установку. Чи то через духоту, чи щоб звуки кінострічки кликали до зали більше людей, в клубі відчиняли вікна.

Хлопчикам тільки того й треба. Хоча й через вікно можна було бачити все, що діється на екрані та багатьом не терпілося потрапити в середину. Тут на допомогу приходила спритність рук і ніг. Мить і бар'єр подолано. Та коли здавалося, що все вже позаду і ти спокійно додивишся фільм... в залі раптово вмикали світло і всіх «зайців» просили на вихід. Після кіно нічне життя Вільхівця продовжувалося, але вже індивідуально і в інших місцях. Локація «коло клубу» безлюдніла до наступних okazій.

Такими, наприклад, могли бути заходи, приурочені до державних свят. У ті часи найважливішими були Перше травня - День міжнародної солідарності трудящих і 7-ме листопада - День Великої Жовтневої соціалістичної революції. За кілька днів до свят голова сільської ради Бетлій Степан Микитович і завідувача клубом Бризіцька Раїса Григорівна організовували прибирання території. За моєї «вільховецької» пам'яті головами сільради ще були Божаковський Микола Охримович, Кімаковський Іван Іванович, в бібліотеці працювали Петренко Леонід Йосипович, Нагорняк Євдокія Юхимівна та Цілімецька Ніна Василівна, а на посаді секретаря виконкому сільської ради - Петраш Яків Семенович. Тож за дорученням очільників села коло клубу весною жителі косили бур'яни і білили дерева, а восени греблі опале листя та обрізували кущі. А ще завжди щось мили, фарбували, підмітали. На фасаді адміністративних будівель вивішували лозунги на зразок: «Хай живе Першотравень!» або «Слава Великому Жовтню!». У школі і сільському клубі готували святкову програму: привітання піонерів, концерт художньої самодіяльності та танці.

Вдома ми теж готувалися до свята. Робила це переважно мама, бо у бабусі в пріоритеті були свої свята – релігійні. Готувала мати насамперед солодощі: пряники, пиріжки з маком, сиром і повидлом, а також струдлі, де обов'язковим компонентом були грецькі горіхи. Смажила на олії «хрусти» і запікала «бідного студента» - дуже смачний пиріг з вишневим варенням. Зазвичай мама готувала ще й інші святкові найдки: бабку, голубці, холодець і наші фірмові подільські котлети. Оскільки сусіди, приятелі та родичі, як і абсолютна більшість жителів села, державні свята не відзначали, то у мене була місія доставляти частину приготованого за певними адресами. А ще напередодні та у свята я ділився пряниками, пиріжками й хрустами з сусідськими хлопчиками та дівчатками. До речі, тоді була тенденція робити солодощі порівняно великих розмірів. Пряник був на цілу долоню, струдель сантиметрів з 10-12 завширшки та й пиріжки були величезними. Чи то голод вдався в знаки, чи господиням ніколи було бавитися з мініатюрними виробами. чи то такою щедрою тоді була українська натура.

Треба зазначити, що тодішня влада до своїх головних свят готувалася ґрунтовно й заздалегідь. Тим, хто не жив у ту епоху, складно навіть буде уявити собі масштаби і чисельність святкових заходів. Насамперед включалася ідеологічна важка артилерія, яка буквально заповнювала друковані ЗМІ та радіо- й телефір пропагандистськими матеріалами про підготовку до Першотравня чи річниці Великого Жовтня. Трудові колективи звітували про дострокове виконання планів, вчені повідомляли про наукові відкриття, а спортсмени присвячували святам нові світові рекорди. Не відставало й молоде покоління будівників комунізму, яке рапортувало партії й уряду про успіхи у навчанні й суспільно-корисній роботі. Коли на тебе з усіх усюд ллється такий потік пропаганди, то важко було не повірити в значимість цих дат. Звичайно, далеко не всі дорослі вірили в торжество комуністичних ідей, але на свята приходили. Одні за традицією, інші щоб подивитися, як будуть нагороджувати передовиків виробництва або як онук чи внучка буде декламувати вірша чи кружлятиме в хороводі, а декого насамперед приваблювали танці.

Урочистості напередодні свята розпочинав зведений духовий оркестр. Це нині рідко коли в селах, а ще рідше в містах, почуєш оркестрантів. А тоді такі колективи були повсюдно: на підприємствах, у колгоспах, організаціях, будинках культури, санаторіях чи парках культури і відпочинку.

Так от, ближче до вечора коло клубу збиралися музиканти й веселі мелодії зазивали на свято. Часто в селі можна було почути такий діалог: «Василію, ти куди оце так поспішаєш?» - запитувала сусідка парубка, який буквально летів дорогою. «Тьотю Маріє, а ви що хіба не чуєте, як музика грає, я йду до клубу на «урочисте», - відповідав юнак. «Урочистим» у Вільхівці називали дійство, яке розпочиналося в клубі, коли там замовкали звуки оркестру і всі погляди присутніх у залі були прикуті до сцени. Там на стільцях всідалися члени президії, що складалася з посадових осіб, передовиків виробництва, представників сільської інтелігенції та молоді. Ведучий оголошував урочисті збори відкритими й присутні вставали під звуки державного гімну. Щойно оркестранти замовкали, до масивної трибуни, яку завбачливо встановлювали на сцені, поспішав доповідач і розповідав про досягнення. Якщо доповідь проголошувалася голосно й виразно, то оратора ще трішки слухали, особливо в тій частині, де йшлося про кращих людей села, але коли промовець щось там бубонів собі під ніс, в залі починався гул і ведучий раз по раз піднімався з крісла й стукав олівцем по склянці з водою, заспокоюючи присутніх. Далі за сценарієм під звуки горну і ударів барабанних паличок до зали заходили піонери й голосно декламували римовані вітальні рядки. А завершувалася урочиста частина

врученням почесних відзнак. Кожного з нагороджених зал вітав аплодисментами, а музиканти урочисто грали «туш».

Після невеличкої перерви, під час якої зі сцени прибирали трибуну й стільці, розпочинався святковий концерт. Ведуча, як правило завідувача клубом Рая Бризіцька, оголошувала перший номер програми. Занавісу відкривали й зі сцени лунали звуки знайомої мелодії про те, що керманіч завжди живий та завжди з тобою і в болі, і в надії, і в радості. Потім хтось обов'язково декламував вірша про партію чи співав пісню про мир і дружбу народів. На ці номери зал реагував спокійно, але коли обов'язковий патріотичний репертуар завершувався, глядачі оживали і дружньо підтримували тих, хто декламував вірші про матерів, співав веселі народні пісні, відбивав гопака чи розповідав дотепні гуморески. Після концерту в клубі були танці.

Наступного дня селом проходила демонстрація трудящих. Всі збиралися біля школи, де формувалася святкова хода. Звідтіля члени правління колгоспу, вчителі та старшокласники, а також представники усіх державних організацій і установ, до яких приєднувалися інші бажаючі, з прапорами й транспарантами колонами рухалися до центру села. Попервах маршрут пролягав через базарну площу, щоб дійство виглядало більш тривалим і значимим. Та одного разу в негоду хтось вмовив місцеве начальство не місити болото, а йти бруківкою, бо так швидше й комфортніше. З тих пір цей маршрут став основним. А що залишалося незмінним, то це промови і привітання. Саме на мітингу у п'ятирічному віці відбувся мій дебютний публічний виступ. Льоня висадив мене на кузов грузовика, що слугував сценою, і я голосно продекламував вірша. Після нетривалого мітингу всі розходилися по домівках. А далі святкування продовжувалося, як завжди за знайомим сценарієм: буфет, спортивний майданчик, танці під гармошку або духовий оркестр, кіно й ніжні розставання під воротами коханої. А хто не мав подруги, той йшов додому спати.

Хоча ця традиція і не пов'язана з територією, про яку я розповідаю у цьому розділі, але вона стосувалася святкових заходів й тому доречно про неї згадати саме тут. Можливо раніше, коли це дійство лише зароджувалося у нашому селі, воно й носило якийсь ідеологічний підтекст, як та ж демонстрація трудящих, але згодом набуло форму народного гуляння. Йдеться про травневі свята і конкретно про 2 травня та маївку або «майовку». Саме так у Вільхівці й навколишніх селах тоді усі називали цей святковий захід.

У підлітковому віці ми з нетерпінням чекали на майовку і ще десь тижнів за два до цієї дати майже щоденно на велосипедах навідувалися у Ріжок на лісову галявину й моніторили, як дорослі прибирають територію та готуються до свята. А вже другого числа з самого ранку чатували, коли приїде машина сільського споживчого товариства, щоб запропонувати свої послуги у розвантажуванні товарів і оформленні прилавків для виїзної торгівлі. Тут у нас завжди був свій інтерес, бо за надану дорослим допомогу можна було пожитися чимось смачненьким і солоденьким.

Десь по обіді, коли домашня живність вже була нагодована і святкові кошики зрихтовані, значна частина мешканців вантажівками, мотоциклами, велосипедами, а переважно пішки рухалися в бік Ріжка на маївку. Це було свято для усіх поколінь, бо до лісу приходили і сивочолі поважні господарі, й молоді матусі з немовлятами, якщо їх не було на кого залишити вдома. А щодо дітлахів, то цей прошарок був чи не найбільшим і найактивнішим. Зазвичай захід розпочинався з концерту шкільної художньої самодіяльності, а згодом під веселі мелодії духового оркестру, баяну чи акордеону танцювали усі охочі. Неподалік святкової галявини, на землі вкритій газдами рядном, клейонкою або газетами організовувалися імпровізовані столи і свято переходило у наступну фазу – застілля. Далі були фотосесії, танці, співи, розваги, сміх... Всюди панував піднесений настрій. Мабуть, серед череди великих і малих державних свят це було найдемократичнішим і найочікуванішим та слугувало своєрідною віддушиною в тогочасному житті.

Та повернімося назад до клубу. Одне із святкувань у підлітковому віці мені запам'яталося через... плаща. Це, напевне, було вже у класі восьмому. Напередодні свята батько якраз отримав чи то авторську винагороду за книжку, чи якусь велику премію і купив мені плаща. Темно-синій із водонепроникної тканини з підклеєною підкладкою у голубі квадратики та ще й з довгим паском, що зав'язувався спереду, плащ виглядав шикарно. Можливо, з цього моменту, а можливо, ще й раніше, в мені зародився потяг до модних, якісних й вишуканих речей, що у багатьох із нас викликають душевний комфорт і додають впевненості в собі. Декотрі із моїх друзів вже носили такі модні на той час макінтоші. Тож я був щасливий приєднатися до них і перебував на сьомому небі. Єдиною вадою модної речі було те, що вона була на мене великуватою. Я виріс у сім'ї, де мати й бабуся були кравчинями і змалечку бачив сотні примірок, тож не дивно, що міг розрізнити пасує річ людині чи ні. Як я не вертівся перед дзеркалом, але плащ від того меншим не ставав. Побіг до матері, але це був той випадок, коли вона нічим зарадити не змогла. Того разу я стояв перед дилемою: одягати обновку чи зачекати, поки підросту. Все може якось би і владналося саме по собі, якби не та музика, що

дуже гучно лунала біля клубу. Отож я не втерпів і вирішив не відкладати прем'єрний показ обновки. По дорозі зустрів Толю Кімаковського, який похвалив мій новий образ. Дав поміряти плаща своєму старшому другу. На ньому він виглядав бездоганно.

Дуже швидко мода на такі плащі пройшла й він став виконувати свою пряму функцію - захищати від негоди. Плащ надовго поселився в сінях. Було в ньому щось особливе - він не зношувався. Траплялося, що цю модну колись річ іноді використовували зовсім не за призначенням. Та варто було його почистити й він знову пристойно виглядав - воскресав як Фенікс із попелу. Коли я «продав батьківщину» й останній раз закривав двері у коридор, він осиротіло висів на цвяшку. Я не зміг його залишити. Нині цей плащ знаходиться в садовому будиночку на околиці Чернівців і нагадує про ті далекі та незабутні часи й «...вишите життя моє на ньому».

Ми жили в самому центрі Вільхівця або, як тоді казали, – «На селі». Від мого дому до клубу було метрів двісті (фото). А до сільської ради, чайної, продуктової і господарської крамниць відстань була ще меншою. Поштове відділення колись взагалі було навпроти нашого будинку. Тому цілком закономірно, що в дитячому і підлітковому віці значну частину вільного часу я проводив саме тут в соціально – адміністративному центрі села. А коли коло клубу грав духовий оркестр, то всидіти вдома було абсолютно неможливо. На запитання друзів: « Де зустрічаємося?» - відповідь завжди була однаковою: - «Коло клубу».

Бо там завжди людно, весело й цікаво : різні ігри, спортивні баталії, кіносеанси, концерти, духовий оркестр, танці, урочисті заходи, вибори депутатів, колгоспні збори, демонстрація трудящих, весілля, проводи в армію, товариські суди, репетиції ....

Ось так виглядав Вільховецький сільський клуб і бібліотека у перші повоєнні роки. Це був осередок не лише культурно-масової, але й ідеологічної роботи на селі. Головним ідеологом був секретар парторганізації. Йому допомагали завідувачі клубом і бібліотекою та голова й працівники

апарату сільської ради.

Майже на всіх цих посадах працював Микола Охрімович Божаковський. На фронтах Другої світової загинули три його рідні брати й батько. До матері повернувся лише він і то без ноги. У колгоспі розпочинав з посади завідуючого складом. Його обрали секретарем партійної організації, згодом головою Вільховецької сільської ради. Працював він і в сільській бібліотеці. У двох із дружиною Ганною Миколаївною (дівоче прізвище Кульчицька) виростили троє дітей Софію, Анатолія і Тамару. На фото: Ганна Миколаївна та Микола Охрімович Божаковські.

До Миколи Охрімовича в сільській бібліотеці працювала Євдокія Юхимівна Нагорняк

(Явтушинська), яку бібліотекарем рекомендувала комсомольська організація села. Згодом вона працюватиме у обліковцем в колгоспі, а коли виникне потреба очолити заклад громадського харчування, то вже парторганізація запропонує їй цю посаду.

Але Євдокія Юхимівна поставить зустрічну вимогу : працювати буду лише разом з чоловіком Василем Юхимовичем Нагорняком. Він перебрався у Вільховець після одруження. Служив у військах спеціального призначення, закінчив міжнародні курси кіномеханіків. Роботи за фахом у Вільхівці не було, тож «крутив» кіно у Слобідці за сім кілометрів від дому. Раніше в сільській чайні траплялися різні пригоди, коли чоловіки перебирали міру. Але з приходом туди на роботу сімейства Нагорняків все раптом змінилося. Василь Юхимович мав дуже міцну статуру і важку руку... На практиці своє вміння не застосовував, достатньо було його суворого погляду і безлад припинявся. Природа наділила його міцним здоров'ям. Сьогодні Василю Юхимовичу вже за дев'яносто. Але у воєнне лихоліття він став волонтером – найстаршим в регіоні. В його домогосподарстві проживало більше двох десятків внутрішньо перемішених осіб. Задля доброї справи об'єднав родичів, друзів, сусідів... На фото ліворуч: Тереза Андріївна Коваль і Євдокія Юхимівна Нагорняк. На другій фотографії: Василь Юхимович Нагорняк.

До посадових осіб належав і міліціонер. Наш дільничний Леонід Костянтинович Басарський вирізнявся спокійною вдачею і рідко коли звертався за допомогою до керівництва, бо самостійно міг уладнати порушення правопорядку. Хулігани і злодійкуваті «елементи», коли попадалися на гарячому, то не пручалися, бо знали, що краще дістати прочухана на місці, ніж п'ятнадцять діб підмітати вулиці у райцентрі. Зазвичай «страж порядку» садив шалапуту в службовий мотоцикл з коляскою і десь там за селом або в лісі, без сторонніх очей, проводив

виховну роботу. Далеченьку зворотну дорогу порушник долав пішки, тож мав змогу і протверезіти, і обдумати свої вчинки. Леонід Костянтинович? був комунікабельним, цікавився сільськими новинами, тому залюбки спілкувався з односельцями. На фотографії відображено момент такого жвавого діалогу у центрі Вільхівця на початку 60-х років. Зліва направо: Сімон Крисько, Юхтим Миронюк, Василь Прус, Леонід Басарський та Юхтим Войтенко.

Де, як не коло клубу, можна було в ті часи найчастіше зустрітися й побалакати зі знайомими або ж сфотографуватися на пам'ять. На першому фото: Цезар Врублевський, Павло Григораш та Олекса Войтенко перервали розмову, бо до них підійшов фотограф.. На другому: наша сусідка Стася Драгомерецька, яка повертається з першотравневої демонстрації, також позує для світлини. На наступному фото видно, як виглядав торгівельний квартал Вільхівця у 50-60-х. Тут і крамниці, і чайна, і заготівельний пункт. На передньому плані Ганна Ремішевська у типовому для того часу робочому одязі горсовій хустині, фуфайці й кирзових чоботах.

Вільховецький сільський духовий оркестр вітав цю красиву пару у далекому вже нині 1957 році. Це їй – Євдокії Кошовській - я в трирічному віці освідчувався в коханні: «Донька! Я люблю тебе рівно в сім годин вечора!» - кричав своїй «обраниці». На фото: Євдокія Кошовська і Цезар Врублевський в день одруження.

Біля клубу знову натовп охочих подивитися на урочистий момент укладання шлюбу нашого земляка Юрія Матусевича. Мене вразило на цьому фото те, що за давньою традицією старші жіночки, які знаходяться поруч з музикантами, низько схилили голови і вклоняються молодому князю (у нас так називали нареченого) і його обраниці. Молоді ж глядачі цього звичаю вже не дотримуються. А жаль...

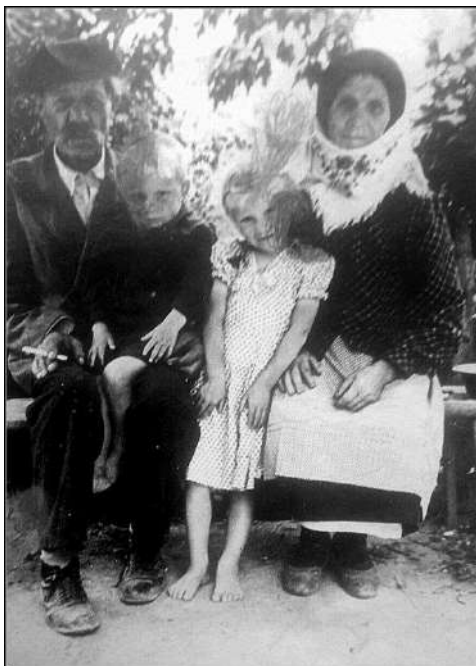
Кажуть, що осінь, то найкраща пора для весіль. «А для нас – зима» - так вирішили молодята Іван Бацура та Галина Баранюк. А щоб гостям було тепліше, то наречений фотографується одягнутим по-осінньому. На світліні поруч з молодою парою (зліва направо): Василь Шевчук, Михайло Мазуренко, Олександра Прус, Михайло Петраш та моя сестра Лідія Бацура.

Такий собі екстаз веселощів наступного дня після весільного торжества. Кухарка Петраш Надія Олексіївна (в центрі фото в світлій хустині) вже нарешті може відпочити й повеселитися після кількох напружених робочих днів. Нині такі традиційні забави «другого дня» призабулися і їх можна побачити лише на світлинах.

Сільський духовий оркестр тривалий час грав у такому складі: Володимир Петраш, Микола Петренко, Михайло Удра, Василь Шаргородський, Анатолій Яцюк, Веніамін Яворський, Григорій Петраш, Василь Петраш, Василь Власов, Петро Войнаровський, Юхим Миронюк та Анатолій Божаковський. Багатьох із них ви бачите на фото. Поруч з оркестрантами Василь Ільченко та Борис Білінський.

У більшості моїх ровесників було босоноге , але цікаве і багате на різні події, дитинство. Проте їм часто бракувало родинного тепла. Дорослим приходилося важко працювати в колгоспі та вдома. Щоб вижити, треба було тримати корову, свиней, птицю, вирощувати картоплю, овочі, садовину, а ще пасти худобу, прясти, справляти якусь одежину. На дітей та онуків часу не вистачало. Хіба що недільного чи святкового дня. Фотограф завітав у родину Прусів саме у такий момент. Це видно із одягу Феодосія Миколайовича та особливо Софії Харитонівни, які причепурилися з нагоди ювілею весілля. Чотирирічна Світланка і дворічний Володя тісно туляться до дідуся і бабусі. Ось вона мить дитячого щастя. Бо щастя - це коли тебе малого люблять.

Це одна з небагатьох світлин, де видно низку споруд, яких давно вже не має біля пам'ятника, зведеного навпроти клубу. Зокрема це будівлі, які належали сільському споживчому товариству (праворуч). Можливо, що на фото відзнято момент встановлення монумента.

Це та сама локація й, очевидно, той самий період, що й на попередній світлині. Вдивляюся у знімок і шукаю знайомих хлопчиків, які одягнуті в короткі штанці або у широкі кльоші. Мало хто нині вже пам'ятає той буфет з цукерками і газованою водою, що був навпроти клубу чи вільховецьку лікарню і дитсадок, які межували з Мазуренковою хатою. І вже мабуть більшість забула фельдшера Просяного, який робив нам щеплення від багатьох інфекційних хвороб. А все це було поруч з оцим самим місцем, де посміхається ще зовсім молодий колгоспний агроном і талановитий музикант Іван Васильович Коваль. Десь нижче, зовсім недалеко, знаходилася й початкова школа, де я та багато інших вільховецьких дітей вчилися з першого по четвертий клас.

Групове фото ветеранів (зліва направо, знизу вверху): Косець Степан, Дробик Іван, Яремчук Павло, Кімаковський Іван, Ковальчук Петро, Гаврищенко Ярослав, Гандзюк Григорій, Грабовський Петро; Кошовський Іван, Удра Григорій, Гандзюк Андрій, Рогатин Ілля, Явтушинський Павло, Чайка Тимофій, Олійник Василь, Пастух Андрій, Цілімецький Василь; Оришук Іван, Галаш Василь, Дендюк Григорій Олексійович, Рачинський Павло, Удра Вадим, Могила Яків, Мищеряков Микола, Базанюк Микола, Кошовський Григорій, Григораши Іван; Шаргородський Микола, Дендюк Григорій, Удра Володимир, Божаковський Зіновій, Шаргородський Іван, Іванов Григорій, Миронюк Юхтим, Войтенко Гнат; Чайка Костянтин, Войтенко Олекса, Дендюк Григорій Семенович, Могила Марко, Бацура Никанор, Мазуренко Дем'ян, Григораши Гаврило, Войтенко Федір; Галаш Петро, Понуркевич Яків, Баранюк Сергій, Косець Володимир.

Одне з найщемніших фото в цій книзі. Попри всю зовнішню помпезність і пропагандистський галас щодо вшанування ветеранів тодішня влада насправді для них робила якийсь мізер. Мільярди тратила на озброєння, а про калік, сиріт чи солдатських вдов майже ніхто ніколи й не згадував. Хіба вряди-годи чиясь добра душа запрошувала їх

між люди. Ці шість жіночок на передньому плані - це вирок тій системі. Як же ж відрізнялося їх існування від життя німецьких фрау, чоловіки яких також не повернулися з фронту... Ветерани (зліва направо): Дендюк Григорій, Орищук Іван, Цілімецький Василь, Франчук Петро, Вержановський Франц, Зеленюк Микола, Дендюк Григорій, Хом'яков Анатолій, Петраш Петро, Крайчак Василь, Прус Василь, Бацура Пилип, Гавришенко Ярослав, Яремчук Павло, Баранюк Василь, Пастух Андрій, Ковальчук Петро, Клочко Дмитро, Баранюк Василь, Явтушинський Павло, Галаш Василь, Рачинський Павло, Фіголь Сергій, Мещеряков Микола, Гашук Дмитро, Шевчук Степан, Войтенко Василь, Холодюк, Кошовський Григорій. Вдови: Дробик Марія, Олійник Євдокія, Синько Наталя, Дубіневич Килина, Власова Катерина і Стебляк Ганна.

Багато десятиліть у Вільхівці і навколишніх селах існував звичай пом'янути покійних безпосередньо на цвинтарі. Часто в такий спосіб згадували й загиблих воїнів. Віддаючи данину традиції, Пирогова Ганна, Шаргородська Ганна, Могила Анастасія та Баранюк Марфа зустрілися за поминальною трапезою.

На цьому фото, відзнятому коло клубу, важко розпізнати людей. Хіба що довгов'язого Адольфа Миколайовича Комарніцького, який стоїть на підніжці, можна впізнати стовідсотково. А ще про автомобіль можна стверджувати, що це так звана «полупторка». Куди вони їдуть? «Проводжати до війська Сашка Чичановського» - повідала мені сусідка Женя Врублевська і додала, що тоді, зазвичай, об капот розбивали пляшку зі

спиртним, щоб содатові легко служилося і його супроводжувала удача.

В ті повоєнні часи танці під звуки духового оркестру, гармошки чи баяна були одним із найулюбленіших видів відпочинку. На літньому танцювальному майданчику коло клубу ближче до вечора у вихідні та святкові дні завжди було багато любителів покружляти в такт музичним акордам. Для підлітків танцювальні розваги були ще й дуже зручною нагодою, щоб зробити перший крок у взаєминах з протилежною статтю. Симпатична, жвава, розумна, дзвінкоголоса дівчинка подобалася мені давно, але на рішучі дії ніяк не зважувався. Та в той літній вечір я, зрештою, таки насмілювався... На фото моя перша пасія Галюся.

То був 1957 рік. Усі наввипередки крокували до комунізму... Тогоріч вели підготовку до ювілею революції і проведення у столиці Всесвітнього фестивалю молоді та студентів. До Першотравневої демонстрації готувалися довго і ретельно. Шеренга мотоциклістів з прапорами, духовий оркестр, велетенський глобус на ношах і на ньому дівчинка зі знаменом, юнаки та дівчата у національних костюмах жителів багатьох країн з усіх континентів, транспаранти і святково одягнуті демонстранти склали урочисту колону. Фотограф увіковічив момент, коли вона проходить повз подвір'я сім'ї Яремчуків. На задньому плані добре видно церкву. В шерензі музикантів впізнаємо Івана Васильовича Ковалю із його улюбленим кларнетом. На глобусі стоїть Льоля Ковальчук. А хто ж то крокує праворуч попереду усіх? Хай це буде нашою тасмницею для читача. Виникає питання: звідкіль автор дізнався про деталі, наприклад, про мотоцикли, які відсутні на фото? Відповідь проста: вони є на іншому знімку...

Ось і глобус на ношах, об який оперся Адольф Миколайович та про щось розмовляє з Францом Ульяновичем Вержановським, Іваном Васильовичем Ковалем та Олександром Якимовичем Яремчуком. Комарніцький взутий у дуже модні на той час білі "парусинові" черевики, які начищали зубним порошком. Такі мокасини - то був "писк" моди. А ось і мотоцикли з

прапорами. Щоб техніка добре працювала, покликали головного механіка колгоспу Ярослава Дмитровича Гавришенка. На задньому плані «народна школа».

Делегація вчителів у колоні демонстрантів. 60-ті роки. Микола Іванович Кукур'як з Володимиром Олександровичем Дубіневичем йдуть доволі задуманими, а от Валентині Павлівні та Ніні Лучинській весело і вони співають. Федір Степанович щось розповідає Олені Ісаківні і та посміхається. Гарний настрій і у повних

тезок Валентин Іванівних – Полякової (з прапорцем) та Гончаренко. Олександр Михайлович Вапняр і Василь Олександрович Олембовський, який крокує в своїй улюбленій позі, схрестивши руки за спиною, зосереджені і серйозні. Демонстрація ...

Першотравнева демонстрація 1967 року. Колону очолюють випускниці, які одягнуті в білі платтячка і символізують Весну, Першотравень і «світле майбутнє», в яке вони крокують разом з усім радянським народом. Треба лишень трішки зачекати і воно обов'язково наступить... Попереду усіх йде Галюся Бучарська, неподалік крокують: Тося Шушковська, Галя Кошовська, Галя Ковальчук, Віра Бучарська, Галя Людуховська, Соня Галаш, Лариса Бацура, Галя Баранюк, Петя Вонсович... Ми, хлопці-випускники, крокуємо позаду однокласниць і кепкуємо з них запитуючи, в якому інкубаторі зростали такі красуні.

Саме на цій галявині (перше фото) в лісі Ріжок впродовж кількох десятиріч збиралися на маївку жителі Вільхівця. Зазвичай захід розпочинався з концерту художньої самодіяльності. На другому фото моя однокласниця-красуня Галя Кошовська саме виконує танцювальний номер. Після концерту розпочиналися танці (третє фото). Акордеоніст – Іван Васильович Коваль.

Неподалік святкової поляни за імprovізованими столами уже святкували. Було багато охочих зафіксувати святкове дійство на плівку. Одним із таких фотографів був мій батько, який зі своїм улюбленим ФЕДом позує колезі по фаху. Поруч з ним моя мати, далі Лукерія Григорівна Яремчук і Іван Іванович Кімаковський, що пригнувся, щоб потрапити в кадр.

Запримітивши фотографа, що підійшов до їхньої компанії, Іван Васильович Коваль навмисно щільно тулиться до Діни Михайлівни Гавришенко. Тереза Андріївна Коваль весело сміється з жарту свого чоловіка, а Ярослав Дмитрович Гавришенко, включившись у гру, щось «наказує» дружині. На галявині відпочивають і веселяться ще кілька сімейних пар: Микола Климович і Софія Герасимівна Дендюки (на фото вони

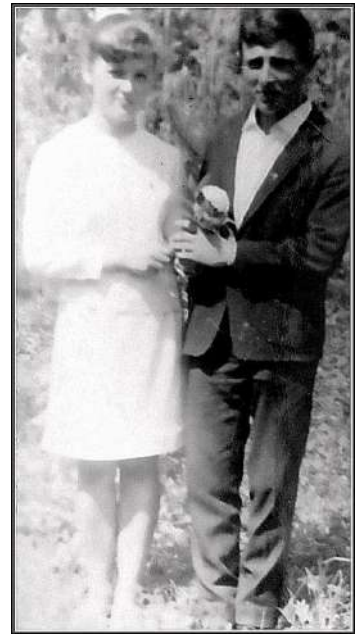
ліворуч), Денис Іванович та Лариса Іванівна Кос (лікарська пара - праворуч) та Павло Якимович і Лукерія Григорівна Яремчуки (внизу фото).

Коли фотограф підійшов до цієї компанії, то вони вже перейшли до співу. Співають: моя мама Ганна Петрівна, Микола Климович Дендюк та Лукерія Григорівна Яремчук. А от Федір Іванович Громніцький ще роздумує чи підтримати колектив, чи ні. Його маленька донька Світлана спостерігає за подіями на поляні.

На лісовій галявині (зліва направо): Шаргородська Олександра, Цілімецький Болеслав, Григорчук Надія, Григорчук Василь, Шаргородський Григорій, Цілімецька Гелена, Гавришенко Ярослав, Лисько Галина, Петраш Іван, Петраш Раїса та діти – Шаргородський Толя, Григорчук Галя та Петраш Оленка.

Це була остання моя шкільна маївка. Як добре, що збереглися ці фото з однокласниками Петею Удрою, Тосею Шушковською та Галею Людуховською. З Петею я дружив, а з обома дівчатками сидів за однією партою у випускному класі.

БЛАКИТНИЙ ВОГНИК

Наприкінці 1963 року звичний в нашій сім'ї спосіб життя раптово змінився - в ньому з'явилося телебачення. Батько, одним із перших в селі, придбав телевізор. Він ще з юнацьких років захоплювався радіотехнікою, а тому закономірно, що перший багатохвильовий радіоприймач у Вільхівці з'явився саме у нас, як і перший побутовий магнітофон. І ось тепер телевізор.

З телевізійними трансляціями я познайомився в Москві ще кілька років назад. У брата був ламповий телевізор «КВН». Для збільшення розмірів екрану він мав спеціальну приставку - скляну лінзу, наповнену водою. Працював телевізор з перебоями, іноді у нього надовго зникав звук, тож приймач часто доводилося ремонтувати. Недарма тоді найменування «КВН» в народі розшифровували як: «Купив - Ввімкнув - Не працює». До речі, мало хто знає, що назва однойменної популярної телевізійної гри походить саме від цієї аббревіатури.

Свого красеня з коробки, на якій був напис: «Телевізійний апарат «Рекорд», ми визволяли усім миром і з великим поспіхом. Дуже вже не терпілося побачити, який же зовні цей «Рекорд». На церемонію прийшла навіть бабуся. І ось перед нами постав приймач зовсім не схожий на КВН. Ніяких тобі лінз і мініатюрного екрану, а великий кінескоп та сучасний дизайн. А коли батько ввімкнув штепсель у розетку й блакитне сяйво наповнило залу, моїм емоціям не було меж. Ур-р-р-а! Тепер у нас є свій

власний телевізор. Отож можна багато з того, про що пишуть в газетах і транслює радіо, побачити на власні очі, а іноді ще й наживо. Це ж не треба буде ходити в клуб на кіносеанси, бо кінотеатр від сьогодні є у нас вдома. Хочеш, то дивися спортивні трансляції, театральні вистави, концерти, розважальні програми. Та це ж зовсім інше життя!

Я любив і вмів радіти й ніколи не приховував своїх емоцій. Це у нас, як кажуть, сімейне. Брат і сестра завжди були веселими й жвавими, а ще любили різноманітні витівки. Як би не склалися життєві обставини, вони були оптимістами. Мої рідні вмели підбадьорити і підтримати інших, поділитися секретом чи похизуватися якоюсь обновкою і не задля того, щоб викликати чийсь заздрість, а тому, що мали щирий і відвертий характер. Зростаючи в такому життєрадісному оточенні, я підсвідомо копіював їх поведінку і ставав схожим на них. Звідси в мене, мабуть, і звичка похвалитися чимось непересічним.

Телебачення, як окремий вид мистецтва та ефективний засіб інформації, тоді лише зароджувалося і було зовсім несхоже на сучасну надпотужну телеіндустрію. Телестудії, де створювався телевізійний продукт, знаходилися лише у великих містах, а весь ланцюжок трансляції: передавач - ретранслятор - приймач був малопотужним і ще доволі примітивним. Телевізійна картинка «сніжила», чорно-білі лампові апарати часто виходили з ладу і щоб відновити зображення іноді приходилося вдаватися до специфічного «ремонту» - стукати долонею або кулаком об приймач. Телевізійних програм було мало і транслювалися вони лише у визначену пору - переважно у вечірній час. У нашому селі за допомогою системи ретрансляторів можна було приймати сигнал із Москви, Києва або Кишинєва.

До речі, «зловити сигнал» було набагато складніше, ніж долонею «відремонтувати телевізор». Кожного разу, коли виникало бажання перемкнутися на інший телецентр, приходилося не лише цокати ручкою на панелі телевізора, але й, насамперед, бігти на вулицю та крутити в різні боки височенною антеною, що у нас знаходилася на причілку сараю. Добре, коли на дворі тепло й сухо і можна гасати туди й назад стільки завгодно. Добре, коли в домі ще хтось є й корегує твої дії вигуками типу: «Сніжить! Поверни трішки! Ні, назад, назад давай!». Й зовсім погано: коли ллє як з відра, хуртовина чи мороз під тридцять або коли ти один і йде трансляція футбольного матчу, а на екрані лише тіні й пропав звук... Боже милий, скільки разів приходилося взуватися й роззуватися, накидати на плечі й голову плаща чи татового кожуха або вискакувати напівголим у мороз і зливу - чим не загартовування... Це нині, коли лежиш у ліжку, а клятого

пульта для перемикання каналів під рукою немає... О, то вже «вселенська» проблема! Лежиш і гадаєш, коли ж вже нарешті ті конструктори запровадять анонсований інтерфейсівський (за допомогою думки) спосіб управління побутовою технікою. Зволікають вчені, зволікають. Треба було б, щоб і вони побігали в непогоду до тієї антени з трубою, на якій я свого часу ставив мітки каналів, щоб полегшити свою долю. Побігали б як я, то може й не барилися б з винаходом...

Оскільки в селі телевізорів було обмаль, то з'явилася така форма спілкування людей, як «телевізійні посиденьки». На жаль, для багатьох сімей мати дома телевізор було недоступною розкішшю і не лише із-за дефіциту приймачів, а ще й через безгрошів'я. Коштував він дорого - 210 карбованців при середній місячній зарплаті в 30-40.

Коли худоба вже була нагодована, сім'я повечеряла, то господиня чи господар мали можливість переважно осіннього або зимового вечора піти до сусідів, де був телевізор. Після інформаційного випуску розпочинався художній фільм або якась драматична вистава. Мої земляки любили дивитися сцени із минулого у виставах «Назар Стодоля», «Украдене щастя», «Сватання на Гончарівці», «Запорожець за Дунаєм» чи «Мартин Боруля». Надзвичайно популярними були й комедії Олександра Корнійчука «В степах України» та «Фараони» Олекси Коломійця у виконанні артистів Київського академічного театру імені Івана Франка. Коли ці фільми-спектаклі показували на телевізійному екрані, до кімнати набивалося повно людей. Нехитрі сюжети, знайомі картини з сільського життя і прекрасні актори, я б сказав корифеї сцени, такі як Нонна Копержинська, Наталя Лотоцька, Ольга Кусенко, Віктор Добровольський, Михайло Шутько чи Микола Яковченко відтворювали реалії повсякденного колгоспного буття. П'єса «Фараони» мала й іншу назву - «Хто в домі хазяїн». За сюжетом у селі всі керівні посади займають чоловіки, які зухвало ставляться до жіночої половини. Аж раптом на ранок, після бурхливої п'яної ночі, фантастичним чином все докорінно змінюється - в село повертається ера матриархату. Та згодом з'ясовується, що від того, хто в домі господар - жінка чи чоловік - нічого власне й не помінялося...

Після перегляду програми задоволені глядачі розходилися по домівках. Телевізор для багатьох з них надовго ввійде в життя як спосіб відпочинку - домашнього відпочинку. Тоді здавалося, що зовсім скоро телевізійний екран замінить нам усе. Не буде ні газет, ні радіо, ні кіно, ні театру, а лише одне суцільне телебачення.

Поступово телевізійні студії стали з'являтися й у регіонах. Першою найближчою до нас стала Чернівецька, яка швидко завоювала популярність

завдяки цікавим і змістовним передачам. Скоро на Буковині та в окремих районах Поділля, Тернопільщини й Івано-Франківщини останньої середи місяця о 21 годині біля екранів стало збиратися мало на все доросле населення, адже з Чернівців мали показувати «Сяйво». Ажіотаж був таким значним, що жіночки поважного віку спеціально приходили до сусідів аби зарання «забити» місце у перших рядах, бо бабуся вже погано бачила й чула, а їй так хотілося виразно сприймати все, що лине з екрану. Чим же «Сяйво» так притягувало селян і чому міські жителі передачею цікавилися менше? Повна назва програми - «Сільський телевізійний палац культури «Сяйво». І справа не лише в назві. Це була чи не єдина в Україні передача про селян і для селян, де просто й доступно йшлося про те, чим вони насправді жили, що і кого хотіли почути й побачити. Передача іноді тривала далеко за північ, дехто не витримував марафону, але більшість чекала саме фінальної частини, де виступали самодіяльні колективи й показували цікаві фільми й вистави. Лише у випусках «Сяйва» в ті часи можна було почути колядки й щедрівки, які не дуже пропагувала тодішня влада. В авторській програмі режисер і ведучий Василь Селезінка зачитував усі листи-відгуки, які надсилали глядачі. Людям було приємно, що хоч хтось розповідав про інтереси «трудівників ланів і ферм». Так тоді журналісти образно називали сільських жителів.

Мені ж більше подобалися розважальні й спортивні передачі та художні фільми. Особливо цікаві кінострічки показувало молдавське телебачення. Телевізійники з сусідньої республіки мали можливість демонструвати в ефірі польські, угорські, румунські та чехословацькі кінофільми й ба, навіть американські або французькі. З-поміж іншого ми дивилися шпигунські пристрасті в угорській кінострічці «Фото Хабера», польську кінокомедію «Гангстери й філантропи» і драму «Як бути коханою». Незабутні враження викликала знаменита американська романтична комедія з елементами мелодрами «Римські канікули». А коли транслювали футбольний матч, то рідні віддавали телевізор на півтора години у повне мое розпорядження. Серед розважальних програм найбільше подобалися змагання команд «Клубу веселих і кмітливих», а також «Блакитні вогники», які транслювалися щосуботи з телестудії на Шабаловці. Телевізійні трансляції тоді демонстрували наживо, адже запису програм не існувало.

На телебаченні то були інфарктні часи. Кожний жест, репліку, погляд здавалося що і думки тих, кого показували в прямому ефірі, буквально «просіювали» строгі цензори. Ви не повірите, але доходило до повного абсурду. Наприклад, на сцену не пропускали бороданів - це вважалося глузуванням над Карлом Марксом. Дуже прискіпувалися до «біографії» учасників. Вона мала бути ідеальною, а кожна фраза - ідеологічно

виваженою. Не дивно, що в таких стерильних умовах програми довго існувати не могли і їх «прикрили», щоб бути «подальше від гріха». Засідання клубу гумористів й сатириків відновили лише через чотирнадцять років в епоху гласності і перебудови. А щотижневі «вогники» ще деякий час транслювали на великі свята і зрештою передача стала називатися «Новорічний блакитний вогник», тож виходила лише в Новорічну ніч. Я довго жалкував за тими не відредагованими живими діалогами й дотепними коментарями ведучих, які рясніли гумором, експромтом й кмітливістю. Не можу пояснити чому, але діалог капітанів двох команд «кмітливих» середини 60-х і до нині вважаю еталоном цього жанру. На глузливе й риторичне запитання поговірки: «Куди Макар телят ганяв?» опонент миттєво відповів: «Макар туди телят ганяв, звідкіль опісля виганяв». Глядацька зала вибухнула від овацій. Їй Богу, ідеальніше не відповіси.

Та яким би новим і привабливим не було телебачення, воно не змогло перевершити мій потяг до друкованого слова. Читав я не лише художні твори, але й періодику та різні пізнавальні видання, які допомагали краще засвоювати шкільну програму, яка зазнавала корінних змін.

«ТАЄМНИЦЯ ДВОХ ОКЕАНІВ»

Період з кінця п'ятдесятих і до середини шістдесятих багатьом запам'ятався черговою освітянською реформою, яка мала забезпечити зміцнення зв'язку школи з життям. Задумка, вочевидь, була такою: пов'язавши теорію з практикою, можна буде одним пострілом вполювати кількох зайців. По-перше, переступаючи поріг у доросле життя, випускники будуть краще підготовленими до його реалій, бо пройдуть трудову підготовку. По-друге, на підприємства, в сільське господарство та навчальні заклади прийдуть юнаки і дівчата, які вже мають певні фахові навички. Далі армія. Вона на той час модернізувалася і потребувала призовників, які б мали не лише теоретичні знання, але й практичний досвід. Зрештою, а що поганого в тому, якщо молоді люди після закінчення школи матимуть посвідчення автомобіліста-любителя, тракториста, слюсаря, столяра, швей-мотористки, оператора машинного доїння чи повара, хай і найнижчого розряду.

Отож задля цього продовжили термін навчання і всі семирічні школи стали восьмирічними, а середні – одинадцятирічними. Для старшокласників ввели такий предмет, як виробниче навчання, що знайомив з автосправою, основами механізації й агрономії. Загалом трудова підготовка складала

майже третину шкільної програми. У нашій виробничій майстерні з'явилося нове устаткування, а біля шкільної бібліотеки обладнали майданчик для зберігання навчальної техніки: автомобілів, тракторів та причіпних агрегатів. Зріс штат вчителів, які викладали прикладні предмети.

Одним із них став Іван Костянтинович Понуркевич. В сімнадцятирічному віці його, як і багатьох інших односельців, вивезли на примусові роботи до Німеччини. Спогади про скалічену юність, важку працю, знущання й поневіряння назавжди залишилися в його душі незагоєною раною. Після звільнення з німецького рабства юнак воював з фашистами, а згодом продовжував служити в армії. Демобілізувавшись в чині старшини, у військкоматі отримав направлення на навчання в Новоушицький технікум механізації сільського господарства. Згодом спеціаліст-механік влаштовується на роботу у Вільховецьку МТС. Тут на посаді завідуючого майстернею Іван Костянтинович пропрацював більше десятка років. Як досвідченого спеціаліста, що досконало знає будову і функції широкого спектру сільськогосподарської техніки та обладнання, його запросили у школу на посаду викладача трудового навчання.

Учні середніх і старших класів стали частіше навідуватися до місцевого колгоспу. Це були не просто екскурсії, а своєрідне ознайомлення з майбутньою професією. На фермах, в теплицях або ремонтних майстернях школярі затримувалися надовго, а спеціалісти господарства в деталях розповідали про особливості того чи іншого фаху. Практичний досвід старшокласники отримували й під час канікул, працюючи в колгоспі у складі шкільної виробничої бригади. Усіх практикантів господарство забезпечувало безкоштовними обідами, а на зароблені за час практики кошти можна було придбати якусь обновку чи шкільне приладдя.

Та зовсім скоро ця модель навчання, до запровадження якої багато зусиль доклав і мій батько, відійде в історію. Розпочався цей зворотній перехідний процес у 1965/1966-му навчальному році, коли я перейшов до дев'ятого класу. Той рік залишився унікальним у післявоєнній історії школи, бо випускних класів було одразу три: десяті «А» і «Б» та одинадцятий.

З багатьма з тодішніх десятикласників я був знайомий давно. Наприклад, з Толею Божаковським чи Валерою Яремчуком знайомство тривало ще з дошкільного віку. Оскільки я згадав про сина директора школи, то принагідно розповім історію, про яку я не наважився написати в попередній книзі про дитинство, хоча, за логікою, місце їй - саме там.

Про цей свій гріх писати дуже соромно, але... ризикну. Почну здалеку. Валера, як і я, ріс у родині вчителя. Отже, нам ніяк не можна було робити поганих вчинків, щоб не ганьбити батьків. У нас було схоже сімейне

виховання, поєднувала любов до книжок і кінофільмів та багатьох інших уподобань. Однак, на відміну від мене, Валера ріс разом з двома сестричками, тож ігор та спілкування йому не бракувало. Я ж, фактично зростаючи одинаком, завжди прагнув товариства, а тому в дитинстві часто, особливо під час канікул, ходив гратися до Лариси, Таї та Валери Яремчуків. Їхня мати, Лукерія Григорівна, працювала завідуючою дитячого садка. Пам'ятаю її ще молодою, веселою й гостинною. До моїх відвідин ставилася дуже прихильно і часто пригощала смачними пиріжками, млинцями, млинчиками з різними начинками. Особливо мені запам'яталися її смачнющі сирники з родзинками, а коли до них додавалася ще й сметана, то задоволенню не було меж. Я й досі маю слабкість до виробів із домашнього сиру.

Ми товаришували й сім'ями. Згадую, як іноді обидві наші родини на свята чи у вихідні влітку ходили по суніці, що рясно родили в зрубі на доволі крутій горі біля Старої Гути. На зворотньому шляху матерям, які приятелювали, було про що поговорити, а ми бігали наввипередки та часто лякали один одного зміями. Їх в наших краях тоді розвелось доволі багато, тож небезпечні плазуни іноді ніжилися на стежці під палючим сонцем. А ще ми часто з Валерою вдвох або з іншими дітьми ходили у Ріжок, купалися у колгоспному ставку, навідувалися на шкільну пасіку чи відвідували дитячі кіносеанси.

Того разу ми дивилися пригодницький фільм «Тасманиця двох океанів» про моряків-підводників і дорогою навперебій переповідали найяскравіші сцени з кінострічки. Вдома у Валери ми «збудували» підводного човна і, хоч це суворо заборонялося морськими традиціями, взяли в екіпаж «жінку», бо Тая теж хотіла бути хороброю морячкою. Щоб відбивати атаки ворога - озброїлися. Мені дістався новенький пістолет, який нещодавно подарували другу. Пістолет був дуже гарним й виглядав, як справжня зброя. Серед моїх іграшок такого не було й мені він неймовірно сподобався. Награвшись досхочу, я пішов додому, але незабаром виявив «озброєння» у власній кишені. Як таке могло трапитися - второпати не міг. Одразу хотів віднести іграшку назад, але завагався. Що я скажу, коли знову з'явлюся на очі Яремчукам? А раптом вони не повірять в те, що пістолет залишився в мене випадково і що я не злодій? Зізнатися батькам також було лячно, бо не міг передбачити як поведе себе мама, коли дізнається про мій вчинок? А батько? Мені було непереливки. Як би не вчинив - однаково погано. До кінця дня дуже хвилювався, вночі майже не спав і ледве дочекався ранку. Наступного дня, мовби нічого не трапилося, знову прийшов гратися й тихенько поклав зброю на видне місце. Оскільки ніхто мене ні в чому не запідозрив, то одразу

стало легше на душі. От тільки спогади мучили ще тривалий час і при зустрічі зі старим другом я ніяковів та намагався здогадатися чи знає він про мій вчинок, чи ні. Через кілька десятиліть виявилось, що він пам'ятає назву того фільму, навіть сюжет пригадав в деталях, а от про пістолет ніколи й не згадував. А я так переживав...

В попередній книзі я розповідав, як Валера став моїм учителем російської мови і виручав мене у «котлетній справі» в таборі відпочину. Тая, Лариса й Валера Яремчуки були для мене своєрідним довідковим бюро, де можна дізнатися про сильні і слабкі сторони характеру учителів, а ще пунктом прокату, в якому дозволялося взяти підручника або цікаву книжку, карнавального костюма чи логарифмічну лінійку. Валера завжди до мене ставився з прихильністю, тому я міг покататися на його велосипеді, позичити грошей, попросити допомоги, розповісти таємницю, бо завжди знав, що він не відмовить, не підведе і не зрадить. Він багато читав, мав чудову пам'ять, дуже цікаво розповідав про різні пригоди, був здібним учнем і закінчив школу із срібною медаллю. Мати такого товариша й покровителя в школі було великою удачею й перевагою.

Валера Яремчук – чи не єдиний із моїх друзів, чий день народження я пам'ятаю зі шкільних років. У тодішній державі він був святковим і вихідним. Він і тепер залишається великим релігійним святом. І бути б моєму товаришу Дмитром, а не Валерієм, бо народився він саме восьмого листопада на Дмитра. Назвали ж його Валерієм за наполягання батька. Про Павла Якимовича розповім згодом, а зараз лише уточню, що його кумиром був льотчик-випробувач Валерій Павлович Чкалов. Тож рідні знали: щойно в сім'ї з'явиться хлопчик – бути йому повним тезкою відомого пілота.

На іменини до товариша я йшов з великим бажанням. По-перше, тут завжди було цікаво й весело. Як правило, з дорослих за столом нікого не було і ми святкували, не остерігаючись можливих грізних поглядів директора школи. Іноді на хвилю заходила Лукерія Григорівна, але тільки щоб поцікавитися, чи не бракує чогось на святковому столі. По-друге, відзначення дня народження тоді було великою рідкістю. Передусім через додаткові витрати, бо коштів у сімейному бюджеті завжди бракувало. В цілому на той час сталої традиції відзначати іменини, влаштовуючи застілля, не існувало. І не лише для дітей, але й для дорослих. До того ж, і нині далеко не всі відзначають цю подію.

Для мене ж особистий день народження - найбільше свято в році. Звик до нього змалку, чекаю його з нетерпінням і завжди хвилююся цього дня.

Крім Толі і Валери в десятому «А» вчилася ще й моя сусідка Соня Войтенко. В сім'ї вона була старшою дитиною, допомагала батькам в

господарських справах та догляді за молодшими братиками. Соня мала поступливий характер, гарно вчилася, була акуратною, жвавою, розумною, компанійською. Я любив з нею спілкуватися на різні теми, зустрічаючись на перервах, після уроків, а ще в клубі, бібліотеці, на шкільних зборах і вечорах. У моєї сусідки був чудовий почерк і її часто залучали до випуску шкільної стінгазети. Здібність грамотно і каліграфічно писати використовували й вчителі. Олена Ісаківна постійно доручала Софії Войтенко переписувати у великий шкільний альбом кращі твори з української літератури, а Василь Олександрович – оформляти історико-атеїстичний вісник. Але їй у школі найбільше подобалася хімія й біологія. Згодом вона стане відомим на Буковині й поза її межами учителем природничих дисциплін. Той же фах обере і її подружка та сусідка за партою Ганя Чайка. Після закінчення школи однокласниці навчатимуться на біологічному факультеті Чернівецького держуніверситету.

Дуже добре пам'ятаю, як у ніч на Івана Купала на Ярку я з ними та іншими дітьми стрибав через багаття. Ця традиція, що жила у Вільхівці десятиліттями, на жаль, очевидно, закінчилася саме на нашому поколінні. Виглядало це дійство дуже романтично. Напередодні хлопчики заготовляли хмиз і готували місце для вогнища, а наші однолітки-дівчатка плели віночки із польових квітів. Надвечір шостого липня на Ярку збиралося чимало людей різного віку. В натовпі можна було побачити і сивочолих бабусь, і молодиць, і дівчат на виданні. Але найбільше було нас, підлітків, бо саме ми там були основними дійовими особами. Коли темніло, хтось розпалював дрова і стовп вогню здіймався в нічне небо. Гілки хмизу розгорялися й тріскали так, що іскри розліталися довкола й сипалися на присутніх. Вони з криками відступали подалі від полум'я. Дівчатка одягали віночки і плавно кружляли у хороводі. Згодом співали пісень й усі веселилися біля вогню. Хмизу заготовляли багато, щоб вистачило дотягнути до півночі. Десь біля дванадцятої розпочиналося найцікавіше – стрибки через багаття. Найкрутіше було стрибнути, взявши за руку партнера. Якщо хлопчик стрибав разом з дівчинкою, то вони, за повір'ям, мали стати друзями. На Ярку тоді була саморобна криничка з цілющою водою, з якої розпочинався невеличкий струмочок. Дехто з дівчаток пробував пускати віночок за водою, але потічок був настільки слабеньким, що дівочий виріб одразу опускався на дно. Про інші обряди, на зразок різних прикмет чи ворожінь, я вже й не пам'ятаю. Знаю лише, що додому ми поверталися неохоче і обирали найдовшу дорогу. Гурт, в якому було зо два десятки хлопців та дівчат, йшов до базарної площі, а вже звідтіля розтікався по вулицях, минаючи хату Соні Войтенко.

Серед десятикласників (з «А» і «Б» класів) було багато інших ровесників, з якими я часто спілкувався на різних локаціях: Толя Христін, Вітя Петраш, Толя Радомський, Броньо Лучинський, Володя Сожанський, Коля Шаргородський, Вася Гандзюк, Соня Шевчук, Міла Кузнєцова, Аделя Войнаровська.

Так склалося, що з 10-А ми вчилися поруч і в молодших класах, і в «дяковій хаті», і в «народній школі», а тому знали, що вони здатні на різноманітні витівки. Вивчаючи фізику, зокрема розділ, де йшлося про провідники й діелектрики, вони вчудили таке... Ось тільки послушайте, що розповідав мені шкільний друг Валера Яремчук.

В зимові сутінки, перед початком занять, котрийсь із хлопців ставав на парту, викручував з патрона електролампочку, вставляв у цоколь вологу промокашку, а лампочку повертав на місце. Раптом посеред уроку світло в класі починало блимати, а згодом взагалі гасло, бо промокальний папір висихав і втрачав провідникові властивості. Вчитель, який нічого не підозрював, посилав когось із учнів за черговим електриком. В класі зчинявся гамір. Той, хто бігав за ремонтником, не дуже поспішав, знаючи причину перебоїв з освітленням. Коли завгосп чи електрик заходили до приміщення, то, здебільшого, вже лунав дзвоник на перерву. З одного боку учнів можна було хвалити за кмітливість і розуміння суті фізичних явищ, а з іншого ...

До речі, про промокашку. Не всі можливо й знають, що це таке і яка її функція. Так от, раніше шкільні зошити на дванадцять і двадцять чотири аркуші містили прямокутний листок, що вбирив вологу, а всі учні молодших класів тоді писали лише чорнильними ручками зі сталевим пером. В середніх та старших класах вчителі дозволяли писати й авторучками, які також заправлялися спеціальними чорнилами. Саме залишки чорнил вбирала промокашка, запобігаючи забрудненню зошитів.

Розповім про ще один випадок, де знову фігурують учні згаданого мною класу і матеріал зі шкільної програми. На цей раз з літератури.

Поруч із бібліотекою розташовувався господарський двір, де знаходилися конюшня, майданчик для навчальної техніки та різні підсобні приміщення. В одному з них зберігався металобрухт, який старанно зносили школярі, виконуючи плани суспільно-корисної праці. Одного разу шкільний завгосп Павло Артемович Григораши попросив учителя російської літератури Федора Івановича Громніцького, який був класним керівником, відпустити з уроку кількох хлопців, які б допомогли завантажити брухт на транспортний засіб. Треба сказати, що хоч на дворі було й сонячно, але в складському приміщенні панували сутінки. Додам, що воно було без стелі, а дах - із

якогось старого покрівельного матеріалу. І ще одне уточнення. «Вантажники» на той момент вивчали п'єсу О.М. Островського «Гроза», тож вчитель повідав їм крилатий вислів про темне царство. Робота була марудною і швидко набридла. Хлопці розбрелися по складу. Раптом хтось, бавлячись, жбурнув угору важку гайку й та пробила покрівлю. Через отвір яскраве сонячне проміння миттєво проникло всередину. «Луч света в темном царстве!» - пролунало в складі. Хлопці дружно засміялися і навперебій стали жбурляти в покриття. Дах швидко перетворювався на решето. Коли Павло Артемович підійшов до складу, щоб перевірити роботу юнаків, там стояло неймовірне пожвавлення.

Загледівши завгоспа, хлопці притьмом кинулися навтікача. Та двох «злочинців», моїх друзів, Толю Божаковського і Валеру Яремчука, він таки упіймав і закрив у льох, що знаходився під сходами «попівського дому». Що їм прийшлося витерпіти впродовж години в брудному, холодному й вологому підземеллі, словами не передати. «Екзекутор» сподівався, що карцер змусить хлопців видати ініціаторів побоїща, але його сподівання були марними, бо хлопці взяли всю провину на себе і товаришів не зрадили. Коли однокласники майже через піввіку зустрілися біля знаменитого льоху, то емоціям не було меж. Потім вони ще довго згадували про цю подію як яскравий момент шкільного життя.

Тогочасна освіта була спрямована на поєднання навчального, виховного і трудового процесів. На виробниче навчання тоді відводилася майже третина шкільної програми. Для кращої підготовки майбутніх виробничників до школи почали запрошувати висококваліфікованих спеціалістів-практиків. Одним із них був Іван Костянтинович Понуркевич, який до того тривалий період працював завідувачем майстернею у Вільховецькій машинно-тракторній станції. Саме він учив багатьох із нас елементам будови машин і практичним навичкам управління різноманітною сільськогосподарською технікою. Іван Костянтинович щиро ділився професійними секретами, що згодом стало у пригоді багатьом механікам, водіям і механізаторам.

З сім'єю Яремчуків у дитячі і шкільні роки у мене склалися добрі, щирі, теплі стосунки. Лукерія Григорівна і Павло Якимович (перші фото) і їх діти Лариса, Валера і Тая (наступне фото) були для мене покровителями, вчителями, друзями, порадиниками. Я їм щиро вдячний за підтримку, яку відчував тоді і яка продовжується й нині. І зараз не можу забути смачнющі сирники з родзинками,

якими тьотя Лукерія мене часто пригощала.

Людуюховська і мої сусіди та друзі Толя Божаковський і Соня Войтенко.

Валера Яремчук старший від мене лише на пару місяців, однак у школу пішов на рік раніше. Разом з ним у класі вчилася чимало хлопців і дівчаток, яких я добре знав. Вони були моїми родичами, сусідами, товаришами: Віля Пресліцький, Толя Божаковський, Вася Гандзюк, Толя Христін, Соня Войтенко, Ганя Чайка, Міла Кузнецова. Ми разом ходили до школи й пасли худобу, купалися в «сажавці» й глибівській річці, ходили в кіно й на танці, грали у футбол. Так склалося, що і в початкових, і середніх, і старших класах ми завжди вчилися у сусідніх приміщеннях, а тому усі їх витівки на зразок «знеструмлення» чи «дірявого даху», про які я розповідав, були нам добре відомі. На світлині моя однокласниця Галя

На цьому фото Соня Войтенко разом з однокласницею та подружкою Ганею Чайкою. Після закінчення навчання вони працювали у школі і разом вчилися на біологічному факультеті Чернівецького державного університету (ЧДУ). Більше того, одночасно з ними і також без відриву від виробництва на біофаці ЧДУ вчилися Валя Ковальчук та Женя Дендюк. В цей же період студентами стаціонару на кафедрі біохімії були

випускники нашої школи Іван Михасюта, Галя Ковальчук і я. Нічого собі... ціла університетська група вільхівчан-біофаківців.

Купальська ніч. За переказами в наших краях її святкують уже понад три тисячоліття. Це

язичницьке ритуальне дійство сповнене містики, магії і сподівань. Купальські обряди в усі часи були забавою для сільських жителів, де одні були дійовими особами, а інші – глядачами. Дуже прикро, що у Вільхівці ця традиція уже забувається. На цій галявині на Ярку свого часу відбувалися купальські гуляння.

Десятий «А». Випускне фото. 1966 рік. Зліва направо і зверху вниз: Дубіневич В.О., Громніцький Ф. І. Олембовський В.О., Гончаренко В.І., Яремчук П.Я., Бойчук Є.А., Ярошевська О.Г., Понуркевич Г.Ф., Хвоєвська Г.С., Христін Анатолій, Чайка Ганна, Мельник Лариса, Шопський Петро, Дендюк М.К., ... Сивун Людмила, Паршенко Катерина, ..., . Марія, ... Божаковський Анатолій, Войтенко Софія, Кошовський Віктор, Шевчук Софія, Войнаровська Аделя, Яремчук Валерій, Гандзюк Василь, Радомський Анатолій, Кузнцова Людмила, Шаргородська Алла, ... Дідух Катерина.

Десятий «Б». Випускне фото. 1966 рік. Зліва направо і зверху вниз: Дубіневич В.О., Громніцький Ф. І. Олембовський В.О., Гончаренко В.І., Яремчук П.Я., Бойчук Є.А., Дендюк М.К., Понуркевич Г.Ф., Хвоєвська Г.С.; Войтенко В., Ющак М., Коломієць С., Мельник М., Сожанський В., Ярошевська О.Г., Петраш В., Григораш В., Бетлій Н., Лучинський Б., Дробик С.; Франчук В., Войтенко Л., Таборишина Л., Чайка П., Демчук В., Баранюк., Коломієць С., Шаргородський М, Гвоздюк В., Григорчук В., Бетлій З.; Нагорняк В., Явтушинська М., Пастух Н., Фортельна Н., Ляшук А. та Войтенко М.

Зустріч випускників школи 1956-го і 1966-го років. Літо 1976 року. Зліва направо і зверху донизу (називаю тих, кого упізнав): ... Гандзюк Григорій, ... Петраш Микола, Бацура Петро, Кошовський Віктор, Комарніцький А.М., ... Вапняр Жанна, Вапняр Ігор, Понуркевич Ганна, Прус Іван, Громніцький Ф.І., ... Рачинський П.Я., Надія Косець, Лідія Косець, Цілімецька Ніна.... Яремчук П.Я.,...Кошовська В.М.,... Кузнецова Людмила, Яремчук Валерій, Шопський Петро, Божаковський Анатолій, Христін Анатолій, Дендюк М.К.,... Комарніцька А.М., Кукур'як М.І., Атаманюк О.І... Жеребецький Петро

Зустріч однокласників майже через пів століття. Хтось усміхнений, хтось серйозний, а хтось задумався над тим, як швидко промайнула шкільна пора... На фото (зліва направо): Шаргородська Алла, Христін Анатолій, Мельник Людмила, Кузнецова Людмила, Власова Галина, Шевчук Софія, Яремчук Валерій, Войтенко Софія та Ільченко Микола.

УНІКАЛЬНИЙ КЛАС

Багато моїх старших товаришів і добрих знайомих училися й в одинадцятому класі. Це Толя Кімаковський, Толя Власов, Броньо

Закревський, Ваня Михасюта, Володя Прус, Коля Могила, Рома Харлачинський, Вася Литвинюк, Броньо Грохольський, Володя Гандзюк, а також Валя Ковальчук, Валя Фіголь, Лариса Яремчук, Люся Пивоварова, Женя Дудчак, Ніна Кошовська, Тоня Пресліцька. Як і з десятикласниками, мене пов'язувало з ними багато спільних справ і уподобань. Про нашу дружбу з Толею Кімаковським я вже багато розповідав. Зараз трохи докладніше хочу повідати про інших приятелів, яких також раніше часто згадував. Насамперед про двох хлопців, які між собою були не лише однокласниками, але й друзями. Це Толя Власов і Броньо Закревський.

Перший жив неподалік - на Пластівнику - і ми часто разом проводили дозвілля. В дитинстві він нічим особливим не відрізнявся від інших хлопців, хіба що мав міцні кулаки. Та поступово у нього почали проявлятися вольові риси характеру й лідерські задатки. Він був активним, сміливим та справедливим, гарно співав і танцював. Але, насамперед, захоплювався спортом. Якимось він одразу відчув, що фізична культура і спорт - це саме його покликання. Забіжу наперед і скажу, що нині Анатолій Степанович Власов - відомий в нашій державі тренер, Заслужений працівник фізичної культури України, засновник і керівник борцівського клубу «Прометей», вихованці якого ставали переможцям турнірів національного і світового рівня, учасниками олімпійських ігор. За винятком років навчання в Кам'янець-Подільському педінституті, він постійно мешкає у рідному селі Вільховець.

В ті часи спортом, а особливо спортивними іграми, захоплювалося багато юнаків. Про пристрась вільхівчан до волейболу я згадував неодноразово. Так от, Толя Власов у шкільній волейбольній команді був капітаном. Серед лідерів він був і в інших ігрових видах спорту. Він швидко бігав, високо стрибав, далеко метав гранату і штовхав ядро. Але якщо у цих видах у нього було багато достойних суперників, то у силових вправах і єдиноборствах конкурентів у Толі Власова було значно менше. Краще нього ходити на руках, робити сальто й «крутити сонце» на турніку, штовхати надважку штангу, виконувати ефектні борцівські прийоми майже ніхто не міг. Всі знають, що природні дані у фізичній культурі і спорті мають важливе значення, проте у Толі Власова вони були не особливо виражені. Скоріш за все у нього в якийсь певний момент виникло бажання бути не таким, як усі решта хлопчиків і він зрозумів, що досягти цього можна впертими тренуваннями. В нього дома з'явилися гирі, штанга, турнік. Він став бігати, гартувати тіло, вчитися спортивних вправ у старших хлопців, цікавитися спеціальною літературою. Незабаром все це стало звичним і без тренувань він вже не міг обходитися. Спорт забирав увесь вільний час й на навчання його залишалось небагато, хоча й вчився Толя непогано. Він був гарним

оповідачем і міг детально та цікаво розповідати про легендарних силачів і борців сучасності та міфологічних героїв-богатирів.

А от у його друга Броника Закревського хист до навчання й спорту був збалансованішим. Броньо мав ріст під метр дев'яносто, а до того ще був стрибучим і сильним. Відібрати у нього м'яча під час баскетбольного чи гандбольного матчу було майже неможливо. Вище нього стрибнути біля волейбольної сітки, щоб поставити блок чи провести завершальний удар, також рідко кому вдавалося. А коли друзі на спортивному майданчику виступали тандемом, то це вже була непереборна сила, справжній тобі форсмажор. В ті роки шкільна команда з ігрових видів спорту саме завдяки таланту й майстерності Анатолія Власова і Броніслава Закревського перемагала своїх суперників з Калюса, Кучі, Струги та й самого райцентру Нової Ушиці. Спритність, сила, витривалість, кмітливість дуже допомогла їм обом, коли вони представляли нашу районну команду зі спортивного туризму на обласних змаганнях і здобули там призове місце серед двох десятків збірних. Попри всі спортивні здобутки Броник був дуже талановитим учнем. Він майже однаково добре знав хімію, фізику чи історію, але особливо сильним був у математиці. Неодноразово представляв нашу школу на різних предметних олімпіадах. В старших класах був капітаном шкільної команди «Клубу кмітливих і винахідливих».

Зазначу, що у їхньому класі, крім Толі й Броника, було ще декілька хлопців спортивної статури і завяття: Толя Кімаковський, Володя Прус, Коля Могила, Ваня Михасюта, Володя Гандзюк. Цілком закономірно, що вони ще з восьмого-дев'ятого класу легко перемагали старших за віком супротивників на спортивних майданчиках. Як спортивний колектив цей клас був унікальним в нашій тогочасній школі. Поїхати на велосипедах чи пройти пішки десяток кілометрів для гри з суперниками із інших сіл для них було звичним явищем. Мені запам'ятався похід у Кучу, щоб зустрітися у спортивному двобої з місцевою командою із ручного м'яча (так тоді називали гандбол). В якості запасних гравців вони взяли ще кількох хлопців з інших класів, в тому числі, і мене. Це був матч-реванш за нашу поразку у фіналі районних змагань. У тому двобої Броньо Закревський і Толя Власов на гандбольному майданчику творили чудеса і закинули у ворота супротивників майже стільки ж м'ячів, як і уся команда наших візаві. Я був учасником тієї спортивної баталії й неабияк радів нашій перемозі. Зауважу, що крім спортивних досягнень мої приятелі-одинадцятикласники відзначалися багатьма іншими здібностями й талантами.

Роман Харлачинський був родом з Нової Гути. До школи йому, як і всім не місцевим школярам, за будь-яких погодних умов доводилося долати

чималеньку відстань, а іноді й двічі на день. Це коли у вечірній час в навчальному закладі відбувалися різні заходи: змагання команд ерудитів, вечори цікавої хімії, фізики чи математики. Зауважу, що на відміну від багатьох однолітків, Рома фізичними навантаженнями і спортивними іграми не захоплювався. Проте він був своєрідною паличкою-виручалочкою усього класу, коли на уроках доводилося відповідати на непрості запитання педагога чи розв'язувати складні задачі. Коли вже всі інші учні відмовлялися від спроби вирішити завдання і «здавалися», то наставала черга Харлачинського. У нього була характерна манера робити усе не поспішаючи. Рома довго вагався, іноді збивався з курсу та все ж поволі розплутував клубок і таки пробирався крізь нетрі до вірного рішення. Однокласники дивувалися з того, як йому завжди вдається це зробити, бо не всім були притаманні воля й завзятість, витримка, цілеспрямованість та зразкова пам'ять, які були у Романа Харлачинського. Свого часу він вивчив столиці усіх країн світу й безпомилково міг назвати будь-яку з них, навіть тоді, коли відповідати приходилося зненацька. Серед інших його талантів – поетичні здібності. Романові вірші друкувалися тоді в регіональних і центральних молодіжних газетах. А ще однокласники відзначали його доброзичливість, лагідну вдачу й бажання допомагати товаришам.

Про таких, як Роман Харлачинський чи Франц Ліпінський, про якого я вже розповідав, кажуть – вони гордість школи. Завдяки їх успіхам, а також здобуткам багатьох інших випускників Вільховецької середньої школи, про наш навчальний заклад знали у вузах багатьох міст: Кам'янця-Подільського, Хмельницького, Вінниці, Чернівців, Харкова, Одеси, Львова чи Києва. Високий авторитет наших педагогів може засвідчувати наступний факт. Конкурсна комісія одного з факультетів Української сільськогосподарської академії (місто Київ) довго вагалася, кого із двох претендентів зарахувати до списку першокурсників. Балів обидва набрали однаково, але один мав пільги: член партії та служив в армії. Однак перевага другого полягала в іншому – він випускник Вільховецької школи. Це з'ясувалося, коли декан факультету пішов до ректора вузу і той запитав, яку школу закінчили абітурієнти. Це й відіграло вирішальну роль... Я й сам, коли вчився в Чернівецькому університеті, на власному досвіді переконався, що рівень знань кращих наших учнів нічим не поступався навіть випускникам спеціалізованих шкіл обласних центрів України.

Хочу розповісти про ще одного старшого товариша, з яким я разом вчився не лише в школі, але й у вузі. Звати його Іван Михасюта. За характером Ваня мені дуже нагадував Романа. Такий же спокійний і розважливий, відмінно вчився, був кмітливим. В дитинстві завжди

відгукувався на пропозицію піти по суніці, на річку або пограти в «гилки». В Різдвяні свята разом із сусідськими хлопчиками виготовляв «зірку» й колядував на своєму кутку села. Любов до співів передалася йому від матері, яка мала добрий слух і гарний голос. Як і більшість хлопців з його класу, він добре грав у волейбол, міг виконувати складні вправи на перекладині. Ще в підлітковому віці Ваня Михасюта вирішив, що буде займатися лабораторними дослідженнями. Закінчивши восьмирічку, разом однокласником Колею Могилою подалися до Кам'янця-Подільського для вступу в медучилище на спеціальність фельдшер-лаборант. Склавши екзамени, Ваня Михасюта довго очікував на результати конкурсу, але не дочекавшись позитивного рішення, забрав документи. І продовжив навчання у школі. Після одинадцятирічки вирішив стати військовим. Треба зазначити, що в ті часи військові училища у хлопців були дуже популярними, насамперед завдяки повному державному утриманню курсантів. Це мало важливе значення, бо студентам стаціонарів цивільних вузів надіятися на якусь допомогу з дому, через бідність батьків, було важко. Успішно пройшовши медичні обстеження і всі подальші випробування, чекав на результати, але, як і попереднього разу, конкурс затягувався. Знову забрав документи і подався на біофак Чернівецького держуніверситету. Я так детально розповідаю про Івана Михасюту тому, що саме він опосередковано був причетним до того, що згодом я потраплю до Чернівців, в університет, на біофак і кафедру біохімії. А чому так сталося - дізнаєтеся згодом.

Поруч з Іваном Михасютою жили ще двоє юнаків, які на той час уже закінчили школу. Обидва вирізнялися своїми непересічними здібностями і завжди мені подобалися: Миша Удра і Вітя Дробик.

Перший ріс в багатодітній сім'ї, де окрім нього було ще четверо хлопців. Батько був фронтовиком, учасником бойових дій. На фронті дістав важке поранення в ногу і пересуватися практично не міг. Сім'я жила скрутно. Щойно Миша трохи підріс на нього звалився тягар усієї чоловічої роботи в господарстві. Змалечку ріс допитливим і кмітливим. Навчання в школі йому подобалося. Обдарований підліток швидко досягав успіхів у всьому, чим би не займався. Радіосправа, електротехніка, фотографія, слюсарна справа, автомобілі, трактори, комбайни, мотоцикли... Все це у старших класах він швидко опанував, міг ліквідувати поломку техніки й виготовити гарні фото. Він мав і музикальні здібності. Грав не лише на акордеоні, баяні й гармошці, але й на багатьох духових інструментах, а ще гарно танцював. У складі збірної школи Миша Удра брав участь у районних змаганнях з ігрових видів, спортивної гімнастики, легкої атлетики, а у змаганнях шахістів представляв школу на обласних турнірах. Одним із кращих в класі він був і в навчанні.

Добре знав фізику й математику, умів пояснити природу хімічних реакцій і явищ. Молодшим братам, коли вони стали школярами, було у кого попросити допомоги в навчанні та з кого в усьому брати приклад. У старших класах я дружив з Петею Удрою і мені подобалася поведінка і обдарованість його старшого брата. З ним цікаво було розмовляти на різні теми.

У Віті Дробика з самого дитинства проявилися задатки лідера. В ті часи, не знаю з якого дива, ще існував звичай рукопашних поєдинків між підлітками. Пастухи сусідніх сіл іноді сходилися в єдиноборствах і на полі бою вовтузилися з супротивниками. Чи то вони «випускали пару», чи віддавали данину традиціям, чи гартували волю і сміливість, які могли знадобитися у дорослому житті. А можливо, то була звичайна дурість. Не знаю. Так от у таких двобоях організатором оборони, командиром і найсміливішим бійцем був Вітя Дробик. Як і притаманно командувачу, він був там, де найважче, допомагав товаришам, вселяв іншим «бійцям» віру й упевненість у перемозі. В цьому худорлявому невисокому підлітку одразу важко було розпізнати силу духу, а тим більше добре розвинуті м'язи. Однак, коли він їх тренував, відштовхуючись від землі, то спокійно міг утримувати двох дітлахів, які повисали на його руках. Сміливість, волю, кмітливість, підтримку друзів проявляв Вітя Дробик і в спортивних змаганнях. Хоча між нами й була незначна різниця у віці, однак певний час ми грали в одній команді і я завжди відчував його підтримку на майданчику.

Моя розповідь про одинадцятикласників була б не повною й носила б дещо дискримінаційний характер, якби я не згадав про дівчат. Можливо тому, що я знав її ще з раннього дитинства, насамперед розкажу про Ларису Яремчук. То був клубок енергії, ураган пристрастей, непосидючості, вигадок й непередбачуваності. Вона була сценаристом, режисером-постановником і неперевершеним актором в усіх наших дитячих забавах. Але найбільше її артистичні дані проявлялися тоді, коли щось витворить: надовго втече з дому, наб'є молодшого за неї братика чи підпалить на ньому одяг. Згодом влаштує цілий спектакль заради того, щоб її не карали. Це була добре випробувана нею високоефективна захисна тактика, тож битою вона не була. Часто Валера брав на себе вину за її витівки і не лише заради того, щоб захистити сестру від справедливого батьківського гніву, але й щоб не чути її несамовиті плачі та крики. Якщо в класі, де вона вчилася, траплялися якісь нештатні ситуації, то можна було не сумніватися, що до цього була причетною й Лариса. Разом з тим, вона була щирою, життєрадісною, доступною у спілкуванні. Розмовляти з нею було одне задоволення, бо Лариса вміла не лише розповідати, але й слухати. А ще вона була ініціатором проведення вечорів відпочинку, концертів, танців, вистав.

В школі тоді не було театральної студії чи драмгуртка, але до свят у сільському клубі школярі іноді інсценізували уривки з відомих драматичних творів. Того разу, за сценарієм розігрували сцену застілля. Серед виконавців головних ролей були Мишко Власов, Володя Гандзюк і Лариса Яремчук. Щоб придати театральному дійству достовірності, в одному із сценічних епізодів «актори» вирішили піти на ризикований крок: замінити підфарбовану воду на справжній самогон. Хлопці, хильнувши спиртного, так увійшли в сценічні образи, що заледве догравали спектакль. Неважко здогадатися, хто був серед ініціаторів заміни бутафорського реквізиту.

Моя старша подруга в школі вчилася непогано, але у відмінники явно не прагнула і якоїсь особливої вини перед батьком-директором за навчання і поведінку не відчувала. Вона мені дуже нагадувала образ такої собі вільної козачки-красуні. Дуже ймовірно, що їй передалася ця незалежна козацька натура, адже у Вільхівці свого часу мешкали сотні волелюбних козаків і козачок, які входили до полку Євстафія (Остапа) Гоголя.

З поміж Ларисиних однокласниць і випускниць попередніх років я хотів би відзначити Ліду Крисько, Валю Ковальчук, Валю Фіголь, Люсю Пивоварову, Женю Дендюк, які виділялися різноманітними здібностями, брали активну участь у спортивних змаганнях, художній самодіяльності, вечорах відпочинку, туристичних походах та добре вчилися. Вони були прикладом для наслідування і в комсомольській роботі, і в різноманітних шкільних справах, яких у старших класах було не менше, ніж у середніх.

А ще хочу розповісти про таку особливість тодішнього нашого буття, як взаємні походи старшокласників і сільської молоді в гості чи на якісь забави в сусідні села: Ставчани, Маціорськ, Стару Гуту, Глибівку, Нову Гуту. Те, що переважна більшість жителів навколишніх сіл приходили у Вільховець, було закономірним, звичним і необхідним. Адже у нас був базар, середня школа, правління колгоспу, дільнична лікарня, а ще, звичайно, рідні, друзі, симпатії. Та підкреслюю, що і ми в ті часи частенько бували у сусідніх селах. Хлопці ходили на танці та проводжали дівчат, а подруги в гості на свята та дні народження.

Я так детально переповідаю про своїх старших друзів і товаришів, бо окрім рідних та вчителів, саме вони були для мене прикладом (і негативним, і позитивним) для наслідування. Саме вони багато в чому сформували мої звички й уподобання.

Наведу лише один приклад. Наслідуючи їх, придбав гірні, зробив з підсобних матеріалів штангу, встановив за хатою турнік, бігав ранками. Тренування почали давати результат: став чітко виконувати вправи на перекладині, робив мостика, стійку на руках, потроху крокував у полярній

позі - догори ногами. Не все вдавалося, але чогось таки досяг. Повторюся, що окремі мої здобутки в навчанні, спорті, шкільних справах - то в значній мірі результат наслідування вчинків моїх старших друзів.

Валя Ковальчук
і Толя Власов

Закревський
Броньо

Харлачинський
Рома

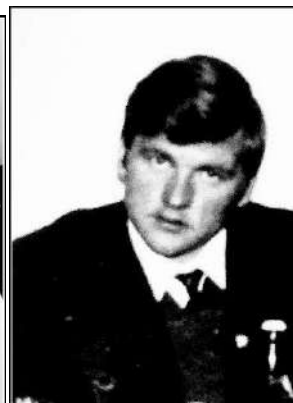
Михасюта Ваня

Кімаковський Толя

Прус Володя

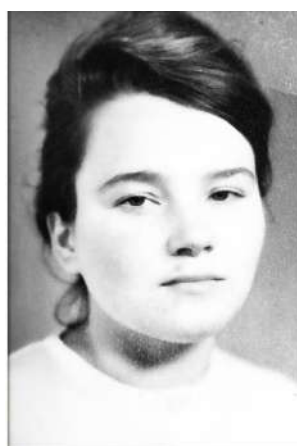
Литвинюк Вася

Яремчук Лариса

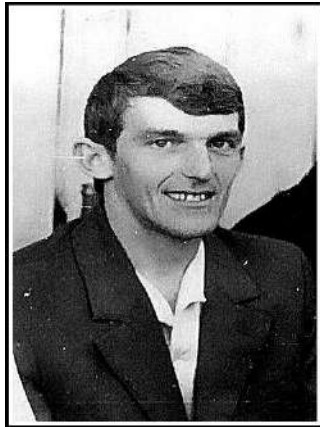
Дудчак Женя

Бацура Ніна

Ковальчук Оля

Дробик Вітя

Удра Михайло

Громницький Віля

Восьмикласники. 1963 рік. На фото (зліва на право, зверху вниз): Глуха В.П., Бойчук Є. А., Ярошевська О.Г., Яремчук П.Я., Гончаренко В.І., Дендюк М.К., Кукур'як П.Ф.; Яцюк Н., Чайковський О., Войт А., Янцаловський М., Яремчук Л., Закревський Б., Боднарчук М., Пресліцька А., Бацура Н.; Фіголь В., Пивоварова Л., Понуркевич В., Слободянюк С., Могила М., Невідомо., Мазуренко Н., Гандзюк В., Власов М., Прус В., Шушковська С., Франчук Ф., Харлачинський Р., Бистрицький В., Ліпінська А., Бурячинський В., Цілімецька А., Михасюта І., Кошовська Н.

Одинадятикласники - випускники 1966 року. Зліва направо і зверху донизу: Дубіневич В.О., Громніцький Ф. І. Олембовський В.О., Гончаренко В.І., Яремчук П.Я., Ярошевська О.Г., Понуркевич Г.Ф., Хвоєвська Г.С., Дендюк М.К., Литвинюк Василь, Яремчук Лариса, Фіголь Валентина, Нікітін Степан, Закревський Броніслав, Бойчук Є.А., Мельник Василь, Бурячинська Ніна, Слободянюк Василь, Могила Микола, Фортельна Надія, Дудчак Євгена, Харлачинський Роман, Михасюта Іван, Грохольський Броніслав, Прус Володимир, Власов Анатолій, Ковальчук Валентина, Кімаковський Анатолій, Кафарська Леоніда, Пресліцька Антоніна, Пивоварова Людмила, Бацура Ніна, Кошовська Ніна.

ДЕВ'ЯТА ШКІЛЬНА ОСІНЬ

У вересні 1965-го, як і чотири роки тому, в моєму класі знову були нові обличчя. Про них розповім згодом, а зараз називаю імена тих однокласників, які вирішили продовжити навчання після восьмирічки: Бучарська Галя, Григораш Оля, Ковальчук Галя, Кошовська Галя, Хом'якова Валя й Цілімецька Галя – це вільховецькі дівчатка. Новогутянських учениць звали: Бучарська Віра, Людуховська Галя, Шатковська Петя (Петрунеля) і Шушковська Тося. Перерахую й хлопців: Бетлій Володя, Дендюк Володя,

Ільченко Вася, Олександров Коля, Петраш Володя та Удра Петя. Ніхто з гутянських хлопців продовжити навчання не зміг чи не захотів. Зате серед новоприбулих однокласників з Глибівки переважали саме юнаки: Вася Процик, Боря Готко, Слава Грудецький, Гриша Кременський і Вася Олійник, а от дівчаток було лише дві - Бурячинська Ніна та Мельник Галя.

Вчилися ми в найпросторішому класі, що був на той час у народній школі. Він одночасно слугував актовю залою, де встановлювали новорічну ялинку, проводили шкільні вечори відпочинку, різні збори й урочисті засідання.

Заняття в старших класах розпочалися з виробничої практики. Ми допомагали збирати врожай, заготовляли корми, працювали на току.

У дев'ятому класі в нас з'явилися нові предмети й вчителі, змінився й класний керівник. Наша попередня «класна мама» Раїса Феодосіївна Фоміна на той момент вже вийшла заміж і стала носити прізвище Петраш. Вона й надалі викладала у нас фізичну культуру. Ще одним вчителем фізкультури у нашому класі був Володимир Олександрович Дубіневич. Фізики нас вчила Олена Григорівна Ярошевська. Її чоловік - Василь Тимофійович Тодосійчук викладав ручну працю й основи механізації. Переїхали вони у Вільховець нещодавно. Викладали у нашому класі ще дві подружні пари. Бойчук Євгенія Антонівна була вчителькою математики. А її чоловік Василь Олександрович Олембовський в старших класах викладав історію та суспільствознавство. Друга сімейна пара педагогів була нам добре відомою ще з середніх класів. Вони також мали різні прізвища. Таке часто буває у родин вчителів, коли диплом дружині видавали у вузі на її дівоче наймення. Я веду мову про Валентину Іванівну Полякову – вчительку французької мови і Адольфа Миколайовича Комарніцького – викладача хімії і нашого нового класного керівника.

Починаючи з 1964-1965 навчального року для старшокласників знову ввели предмет, який вивчає життя у всіх його проявах. Можливо я помиляюсь, але кілька років у старших класах, після того як зі шкільної програми зник дарвінізм, біологічних дисциплін взагалі не викладали. В Радянському Союзі тривалий час в біологічній науці йшла боротьба двох напрямків. Генетика, біохімія, біофізика, мікробіологія, цитологія і низку інших фундаментальних біологічних наук впродовж майже двох десятиліть були полем ідеологічної боротьби. Псевдонауковці на чолі з Т.Д. Лисенком, який залучився підтримкою «вождів», взяли гору над здоровим глуздом і на довгий час відкинули сучасні біологічні дослідження на задвірки цивілізованого світу. Лише після відсторонення М.С. Хрущова від влади і засудження «лисєнківщини» у школах почали викладати такий предмет, як

загальна біологія. Першою вчителькою нової дисципліни стала Валентина Іванівна Гончаренко.

В навчальній програмі старшої школи з'явилася й ще одна новинка – суспільствознавство. Автори нового підручника всіляко прагнули показати переваги саме радянського способу життя у розвитку світової цивілізації і вселити молодому поколінню віру в щасливе майбутнє. Треба сказати, що було в цьому прагненні багато позитивного. Адже сама ідея щасливого й заможного життя є близькою народам усього світу. Парадоксально лиш те, що модель країни соціальної рівності незабаром буде реалізована не у нас, а, наприклад, у наших тодішніх сусідів - скандинавів.

Повторюся, що суспільствознавство й історію у старших класах викладав нам Василь Олександрович Олембовський. Мабуть, він був одним із перших, хто по-справжньому на професійному рівні не лише досліджував, але й всіляко популяризував історію нашого регіону. Вчитель часто відвідував архівні установи Нової Ушиці, Хмельницького чи Кам'янця-Подільського, де знайомився з рукописами й друкованими першоджерелами. Василь Олександрович співпрацював з істориками-науковцями Кам'янець-Подільського педагогічного інституту, вивчав публікації в історичних журналах, наукових збірках, енциклопедіях, монографіях. Він збирав розповіді очевидців про становлення школи, колективного господарства, про учасників підпілля і бойових дій, а також відомих уродженців Вільхівця та навколишніх сіл. Після опрацювання зібраних матеріалів публікував результати своїх пошуків у районних та обласних виданнях, наукових збірниках. Звичайно, в його публікаціях була певна ідеологічна спрямованість, але тоді по-іншому вести себе було просто неможливо, бо інакше тебе могли не лише відлучити від роботи, але й переслідувати. А ще Василь Олександрович свого часу заснував у Вільховецькій середній школі історичний музей, який швидко поповнювався унікальними експонатами і був одним із кращих в регіоні. До пошукових дій залучав учнів, разом з учасниками гуртка випускав у школі історико-атеїстичний вісник, впорядковував кабінет історії. Учитель старався привчити нас до самостійного аналізу історичних подій та ситуацій реального життя. Василь Олександрович, напевне, добре усвідомлював настільки заангажованою є історія радянського періоду й не хотів забивати голови учням сумнівними ідеологічними догмами, а тому у своїй викладацькій роботі часто використовував метод самостійного вивчення цієї дисципліни.

Ще один предмет шкільної програми, вплив якого на формування характеру, поведінку та почуття людини важко переоцінити - це література. Звичайно, розумне, добре і вічне можна сіяти й на уроках історії чи хімії,

адже тут багато залежить від вміння педагога. Але ж погодьтеся, що саме на уроках літератури проповідувати загальнолюдські цінності, доброту, порядність й любов набагато природніше. Літературу в старших класах нам викладали педагоги-професіонали: Олена Ісаківна Атаманюк - українську, а директор школи Павло Якимович Яремчук – російську.

І, нарешті, про географію. З-поміж усіх шкільних дисциплін вона мені давалася найлегше. Зелений фоліант під назвою «Дитяча енциклопедія», присвячений цій науці, запам'ятався надовго і я частенько туди заглядав, щоб оновити в пам'яті розповіді про нашу планету. З викладачем географії в старших класах - Миколою Климовичем Дендюком - склалися дуже добрі стосунки.

Про роль учителя, в широкому і більш вузькому розумінні, в житті кожного з нас можна розказати багато цікавого й повчального. Я також не є винятком і, як бачите, роблю це доволі часто. Але зараз хочеться розповісти не про якогось конкретного свого наставника, а поділитися більш узагальненими міркуваннями про людей, які в той час вчили нас розуму й людяності. А ще хочу наголосити, що мова йтиме про сільських вчителів. Вони, як і усі жителі сільської місцевості, зазнавали дискримінації від влади. Раз по раз задаю собі риторичне питання: чому не можна було спрямувати частину державного бюджету на розвиток інфраструктури на селі - дороги, тротуари, освітлення, газифікацію, водопровід, каналізацію, виробництво будівельних матеріалів, сільську медицину й освіту, достатнє забезпечення сільських магазинів промисловими і продовольчими товарами, щоб хоч яось наблизити рівень життя у місті та на селі. На розвиток міст гроші ж знаходилися. У бюджетах міст є вони й дотепер. Мені насправді дуже прикро, коли до селян ставляться зверхньо й образливо, як до людей іншого гатунку. Мовляв, ну хто ви там – «село не асфальтоване»!

Повертаючись до педагогів, насамперед, хочу зазначити, що сім'ї вчителів у порівнянні з родинами колгоспників мали певні суттєві переваги. Вчителі отримували заробітну плату грошима, а не трудовими, мали державну пенсію. Їм виплачували компенсацію за винайм житла, надавали комунальні послуги для опалення будинків тощо. І ще важливим було те, що вони працювали в комфортних умовах, були відносно добре і модно одягнутими і, на відміну від багатьох колгоспників, не стикалися з щоденною важкою й виснажливою фізичною працею та безгрошів'ям.

Безперечно, мало значення, де народитися і жити: в сім'ї учителя чи колгоспника, бо у повоєнний час матеріально-побутові умови і виховання дітей тут були різними. А що вже говорити про дітей-сиріт чи багатодітні родини. Дітям в цих сім'ях було непереливки і читаючи мої рядки, вони

лишень усміхаються й думають, ну що ти знаєш про тодішнє життя, ти ж бо ріс у теплих умовах. І вони таки мають рацію. Я зумисне не уникаю цієї теми. Але не маю чого соромитися, бо завжди були, є і будуть родини з різними статками і умовами виховання. Для досягнення життєвого успіху не це є головним і ви самі можете навести безліч таких прикладів.

Я ріс в родині вчителя і мені було відомо багато нюансів, про які інші люди можливо й не здогадувалися. Розпочну з головного. Тодішніх педагогів, як і людей інших професій, об'єднувала нелегка доля: важкі випробування, голод, репресії, воєнне лихоліття, босе і голодне післявоєнне дитинство й важкі шкільні та студентські роки. Всі вони - від найстаршого до наймолодшого - бачили смерть, втрати рідних, знали, що таке злидні, біль, розпач. Пройшовши через таке горнило, більшість з них цінували свою роботу, намагалися стати професіоналами і здобути авторитет. Самоосвіта, підвищення кваліфікації, відвідування уроків колег, обмін досвідом, педагогічні конференції – це лише частина методів для росту професійної майстерності у ті часи. Проте основним засобом самовдосконалення була практична робота. Переважна більшість вчителів прагнула не лише добре підготуватися до занять і виробити власний стиль викладання, але й мати якнайбільше уроків, бо насамперед від цього залежав рівень їх зарплати. Нерідко між вчителями виникали справжні баталії щодо кількості учбового навантаження. На розмір грошового забезпечення впливало ще й класне керівництво та перевірка зошитів. А все інше, а його було незрівнянно більше, ніж суто викладацька робота, то - безкоштовно.

Нагадаю, що позаурочна та позакласна робота це: організація і проведення предметних гуртків і вечорів, підготовка учнів до участі в конкурсах і олімпіадах, а також проведення виховних годин, політінформацій, ранкової гімнастики, спортивних секцій і змагань, впорядкування довкілля, виготовлення унаочнень. До цього додайте ще суспільно-корисну (кілька видів), піонерську і комсомольську роботу, походи, екскурсії, художню самодіяльність, вечори відпочинку, підготовку до державних свят, батьківські збори. Та хіба все перелічиш?

Якщо позакласна і позаурочна діяльність вписувалися в навчально-виховний процес, то інші доручення були далекими від нього. А тепер перерахуємо численні, непритаманні професії вчителя, громадські навантаження, які влада примушувала виконувати, розраховуючи на покірність і безвихідь: агітатори та члени виборчих комісій, політінформатори, розповсюджувачі літератури й лотерейних квитків, заготівельники органічних і мінеральних добрив, курячих, качиних і гусячих яєць. Більшість педагогів були лекторами товариства «Знання», а окремі -

депутатами місцевих рад, народними засідателями в судах. Додаймо, що вчителі-члени партії мали виконувати багато іншої, і не тільки ідеологічної, роботи. Відрядження, профспілкові й вчительські збори та наради, екзаменаційні комісії, участь в педагогічних радах - також забирали багато часу. А після школи треба було писати плани роботи, конспекти уроків, готуватися до контрольних робіт і відвідувати сім'ї учнів. Не забуваймо ще про всю роботу в домі, город, підсобне господарство з птицею й худобою, ремонти, новобудови. При цьому вони залишалися батьками, чоловіками, дружинами, сусідами, порадиниками. Житлові умови переважно були поганими: тісні кімнати, наймані квартири, гуртожитки. Часто в сім'ї обоє були вчителями й до того ще не місцевими, а в них маленькі діти... Добре, що був дитсадок. Тоді існував термін: «відповідальна робота» (ніби робота буває безвідповідальною). Це поняття містило ряд вимог: трудова дисципліна, дрескод (чепурний зовнішній вигляд), моральний образ. А за все це - мізерна зарплата та постійні утримання з неї: різні внески (профспілкові, партійні, на урочистості й подарунки), лотерейні квитки, підписка на державні позики та періодичні видання. А ще контроль і цільові перевірки з боку адміністрації школи, партійних та комсомольських органів, обласно і райвно, міжвідомчі комісії.

Вчителі не були ідеальними громадянами. Вони могли сказати погане слово, образити, помилятися, а окремі (дуже рідко) були напідпитку, невідповідними до уроку або неохайно вдягнутими. Але тоді це було винятком. Про це відверто говорили, засуджували, карали. Більше того, інформація про недоліки й хиби вчителів передавалися з уст в уста від одного покоління учнів до іншого. Це позначалося на авторитеті педагогів.

Проте абсолютна більшість (!) наших учителів таки були прикладом для наслідування. Вони відрізнялися освіченістю, відповідальністю, старанністю, дисциплінованістю, гарною поведінкою, працездатністю. Зрештою вони були сільською елітою і в переважній більшості відповідали змісту цього поняття. Їх життя було цікавим, насиченим, різноманітним. Їм дякували, ними пишалися, на них рівнялися, їм заздрили, ставили за взірець. Професія педагога була престижною на селі. Тоді багато батьків хотіли, щоб їхні діти стали вчителями. От тільки б їм ще платили відповідно, як у тій же Японії чи Фінляндії, де вчитель і лікар отримували більше, ніж працівники в інших галузях. Та навіть у тоталітарному режиму високоосвічені і розумні громадяни? Розумними, як часто каже моя дружина, керувати важче.

Я не прагну, не буду і не хочу детально порівнювати вчителів з іншими категоріями сільських жителів, з сучасними колегами. Я лише викладаю свій суб'єктивний та оціночний погляд і розповідаю про життя і працю

тогочасних сільських педагогів, які мене вчили, абсолютну більшість з яких я поважав і любив та які, гадаю, навзаєм сприймали й мене.

І ще про те, що видається особисто мені важливим: вони, наші учителі, були багатогранними. Не усі, але більшість. Більш детальну розповідь про них розпочну з батька, про якого знаю більше і був конкретним свідком реалізації його різнобічних здібностей і вподобань.

Першого вересня 1965 року, як і чотири роки тому, в нашому дев'ятому «А» з'явилися незнайомі обличчя. Це були нові однокласники – випускники Глибівської восьмирічної школи. На світлині (зліва направо): Кремінський Григорій, Процик Василь, Готко Борис, Грудецький В'ячеслав, Куник Віктор, Олійник Василь, Бурячинська Ніна, Мельник Галина, класний керівник Хоронжук Микола Олексійович, Бацура Ніна, Кремінська Зінаїда і Богайчук Марія. Це фото 1963 року, коли вони закінчили шостий клас.

Коли я підріс і почав опановувати грамоту, то брат і сестра були вже старшокласниками. Мені теж не терпілося ходити до школи і одразу в старші класи. У вересні 1965 ця мрія нарешті здійснилася і я став дев'ятикласником (фото ліворуч). В дев'ятому класі до нас долучилися випускники Глибівської восьмирічної школи. Серед них і Слава Грудецький, якого ви бачите на фото разом із своєю троюрідною сестрою, а тепер вже й однокласницею - Галюсею Бучарською.

Ви вже помітили, скільки неякісних фотографій у цій книзі. Нажаль, вибору немає й приходиться використовувати світлини низького гатунку. Чому не відмовляюся від них? Бо ці старі пожовклі, часом зовсім не чіткі зображення мені дорогі, бо мені мила візуальна пам'ять про своїх рідних, друзів, однокласників, односельців, а ще про незабутні місця в моєму дорогому Вільхівці та його околицях. На першому фото мої однокласники Володя Петраш і Тося Шушковська на тлі народної школи. А далі це я і Володя Дендюк в якості почесної варти нашої

подружки Галі Кошовської на колгоспному полі. Наступне фото: ще якась мить і я завершу виконання гімнастичної вправи на перекладині.

Гончаренко
Валентина Іванівна

Ярошевська
Олена Григорівна

Тодосійчук
Василь Тимофійович

Після того, як мені експромтом вдалося здолати том «Дитячої енциклопедії», присвячений географії, вона в школі стала одним із моїх улюблених предметів. На фото: Микола Климович Дендюк проводить урок на географічному майданчику. З учителем географії у мене були надзвичайно довірливі

стосунки й іноді він доручав мені проводити уроки з цього предмету замість нього.

Це фото можна назвати: «Мова про історію з географією». Але сучасним школярам ця назва вже ні про що не говорить. А ми, колишні їх учні, одразу збагнули, адже Валентина Павлівна Глуха - мовник, Аделя Миколаївна Громницька (Комарницька) - історик, а Микола Климович Дендюк - географ. Ось таке фото....

«Три берізки, три берізоньки». Саме така назва найчастіше спадає на думку, коли розглядаєш цю світлинку. Женя Дендюк, Тая Яремчук і Валентина Павлівна Глуха тривалий час працювали у Вільховецькій середній школі. Перші дві – діти з учительських родин. «А як воно було зростати у вчительській сім'ї?» - запитав я у них. Відповідь була лаконічною: «Занадто багато різних обмежень і постійний контроль». Те саме можу підтвердити і я.

ДЕ НАРОДИВСЯ, ТАМ І ПРИГОДИВСЯ

У всякого своя доля... Один можливість хапнути зірку з неба міняє на спокійне розмірене життя, другий «закопує» Божий дар у землю, а комусь таки вдається реалізувати свої таланти.

Природа наділила мого батька багатьма здібностями. Але насамперед про те, що найбільше впадало у вічі й вражало - це його неординарність і харизматичність. Ці модні нині поняття, на мою думку, як ніякі інші, розкривають цілісність натури Федора Степановича Бацури. Він був сповнений якогось внутрішнього вогню, впевненим у собі, ставив високу мету, шукав власний стиль, не зупинявся на досягнутому, прагнув бути лідером. Батько був природженим оратором і не тушувався в натовпі, не зважав на інтриги, не боявся невдач і помилок, був в міру суворим і непоступливим. Федір Степанович багато працював, любив свою професію, любив природу, допомагав людям, котрі потрапляли в біду. Мав світлий розум і діалектичний спосіб мислення, його приваблювало все нове й незвідане. Він був не таким як усі і зрештою таки досяг життєвого успіху.

На початку 30-х в тодішній малограмотній країні, кожен, хто закінчував школу і мав хист та бажання навчати інших, міг стати учителем. Тож здібний юнак педагогічну кар'єру розпочинає у сімнадцятирічному віці вчителем молодших класів у сусідньому Муровано-Куриловецькому районі Вінницької області. Згодом закінчує вчительські курси і стає директором школи. Через деякий час Федір Бацура продовжує навчання вже на природничому відділенні вчительського інституту. Раптом важка хвороба надовго приковує його до ліжка. Загальний стан організму був настільки важким, що прийшлося зробити перерву в роботі й навчанні. Родина робила все можливе і неможливе, щоб зменшити його страждання й хвороба відступила. З Божої ласки він залишився живим.

У селі Погорілова Муровано-Куриловецького району Вінницької області він одружується на Торській Ганні Петрівні, а через деякий час молоде подружжя переїздить у село Березову. У червні 1941 року в Кам'янець-Подільському вчительському інституті Федір Бацура розпочинає складати випускні екзамени, але через воєнні дії не встигає отримати документ про освіту. Отож де-факто, вища педагогічна освіта у Федора Степановича була, а де-юре – ні. В подальшому це значною мірою відіб'ється на його адміністративній та науковій кар'єрі, принесе душевні терзання, призведе до в'їдливих коментарів окремих колег.

Ще у довоєнний період у нього формується звичка багато працювати, зокрема й у вихідні, свята та відпустки. Він до певної міри сторониться різних забав: весіль, родинних свят, гамірних застіль. І не тому, що замкнутий чи гордовитий. Ні, навпаки, він веселий, комунікабельний, цікавий оповідач і за столом вміє створити гарний настрій. Йому зазвичай шкода непродуктивно витраченого часу. Молодий учитель захоплюється шахами, фотографією, радіосправою, пише акварелі. Він багато читає,

формує домашню бібліотеку, вивчає досвід педагогів, науковців, натуралістів: Ушинського, Макаренка, Тімірязєва, Вільямса, Павлова, Сеченова, Мічуріна.

Через важку хворобу в Червону Армію його не мобілізували і участі у бойових діях він не брав. Під час окупації сім'я, в якій вже було двоє дітей, жила у Вільхівці в батьківській хаті. Там він змайстрував радіоприймач, слухав «Совінформбюро», писав та поширював листівки і, ризикуючи життям, повідомляв односельців про події на фронті. Через зв'язкових надавав інформацію євреям, ув'язненим у новоушицькому гетто, про пересування німецьких військ. Разом з матір'ю носив їжу в'язням-односельцям у Калюс, де вони самі одного разу ледь не потрапили під кулі поліцаїв і дивом врятувалися від смерті. Його ніхто не зрадив, не видав нацистам і їх поплічникам.

Це вже вкотре за якихось кілька років він потрапляє у критичні ситуації. У голодні роки, коли ретиві й безжалісні «хлібозаготовачі» витрушували з місцевих селян усе до останньої зернини, йому, ще зовсім молодому вчителю, вдається приховати від усіх, своїх і чужих, насінневий фонд для дослідних ділянок. Цим воістину життєдайним насінням він рятував від голодної смерті своїх колег і учнів. Коли він бачив їх украй знесиленими, то потай насипав у кишені зерна або давав качани кукурудзи і дуже благов нікому нічого не розповідало про хліб. Він усвідомлював, на який ризик наражається. Та його ніхто не видав! Ще тривалий час мешканці села, яких він рятував від голоду, розповідали про чуйність і людяність молодого вчителя.

Після війни він ще деякий час працює на Вінниччині, а в 1947 році, на запрошення директора Вільховецької середньої школи Дмитра Даниловича Сусяка, повертається до рідного села викладати біологічні дисципліни. Тут вперше виникає чисто формально-юридична колізія щодо освіти. Довелося їхати до Кам'янця-Подільського за неотриманим дипломом. На той час, таких як він вчителів без дипломів, було багато. Пропозицію повторно вчитися на останньому курсі він відкидає, бо йому, маючи п'ятнадцятирічний педагогічний стаж, сім'ю й улюблену роботу, жаль знову витратити час на науку. Він і так постійно вчиться, а тому згоджується на компромісний варіант і отримує довідку, яка офіційно прирівнювала його до спеціаліста з незакінченою вищою освітою. Якби ж він знав, з якими проблемами через певний час зіткнеться через свою необачність...

Успіхи післявоєнної відбудови в СРСР були результатом не стільки агітаційних закликів щодо виробничих рекордів, різноманітних рухів та починань, як, насамперед, бажанням людей працювати заради кращого

життя. Пропаганда пропагандою, але і без неї багато обдарованих людей свої здібності й таланти свідомо намагалися спрямувати у загальне русло на благо народу. До цієї категорії належав і мій батько.

У 1949 році в структурі Кам'янець-Подільської обласної станції юних техніків, що територіально знаходилася в місті Проскурові, відбулися зміни: там відкрили сільськогосподарський відділ. Завідуючою підрозділом призначили педагога-біолога Марію Яківну Холевінську, яка разом із співробітниками мала забезпечити створення в школах області біологічних кабінетів, проведення дослідницько-натуралістичної роботи і залучення до юннатівського руху обдарованих педагогів та учнів. У пошуках соратників, за підказкою Новоушицького райвню, Марія Яківна відвідала Вільховець. Таким чином наша середня школа в післявоєнний період стала опорною в цій роботі, а Федір Степанович Бацура згодом став одним із найактивніших організаторів та провідників юннатівського руху в регіоні та Україні. Скоро на основі сільськогосподарського відділу створюють Хмельницьку обласну станцію юних натуралістів, тісні контакти з якою у батька триватимуть аж до закінчення його педагогічної кар'єри. Нині – це Хмельницький обласний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді, що є одним із найкращих профільних закладів позашкільної освіти України і який ось уже три десятиріччя поспіль очолює талановитий випускник Вільховецької середньої школи Василь Васильович Климчук.

У попередніх розділах я розповідав про те, що невдовзі Вільховецька середня школа завдяки зусиллям педагогів і учнів перетворилася у своєрідний сільськогосподарський і природодослідницький полігон, місце для спеціалізованого тренінгу обдарованих юннатів. У біологічному гуртку, теплиці, на дослідно-виробничих ділянках, у дендропарку вони вчилися агрономії, елементам селекції, ландшафтному дизайну, інтродукції. Юннати-мічурінці, як тоді їх називали, мали змогу на практиці реалізовувати селекційні розробки і досягли чудових результатів, виростивши на дослідній ділянці рекордний 120-центнерний урожай кукурудзи. Вихованці шкільного гуртка стали учасниками Всесоюзної виставки досягнень народного господарства, де їх нагородили золотими медалями ВДНГ СРСР. Декілька найвищих нагород виставки отримав і їх наставник.

Позитивні результати експериментальних досліджень та сільськогосподарської роботи на шкільних ділянках підтвердили дієвість задуманої й реалізованої ним на початку 50-х років системи трудового виховання і профорієнтації школярів. Зауважу, що вона в нашій школі була втілена у практику на декілька років раніше, ніж прийняті партійні директиви про зв'язок школи з життям. Бацура Федір Степанович був одним із тих

далекоглядних та ініціативних першопрохідців, які спонукали освітянське керівництво запровадити цю реформу.

Одночасно батько накопичував педагогічний досвід, експериментував, опановував різні форми занять, впроваджував у навчальний процес елементи власних напрацювань для того, щоб активізувати пізнавальну діяльність учнів. Ця тема зовсім скоро стане основною в його практичних, теоретичних, а в подальшому і наукових дослідженнях. Раз за разом ставив собі запитання: «Як зробити, щоб урок був цікавим, щоб в учнів прокидалося бажання не просто заучувати матеріал, а розуміти суть живої природи?». Не менш важливим, вважав Федір Степанович, буде і поєднання отриманих знань із їх реальним практичним застосуванням. Адже одна справа абстрактно розповідати дітям, наприклад, про роль живлення в розвитку злаків, а зовсім інша, коли на власному досвіді, працюючи на земельній ділянці, учень пересвідчиться, що підживлена добривами пшениця і росте швидше, і дає кращий урожай. Ще переконливіше вплив живлення на ріст рослин демонструвала запроваджена в навчальному процесі система гідропоніки, коли рослини вирощувалися без ґрунту на гравійному субстраті. Такі зелені куточки розміщувалися безпосередньо в класах і доглядалися учнями.

Для того, щоб поєднати багато різних складових навчального процесу, була необхідна ціла структура. Федір Степанович береться за її створення. Насамперед подбав про біологічний кабінет, який на тривалий час стане для нього творчою лабораторією, місцем для роздумів та появи нових ідей і задумів. Обладнував своє «гніздо» батько впродовж кількох років разом з гуртківцями. Експонати: чучела, муляжі, гербарії, схеми, таблиці, фотографії та інші унаочнення переважно створювали своїми руками. Тут пригодилося його захоплення малюванням, фотографією й інші набуті навички, а ще вміння захопити корисною справою учнів. Скоро кабінет біології Вільховецької середньої школи стане одним із кращих в області. Однією із його родзинок будуть портрети відомих людей, виготовлені руками гуртківців із насіння рослин.

Кожного п'ятикласника Федір Степанович наділяв персональною ділянкою землі, на якій той висаджував та ретельно доглядав різні рослини, досліджував, експериментував та привчався до землеробської праці. Уся площа шкільної навчально-дослідної ділянки завжди мала бути у відмінному стані. Будь-які прояви ледарства окремих учнів негайно «лікувались» грізним поглядом або дотепним словом вчителя, що закарбовувалось у юній пам'яті надовго.

Різноманітні дослідні ділянки, шкільна теплиця і парники, де діти вирощували розсаду овочів, квітів і ранню городину, міні-ферма з утримання хутрових звірів, крільчатник, пасіка – все це складові навчально-виробничої бази, про яку йшлося вище. Крім цього на двогектарній площі розміщувався сад, польова, овочева і кормова сівозміни, виноградник та ягідник, де учні під керівництвом учителя навчалися агротехніки вирощування плодово-ягідних, зернових і технічних культур та закладали наукові експерименти. Ця навчальна, виробнича, дослідницько-наукова база за своїми масштабами була унікальною в регіоні, а можливо й в усій тодішній республіці.

За формою його уроки часто були нестандартними. Федір Степанович дбав про здоров'я дітей, а тому в теплу пору року залюбки поєднував уроки біології з роботою учнів на персональних дослідних ділянках. Значну частину занять проводив на свіжому повітрі в обладнаному лавами «зеленому класі» під великим розлогим каштаном, де жила черепаха, і який заглядав своїм гіллям у вікна кабінету біології. Любив проводити уроки і в інших місцях, зокрема, на галявині в дендропарку, оточеній високими деревами й акуратно підстриженими декоративними кущами. Коли ж погода не дозволяла вчити дітей на природі, то заняття проходили в кабінеті біології. Але й тут без оригінальних ідей не обходилося. То розсаджував дітей за результатами успішності, де відмінники сиділи на задніх рядах, то запроваджував систему, за якої відпадала необхідність готувати домашні завдання, то вводив у навчальний процес механізм самоатестації, коли учень міг самостійно оцінити рівень своїх знань. Не все вдавалося, не все прижилося, не все було достатньо обґрунтованим, не все вкладалося в рамки шкільної програми, але невдачі його не лякали і він продовжував експериментувати.

Творчий і навчальний процес продовжувався і під час шкільних канікул, адже дослідні та виробничі ділянки влітку також вимагали постійного догляду. А ще Федір Степанович запровадив своєрідну практику для школярів. Для того, щоб отримати залік, треба було набрати певну кількість умовних годин. Існував преїскурант і видавався чек, де вказувалася сума балів за кожний проведений захід: виготовлений гербарій, принесене в живий куток звірятко чи самостійно зроблений експонат для біологічного кабінету. Багато випускників школи надовго запам'ятали, скільки зусиль їм приходилося докладати, щоб виготовити скелет птаха чи земноводного та отримати максимальну кількість балів.

Більшу частину своєї відпустки Федір Степанович проводив у школі.

Він, як і кожний художник в широкому розумінні цього слова, шукав свою палітру і особистий стиль роботи. За кілька років напруженої праці

Йому таки вдалося вибудувати цю власну ексклюзивну модель, яка складалася: з різноманітних форм викладання матеріалу на уроках для активізації пізнавальної діяльності; використання чисельної наочності, виготовленої учнями; запровадження методу самоатестації і рейтингового оцінювання успішності; системи бонусів за позакласну роботу та створення умов для практичної самостійної діяльності учнів для засвоєння набутих знань. Вибачайте, читачі, що пишу науковими термінами, але по-простому, на пальцях або, як кажуть. На хлопський розум пояснити суть його методики доволі складно.

Його робота і як організатора юннатівського руху, і як педагога-новатора не залишилась непоміченою. В 1956 році за видатну діяльність в галузі народної освіти Бацурі Федору Степановичу присвоїли почесне звання «Заслужений вчитель школи Української РСР». Хочу зазначити, що найвищу галузеву відзнаку йому присвоїли не випадково, не по блату, не за кампанії, а тому, що він трудився так, як ніхто інший, і реально цього заслуговував.

Нову методику почали вивчати та поширювати на педагогічних читаннях, нарадах, конференціях, в галузевих збірках і освітянській пресі. Вільховецька середня школа тривалий час була базовою для проведення обласних і регіональних семінарів з вивчення сучасних методів викладання біологічних дисциплін і організації роботи юннатів.

Я трохи запам'ятав той період, коли до нас додому часто приходили на обід незнайомі дяді і тьоті, а мати, як і колись у Березові, ходила до сусідів позичати продукти, але не нарікала, а навпаки, зустрічала батькових колег привітно й щиро ділилася усім, що було в домі. Гості любили спілкуватися й з бабусею, яка знала толк в житті, вміла підтримувати розмову з освіченими людьми і сама вчилася у них манерам і поняттям. Загалом внесок дружини й матері в досягнутих батьком успіхах, як кажуть, важко переоцінити. Без такого тилу йому важко було б на трудовому фронті.

Коли наприкінці 50-х років прийняли Закон «Про перебудову народної освіти і зв'язок школи з життям», то виявилось, що основні постулати документу в деяких навчальних закладах вже давно апробовані і приносять результати. Тобто Федір Степанович і його однодумці вже проклали колію і знаходяться, як би сьогодні сказали, в тренді. Мабуть саме тому в 1959-му році його обирають делегатом республіканського з'їзду вчителів і доручають виступити на цьому педагогічному форумі з доповіддю від делегації Хмельниччини. У цьому ж таки році його, сільського вчителя, затверджують науковим кореспондентом Українського науково-дослідного інституту педагогіки Академії педагогічних наук України. Розпочинається період наукових сесій і регулярних поїздок у Київ.

Я любив ці його сесії. З Києва батько завжди привозив подарунки для усієї сім'ї. А ще, коли мав час і гарний настрій, то розповідав про це незрівнянне місто над Дніпром. Коли я слухаю неперевершені за змістом і мелодійністю пісні того періоду: «Як тебе не любити, Києве мій!», «Київський вальс» чи «Тільки в Києві», то ніби знову чую його розповідь про те, як він гуляв університетським ботанічним садом або Хрещатиком, бував на Володимирській гірці, милувався дніпровськими краєвидами чи слухав незрівнянну Беллу Руденко в оперному театрі. Київ на межі 50-60-тих років минулого століття в моїй душі є тим місцем, де їй завжди тепло. Тоді я мріяв, що коли закінчу школу, то буду вступати у київський вуз. Вже згодом, щоразу приїжджаючи в улюблене місто, задавався риторичним питанням: навіщо ж було той унікальний Київ індустріалізувати, забудовувати центр, а чи не краще було б, щоб він назавжди залишався столицею архітектури, освіти, науки, культури, мистецтва й спорту.

У народі кажуть: «Як пре, то пре». Через рік Федору Степановичу вручили найвищу в тодішньому СРСР державну нагороду – орден Леніна, що само по собі було досить несподівано. Як правило його вручали не одразу, а після кількох менш значимих відзнак. Та й у колі педагогів, медиків, науковців нагородження цим орденом було рідкістю. А через деякий час батька відзначили ще й медаллю Антона Семеновича Макаренка, яка дуже високо тоді цінувалася в рядах освітян.

Сьогодні мені важко однозначно відповісти на питання, чому його так підтримувала радянська влада. Він не мав ні впливових друзів, не був заслуженим фронтовиком, навіть в КППС його не прийняли. Навпаки... його могли відсторонити від виховання молоді, як сина священнослужителя і внука розкуркуленого. Але репресивний каток його оминув. Тодішня влада використала його старання, талант і вміння з пропагандистською метою. Йому ще пощастило, що з нього не зробили ідола. Коли новим керманичам ідея зміцнення зв'язку школи з життям стала непотрібною, про нього поступово забули. Це добре, що він запам'ятався іншим: людиною, яка любила природу, вміла навчати дітей, багато працювала, допомагала тим, хто потрапляв у біду, а ще своєю безкорисливістю.

Після стількох неординарних подій він не «забронзовів», не загордився, не став пихатим, недоступним чи корисливим. Можливо з'явився лише блиск в очах, зросла впевненість і мотивація досягти чогось більшого. Він часто буває у відрядженнях, виступає на різних учительських форумах. В 1961 році на педагогічних читаннях в Тернополі його доповідь була визнана кращою. Переможця нагородили масивним настінним годинником, який, як ви вже знаєте, часто будив мене посеред ночі своїм передзвоном.

Щоб відчувати себе рівним серед столичних науковців, він знову поринає в те, до чого привчився ще в молодості: займається самоосвітою і читає не лише спеціальну літературу, але й публіцистику, літературні газети й журнали, слухає музичні твори. Наша домашня бібліотека поповнювалася книгами з філософії, психології, історії. Майже вся його груднева зарплата йшла на передплату періодичних видань.

Наукова робота його захоплює і її результати друкує у галузевих збірниках, а також працює над кандидатською дисертацією. У видавництві «Радянська школа» в 1964 році виходить його книга «Метод бесіди як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках ботаніки», яку ще й сьогодні можна зустріти в освітянських бібліотеках. Для захисту кандидатської роботи треба якихось 3-4 публікації, а у нього уже є ціла монографія...

Такі драматичні колізії частіше зустрічаються на сторінках художніх творів, ніж трапляються у реальному житті. Знову мова йтиме про той злочасний диплом про вищу освіту. Він, вірніше його відсутність, ще раз принесе йому біль і розчарування. Щоб Бацура Ф.С. зміг швидше завершити дисертаційну роботу, в Українському науково-дослідному інституті педагогіки вирішили зарахувати його до заочної аспірантури без вступних випробувань. Якою ж несподіванкою для всіх причетних до вступу стало те, що майбутній аспірант замість диплома надав приймальній комісії довідку про неповну вищу освіту. За формальними ознаками, але цілком резонно, до аспірантури його не зарахували. Зараз у це важко повірити, бо, зазвичай, такі проблеми нині легко вирішуються у підземному переході на Хрещатику або в мережі Інтернет, де за гроші можна придбати будь-який документ.

Звичайно було прикро, але безліч невідкладних справ не давали йому сумувати. Дехто з недоброзичливців іноді недвозначно натякав на відсутність у нього вищої освіти. Мати з цього приводу завжди казала, що розум і талант дають Бог і батьки, а не інститут. Сам він ніяких комплексів не відчував, бо займався самоосвітою впродовж усього життя.

Науково-педагогічні розробки були лише одним із видів його захоплень. Він завжди був дуже активним, прагнув жити в ногу з часом, якнайбільше пізнати й зробити щось власними руками. Мало хто у Вільхівці знав, що Федір Степанович у молодості писав портрети та картини з природи. У довоєнний період, коли він з сім'єю жив і працював у Муровано-Куриловецькому районі, часто брав мольберта і йшов писати пейзажі. Мати розповідала, що в Погоріловій, Вербівці й Березові його замальовки прикрашали не лише стіни помешкань, де вони жили, але й кімнати їх друзів та адміністративних приміщень населених пунктів. Одна з його картин, на

якій був зображений човен у літню місячну ніч, висіла навпроти мого ліжка у старій хаті. У нове помешкання, з якихось причин, вона не потрапила, хоча репродукцій з класичних полотен в домі було багато. Після війни пензля до рук батько не брав, лишень іноді користувався ним для ретуші фотопортретів. Чому так сталося не знаю, не запитав. Не встиг. Хіба тоді знав, що буду кусати собі лікті через не виголошені запитання й нетривалі спілкування з батьками, коли вони вже постарілися. Колись лишній раз не довідався до них, не вчасно відреагував на якесь прохання, десь не дослухав розмову, бо поспішав. У мене ж, як тоді здавалося, були важливіші справи: робота, сім'я, друзі ... А батьки – куди ж вони дінуться, вони ж бо вічні. Боже, чому ж Ти не дав мені розуму подумати про це трішечки раніше? Але кому зараз потрібні ці запізнілі каяття?

Батько з юнацьких років захоплювався радіотехнікою, самостійно збирав різні радіомоделі, міг відремонтувати не лише радіоприймач, але й магнітофон чи телевізор. Я з дитинства запам'ятав запах каніфолі й згорблену та зосереджену постать тата з паяльником у руках. І ще з одним видом техніки та ремеслом він був, як кажуть, «на ти». Це фотоапарати й виготовлення фотографій.

Дома у нас було кілька різних моделей фотоапаратів і фотокамера. Коли я підріс, то став допомагати татові в його захопленні. Пік моєї участі у фотовиробництві припадає на старші класи. В другій половині бабусиної хати Федір Степанович обладнав фотолабораторію... Стоп, скажуть представники молодого покоління. Це ви про що? Це я про те, що в минулому столітті технологія виготовлення фотографій поетапно виглядала приблизно так. На першому етапі треба було світлочутливою фотоплівкою зарядити фотоапарат. Далі вибирався ракурс, на фотоапараті встановлювалися певні параметри (витримка, чутливість, різкість) і фотограф натискував на кнопку. Друга стадія – проявлення плівки, яку згодом промивали і сушили. Наступна фаза – друкування фотографій. На цьому етапі технологічного процесу з плівки, вибирали якісний кадр і за допомогою фотозбільшувача переносили зображення на фотопапір. Останній проявляли й закріплювали у відповідних розчинах, а готовий знімок висушували.

Батька часто запрошували на різні okazji і він рідко коли відмовлявся фотографувати. Фотоплівка містила лише три десятки кадрів, тож часто приходилося перезаряджати фотоапарат. З боку це виглядало трішки кумедно. Федір Степанович знімав піджак, засовував руки в рукави, але з протилежного від плечей боку і щось там в середині одєжини навпомацки чаклував з фотоапаратом, заряджаючи нову касету. У сімейних альбомах багатьох вільхівчан до цього часу зберігаються його знімки. До речі,

фотографам у ті часи доводилося витратити чималі кошти на розхідні матеріали, а заробіток - то скоріше було щось таке собі умовне. Коли батько вийшов на пенсію, то мати іноді мимоволі зауважувала, що колись чоловік тратив на улюблене заняття (вона мала на увазі вчителювання) заробітну плату, а нині - пенсію. Таке, таке - любов вимагає жертв. І фінансових також...

Талановитість, висока планка щодо викладання предмету, новаторство, часті навідування у Вільховецьку школу учителів з інших регіонів, постійне згадування його імені на різних заходах подобалося не всім. Ці люди чомусь не хотіли замислюватися над тим, яка велика праця затрачена ним на те, щоб стати успішним. Вони самі ніколи не намагались творити щось подібне або ще краще, а бачили лише зовнішні ознаки його досягнень. На недоброчливців він не реагував, бо нікому не перейшов дороги, не вкрав чужу ідею, не капостив, не доносив. А те, що ім'я було на устах, лише підкреслювало його неординарність. Незвично поведив він себе і в повсякденному житті.

Старанням рідних Федір Степанович був відгороджений від роботи у домашньому господарстві. Займався лише тим, чим хотів – пасікою та теплицею. На селі це було винятком. Як можна, щоб чоловік не трудився в городі, не рубав дрова, не носив воду чи не доглядав худобу. І не має значення, ким і де ти працюєш. Але батько насправді до такої міри був занурений у власний світ, що не хотів відволікатися на щось інше. Ця його відстороненість, переймання лише школою іноді приводила до курйозів.

Кажуть, що наші недоліки є продовженням наших чеснот. Одного разу мати якось ненароком пожалілася, що з дому пропало дев'ятеро каченят. Пішли по обіді з подвір'я й додому так і не повернулися. Якось через пару днів батько, який пішов до школи, раптом повертається, женучи перед собою птицю. Покликав дружину і радісно повідомив, що знайшов пропажу аж на ставку. Мовляв, знай наших, ви ж бо погано шукали... й заспішив на уроки. Та мати його зупинила. Виявилось, що він пригнав додому не каченят, ... а гусенят. Єдине, що співпало, так це кількість – дев'ять. Він запам'ятав лише цифру, а те, яку птицю вирощують в господарстві, він, очевидно, не знав.

Вставав батько рано, не пізніше шостої години незалежно від пори року. Гімнастика, водні процедури, дрескод, планування роботи і збір портфеля. Згодом снідав і йшов до школи. Коли повертався додому, на столі мав бути гарячий борщ, бажано з кусочком підчеревини чи сала, свіжий житній хліб, стручок червоного пекучого перцю та зубок часнику. Коли я підріс, то іноді ми обідали разом. Батько настійливо рекомендував мені спробувати «справжнього» борщу. Здебільшого я не вівся на провокації, але коли іноді

все ж зважувався на подвиг і вся ця термічна суміш потрапляла у шлунок, то здавалося, що ти проковтнув не ложку борщу, а розплавлений метал. Тому я всіляко старався прийти зі школи раніше або пізніше, ніж він.

Певної усталеної системи виховання дітей в сім'ї не було. Вони не були кинуті напризволяще, адже вдома завжди була мама, але якогось більш-менш нав'язливого контролю за нами не було. Кращого прикладу для наслідування, ніж стосунки, що панували в сім'ї, годі було шукати. Як не парадоксально це звучить, але виховання полягало в тому, що нікого не виховували. Батьки для нас були друзями й порадиниками.

Батька, як шкільного вчителя, я старався не підводити. До його уроків старанно готувався як і до всіх інших. Про те, щоб з ним можна було домовитися про оцінку... це взагалі абсурд. Мені таке жодного разу не спадало на думку. Та я б ніколи й не наважився просити за себе чи за друзів. Хіба таке тоді було можливим?

Одразу після обіду Федір Степанович відпочивав, згодом займався підготовкою до уроків або своєю улюбленою справою – фотографією. Спати лягав біля двадцять другої години, подивившись по телевізору випуск новин. Очевидно, що саме здоровий спосіб життя, чітко сплановані розпорядок роботи й відпочинку, яких він дотримувався тривалий час, повернули йому здоров'я та високу працездатність на довгі роки.

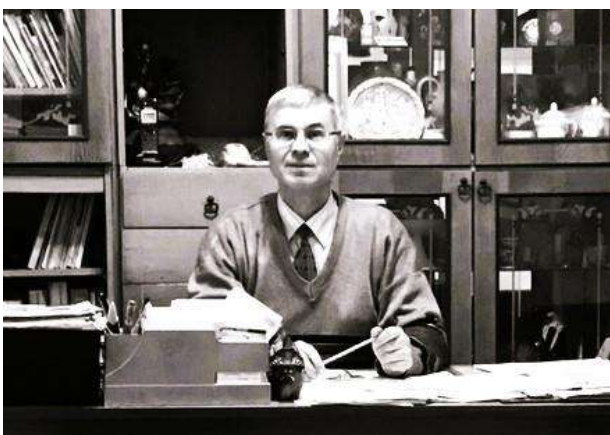
Ці три світлини я назвав так: «Майбутній вчитель. Фото кінця 20-х років»; «Годішня мода була крутою» і «Вік Хреста».

Уже з перших років учителювання у Вільховецькій середній школі Федір Степанович використовував різні форми проведення уроків біології. На фото ви бачите урок у кабінеті, де учениця Лідія Яремчук відповідає, використовуючи унаочнення. Але його улюбленою формою викладання була бесіда на свіжому повітрі. Виховати в учнів почуття любові до природи, спонукати їх вивчати рослинний і тваринний світ, берегти його і жити у гармонії з довкіллям було життєвим кредо мого батька.

Хмельницька обласна станція юннатів на початку 50-х стала для таких вчителів-ентузіастів, як Федір Степанович Бацура, дороговказом для вдосконалення пошукової діяльності. В свою чергу Вільховецька середня школа впродовж багатьох десятиріч й до сьогодні для станції є опорною з питань зразкової постановки навчально-виховного процесу щодо викладання біології та позакласної дослідницької і натуралістичної роботи. І хоча цей заклад за свою історію змінював назву (зараз це Хмельницький обласний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді - ХОЕНЦУМ) співпраця між ними завжди була плідною.

Нині його очолює, учень Федора Степановича, талановитий випускник нашої школи Василь Васильович Климчук.

Він з третього класу переконував усіх своїх наставників, що стане істориком. І таки став ним. Закінчив історичний факультет Чернівецького державного університету, працював педагогом, організатором освітянського процесу в школах області, а з 1992 року (!) є керівником ХОЕНЦУМу. «А як же мрія?» - запитає читач. Відповім, що

він жодним чином їй не зрадив. Подивіться на книжкові полиці в школах області або створену ним вперше в Україні загальнодоступну електронну бібліотеку. Там ви знайдете понад три десятки видань на суто історичну та природоохоронну тематику, які надруковано багатотисячним тиражем за його безпосередньої участі як автора, упорядника, редактора, відповідального за випуск. А музей хліба чи рукотворний

історичний альманах про юннатівський рух, присвячений нашій школі, хіба це не є заняття історією?

Дуже рідкісним для людей є поєднання в одній особі таланту, порядності й мудрості. Такі обдаровані і багатогранні люди, як Василь Васильович Климчук, мають, як правило, настільки потужний потенціал та харизму, що стають лідерами незалежно від того, якою справою займаються. Це я до того, що Хмельницький обласний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді за його керівництва перетворився на справжній флагман, заклад-новатор і лідер позакласної та позашкільної роботи в Україні. На фото: Василь Васильович біля стенду про нашу школу під час навчальної екскурсії з юними подільцями.

Постанова Президії Верховної Ради УРСР про присвоєння Батурі Федору Степановичу звання «Заслужений вчитель школи Української РСР», грудень 1956 року. Фрагмент з його виступу на з'їзді вчителів, надрукований в газеті «Радянська освіта» у 1959 році.

На фоні дніпровських круч сфотографувалися нагороджені державними відзнаками (батько крайній ліворуч). Київ, 1960 рік. Урок ботаніки на колекційній ділянці, яка була розбита на 15 секторів за родинними ознаками та налічувала близько 300 представників різних видів і сортів.

Закладка нового саду. На передньому плані завідувач райвно Іван Семенович Кордонський та Федір Степанович Бацура (фото ліворуч). Учасники республіканського семінару у Вільховецькій середній школі. Другий ліворуч директор школи Микола Іванович Кукуряк, в центрі – мій батько (фото праворуч).

Автофотопортрет. 1963 рік.

Монографія. 1964 рік.

В теплі сонячні дні навчання школярів проходило на свіжому повітрі у зеленому класі, на галявині у парку, чи, наприклад, на ділянці біля теплиці, яку ви бачите на фото. Такі заняття були цікавими й неповторними. Своєрідними були батькові уроки й в кабінеті біології, де не можливо було просто тихенько відсидітися.

ставив підпис.

Всі парти кабінету символізували собою оцінку знань від «одиниці» до «п'ятірки», які потрібно було постійно підтверджувати. Іноді впродовж уроку, демонструючи кращі або гірші відповіді, деякі учні 2-3 рази змінювали парти. Оцінка була тотожною тій, за якою учень опинявся наприкінці уроку. Кожен сам виставляв її в щоденник, а учитель лише

одразу приходив здоровий глузд та почуття реальності, а ще натхнення до праці і знань.

Особливо Федір Степанович цінував моменти, коли учень, відповідаючи на уроці, міг більше та змістовніше розповісти, ніж про це писалося у підручнику. Суворий пильний погляд його очей та прості, але дотепні і зрозумілі слова майже завжди приводили то тями порушників дисципліни. До них

У Федора Степановича у Вільхівці була велика родина: п'ять рідних тіток і три дядьки, а також десятки інших родичів. На цій світлині ви бачите невелику частину його рідних, членів сімейства та родини Ковалів, які на той момент квартирували у тітки Ганни Ворошук, де проводилася зйомка. Стоять (зліва направо) :

дружина, дядько Іван, Тереза Коваль, двоюрідний брат Іван Бацура з дружиною Марією і донькою Інною. Сидять батькові тітки і мати: Марія, Олександра (мама), Катерина, Ольга, Ганна. На руках у тітки Марії батькова племінниця Женя Бацура, а у тітки Ганни – Наташа Коваль. На передньому плані: двоюрідна сестра Галя Войтенко, я, Федір Степанович, племінники Вітя і Галя Петраші.

Делегати Всесоюзного з'їзду вчителів. Батько третій ліворуч у верхньому ряду.

«КАРАЮЧИЙ МЕЧ»?

Ще колись давно, у п'ятирічному віці, коли мати та сестра почали вчити мене грамоти й розповідали про школу, я вперше засвоїв, що вчителі бувають різними: добрими, спокійними, терплячими або суворими, вимогливими, а іноді й дуже грізними. З розповідей сестри та її подружок в пам'яті закарбувалися характеристики багатьох майбутніх наставників. Ще не зустрічаючись з ними, я заочно підсвідомо почав поважати одних і остерігатися або по-справжньому боятися інших. Дівчата говорили про Мамаєвського, Паустовського, Конькову, Глуху, Тоцького і, звичайно ж, про тодішнього директора школи Яремчука Павла Якимовича. Серед тих, кого я тоді найбільше боявся, був саме він. Чому? Бо, директор школи, в моїй уяві, був тим «караючим мечем» якого усі бояться. Ця фобія міцно засіла в якомусь закуточку підсвідомого і довго не давала про себе знати.

Пам'ять не зафіксувала моментів моїх перших зустрічей з Павлом Якимовичем, але за неї це зробив фотоапарат. На знімку добре видно, як ми в компанії з іншими вчителями ласуємо ягодами агрусу на шкільних ділянках. І ніякий він не грізний та вимогливий, а навпаки добрий і спокійний. Ще граючись з його дітьми, а згодом і в школі я ніколи не чув від нього якихось зауважень чи повчань на свою адресу та навіть почав забувати, що він директор. Для мене Павло Якимович був просто батьком Валерика, Лариси та Таї Яремчуків. За всі вісім попередніх років перебування в школі доля ніколи не зводила мене з директором в якихось конфліктних ситуаціях. Навпаки, він мене іноді хвалив, ставив в приклад, вручав похвальні грамоти чи якісь інші відзнаки. Та ось настав момент, коли він став одним із моїх учителів.

В середніх класах російську мову й літературу нам викладав Федір Іванович Громницький. Я звик до його манери подачі матеріалу: неспішного аналізу твору, колективного обговорення прочитаних уривків або детальної характеристики героїв. Федір Іванович рідко коли вимагав, щоб учні вчили тексти віршів напам'ять. Він дуже дохідливо пояснював правила правопису й вчив нас писати перекази. Був доволі толерантним вчителем і на його уроках я не відчував жодного страху чи дискомфорту, якщо навіть займався чимось протиправним чи був не дуже добре підготовленим. Завжди вдавалося якось викрутитися й отримати гарну оцінку.

В дев'ятому класі, коли російську літературу став викладати директор школи Павло Якимович Яремчук, все раптом змінилося. Звідкись знову виліз страх і невпевненість. Ні, я його не боявся і не вів себе, як учень, який в чомусь проштрафився. Мені просто стало якось некомфортно на уроках

літератури. Можливо тому, що в старших класах все почалося з вивчення усної народної творчості з її умовностями, незвичною манерою викладу балад і народного епосу. Далі знову пішла якась незрозуміла література: оди Ломоносова й Жуковського, «Былое и думы» Герцена, критика Писарева, Белінського, Добролюбова, «Что делать?» Чернишевського, «Отцы и дети» Тургенєва. «Сны Веры Павловны», «Луч света в темном царстве», соціалістичний реалізм, партійність літератури й письменники революціонери-демократи – все це, з моєї точки зору, якось не вписувалося в поняття «література».

Тепер я десь розумію, що вчити треба не лише ті розділи шкільної програми, які подобаються, адже для освіченої людини необхідно хоча б поверхнево знати історію та теорію літератури. На мою думку ці матеріали краще вчити пізніше, вже у вузах, бо для нас, п'ятнадцятирічних, усе це видавалося якимось марудним і непривабливим. Однак, доводилося зачувати, бо не хотілося отримувати поганих оцінок. Парадоксальність ситуації полягала ще й у тому, що саме тоді я читав «Мартіна Ідена» Джека Лондона, «Пармську обитель» Стендаля, «Овід» Етіль-Ліліан Войнич, «Собор Паризької богоматері» Віктора Гюго, «Червоні вітрила» Олександра Гріна. Всі ці шедеври світової літератури дуже відрізнялися від того, що доводилось вивчати на уроках. Додайте, що я прочитав ще всього Стефана Цвейга з його тонким психоаналізом. А тут якісь... «былины».

Отож перша половина навчального року наближалася до кінця і в російській літературі я все більше розчаровувався. Та й Павло Якимович, як вчитель, виявився набагато жорсткішим і вимогливішим за інших педагогів. У Вільховецьку середню школу він прийшов одразу після демобілізації в другій половині 40-х. Бойовий офіцер авіації, кавалер двох орденів Вітчизняної війни, двох Червоного Прапора, ордена Червоної Зірки і чотирьох медалей, починав педагогічну кар'єру вчителем початкової військової підготовки. Ні, я не помилився. Після війни в штатному розписі була така посада. Коли зникла загроза близької війни, то відпала потреба у такій спеціалізації учнів. А він до того часу вже заочно навчався на філологічному факультеті Кам'янець-Подільського педінституту. На сесії ходив пішки. Ні, я знову не схибив. Таки пішки і туди й назад, щоправда, не через Дунаївці, а коротшим шляхом, та все ж кілометрів сімдесят з гаком. Долати чималеньку відстань приходилося переважно стежками й польовими дорогами по пересіченій місцевості. Добре, якщо в торбинці був кусок хліба та цибулина, бо то були голодні роки. Та Павло Якимович був дуже радий з того, що з війни повернувся здоровим і неушкодженим. А ходити пішки для нього й ровесників було звичною справою. У Вільхівці кіноустановка

з'явилася десь на початку 50-х років. До того часу усі любителі кіно йшли у Вушицю (так місцеві називали райцентр Нову Ушицю), що рівно за двадцять кілометрів від нашого села. Якщо людина в середньому за годину долає шість кілометрів, то сорок ... Зрештою, порахуйте. Сучасникам важко в це повірити, а що вже казати про нащадків.

Попервах після війни в піших походах неодноразово навідувалася одна і та ж думка. Чому таке мало трапитися саме з ним? Чому все так несправедливо? Невже, коли на фронті вступав у партію, чи тоді, як отримував ордени й медалі, ніхто не поцікавився його родоводом і до чого тут якась одна із його тіток...

Це трапилося наприкінці війни. Ескадрилья у складі трьох екіпажів, де штурманом був Павло Яремчук, вилетіла на чергове бойове завдання. В тому нічному польському небі творилося щось неймовірне. На мить пригадайте кадри кінохроніки із завиванням двигунів, тріском бортових кулеметів, зенітними залпами і вибухами бомб. Не кожен із нас здатен спостерігати ці жахливі картини повітряного бою. А уявіть собі якими вольовими якостями треба володіти, щоб брати участь у таких випробуваннях. Того разу на аеродром повернулися лише два екіпажі. Наступного дня «Совінформбюро» повідомило, що завдяки мужності і героїзму радянських пілотів розгромлено важливий пункт оборони німецьких військ і відкрито шлях для наступальної операції. Згодом Павло Якимович дізнався, що члени екіпажу обох літаків за цей подвиг були представлені до присвоєння звання Героя Радянського Союзу. Тоді, наприкінці війни, такі нагороди стали давати частіше. З чотирьох претендентів, лише один не отримав найвищу відзнаку. Бо у трьох біографії виявилися «чистими», а з Вільхівця надійшло повідомлення, що якась далека родичка номінанта на звання Героя мала зв'язки з поліцаями. Тоді за чистотою біографії аж до третього коліна слідкували справно. Про це бойовий льотчик нікому не розповідав. Та й кому про це скажеш. Загалом про справжню, а не придуману й романтизовану війну тоді мовчали всі. Як і не розповідали дітям про своє минуле й минуле своїх родин. Усі боялися необачно промовити зайве слово. Зовсім мало пройшло часу, щоб забути період доносів і репресій. Та й як міг десь шукати правди й розповідати про свої подвиги фронтовик, якого обійшли увагою? Хіба на партію й уряд тоді можна було поскаржитися. Найімовірніше нічого б не добився, а втратити міг значно більше. А хто в сім'ї був справжнім героєм, то це дружина Лукерія, яка наперекір усьому вижила на чужині, працюючи на примусових роботах у німецьких бауерів.

Ще один цікавий факт з біографії директора школи. Одного разу вже десь у сорокарічному віці, збираючись йти додому, він підійшов до гурту юнаків,

які навперебій вихвалялися перед ровесниками складними вправами на турніку. Зняв піджак, закотив рукави сорочки й хвацько взявся за металеву трубу. У присутніх очі мало не повипадали з орбіт. Директор витворяв таке, чого вони раніше ніде не бачили. Цікаві комбінації, переходи, оберти і граціозний зіскок вразив усіх. Ще трішки постояв і поволі пішов з майданчика. Павло Якимович не любив розповідати про своє минуле. У льотному училищі фізична підготовка була однією із найважливіших складових навчального процесу. До надмірних навантажень організм пілота звикав завдяки впертим тренуванням. Силові вправи, штанга, гирі, кінь, кільця, бруси і особливо перекладина щодня були у розкладі занять. Для майбутнього льотчика турнік, як ніякий інший спортивний снаряд, давав можливість тренувати вестибулярний апарат. Тому курсант так любив виконувати на ньому складні комбінації. Згодом це своє захоплення Павло Якимович передавав учням, викладаючи військову справу. Саме від нього у Вільхівці більшість підлітків та юнаків навчилася віртуозно робити різні складні комбінації на перекладині. Саме від Павла Якимовича мій старший брат Леонід успадкував любов до гирьового спорту і фізичної культури загалом.

Я не випадково вибрав дієслово успадкував. Воно характеризує якісь родинні зв'язки. Так воно і є. Бо у наших родин є спільні предки на прізвище Косець. Маму Павла Якимовича Яремчука звали Ганною, а бабусю Федора Степановича Бацури – Оленою. Ганна і Олена Косець були рідними сестрами. В тому, що племінник Федір набагато старший за дядька Павла також нічого особливого. Тоді таке траплялося майже повсюдно. У родині Яремчуків Павло був наймолодшою дитиною. Крім нього у сім'ї зростало ще дві сестри і четверо братів. Коли найстарший брат після кількарічної відсутності повернувся з громадянської війни, то біля батьківського дому його зустріла дружина з немовлям на руках. В таких випадках пишуть – німа сцена. Та вона швидко пояснила, що у неї його рідний братик Павло. Різниця у віці між братами складала цілих двадцять п'ять років...

Згодом, коли ми перейшли до вивчення класичних творів моє ставлення до вивчення предмету і викладача кардинально змінилося. Павло Якимович став одним із моїх улюблених учителів.

Плани, плани, плани ... Федір Степанович і Павло Якимович на доріжці в дендропарку розмірковують над розвитком навчально-виробничої бази та прилеглої території нашої школи. На другому фото зафіксовано момент, коли я з батьком (він позаду мене пригнувся) та Адольфом Миколайовичем ласуємо плодами агрусу на шкільній плантації, а директор школи Павло Якимович Ярмчук, очевидно, над чимось замислився.

Обов'язків і завдань у директора школи у всі часи було безліч. Насамперед - формування стабільного високопрофесійного колективу, що є найціннішим надбанням і запорукою високої якості навчання. Саме в цьому напрямку Павло Якимович досяг вагомих успіхів. Майже кожен педагог у нашій школі вирізнявся різноманітними здібностями, самобутністю і прагненням здобути високий авторитет за рахунок творчого пошуку і підвищення педагогічної майстерності. Учителю, який прагнув самовдосконалюватися, завжди знаходив підтримку директора школи. Павло Якимович був суворим, вимогливим і об'єктивним. Саме таким, в моєму розумінні, і має бути справжній директор.

Школа забирала у Павла Якимовича стільки часу і сил, що на виховання і навчання власних дітей їх уже не вистачало. Це явище, коли батьки-вчителі не приділяють належної уваги навчанню своїх чад, в наших сім'ях було абсолютно ідентичним. Аналогічними стали і результати. Обоє старших дітей в обох сім'ях в школі були харизматичними лідерами в усьому, крім навчання і поведінки. Двоє нащадків закінчили школу з

медалями, а наймолодші обрали батьківський фах. Парадоксально, але ось такі співпадіння. На першому фото: у верхньому ряду Тая і Лариса, в нижньому – Валера Яремчуки та їх племінник Олег Петраш і Больчик Вержановський. Друге фото я назвав коротко – Павлівни.

Можливо не всі знають, що остаточно відзначати День перемоги, як святковий і вихідний, у Радянському Союзі почали лише через двадцять років після закінчення війни. Сталін подолання фашизму і за перемогу не вважав, бо йому була потрібна уся Європа, а не лише Східна. «Вождь» панічно боявся усього, що пов'язано з

військовими, які після війни прийшли до влади у тій же Франції, Югославії чи Сполучених Штатах. Та й як можна було святкувати перемогу в голодній країні з мільйонами калік, сиріт і вдів. Лише після «хрущовської відлиги» і економічного зростання влада дозволила ветеранам зустрічатися і відзначати перемогу у війні. На фото ви бачите момент зустрічі з ветеранами у Вільховецькій середній школі, яку організував директор Микола Іванович Кукуряк (ліворуч). У гості до учнів завітали комісар жіночого авіаполку бомбардувальників Євдокія Яківна Рачкевич і її фронтовий побратим Павло Якимович Яремчук. До речі, Павло Якимович мав чи не найбільше воєнних орденів серед усіх учасників бойових дій Новоушиччини. З метою збереження пам'яті про бойові та трудові досягнення земляків він доклав чимало зусиль для становлення в школі історико-краєзнавчого музею, який за цінністю й унікальністю експонатів був одним із кращих на Поділлі.

«НЕ ЗНАВ, НЕ ЗНАВ... ТА Й ЗАБУВ»

Я вже настільки звик до характеру і манери поведінки Раїси Феодосіївни, що якби моя воля, то не хотів би бачити на місці наставника нікого іншого, крім неї. Та сталося так, що класним керівником нашого дев'ятого «А» призначили Адольфа Миколайовича Комарніцького.

Він народився 9 травня 1931 року і був наймолодшою дитиною в сім'ї Петрунелії Казимирівни і Миколи Пилиповича Комарніцьких. Дуже бажаним дитям, бо котрий із батьків не хоче, щоб у нього був продовжувач роду і прізвища. Та й загалом хлопчик є хлопчик, особливо, коли двоє старших дітей – дівчатка: Аделя та Веліна (Валентина). І хоча доглядальниць у нього було декілька, але сталося саме так, як у тому сумному прислів'ї про сім няньок і дитя. Зовсім малям він став інвалідом із зору: око йому замінив протез. Адольф був здібним учнем, мав гарний слух і хист до малювання. Природа наділила його ще однією особливістю: дуже високим ростом. Це

була ніби своєрідна компенсація за втрачене око, адже звисока краще і даліше видно. У вісімнадцятирічному віці Адольф Комарніцький поступив вчитися до Ленінградської лісотехнічної академії. В місті на Неві мешкав його дядько Бенедикт Пресліцький. Однак через хворобу студентське життя тривало недовго. Вже через рік він повертається у Вільховець і стає вчителем середньої школи.

У повоєнні роки електро- і радіофікація, телефонізація й інші технічні новації стають загальним захопленням сільської молоді. Бажання самостійно докопатися до суті роботи технічних пристроїв і вроджена жага вивчати щось нове не давала спокою й молодому учителю. Отож за його безпосередньої участі, поруч з навчальним корпусом «дякова хата» і теплицею монтують експериментальну шкільну дизельну електростанцію. Вона певний час забезпечуватиме навчальний заклад електроенергією та слугуватиме об'єктом, де можна глибше зрозуміти суть фізичних явищ і набути певних фахових знань електромеханіка. У школі він організовує гурток радіолюбителів та облаштовує фотолабораторію. Одночасно Адольф Миколайович, як тоді казали, без відриву від виробництва, закінчує хімічний факультет Київського державного університету та одружується на вчительці іноземної мови Валентині Іванівні Поляковій. Поруч з батьківською хатою молоде подружжя зводить власну оселю, де разом з батьками поселяються і двоє синок – Едик та Микола. Молодшого сина назвали на честь діда, який свого часу очолював місцеве колективне господарство.

Здавалося б, будівництво й облаштування житла, молода дружина та маленькі діти змусять енергійного вчителя більше уваги приділяти сімейним клопотам, а не школі. Та треба було знати невгамовний характер Адольфа Миколайовича. Він не тільки не зменшує оберти, а навпаки розширює коло своїх захоплень. До електрифікації, радіосправи і фотографії додається ще й хімічний гурток, організація туристичних походів для старшокласників, робота у складі археологічних експедицій. Але й це ще не все. Маючи чудовий слух, він ще юнаком навчився грати на акордеоні. Рідко які урочисті і розважальні заходи обходилися без музичного супроводу у його виконанні. Він був аж надто динамічний, допитливий та поінформований щодо подій, які відбувалися в цілій окрузі. Здавалося, що він знав усе і про всіх. Йому притаманний був іронічний тон, він умів жартувати, знав багато кумедних історій, анекдотів. Міг сам придумати та так переконливо у деталях розповісти якусь небилицю, що не повірити у реальність події було складно. Саме він був одним із організаторів змагання команд КВК і вечорів відпочинку, що нагадували сюжети популярних тоді «блакитних вогників». Старшокласники з нетерпінням чекали вечорів «цікавої хімії» не лише

завдяки любові до предмету, але й можливості покружляти у запальних танцях, якими завершувався шкільний захід. Звідкіля у нього була та енергетика і магнетизм, а ще невичерпна фантазія, сказати важко. Чому він обрав хімію, а не журналістику чи літературу, також під знаком питання.

Не до всіх колег і учнів він ставився однаково. До когось був упередженим, міг іронізувати й зачіпати за живе. Тож попадати на його гострий язик та вислуховувати глузливі зауваження мало кому подобалося.

Все це я попередньо знав про Адольфа Миколайовича із чисельних розповідей старших і досвіду особистого спілкування. Воно похвалилося, коли він став організатором навчального і виховного процесу в нашому класі. Мені особисто дуже імпонувало, що у нас такий харизматичний наставник. На відміну від деяких класних керівників, які тривалий час могли не цікавитися своїми підопічними, Адольф Миколайович завжди був поруч і вникав у наші справи. Скажу відверто, що для мене особисто набагато комфортніше було знаходитися в атмосфері вимогливості та уваги, ніж у ситуації, коли ти вчителю байдужий.

Як викладач він прагнув, щоб складні хімічні закономірності та процеси можна було пояснити спрощено та зрозуміло навіть тим, у кого виникають певні складнощі й вони ніяк не можуть, наприклад, зрозуміти, що таке валентні зв'язки. Коли в черговий раз хтось із учнів не міг пояснити цю клятву валентність, то вчитель хімії викликав до дошки кількох учнів і виникала приблизно така сцена. «Борис», - звертався він до нашого однокласника Бориса Готко – «уяви собі, що ти двовалентний атом кисню, а дві твої руки, то валентні зв'язки. А ти, Василю,» – казав учитель Васі Процику – «одновалентний атом водню і в тебе лише одна рука. Отож, щоб утворилася молекула води до Бориса має приєднатися два Василі Процики». В класі виникало похвалення, але суть валентних зв'язків на прикладі рук засвоювали усі учні. В ситуації, коли хтось із учнів намагався симулювати і клявся, що вчив урок, але пам'ять його підводить, учитель любив повторювати фразу, яка стала крилатою: «Ага, (Василю чи Дмитре) – не знав, не знав ... та й забув». Вести жваві розмови чи займатися чимось стороннім на уроках хімії було вкрай небезпечно. Хоч із зором Адольфа Миколайовича були проблеми, але він усе помічав. Чималенька указка в довгорукого вчителя ставала безрозмірною й він легко міг дотягнутися нею аж до останнього ряду і заставити нас припинити безлад.

Для багатьох школярів завжди захоплюючими були вечори цікавої хімії, які організовував і проводив наш наставник. Нам подобалося на власні очі спостерігати незвичні явища. Зокрема мені запам'яталося, як біла ромашка, занурена в рідину, ставала червоною, а за мить, опущена в склянку з іншим

розчином, знову біліла. Або те, що можна до вологої дощечки в теплому приміщенні приморозити склянку, наповнену водою. Виявляється, що неважко зробити так, аби носова хустинка не горіла у полум'ї спиртівки, а яйце не тонуло у склянці рідини. А ще ми переконувалися, що кожен з нас може стати художником навіть не беручи до рук пензля чи олівця, а лише нагріти чистий листок білого паперу чи збризнути його рідиною. І, о, диво... на ватмані поступово виникало якесь потішне зображення чи дотепне слівце. Вже потім на уроках хімії вчитель розповідав про властивості індикатора фенолфталеїну, про особливості насичених розчинів звичайної кухонної солі чи термічні реакції окремих сполук.

Навколо Адольфа Миколайовича завжди було людно. Фото- і радіолюбителі, учасники команд кмітливих і винахідливих, гуртківці-хіміки, а також ті, хто захоплювався грою на музичних інструментах чи малюванням. Одними із найпослідовніших його шанувальників були Миша Удра та Анатолій Новіков (Короткий). Він, як міг, допомагав своїм вихованцям. Наприклад, добивався щоби дітям із малозабезпечених родин вчасно виділяли взуття і одяг, часто пригощав підлітків, які збиралися у нього вдома для перегляду телевізійних програм.

Я дуже багато спілкувався з класним керівником як в школі, так і під час туристичних походів чи прогулянок околицями села, які він нам влаштовував. Він допомагав мені в організації громадської роботи, коли мене обрали комсоргом, а також ретельно слідкував за моєю успішністю. Саме він настійливо радив мені вступати на навчання до Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка.

З Адольфом Миколайовичем мені завжди було комфортно і класно.

На першому фото Адольф Миколайович і Валентина Іванівна (вони крайні ліворуч і праворуч) у гостях в сестри Бойко (Комарніцької) Валентини Миколаївни, яка стоїть на східцях власної оселі поруч з рідним дядьком Пресліцьким Бенедиктом Казимировичем і

донькою Аделею. До речі, фото дуже яскраво підкреслює зріст Адольфа Миколайовича. На світлині праворуч: мати Адольфа Миколайовича Петрунелія Казимирівна Комарніцька (Пресліцька) з внуками Едиком і Миколкою та невісткою Валентиною Іванівною.

Захоплення грою на музичних інструментах було лише одним із численних вподобань Адольфа Миколайовича Комарніцького. Він мав хист і бажання займатися малюванням та електротехнікою, шахами й радіосправою, фотографією й археологією, а ще організацією вечорів відпочинку, туристичних походів, концертів. Міг придумати якусь жартівливу історію й так вдало запустити «слух» (фейк у нинішньому значенні), що більшість людей сприймала це цілком серйозно. Або стати сценаристом, режисером і виконавцем веселої сценки на різні теми щодо ситуацій на уроці, в клубі, чайні, базарі чи демонстрації. Дотепнішої, оригінальнішої й екстравагантнішої особистості, ніж він, у нашому селі я не знав. На першому фото: мій класний керівник Адольф Миколайович Комарніцький. Друге фото: Адольф Миколайович з племінником Громніцьким Вільямом у сільському клубі.

Трудове виховання й після переходу з одинадцятирічного на десятирічний термін навчання ще тривалий час залишалося складовою навчально-виховного процесу. Праця на шкільних ділянках, благоустрій території школи, різноманітні «трудові десанти», допомога місцевому колгоспу – далеко не повний перелік трудових справ. Перше фото пов'язане саме з таким виробничим моментом, де Адольф Миколайович керує процесом вантаження на підводу. На другому знімку також задіяна підвода з кінями, але вже з іншого приводу. Не все ж працювати, інколи треба й відпочити. Під орудою класного керівника ми поїхали у леваду, що звалася «Футір». Тут я за їздового, а мій однокласник і добрий товариш Коля Олександров та Адольф Миколайович – пасажери.

ВОНА НЕ ЄВГЕНІЯ, А ВІН НЕ ОЛЕМБОВСЬКИЙ

Шлюби укладаються на небесах... Ми будемо жити довго й щасливо та помремо в один день... Багатьом знайомі ці крилаті фрази.

У ранньому дитинстві вона була щасливою. Сім'я жила в достатку. Маленьку Єву любили усі: рідні, друзі, сусіди. Батьки назвали її цим біблійним ім'ям, бо в тій місцевості, де вона народилася, було повір'я, що, назвавши дівчинку Своєю, а хлопчика Адамом, можна запобігти ранній смерті діточок. Рахувати дитя навчилося раніше, ніж читати і писати. Біда в заможну родину Ганни і Антона Бойчуків прийшла, коли в Шекеринцях на Ізяславщині більшовицька влада розпочала колективізацію. В колгосп Антін Бойчук йти не хотів і опирався, як міг. Та де там. За супротив діям посадовців він отримав сповна. Забрали геть усе – садибу, сад, землю, худобу, коні, реманент. Забрали і його самого на будівництво Біломор-Балтійського каналу. Єва запам'ятає те прощання з татом. Його теплу руку, що пестила її голівку. Великі сірі очі красеня-батька, сповнені смутку, вона не забувала ніколи. Вже у дорослому житті довго шукатиме те місце, де його поховали. Писатиме листи у різні інстанції, ходитиме на особисті прийоми до керманічів держави... Марно. Без результату. Втративши надію побувати на батьковій могилі, часто їздитиме до Почаївської лаври і молитиметься там, щоб вгамувати свій нестерпний біль. Але то буде згодом.

У неї чомусь часто бувало не так як у всіх. В більшості дітей є батько, а у неї немає. Майже всі її шкільні товариші не люблять математику, а для неї це найцікавіший предмет у школі. Незвичне для дитини, а особливо для дівчинки, захоплення точними науками викликало подив в оточуючих: «Дивись, яка розумна дитина і яка самостійна». Сирітська доля змалку спонукала її до цієї розсудливості й самостійності, а ще вміння знаходити правильні рішення й бути вольовою та рішучою. Вже дорослою вона часто пригадувала випадок, що трапився з нею, коли навчалася у п'ятому класі. Навесні її, одинадцятирічну дівчинку з двоюрідним братом-ровесником, послали в сусіднє село (за 8 кілометрів) змолоти пшеницю. Колгосп дав сани й коні. В черзі до млина чекали до вечора, був легкий морозець. Вночі, коли везли додому борошно, збилися з дороги. Незчулися, як один із коней майже повністю загруз у трясовинні. Діти також опинилися до пояса у крижаній воді й багнуці та стали голосно звати на допомогу. Дуже боялися мерців. Поруч була братська могила німців. Слава Богу, люди почули. Перші дні їх з братом лихоманило (температура тіла сягала сорока градусів). Довго

лікувалися народними методами. Два місяці мати не пускала її до школи. Та директор наполіг і дівчинка продовжила навчання.

У 1947 році Єва на відмінно закінчує семирічку й складає іспити до Славутського медучилища, але до навчання не приступає, а забирає документи, бо із всіх однокласників, які спробували стати медиками, зарахували лише її одну. Нині важко зрозуміти мотиви такого вчинку. Але тоді були абсолютно інші світоглядні принципи. Їй, уявляєте, соромно буде дивитися друзям у вічі. Моральні устої тієї ранньої післявоєнної пори були саме таким. Свого часу моя сестра Женя вчинила аналогічно. До одного із Львівських вузів вона поступала зі своєю подружкою й коли та не склала іспит, то сестра, солідаризуючи з товаришкою, забрала документи й поїхала додому. На запитання батьків чому вона так вчинила, відповідь була лаконічною: «А що я там робитиму без неї».

В Острозьке педагогічне училище Єву Бойчук, як відмінницю, ще тогоріч зарахували без іспитів. Тут вона вчилася чотири роки. Теплої пори на заняття ходила через день, бо в інший час працювала на людських городах, щоб якось вижити. Стипендію віддавала хворій матері. А ще в голодний рік щосуботи носила в село хліб аби родина не померла з голоду. У 1951 році Бойчук Єва Антонівна отримує диплом з відзнакою й кваліфікацію учителя початкової школи. Крім того, вона – п'ятипроцентниця й має право одразу поступати у вуз, не відпрацьовуючи обов'язковий трирічний термін у школі.

На фізико-математичному факультеті Кременецького педагогічного інституту Єва Бойчук краща студентка. Її обирають комсоргом фізмату. На комсомольських зборах часто вказує на недоліки не лише студентам, але й викладачам. Згодом цю критику їй не пробачать, а ще нагадають, що вона дочка репресованого. Через хворобу матері та її податкові борги Єва змушена буде перевестися на заочне навчання і працювати вчителем математики й фізики одночасно в двох школах. За день пішки долала до п'ятнадцяти кілометрів. Саме в цей період, заочно навчаючись і працюючи, вона, як кажуть, пройшла бойове хрещення. Досвідчені колеги допомогли їй стати справжньою вчителькою. Порадили як завоювати й зберегти авторитет і давати дітям ґрунтовні знання. Однією з таких порад вона керуватиметься впродовж усієї кар'єри: «Діти як птахи. У кожного своя висота, швидкість і дальність польоту». Тобто до кожного потрібен індивідуальний підхід. Тоді учні відкривають душу, прагнуть вчитися й поважають свого педагога.

Хвора мати, домашнє господарство, сесії, підготовка до уроків... Вона не жалілася на долю, не плакала, хіба що, згадуючи батька, по щоках іноді котилися дві великі сльозинки. А ще з носа текла кров...

Це трапилося вже на останньому курсі. Ректор наполіг, щоб одна з кращих студенток завершувала навчання стаціонарно. Погрожував штрафом. Єва погодилася повернутися. Навіть потрапила знову в свою групу. Та завідувач кафедри математики був категорично проти і вимагав, щоб студентку Бойчук залишили на передостанньому третьому курсі. Вона, мовляв, гроші заробляла, а інші ж вчилися. Пригадав, мабуть, як Єва прилюдно критикувала його на комсомольських зборах за байдуже ставлення до студентів, а ще не забув про її соціальне походження. Як на гріхи, завкафедрою математики в тому році був головою державної екзаменаційної комісії. Отож у неї майже не було шансів скласти випускні іспити. Той зробить усе, щоб її «завалити». Але знайшла у собі сили, переборола страх і... таки виграла двобій. Дорогою ціною. Змарніла. Перед екзаменами через надмірне хвилювання сильно боліла голова й з носа часто йшла кров.

Скерування на роботу Єва Бойчук отримала в Коричинецьку середню школу Вовковинецького району (був тоді такий) Хмельницької області. Викладала математику в старших класах. В листопаді 1955 року вийшла заміж за Василя Олембовського.

Голодного 1932 року в селі Маціорськ Новоушицького району в родині Ганни Ільківни та Олександра Савовича Глимбовських побачив світ син Василько. Сім'я бідувала й батьки вступили в колгосп, щоб якимось вижити. Про місцевість, де він народився, в народі кажуть, що там півень співає на три області. Освіту Василь здобуватиме також у трьох регіонах: семирічну в Березові (Вінниччина), середню у Вільхівці (Хмельниччина), а вищу в Чернівцях на Буковині. Але допоки отримає диплома Чернівецького держуніверситету, його трудова книжка ряснітиме цілою низкою записів. Після десятирічки працював завклубом у Вільхівці. Згодом служив в армії, де вступив у партію і отримав військове звання лейтенанта. Демобілізованого офіцера обирають головою Новоушицького районного добровільного сільського спортивного товариства «Колгоспник», а згодом Василь Олександрович стає керівником сільради в Івашківцях. Він впевнено крокує вгору щаблями комсомольсько-партійної драбини. Його дописи часто друкують регіональні й центральні молодіжні видання. Принаймні на словах, Василь Олександрович переконаний атеїст і по-справжньому завзятий комсомольсько-партійний активіст, який прагне вибудувати свою кар'єру.

На останньому році служби комсorghу військового підрозділу, курсанту школи молодших офіцерів і кур'єру секретної пошти часто доводилося бувати в місті. Тож Василь Олембовський мав змогу заходити в гості до студенток Кременецького педінституту, з якими його познайомив товариш. Одну з них звали Єва. Вона завжди модно вдягалася, займалася рукоділлям,

грала в шахи, на гітарі та в аматорських виставах, багато читала, а ще була... красунею. Вродою вдалася в батька. Звідкіля у неї гітара й модний одяг, а ще особливий шарм Василь не знав. Як не знав і того, що свою стипендію, як і в педучилищі, вона віддавала матері й купувала їй ліки. Не знав, що вона на вихідних та вечірньої пори ходить на станцію вантажити товарні вагони і на ці кошти живе й одягається. Вчиться ночами. А ще встигає відвідати кінотеатр, зробити зачіску й піти на танці. Стрункий, чорнявий, дотепний кавалер Єві теж подобався. Василь писав дівчині ніжні романтичні листи, приносив квіти й подарунки. Був закоханий в неї до безтями. Він зумів зачарувати дівчину й закохати її в себе. Тому вона й вибрала його з поміж кількох статусних кавалерів. Шлюби укладаються на небесах...

Прізвище його батька було Глиббовський. Але чомусь чи то в школі, чи може вже в армії Василеві поміняли родинне наймення на Олембовський. Тоді таких казусів було чимало. Наприклад, мій шкільний товариш Коля Олександров до п'ятого класу був Александровим. Я це так чітко запам'ятав тому, що його прізвище було першим у списку в класному журналі. А доволі багато вчителів люблять починати опитування в алфавітному порядку. Вже потім, коли Микола став Олександровим, ця роль «першопрохідця» перейшла до мене, бо прізвище Бацура було наступним у списку.

Та повернімося в Коричинці. Єва Антонівна працює тут до закінчення навчального року. Життєві обставини виробили звичку багато трудитися, викладатися на повну, бути терплячою, сміливою, вольовою, ініціативною. Всього лише за один навчальний рік вона здобула авторитет у колег й освітянського керівництва району. Їй пропонують стати директором школи, а чоловіку посаду вчителя. Та й село їй дуже подобається. Велике, охайне, а поруч залізнична станція й райцентр недалеко. Але Василь Олександрович, який на той час вже працює головою сільської ради у Івашківцях, переконує дружину їхати на Новоушиччину. Тут у нього старенькі батьки і є домовленість, що начальник районного відділу народної освіти Дмитро Данилович Сусяк влаштує Єву Антонівну на посаду завуча й викладача математики Івашковецької середньої школи. Вона вагається, але жертвує кар'єрою заради батьків чоловіка. Вже тут в Івашківцях вона народжує дочку Валентину та сина Володимира, а ще стає ...Євгенією. Тодішній сільський голова мав багато повноважень, а отже спокійно міг внести правку в документ і поміняти ім'я дружині. Є різні версії, але чому так сталося - достименно невідомо. А ще в той період, і часто згодом, він напроорокував, що вони житимуть довго і підуть у вічність в один день. Пророцтво Василя Олександровича збулося з різницею всього лишень у три доби.

У 1959 році в сім'ї Олембовських стається кілька знакових подій: народження сина Володі, переїзд у село Вільховець, щоб бути ближче до батьків, а ще початок навчання глави сім'ї на заочному відділенні історичного факультету Чернівецького держуніверситету. Це вона наполягла, щоб він продовжував вчитися. Його робота на виборних посадах – не вічна. У Вільхівці Євгенія Антонівна викладає математику в середній школі, а чоловік працює заступником голови колгоспу імені Кірова й секретарем первинної парторганізації. Живуть у невеличкій відомчій квартирі. На початку 1962 року Василя Олександровича переводять у Вільховецьку середню школу викладачем фізичної культури й історії.

Згодом вони обоє стануть моїми учителями.

Вони не могли жити одне без одного. Хоча Євгенія Антонівна іноді жартома й казала чоловікові, що його залишить. Та з народженням третьої дитини, сина Олександра, глава сім'ї радісно промовив: «Ну ось тепер ти мене вже ніколи не покинеш». Це саме Євгенія Антонівна штовхнула свого чоловіка в обійми іншої, коли наполягала щоб він продовжив навчання. Звали цю розлучницю Історією. Бо саме їй, а не дружині, він почав віддавати свою увагу й захоплення, коли став учителем історії. На схилі літ вона казала Василю Олександровичу: «Я вчила учнів грамоти, а ти їх обманював зі своєю історією». Вони обоє були мудрими людьми і все зробили для того, щоб їхні діти

закінчили найпрестижніші вузи й стали успішними. На перших трьох фото ми бачимо студентку-красуню фізмату з подругами Мединською Яніною (ліворуч) і Маркевич Марією, а ще з гітарою. На четвертому – так виглядав Василь Олександрович Олембовський після служби в армії. На останньому фото: Олександр Савович (ліворуч) з сином Василем, дружиною Ганною Ільківною, невісткою Євгенією та внуками Валею й Володею в селі Маціорськ.

СУМ'ЯТТЯ ПОЧУТТІВ

Іноді перед сном чи у вихідні батько любив почитати періодику або художню книжку. Одного разу він приніс із сільської бібліотеки зібрання творів Стефана Цвейга. Одразу всі сім томів. Певне ті книги до книгозбірні надійшли нещодавно, бо зовні виглядали ще зовсім новими. Я став їх гортати й помітив, що в окремих томах сторінки ніби склеїлися між собою. Отже, їх до рук ще ніхто не брав. Це одразу відбило охоту читати. Я вже знав неписане правило, яке почув від шкільного бібліотекаря Василя Зіновійовича Бацури: якщо книга цікава, то вона має бути хоча б трішки пошарпаною. Прізвище автора мені також ні про що не говорило. Навіщо ж тоді батько взяв ці книги? І раптом згадав, що в одному з номерів «Літературной газети» йшлося про те, що в Радянському Союзі нещодавно вийшло в світ нове зібрання найвідоміших творів цього австрійського письменника-пацифіста. Очевидно, батька зацікавила газетна стаття й книги опинилися у нас дома.

Оскільки тато забрав собі перший том, то знайомство із творчістю Стефана Цвейга я розпочав з другого. Тут був надрукований його єдиний завершений художній твір «Нетерпіння серця». Точно сказати не можу, але

гадаю, що то був мій перший досвід знайомства з літературою яку називають любовними романами. Ними, як правило, зачитується жіноча половина людства.

Початок твору переніс мене в невеличке австрійське містечко, де молодий офіцер з бідної родини проходив службу. Казарми та муштра, а з розваг у нього лише карти й випивка. Щасливий випадок приводить його в родину заможного єврея, де є дівчина на виданні. А далі йдуть драматичні події: нерозділене кохання красуні, яка не може пересуватися без сторонньої допомоги, і її трагічна загибель. Герой роману сприймає трагедію, як власний прорахунок і шукає способу піти з життя. Початок Першої світової дає йому шанс зробити це достойно. Але кулі його оминають і замість трагічного фіналу він знаходить славу й визнання. Ось така фабула твору. Цілком реальна життєва історія, яку можливо десь почув письменник. Мене ж насамперед вразила манера написання. Ніколи раніше не доводилося читати такі найдетальніші психологічні нюанси внутрішньої боротьби героя, який не знаходить виправдання своїм вчинкам. Оце прагнення повернутися в минуле і щире бажання будь-якою ціною загладити те, що вже ні за яких обставин не виправиш, було дуже близьке й моєму єству. Я також надмірно переживав і переживаю за невірні кроки та причинені мною образи. Завжди прагнув одразу ж замиритися з тим, кого скривдив. Я довго аналізував прочитане й думав, як би сам вчинив у схожій ситуації.

Можливо, якби мені до рук потрапила лише одна книга-роман Цвейга, а не повне видання його творів, то я не скоро б дізнався про існування такого літературного жанру як романізована біографія – стик документалістики й мистецтва. Але наступні кілька томів були присвячені саме біографічним романам та есе про Марію Стюарт, Оноре де Бальзака, Стендаля, Ромена Ролана та інших відомих історичних осіб і митців. Окремі твори були мені не цікавими, деякі дуже складними для сприйняття. Але один я запам'ятав, як кажуть, назавжди. Твір мав назву «Жозеф Фуше. Портрет історичного діяча». Уже з передмови я дізнався, що ця людина мала феноменальні здібності щодо перевтілення в свою протилежність. Тут же йшлося про те, що секрет політичного довголіття Фуше дуже простий: вчасна зміна маски й абсолютна відсутність совісті та принципів. Впродовж життя я декілька разів перечитував цей твір видатного австрійського письменника й кожного разу мене вражала тонка психологічна канва і вміння автора захоплююче розповідати про найпотаємніші сторони людської душі та в деталях змальовувати таїну буття своїх героїв. І ще один нюанс - все те, що він писав про продажність політиків актуально в усі часи й повсюдно.

Проте, це був ще не весь Стефан Цвейг. Можливо й добре, що я розпочав не з першого тому, де були зібрані найвідоміші новели майстра, а йшов до них по висхідній. Як стверджують літературні критики, його геніальність проявилася, насамперед, на ниві новелістики. Уже перша коротка розповідь викликала у мене зацікавлення. Письменник описував психологічний стан мого ровесника, якого переповнюють любовні почуття досі йому невідомі. Ситуація дуже схожа на ту, в якій на той час знаходився я сам. Далі виявилось, що майже всі його новели - надзвичайно проникливе дослідження внутрішнього світу героїв. Він один з небагатьох у світовій літературі, кому вдалося так відверто й максимально точно описати найінтимніші переживання людини. Особливо яскраво цей талант проявився у найвідомішій його новелі «Лист незнайомки» - історії неймовірно трагічного кохання ще зовсім юної дівчини. Безмежна і відчайдушна любов, яка понівечила усе її подальше життя, так і залишилася втаємниченою й нерозділеною. А нерозділене кохання на думку багатьох - один із найболючіших і найважчих станів людини. Особливо для вразливої й недосвідченої в любовних драмах.

Отож весна, гормони й сум'яття почуттів, викликане романами й новелами Стефана Цвейга наклали відбиток на усю мою юність. Вони зробили мене залежним від цього ідеального романтичного світу кохання з його непередбачуваним завершенням – трагедією або хепіендом (щасливим кінцем). Десь, певне, саме з цього моменту я став по атому, крупинці чи цеглині збирати, формувати, зводити, ліпити образ, в який згодом можна буде закохатися, як в Галатею. (Пам'ятаєте пісню про те, як вона його зліпила із того що було...). Звичайно, що це мої фантазії й алегорії. Я лише допускаю, що книга, кінострічка, радіопередача, телевізійний сюжет чи чиясь жива емоційна розповідь в якийсь певний момент може стати для душі тим тригером (пусковим гачком), що дає хід процесам творення такого віртуального образу.

Перехідний вік, напевне, найзагадковіший період в житті. Принаймні я кажу про себе і тих, кого дуже добре знаю. І зовнішні, і внутрішні метаморфози відбуваються на кожному кроці. Наш духовний світ в цьому віці дуже мінливий, на нього впливає безліч різноманітних чинників. І один із них – мистецтво. Далі в цій темі без філософських роздумів не обійтись. Та я не буду заглиблюватися у нетрі. Скажу лише те, що саме творчість Стефана Цвейга, Чингіза Айтматова. Олександра Гріна, Михайла Коцюбинського та інших митців в значній мірі сформували мої погляди на найвищі пориви душі і дали віртуальну уяву про те, яким може бути справжнє кохання, які страждання воно іноді приносить і наскільки це небезпечний стан. Цілков

ймовірно, що я міг пройти повз твори видатних художників чи познайомитися з ним у більш зрілому віці. Проте сталося так, як сталося.

Хочу ще трішки продовжити тему перехідного віку, опираючись на власний досвід. В характері більшості з нас в цей час відбувається чимало різних, іноді разючих, змін. Змінюється не лише гормональний фон і зовнішність, але й цінності, друзі, уподобання. Приходять перші вже мабуть якісь більш-менш усвідомлені відчуття закоханості й розчарування. Вулкан емоцій, почуттів, прагнень час від часу вибухає і лава виходить назовні. Нерозділене кохання, несправедлива оцінка педагога, конфлікт з батьками чи чиясь раніше слово можуть спричинити внутрішній бунт і прагнення виділитися. Ти відчуваєш, що вже дещо інший, але не можеш ще повністю усвідомити, що ж це таке трапилось. Сім'я, батьки перестають бути авторитетом і з'являються нові кумири, яких хочеться наслідувати. Явища, про які я пишу, характерні для кожного покоління, кожної школи, кожного класу. Настає певний водорозділ у поведінці, бо йде ломка, пошук себе, формується особистість. Це нерідко приводить до того, що на межі підліток-юнак впродовж кількох місяців чи навіть тижнів характер різко змінюється. Одні дорослішають і прагнуть поводитися якомога краще: хочуть ліквідувати прогалини в навчанні та шукають товариша, який би міг у цьому допомогти, нарощують м'язи і витривалість, займаючись спортом. Інші, які до того були спокійними й врівноваженими, раптом стають зухвалими, починають курити, вживати спиртне, «відбиваються від рук». Дехто замикається у собі і пливе за течією, множить фобії. Тут скоріше домінують негативні процеси, ніж позитивні. Аналогічні процеси відбуваються і в дівочому середовищі.

Як правило дівчатка починають більше слідкувати за своєю зовнішністю: зачісками, одягом, фігурою. На перший план у розмовах виходить тема протилежної статі, з'являються таємниці, змінюється оточення і подружки. Все більше юна леді починає задумуватися над своїм майбутнім. Змінюється ставлення до навчання. У класі має місце розподіл на тих, які вже мають кавалерів, тих, яких покинули хлопці, тих хто мріє дружити, і тих, які не вірять в будь-яку перспективу. Отож підліткові та перші юнацькі роки запам'яталися мені як нелегкий, болісний, хаотичний, не прогнозований період мого духовного і фізичного розвитку.

Тепер, коли загальна картина змальована, хочу на конкретних прикладах розповісти про наш клас. Сподіваюся, що мені вистачить делікатності та вміння описати, чим ми тоді займалися, з ким дружили та що відбувалося всередині нас. Підкреслюю, що я прагну бути об'єктивним, не хочу когось образити чи принизити, вийти за межі дозволеного. Це мої суб'єктивні оціночні судження і я прошу вибачення, якщо моя точка зору не

співпадатиме з баченням тих, про кого я писатиму. Звичайно, можна було б відмовитися від такого підходу, але це вже була б зовсім інша розповідь.

Розпочну із себе, любимого. В перехідному віці я звик до становища одного із лідерів навчання і громадського активіста. На уроках був енергійним, рухливим і навіть дуже. Любив підказувати, міг когось підколоти, можливо навіть і образити, посперечатися з учителем, але відвертим хуліганом не був, бо поведився, не переступаючи червоних ліній. Звідси, напевно, виток амбітності, прагнення бути в центрі уваги, нетерпіння висловити свою точку зору, яка мала бути домінуючою.

Нагадую, що в молодших класах я здебільшого дружив із хлопцями старшими від мене на рік-два. Поруч із однокласників ніхто не мешкав, в школу і зі школи я ходив переважно один, тож звик до такої ситуації. В середніх класах подружився з Колею Олександровим. Ми сиділи за однією партою, ділилися сніданками, бували вдома один у одного, разом готувалися до уроків та екзаменів. Але поруч із нами постійно був Вітя Пресліцький. Не знаю, як вірно охарактеризувати ці стосунки, але це був своєрідний трикутник, де об'єктом вподобання був Микола. Вітя мав суттєву перевагу наді мною, бо жив поруч і спілкувався з Олександровим набагато частіше. Він мимоволі перешкоджав зміцненню наших дружніх стосунків, бо вважав, що Коля Олександров, то виключно зона його інтересів. Коротше кажучи, Вітя Пресліцький дуже не хотів втратити друга. Знаєте, в цьому віці часто проявляється ще якийсь дитячий егоїзм і максималізм, щось на зразок того: «Ти з ким дружиш – зі мною чи з ним? Вибирай: я або він». Тож на якомусь із етапів перманентного процесу боротьби за дружбу я притормозив і зберігав статус-кво. Нажаль, і в старших класах наші товариські взаємини чомусь так і не переросли в дружбу. Вітя Пресліцький, який раніше всіляко відвертав Колю від мене, до дев'ятого класу не пішов, тож перешкоджати нашим стосункам вже не міг. Впродовж багатьох років у мене час від часу виринають спогади про Миколу саме як про дуже різнобічного й талановитого юнака, з яким я так по-справжньому не заприятелював і який чомусь так й не захотів повністю розкрити свій потенціал в навчанні. Саме не захотів, бо ніяких видимих перепон ні від батьків, ні від вчителів щодо цього не було. Він просто перестав ретельно готуватися до уроків. Навіть надзвичайні природні здібності не допомагають, коли ти свідомо вирішив не вчитися. Бувало таке, що учитель з того чи іншого предмету викликав його відповідати, а він іноді, як мені здавалося, демонстративно мовчав або чітко відповідав, що не підготувався до уроку. Скоріш за все основною причиною були вікові зміни. Цей славнозвісний і часом злополучний перехідний вік з його непередбачуваними психологічними зламами, які можуть невідомо куди

занести.. Скільки б я нині не картав себе, що сталося саме так як сталося, що, можливо, саме я в чомусь не допоміг йому – нічого не зміниш. А всі мої слова - це лише констатація факту, бо ніякими прикладами, ніякими нотаціями нікого не переконаєш, коли той хтось вирішив діяти саме так і про ніяку допомогу не просив.

В нашому класі почали формуватися певні угруповання. Гутянські дівчата трималися разом ще із середніх класів, глибівська діаспора також була відокремленою, що на перших порах дуже характерно для усіх новачків. Місцеві, які почувалися найбільш впевнено у класі, були в процесі вибору. Як це зазвичай стається у такому юнацькому об'єднанні як клас, що має замкнутий простір, одні зв'язки розриваються, а інші утворюються. Діють такі собі закони термодинаміки або броунівського руху. Поки що у класі хлопці дружили з хлопцями, а дівчатка з дівчатками. Були ще хлопчачі і дівочі тріо та квартети. Психологічно найважче було тим, хто з якихось причин залишався один.

Ще віддавна на роль такого собі неформального лідера в класі претендував Вася Ільченко. Учився він посередньо, хоча здібностями обділений не був, спортивними досягненнями також похвалитися не міг. Проте були у нього і певні задатки вожака: здатність психологічно натиснути на слабших духом, гострий язик і вдалі спроби поглузувати, здібності до танців, що робило його популярним в дівочому середовищі. Він явно прагнув виділитися і це йому вдавалося. Навколо нього почала формуватися певна група однокласників.

Мої ж інтереси в цей період почали все більше й більше співпадати з уподобаннями Петі Удри. На своєму кутку в Петра Удри був товариш Володя Баранюк, який навчався з нами в молодших класах і вони товаришували, як сусіди. Але потім Володя перейшов учитися в іншу школу і близьких друзів у Петра вже не було. Петя багато читав, захоплювався історією, любив робити вправи на турніку й грати у волейбол. Коли ми подорослішали, то Петро самотужки навчився добре кружляти у вальсі. Тому на тлі інших хлопців, втому числі і мене, на танцювальному майданчику почувався досить впевнено. У класі в нього був лише один реальний конкурент – Василь Ільченко. Можливо саме ці танцювальні уподобання й зблизили Петра та Василя і вони певний час навіть товаришували. Але з якихось причин у дружбу ці товариські стосунки не переросли.

Отож в якийсь момент Петро Удра став моїм товаришем. Причин похвалення наших взаємин було декілька: любов до художньої літератури, захоплення спортом, відмова від асоціальної поведінки (грубість, зверхність, куріння, алкоголь тощо). З Петею я став частіше спілкуватися в школі,

поступово ми стали ходити один до одного додому, обмінюватися книжками, обговорювати новини, грати у волейбол, тренуватися на шкільному турніку. Кажуть, що дружба підпадає під закон споріднених посудин, щось береш від друга, щось даєш йому. Пам'ятаєте поговірки: «з ким поведешся...» чи «скажи мені, хто твій друг...». Якщо планка піднята високо, то від такого рівня стосунків виграють обидва.

Зауважу, що ще під час канікул я став все наполегливіше займатися фізичною підготовкою. Ранкова гімнастика стала інтенсивнішою і насиченою силовими елементами: віджиманням від поверхні, вправами з гантелями, стійкою на руках. Але мені конче вдома був потрібен турнік, щоб підтягуватися, робити перевороти й інші різні елементи. Трубу відповідного діаметру й розміру я мав, тож залишилося найголовніше - стояки. А які опори найкращі – звичайно ж дубові. Їх треба було заготовити й принести з лісу, що знаходився біля польського цвинтаря. Петро мешкав в тому кутку села, що звався «коло магазину» (так у нас тоді називали зерновий склад). Від його дому до лісу було недалеко. Таємну справу з незаконного придбання дубових заготовок ми спланували у кілька етапів. З-за видна вибрали дерева відповідного діаметру й висоти. Коли смеркло, пішли в ліс і спиляли два дубові сухостої. У глибокому рові прикрили стовбури хмизом. На цьому перший етап операції був успішно завершений. Попереду був другий - ризикованіший і важчий у прямому розумінні слова, бо кожен стовп був довжиною понад три метри і важив чимало. Доставляти опори до моєї оселі було далеченько - кілометрів зо три-чотири. А оскільки до секретної акції ми нікого залучати не хотіли, то вирішили, що занесемо дубки на плечах. Ох, не легкою це виявилось справою! Проводити операцію краще було після опівночі, щоб нікого не зустріти дорогою і ліпше, якби місяця на небі не було. Петро мене очікував на майдані. Відшукали схованку й вирушили у зворотну дорогу. Попервах все йшло добре, до «магазину» добралися швидко й без пригод. Відпочивши, рушили далі. Вниз дорогою через Ярок, ще якимось спустилися, а от на круту гірку ноги йти відмовлялися й підкошувалися, повітря не вистачало, в горлі пересохло. Кількасот останніх метрів долали на голому ентузіазмі. Добре, що наступного дня була неділя, інакше до школи я б, напевне, не пішов. Все тіло судомило, болів кожен м'яз. Проте дуже швидко за хатою у мене був турнік, на якому щоранку можна було підтягуватися і робити різні вправи. Він з'явився завдяки нашим дружнім стосункам з Петром.

Дружба між хлопцями то одне, а от дружба хлопця з дівчиною - зовсім інше. Прочитавши багато книжок, передивившись безліч кінофільмів, наслухавшись розповідей старших про дружбу й кохання між хлопцями і

дівчатами, я вкотре запитував себе: «До яких пір я буду лише заздрити іншим? Чому сам не роблю рішучих кроків і чого вичікую?». Мені дуже кортіло не відставати від друзів, а бути таким як усі. Щоб і про мене десь шепталися й промовляли у слід: «Дивись, дивись, Шурік ходить до...»! І де ж її взяти оцю «до»? Знову і знову згадував про свою першу невдалу спробу потоваришувати з дівчинкою-однокласницею, яку намагався провести додому з танцювального майданчика. «Другого разу буде все по-іншому» - твердо вирішив я. Підготуватися до наступної спроби можна було лише віртуально і теоретично, адже ж не попросиш когось із дівчат на практиці «погратися у дружбу», а згодом припинити стосунки. Яюсь не чесно і не гарно це буде виглядати з мого боку. Хоча можна без усякого ризику провести додому сусідку Соню, сестру мого приятеля Мишка Власова. Ні, з нею ми і так друзі, бо колись разом ліпили хатки з піску на пляцку біля Статнікової хати, ховалися в трибуні, щоб потрапити на вечірній кіносеанс та стрибали літньої ночі через купалівське багаття. Додому її, як сусідку, я й так не раз проводжав з різних вечірніх розваг. Тут же був зовсім інший інтерес. Я добре знав у що переростають і чим іноді завершують дружні стосунки між протилежними статтями.

З недавніх пір мені стала подобатися одна дівчинка. Вона була не з нашого класу, не з нашої школи, навіть не з нашого села. Дівчинка була симпатичною, мала чорні-чорні очі, молодшою за мене і розумною. Звідки знаю, що розумною? Дуже просто. Я познайомився з нею на олімпіаді з географії у Новій Ушиці. Цілком логічно, що в таких конкурсах беруть участь учні, які добре вчать. Отож не так вже й складно було здогадатися про її здібності. Тоді нас, «олімпійців» різних вікових груп, чомусь усіх разом зібрали в одній залі і розсадили впереміжку задля того, щоб не було спокуси заглядати в чужі відповіді, адже однаково нічого корисного для себе там не побачиш. Я сидів поруч із чорноокою незнайомкою і коли час, відведений на виконання завдань, наближався до кінця, дівчинка попросила, щоб я перевірів чи правильно вона відповіла на одне з конкурсних питань. Так ми перекинулись кількома словами. Коли підписували аркуші з відповідями, то дізнався, що її звати Галя і вчиться вона в Глибівській восьмирічній школі. Ще того ж таки дня я зустрів її на автостанції, але підійти, щоб продовжити знайомство, не наважився, бо не знав про що з нею говорити. Тут ми підходимо до найбільшої моєї проблеми: сором'язливість і нерішучість у стосунках з дівчатками, і саме з тими, які мені подобалися. Отже, маючи різнобічні вподобання і володіючи доволі розвиненою фантазією, тему для спілкування підібрати мені було не важко, але ... коли треба першому підійти до дівчини, настає якість заціпеніння, ноги не

підкоряються, з голови все вилітає, а рот не може стулити до купи пару потрібних слів. Чорнооку дівчинку я часто згадував, мріяв побачити. Незадовго таки зустрів Галю у Вільхівці на базарі, але підійти не наважився, хоча дуже хотів...

Одного разу на моє ім'я надійшло повідомлення від дівчинки із далекої Півночі, яка запропонувала листування. Нічого особливо несподіваного для мене в цьому не було. В молодіжних газетах і радіопередачах часто розповідалося про те, як юнаки й дівчата іноді саме за допомогою листів ставали друзями. За зворотною адресою я здогадався, хто міг нас заочно познайомити. Це була моя однокласниця Валя Хом'якова. Я відповів, розповів про себе та свої уподобання. Але на наступне послання відповісти вже не спромігся, бо банальностей писати не хотілося, а що писати, через брак досвіду, не знав.

Отож негативна практика лише накопичувалася й накопичувалася. Вочевидь, тут щось не так. Мабуть, я не знаю якоїсь таємниці, яку знають інші. Вміють же одні танцювати, а інші ж – ні. Для мене не те що боляче, але якось не звично було пасти задніх. От би якось наперед дізнатися, чи подобаюся я дівчині, яка подобається мені. Якби ж то вона подала якийсь знак, бо коли я їй байдужий, то навіщо дружити. А ще добре, щоб вона була розумною і симпатичною. Та де ж її знайти?

І тут я згадав про 1961 рік, про відпочинок у піонерському таборі в Одесі. Згадав про те, що саме дівчинка першою запропонувала, щоб ми лише удвох з нею, без сторонніх, повертатися в табір після вечірнього відпочинку на морському узбережжі. Вона ж таки першою дала зрозуміти, що хоче зі мною дружити. Але де ж вона та моя білявка, як її розшукати? Жила вона у Хмельницькому, але ні поштової адреси, ні прізвища її я не знав. Поступово роздуми і спогади перенесли мене в перший день у народній школі: урок, мрійливий настрій і ледь чутний дотик у спину... Не одразу, але я таки вичислив ту дівчинку. Вірніше, майже все життя був впевненим, що я знаю, хто це робив. Де ж я раніше був? Кілька років ми вчилися в одному класі і лише зараз, чи не вперше, я так чітко подумав про неї не як про однокласницю. «Ні, неправда, це я себе обдурюю» - роїлося в голові, адже спостерігав за нею давно і вона мені подобалася. Завжди мені видавалася ніжною, доброю, світлою. А яка чудова у неї посмішка, а погляд. Про неї, а також інших дівчат з нашого класу розповідав моїм старшим товаришам, не підозрюючи, що вони можуть ще комусь, крім мене, подобатися. Відверто обговорювати дівчат в компанії найближчих друзів було звичною справою. Тоді у сьомому класі ця тема для мене не була ще такою актуальною й

болючою, як у нині. Та й не міг я тоді здогадуватися, чим обернеться для мене така відвертість і довірливість.

Звикнувши останнім часом з думкою, що вона мені імponує, я став ніяковіти, коли ми раптом залишалися удвох чи сиділи поруч. Чомусь стало видаватися, що вона знає мою таємницю і ось-ось заговорить на цю тему чи в якийсь інший спосіб дасть зрозуміти, що я їй небайдужий. Як саме? Наприклад, попросить допомогти розв'язати задачу з фізики чи захоче почути моє тлумачення образу якогось літературного героя. А далі усе якось складеться саме собою. Час йшов, але нічого такого не траплялося. Напевне мої погляди в її бік не залишилися непоміченими. Одного разу на перерві до мене підійшла Раїса Феодосіївна і завела розмову нібито про якісь невідкладні справи та запропонувала, щоб до цього обов'язково долучити її. Далі мило посміхнулася й прямо заявила, що мені давно пора звернути увагу, бо вона особлива дівчинка. Це мене дуже підбадьорило. Треба було діяти, адже незабаром уже зимові свята. Рідко впродовж року є така романтична пора, як перед самим-самим новим роком. Ось настане ця така неповторна мить і станеться диво, як в «Попелюшці».

То був останній урок фізкультури у другій чверті. Ми поїхали спускатися з гірок на лижах. Зручних для цього місць в околицях села було безліч. Не пам'ятаю, трапилося це на «Вигоні» чи на «Буряковій». Спуск був пологий тож хлопці і дівчата каталися поруч. Яка чудова нагода випадково під'їхати до однокласниці і ніби ненароком штовхнути її, а потім довго-довго вибачатися і обтрушувати з неї сніг, аж допоки вона не здогадається, що ти зробив це з умислом, щоб зачепити, щоб привернути її увагу, щоб дати зрозуміти, що вона тобі не байдужа. Я так і вчинив. Далі все відбулося саме так, як я щойно описав. Встиг навіть заглянути їй у вічі і мені здалося, що вона все зрозуміла і ніяких слів не треба казати. Як добре, адже я однаково б цього не зробив.

Ця пригода на лижні сталася напередодні Нового року. Ось саме в новорічну ніч, на шкільному балу я все скажу, наберуся сміливості і таки промовлю необхідні слова. Отож вирішено. Нарешті важка ноша, незрозумілий стан і мої муки закінчаться. Так я думав, засинаючи під звуки новорічних мелодій, що транслювалися по радіо.

Вкотре хочу нагадати читачам, що я нічого не вигадую, щоб зробити свою розповідь захоплюючою чи драматичною. Життя кожного з нас повне реальних, а не придуманих драматичних ситуацій.

Кажуть: не ділись своїми планами, не загадуй наперед, бо рідко коли задумане збувається. Це я до того, що на ранок у мене була температура і Новий рік я зустрічав у ліжку. Клята ангіна не раз ламала усі мої плани. Коли

за кілька днів вже перед самим Різдвом я вийшов з дому, то зустрів свого давнього друга-старшокласника, який ошелешив мене запитанням: «Ну, що, будеш мене бити, чи як?» А далі пояснив, що він зустрічається... саме з Нею. Все стало зрозумілим, мені було дуже боляче, але що я вже міг вдіяти. Я сам винен, адже розповідав про неї друзям, коли вони вели мову про дівчат. Згадав слова пісні про дружбу, про те, що третій має вступитися з дороги. От тільки навіщо? За рік чи два до того зимового вечора, я, пам'ятаю, чув у радіоефірі повчальне застереження, що боротися треба до кінця, адже ще не відомо, чи своєю благородністю ти зробиш когось щасливим. А ще мені було не зрозуміло, навіщо він так вчинив? Здогадувався ж бо, що вона мені подобається. Не лише допускав, але й точно про це знав. Якби не знав, то не ставив би того питання. І ось знову, вже в котре, я так і не зробив рішучого кроку і не має сенсу перекладати провину на інших. Вона тут ні до чого, це я не зміг вичавити з себе простих слів про наміри товаришувати. Це я такий ...

Те світле почуття, яке ще навіть і не проросло по-справжньому, ті слабенькі й ніжні, я б сказав крихкі кришталеві незримі струни, на яких згодом могла народитися мелодія, так і не сформувалися. Але цей ледь помітний вогник не згас зовсім. Ще деякий час він в мені жеврів, зігривав надією і залишився в моїй пам'яті саме, як ніжний ефірний недоступний і такий бажаний. Таких виняткових моментів більше у мене ніколи не було. Були інші, набагато яскравіші, бурхливіші, трагічніші чи радісніші, щасливі і не дуже. Якби я не писав про своє життя, то, вочевидь, він, цей чарівний незримий промінець не винирнув би зі спогадів у такому яскравому образі.

Чому так сталося? Чому я не боровся? Певне, тоді у мене не було справжньої пристрасті, того стану душі, коли ти готовий здолати усі перешкоди, коли емоції і бажання домінують настільки, що все решта, крім неї, стає не важливим.

Мій добрий і мудрий наставник у книжковому світі шкільний бібліотекар Бацура Василь Зиновійович. Семитомник Стефана Цвейга.

Марія Остапівна і Григорій Дем'янович Удри (на фото на передньому плані) виростили п'ятеро синів, побудували новий просторий дім, вели чимале домашнє господарство. Голова сім'ї повернувся з війни інвалідом. Можна лишень уявити, як нелегко їм жилося в ті перші повоєнні роки. В старших класах я дружив з Петром Удрою і часто бував у нього вдома. Завжди відчував приязне ставлення його батьків – добрих, мудрих і працьовитих людей, які доклали

багато зусиль, щоб їх сини Михайло, Володимир, Петро, Іван та Григорій вирости шанованими достойними людьми і мали щасливу долю. На фото (зліва направо): Галаш Олена Остапівна, Удра Марія Остапівна, Галаш Іван Феодосійович та Удра Григорій Дем'янович.

По життю я, напевне, ... хвалько. Розумію, що це мене не красить, але іноді буває важко втриматися від зайвих слів. Психологи кажуть, що між впевненістю в собі і марнославством існує тонка межа, яку важко розрізнити. І додають: хвалитися – це добре, але треба знати, де і коли це робити доречно.

Впевненість полягає в розумінні своїх сил і можливостей. Марнославство є прикриттям для невпевненості, а звідси і схильність хвалити себе – і це явно не показник дійсно зрілої людини. Що поробиш, адже наші недоліки є продовженням наших чеснот. Тож похвалюся: по закінченні дев'ятого класу мені вручили похвальну грамоту за успіхи в навчанні та зразкову поведінку.

«КІРОВЦІ»

Під час шкільних канікул багато старшокласників працювали в учнівській виробничій бригаді в місцевому колгоспі імені Кірова. Зауважу, що цю колгоспну «виробничу практику» деякі учні розпочинали значно раніше, ще

зовсім малими, коли допомагали батькам доглядати просапні культури, збирати урожай ягід, овочів і фруктів, доїти корів, доглядати птицю або самостійно пасти колгоспну худобу чи були їзовими. Саме в такий спосіб «кіровцем» став мій шкільний друг Петро Удра, який роботу в колгоспі розпочинав пастухом, а згодом у восьмому та дев'ятому класі літні місяці працював їзовим. Навіть в десятому класі він, здаючи випускні экзамени, не полишав коней. На ланах тютюну, кукурудзи, буряків та доглядаючи пташине поголів'я, згодом причіплювачем на тракторі ДТ-54 як «кіровець» розпочинав трудовий стаж відомий нині в освітянському середовищі на Поділлі і в Україні історик-краєзнавець та педагог-натураліст Василь Климчук. Після служби в армії, вже у садовій бригаді під опікою ланкового Станіслава Радомського, він продовжував свою колгоспну кар'єру. Схожий шлях здолали десятки інших моїх друзів і знайомих, які проходили перший етап трудової біографії як «кіровці».

Слід зазначити, що перші кроки щодо створення у Вільхівці колективного господарства були здійснені в 1921 році. Революційний лозунг: «Вся земля – селянам!» втілювався століття тому в підступний цинічний спосіб: у одних землю відбирали, а іншим надавали у користування. Більшовицька влада, принесена в Україну на російських багнетах, повсюдно створювала так звані комітети незаможних селян та комітети бідноти, які скорочено називали комнезамами чи комбідами. Ці структури на селі діяли як органи державної влади і займалися насамперед земельними питаннями.

Так от, в 1921 році комнезам було створено й у Вільхівці. До його складу увійшли : Бацура Юхим, Сивун Макар, Прус Феодосій та інші незаможні. Комітетчики конфіскували земельні масиви поміщика Михайла Оскаровича Патона (рідного дядька майбутнього президента Національної академії наук України Бориса Євгеновича Патона) та церковні землі, а також суттєво зменшили багатогектарні лани заможних родин Вержановських, Косців, Шемердецьких, Понуркевичів, Григорашів та інших селян, яких ще й зневажливо називали куркулями або глитаями. Ці відібрані площі передали малоземельним і безземельним родинам.

Щойно нові користувачі ланів налагодили господарку, як розпочалася колективізація та організоване вилучення землі вже й у них. У 1929 році власники отриманих земельних наділів за вказівкою влади стали об'єднуватися в колективне господарство, яке називалося товариством зі спільного обробітку землі (ТСОЗ). Першими в товариство вступили Сожанський Максим, Комарніцький Микола, Понуркевич Костянтин, Шаргородський Калиній. Всього таких господарників у Вільхівці було

вісімнадцять. Згодом ТСОЗ перейменували у сільськогосподарську артіль «Нова громада», яку очолив Григорій Васильович Яремчук.

Об'єднання в колективне господарство відбувалося складно. Навіть тим, хто отримав землю нещодавно і лише, як кажуть, ставав на ноги, важко було відмовитися від власності. Заможні господарі добровільно віддавали землю, худобу і реманент у спільне користування категорично відмовлялися. Самим, без сторонньої допомоги, тодішнім бідним та малограмотним селянам через відсутність господарського досвіду, відповідного інвентаря, тяглової сили та насіння господарювати було важко. Одна справа проголошувати гасла, дебатувати й рапортувати про експропріацію і зовсім інша - займатися економікою та підприємництвом. І тут знову втрутилася держава. Незаможним селянам був кинутий заклик на союз із середняками та посилення розкуркулення багатих родин. Замість пошуку компромісів знову розпочалося насилля, репресії та пропагандистські лозунги. На цей раз: «Ліквідуємо куркульство як клас». Вчоргове запанувала революційна доцільність. Крім землі, у заможних господарів без жодних підстав конфісковували житло, господарські будівлі, сільськогосподарський реманент, худобу, коні. Тих, хто не погоджувався і чинив опір, садили до в'язниць і висилали на каторгу до Сибіру. Серед заарештованих, засуджених і висланих були Ульянов Вержановський, Ананій Косець, Олексій Понуркевич (рідний брат моєї бабусі Олександри), Симон Григораш та інші жителі села.

Для прискорення темпів колективізації московська влада вдалася до страшного злочину: голодомору поневоленого народу і насамперед селян. За різними оцінками у селі Вільховець в 1932-1933 роках загинуло близько сотні людей. Більшість із них були селянами-одноосібниками. Це і є незаперечним підтвердженням того, що дії тодішньої тоталітарної влади навмисно були спрямованими на знищення незалежного селянства. Зрештою спротив непокірних зламали.

У 1934 році місцеву артіль перейменували у колгосп імені экс-лідера ленінградських більшовиків С.М. Кірова. Правління колгоспу і господарський двір розмістили у конфіскованому житлі й господарських будівлях родини Ульяна Вержановського, що знаходилися через дорогу навпроти церкви.

Окрім зернового клину, в 30-х роках у колгоспі започаткували тваринницьку галузь. Починали з 75 голів великої рогатої худоби, 50-ти свиноматок та невеликого поголів'я птиці. В 1930 році на двадцятигектарній площі був закладений фруктовий сад. В цей період господарство почало спеціалізуватися на одній із найтрудомісткіших і одночасно високорентабельній галузі рослинництва – тютюнництві. Поруч у Калюсі

працювала тютюнова фабрика. Колективне господарство стало багатогалузевим. Його становленню допомогла заснована у 1935 році Вільховецька машинно-тракторна станція (МТС).

За свідченнями літописців колгоспу, насамперед, вчителя історії Василя Олександровича Олембовського: «вмілими організаторами себе показали бригадири: В.Т. Бацура, В.Ю. Власов, П.Ю. Нагорняк, О.П. Лисько. Очолювані ними колективи збирали на окремих площах до 40 центнерів зернових з гектара і 14-16 центнерів тютюнового листу. Добре трудилися ланкові Г.П.Божаковська, Х.Т.Бацура, Г.А.Войтенко, колгоспники С.І.Косець, П.Л.Комарницький, П.П.Синько, Текля Лисько та інші».

Не викликає сумнівів старання праця цих та багатьох інших моїх земляків. Дуже прикро, що за нележку роботу їм платили лише горезвісними трудоднями. Від них ситим не будеш. «Живих» грошей колгоспники майже не бачили. Звичайно, долати повоєнну розруху, голод, суцільну бідність всім було нелегко. Але чому (я вкотре наголошую на цьому «чому») дискримінації зазнавали насамперед селяни. Їх нещадно експлуатували і обдурювали та ще й морили голодом. Більшість із вирощеного забирали в рахунок виконання планів, а за сільськогосподарську продукцію платили копійки. У тодішнього колгоспника зовсім не було вільного часу, бо після роботи в колгоспі на нього чекала присадибна ділянка і домашня живність. Без неї він би не вижив. Не буду далі експлуатувати цю тему кріпосного рабства радянського селянства, лише скажу декілька слів про трудодні.

Трудодень – це умовна одиниця, така собі міра оцінки і форма обліку кількості та якості праці в колгоспах. Після виконання запланованих поставок державі та розрахунків за техніку, добрива та насіння, решту врожаю (здебільшого якийсь мізер) розподіляли між колгоспниками. Цей розподіл відбувався раз на рік. Вдумайтеся... раз на рік. У неврожайні роки плани хлібозаготівель не відмінялися і видача зерна на трудодні була крихітною або взагалі не проводилася. Навіть у кращі роки на трудодень могло припадати від сотні грамів до кількох кілограмів зерна. Виникає резонне питання: скільки ж трудоднів міг заробити колгоспник за сезон? Небагато. Максимум – двісті-двісті п'ятдесят. В 1939 році «для зміцнення трудової дисципліни» був встановлений обов'язковий мінімум трудоднів для колгоспників. Він в середньому складав 120 одиниць на рік. Тих, хто не виконував норму, могли виключити з колгоспу, забрати у нього присадибну ділянку, а в окремі періоди навіть притягти до кримінальної відповідальності... А на уроках історії й літератури нам розповідали про жахливі періоди рабства та панщини в минулому і нічого не говорили про нинішні колгоспні реалії, які мало чим відрізнялися від кріпацтва. Фактичне

закріпачення селян виражалося й у тому, що сільським жителям не видавали паспортів і легально вони нікуди не могли виїхати.

Загнані у безвихідь люди, мушили виживати і переступати закон. Вони брали у кишені чи невеличкі торбинки зерно, качани кукурудзи, наливали у слоїк молоко і несли додому... щоб вижити. Їх ловили, осуджували, обзивали «носіями» і злодіями, а іноді й жорстоко карали.

Напередодні війни в колгоспі імені Кірова було майже півтора тисячі гектарів землі, чверть тисячі коней, по півтора ста голів великої рогатої худоби і свиней, понад чотири сотні пташиного поголів'я. Хоча господарство розпочало купувати сільськогосподарську техніку, але її було мало і самотужки виконувати обсяги робіт було неможливо. Значну допомогу надавала Вільховецька МТС, яка територіально знаходилася на північно-західній околиці села. Перед війною там працювало кілька десятків механізаторів і ремонтників. І знову посилаюся на Василя Олександровича Олембовського: «Одними з перших трактористів-механізаторів у Вільхівці були І.К. Могила, А.К. Присліцький, Т.М. Сивун, В.О. Чайка, В.Г. Галаш і Гафія Яворська. Машинно-тракторна станція мала 35 тракторів, 22 тракторні плуги, 10 комбайнів, 9 вантажних автомобілів, сівалки, борони тощо». Ремонтні майстерні були оснащені станками і різним приладдям. Вільховецька МТС надавала послуги вісімнадцяти навколишнім господарствам і була однією з найбільших в регіоні.

Розвиток господарства перервала війна. Вже в липні 1941 року Вільховець був окупований. Загарбники вирішили не змінювати форму господарювання, а лише придумали іншу назву – обшинне господарство або загальний двір. Окупаційна влада передала його у власність та користування Артуру Квірингу. Головою загального двору був призначений місцевий житель Кирило Слободянюк, старостою села – Іван Шаргородський. Порядки стали ще суворішими. Годі було думати про запізнення на роботу чи невиконання завдання. За крадіжки чи недбальство могли позбавити й життя. Як не прикро про це говорити, але частина наших односельчан стали колаборантами і пішли на службу до німців. Вони допомагали ворогам вивозити людей до Німеччини, відправляти у гетто, шукати підпільників тощо. За роки окупації було вивезено на примусові роботи 250 жителів села, потрапили у концентраційні табори і були закатовані 30 єврейських родин.

Євреї у Вільхівці поселилися наприкінці XVIII століття. Мешкали єврейські сім'ї обабіч вимощеної з каменю шосейної дороги. Саме там знаходився тогочасний діловий центр села. Бабуся, яка жила поруч, розповідала мені про статки, побут, звичаї, заняття, улюблені страви, відпочинок, і, звичайно ж, їх вірування, що кардинально відрізнялися від

способу життя односельців інших національностей. Пам'ятаю, як вона колоритно описувала традиційні прогулянки єврейських родин центральною вулицею села. Євреї, яких на початку минулого століття у нашому селі проживало близько 300 чоловік (9 % від числа жителів) посприяли розвитку тут різних ремесел, торгівлі, споживчої кооперації, побутового обслуговування, організації та проведення базарів та ярмарків. Саме вони разом з іншими мешканцями завдяки житловому будівництву та розвитку інфраструктури перетворили Вільховець у містечко. Офіційно з 1923 по 1941 рік наше село разом із Калюсом, Заміховим та Новою Ущицею у районі мало статус селища міського типу (сmt). Для історичної пам'яті наводжу прізвища окремих єврейських родин, які мешкали у Вільхівці: Айзик, Аккерман, Вайсман, Гендлер, Гельтман, Дунаєвецький, Ексман, Заміхівський, Іойкович, Йонович, Кільберг, Койфман, Купершмідт, Крупман, Лабезник, Лернер, Марец, Палатник, Рижий, Ройзен, Сапус, Цукерман, Шпринцик. Всі вони були розстріляні фашистами та їх прихвоснями.

Новий господар села Артур Квіринг був угорцем за національністю. Хоча він був інвалідом (без ока і кульгав на праву ногу), але мав досвід роботи в аграрній сфері й добре розумівся в техніці та технології виробництва зерна. Навіть після окупації жителі села про нього були доброї думки. Людиною він був суворою, але раціональною, дослухався до прохань і порад жителів. В селі, у визначених ним місцях, були викопані криниці, що мали якісну питну воду. Деякі колодязі збереглися з тих часів донині й залюбки використовуються мешканцями. В об'єднаному господарстві працювали всі, кого окупанти не вивезли до Німеччини або не забрали у гетто. «Общинний» стаж мали мої бабуся та мама. Ганні Петрівні ці кілька років роботи в окупації згодом забезпечили статус учасника війни.

Коли наприкінці березня 1944 року німецькі війська залишали Вільховець, то вороги, щоб краще було видно куди відступати, обабіч доріг палили хати й господарські будівлі. За період окупації збитки господарства склали близько восьми мільйонів карбованців у цінах 1947 року. Але найстрашніше, що на фронті загинуло та безвісти зникло понад 130 наших односельців. Багато з тих, хто повернувся з війни, мали поранення та стали інвалідами.

Ще з юнацьких років в мені зародилося почуття кричущої несправедливості щодо ставлення керівників держави до учасників бойових дій, особливо до сімей загиблих воїнів та інвалідів війни. Можна скільки завгодно побудувати пам'ятників і меморіальних комплексів, влаштувати гучні марші перемоги, покладати вінки, розривати небо салютами, але при цьому забувати про людей... про мільйони непохованих, зниклих безвісти,

калік, солдатських вдів і сиріт. Це дуже важка тема, але вона актуальна у всі часи. Всі про це знають, але прагнуть не згадувати. Не згадувати, що на початку війни у військах не було похоронних підрозділів, що воїнів, які зникли безвісти вважали зрадниками, дезертирами, а не загиблими, що звільнених з полону солдат відправляли в табори, що мільйонам вдів і сиріт не платили пенсію через втрату годувальника, якщо він зник безвісти, а каліки без рук, ніг, очей щорічно проходили принизливі медогляди для підтвердження інвалідності, що інвалідам війни платили мізерні пенсії, на які майже неможливо було вижити. З одного боку це була величезна економія державного бюджету, а з другого - це був свідомий геноцид власного народу. Народу-переможця, як тоді казали.

Одразу після звільнення села колгосп очолив місцевий житель, господар-практик Василь Юхимович Власов. Відновлювати розорене війною господарство йому допомагали керівники середньої ланки О.О. Іванов, В.Я. Шаргородський, П.Ю. Нагорняк та більшість жителів села. Згодом головою колгоспу став Микола Пилипович Комарніцький.

І знову, розповідаючи про перші післявоєнні роки, я вимушений перейти на сумні ноти. В нашій старій хаті були товсті міцні дубові двері і спеціальний масивний засув. Потім засув кудись зник, але великі скоби залишилися. Я довго не знав, навіщо вони були потрібні. Одного разу бабуся сама дала відповідь на моє німе запитання. Такий масивний захист з'явився від непроханих гостей. Восени 1946-го і взимку та навесні 1947-го років, коли в наших краях лютував голод, спонтанно створювалися банди, які ночами грабували людей. Це могли бути місцеві жителі, люди з сусідніх сіл чи десь здалеку. Бабуся розповідала, що вночі вони тривалий час майже не спали. Не раз чули, як навколо хати хтось ходив, голосно гупав і шукав спосіб проникнути в оселю. А одного разу злодії таки забралися на горище, розшивши солом'яну стріху. Врятувало лиш те, що лаз на під також був забарикадованим. Тоді в нашому селі, як і в 33-му, від голоду знову помирали люди, а хто міг – рятувався в західних землях України. Мати часто розповідала, як вона з односельцями переправлялася через Дністер і в Бессарабії вимінювала предмети домашнього вжитку, одяг чи взуття на харчі.

У 1950 році до колгоспу імені Кірова було приєднано господарство «Перемога» села Маціорськ, а ще через десять років – колективні господарства з Нової Гути й Рудківців.

Останню подію я добре запам'ятав, можливо, через духовий оркестр. В ту пору музика в селі грала переважно у вихідні та святкові дні. А тут раптом в будень посеред робочого дня, ні сіло ні впало, залунали веселі мелодії й марші. Мати якраз приготувала обід, але покуштувати борщу я не встиг, бо

гучні звуки не давали ніякої можливості всидіти в хаті. Ну що ж там таке трапилось, що в селі повно незнайомих людей і всі спішать до клубу? За хвилику я вже був там і встиг на самий урочистий момент. Два солідні чоловіки при повному параді на тлі лозунгу «Навіки разом», що майорів над ними, тримали на вишитому рушнику величезний коровай і щось там говорили про дружбу і об'єднання. Лише чоловіки змовкли, як одразу жіночий хор заспівав величальну пісню і голова нашого колгоспу Петро Петрович Ковальчук урочисто прийняв хліб і сіль від гостей. Хтось із натовпу, що зібрався біля клубу, охоче переповідав допитливим, що до нас приєднуються колгоспи з сусідніх сіл. Ніхто тоді й гадки не мав, що через три десятиліття розпочнеться зворотній процес і колективні господарства перестануть існувати. Нічого вічного немає. От тобі й «Навіки разом».

У 1955 році колгосп імені Кірова очолив фронтовик-танкіст, учасник бойових дій з червня 1941 року Петро Петрович Ковальчук. Він народився в 1919 році в селі Кантівка Старокостяннівського повіту Подільської губернії. В двадцятирічному віці був призваний в армію і закінчив полкову танкову школу. Курсантом неодноразово брав участь у передвоєнних парадах на Червоній площі в Москві. Воював у Білорусії, а згодом захищав столицю СРСР. В одному з боїв в танк влучив ворожий снаряд і його поранило. Після поранень і контузій лікувався в Татарстані. Тут, в армійському госпіталі, він знайомиться з медичною сестрою Зоєю Казаровою, яка згодом стане його дружиною. В 1942 році Петра Ковальчука призначають інструктором з підготовки курсантів-танкістів. Він навчає молодих бійців аж до завершення війни. З дружиною і численними бойовими відзнаками Петро Ковальчук повертається в рідну Кантівку. З часом його призначають до нас у Вільховецьку МТС, яку тоді очолював Василь Сергійович Костогриз. У Вільховецькій машинно-тракторній станції Петро Петрович працював парторгом і заступником директора, а дружина – Зоя Пилипівна Ковальчук (Казарова) – фельдшером у Вільховецькій дільничній лікарні.

Зазначу, що за майже тридцять років роботи на посаді голови колгоспу імені Кірова Петро Петрович Ковальчук повністю реалізує свої здібності і вміння організатора виробництва, буде відзначений багатьма нагородами і, зокрема, найвищою в тодішній країні – орденом Леніна. На його честь назвуть одну з центральних вулиць села Вільховець. А ще за ним цілком заслужено закріпиться наймення: керівник-будівничий. Хоча за фахом він був механіком-танкістом, але у повоєнний період будівництво і господарської, і сільської інфраструктури стає чи не основним завданням кожного керівника. Добре, що наше село не було обділене будівельними матеріалами. Тут тобі і кам'яний та піщаний кар'єри, і місцевий промисел з

випалювання вапна, і ліси з віковими деревами. У новоствореної будівельної бригади роботи вистачало цілий рік. Корівники, телятники, конюшні, пташники, складські приміщення, майстерні, ангари, теплиці, фруктосховища, адміністративні будівлі й ще багато чого доводилося зводити заново.

Не менш важливою для розвитку Вільхівця було, як тоді казали, будівництво об'єктів соціально-культурного призначення. Воно розпочалося з центру села, коли на околицю, поближче до ферм і місць зберігання та ремонту техніки, у новозбудоване адміністративне приміщення перебралося правління колгоспу.

Я добре пам'ятаю ще той старий господарський двір, де було стільки всього цікавого і незвичного. Насамперед стовп, де з великого чорного круглого диску на всю округу, аж майже до базару, горлало радіо. Поруч був радіовузол, де тривалий час працював мій троюрідний брат Сімон Шевчук, і дизельна електростанція, що з початку 50-х давала струм центральній частині села. Майже посеред дороги була криниця, напевне викопана ще за вказівкою Артура Квірена, з дуже холодною і смачною водою, яку можна було дістати за допомогою «журавля». Літнього спекотного дня мало хто проходив повз, щоб не занурити відро й попити води з цілющого джерела. Трохи далі вглиб двору розміщувалася січкаря, де різали соломку для громадського стада. Багато хлопчиків і найсміливіші дівчатка іноді всідалися на величезне дерев'яне колесо січкаряні і каталися як на каруселі... Як-то було захоплююче! Або кузня. Коли я приходив гратися до Валери Яремчука, то ми іноді заглядали у це загадкове приміщення, де з металом творили дива. Валерин дядько, Дмитро Яремчук, був колгоспним ковалем і навчав племінника секретам майстерності. Згодом мій товариш вже самотужки виготовляв навіть порівняно складні ковальські вироби. А коли Дмитра Якимовича в кузні не було, то ми спостерігали за роботою його напарників Адольфа Висоцького та Юхима Понуркевича. Надвечір ми любили погратися у хованки серед крилатих верб, висаджених навколо ставка. Часом, коли колгоспний сторож десь зникав, то вудили у водоймі маленьких сріблястих карасиків. Ще іноді навідувалися до лошатника і подовгу спостерігали за грайливими тваринами, які часом показували свій веселий норов. На господарському дворі було багато різних об'єктів: тік, пожежна частина, конюшні, зернові склади. Окремі з них були дуже привабливими. Взяти, наприклад, льох, де в теплу пору року зберігалися продукти харчування. Низьку температуру там забезпечували льодом, запаси якого поповнювалися з льодовні – глибокої ями, наповненої холодними брилами і вкритої соломкою. Про холодильники тоді ніхто не знав. Взимку

заготівельники рубали на ставку великі куски льоду і складали в льодовню. Там лід зберігався аж до літа. Закрастися у той холоднющий льох або льодовню, дістати шматочок льоду і отримувати насолоду, коли він танув у роті, то було щось неймовірне. І ніхто не звертав увагу на те, що лід був з прілою соломою, що він зі ставка. Ніхто не хворів на ангіну, дизентерію чи якісь інші інфекційні хвороби. Той льох зберігся й до нині, як і грушка, біля якої колись знаходилася колгоспна столярна майстерня – плотня, як її у нас називали. Там працювали: наш родич Бацура Андрій та його брат Василь і сусід Войтенко Василь. Це дерево, посаджене, мабуть, ще кимось із Вержановських, й до нині плодоносить і залишається єдиною живою пам'яткою про працювиту й заможну родину. На господарському дворі були ще й тютюнові сушарки та теплично-парникове господарство. Хіба все перелічиш...

Також я любив дивитися, як переганяють молоко на сепараторі, який знаходився неподалік господарського двору, в хаті, де жила тьотя Докія Чайка. Сюди молоко привозили у великих алюмінієвих бідонах і стаціонарний механізм розділяв продукт на фракції: сироватку (у нас її називали перегоном) і вершки. Тьотя Докія жила обабіч новозбудованої вимощеної з каменю дороги, яка з'єднувала стару і нову «контори». При будівництві шляхопроводу довелося прокласти його прямо через городи громадян і було багато нарікань та образ власників. Особливо постраждала сім'я Адольфа і Марії Висоцьких, город якої розділили навпіл. Можливо через небажання вирішувати багато проблем різного невиробничого характеру, а може й з інших причин, будівництво доріг не було пріоритетним у правління колгоспу та його голови. А шкода, бо доріг так ніхто і не спромігся побудувати ні тоді, ні згодом. Зате інше соціальне будівництво набирало високих темпів. В історії села не було більш інтенсивного періоду спорудження житла і виробничо-соціальних приміщень, як у 60-70-ті роки.

Отож зовсім скоро на території, звільненій від старих господарських будівель колгоспного двору, збудували: дитячий садок, універсальний і господарський магазини, поштове відділення, швейну майстерню, лазню. Будівництво інфраструктурних об'єктів тоді велося у різний спосіб: за участю спеціалізованих «Райсільгоспбудів», господарським методом, за дольовою участю державних, комунальних і господарських структур. Так спільними зусиллями у Вільхівці було збудовано дільничну лікарню, школу, будинок культури, сільську раду, пекарню. Але одне було незмінним: господарство завжди надавало фінансові та матеріальні ресурси і робочу

силу. В той чи інший спосіб до всього, що будувалося, був причетний голова колгоспу П.П.Ковальчук.

Була у керівника господарства ще одна дуже важлива риса характеру: вмів підбирати людей на ключові посади. Образно кажучи, Петро Петрович був дуже здібним диригентом. Його авторитет значною мірою базувався саме на професіоналізмі соратників. Про цих людей я чув багато схвального, неодноразово бачив їх на різних заходах, а з окремими був особисто знайомим.

Такого головного бухгалтера, як Павло Юхимович (у нас казали Юхтимович) Явтушинський, годі шукати було в цілій окрузі. Тож, маючи такого «фінансового директора», голова міг спати спокійно. Часті зміни у фінансовій звітності, багатопрофільність господарства, великий обсяг інформації і відповідальність за кожну видану «на гору» цифру та напружений графік роботи витримували далеко не всі колеги. До нього приходили вчитися, його викликали як експерта на різні контрольні перевірки. Образно кажучи, він, як атлант, в колгоспі усе тримав на своїх плечах.

Про його особисту відповідальність ходили легенди. Колись за перемогу в змаганні господарство нагородили «живим» призом. Так часто робили у повоєнні роки. Нагороду – вертлявого племінного баранчика – вручили головному бухгалтеру. Оскільки транспорту не було, то Павло Юхимович на плечах приніс приз із райцентру аж до колгоспу. Інший би шукав причину, щоб не надриватися, а він офіцер-фронтвик знайшов вихід саме у такий спосіб. А ще йому завжди було шкода колгоспних коней. Коли з району телефонували і просили терміново надати фінансову звітність, то авторитетний і поважний фахівець взував свої чоботи-скороходи та сам носив документи, долаючи пішки десятки кілометрів шляху.

За кілька десятиліть роботи на цій відповідальній посаді він не мав жодних зауважень. Головний бухгалтер знав усе і про всіх щодо господарської діяльності. Сам не робив ніяких махінацій та й іншим не давав змоги вчиняти протиправне. Це був своєрідний арифмометр, калькулятор, комп'ютер. Таких бухгалтерів зараз немає. Він був своєрідним. Це, як жартують про неповторних людей, був штучний ексклюзивний витвір.

Впродовж багатьох років головним зоотехніком господарства працював Франц Павлович Слободецький. Він народився в нашому селі в 1931 році в незаможній родині і дивом вижив у голодні роки. Після школи закінчив Голозубинецький сільськогосподарський технікум. За направленням поїхав працювати в МТС на Станіславщину (Івано-Франківщину) та без відриву від виробництва навчався в Кам'янець-Подільському сільськогосподарському

інституті. Але подолянина тягнуло в рідні краї і він скористався нагодою переїхати на Новоушиччину. Та не одразу в свій рідний і дорогий серцю Вільховець, а в село Пилипківці. Працював у місцевому господарстві.

Робота на фермі одна з найважчих в аграрній галузі. Коли агроном-садовод може робочий день проводити на свіжому повітрі, насолоджуватися запахом квітучих черешень, слухати пташині переспіви, смакувати червонобокими грушами, а ще бути пристойно одягнутим, то зоотехніку в цьому плані не позаздриш, бо на фермі й запахи не ті, й звуки, й одяг. Та й авральні ситуації в тваринництві, особливо в ті часи, виникали постійно: то кормів бракувало, то людей. А корова ж не трактор, її не зупиниш. А ще йому треба було комунікувати з великим колом підлеглих і багатьма суміжниками. Одним із них був ветеринар. Його за розподілом направили в це квітуче село з далекого Полісся. І все якось одразу в них залагодилося. Приятельські стосунки переросли в дружні, а дружба в кохання... бо звали того спеціаліста-ветеринара Катериною. Десь за рік після народження донечки Галинки з Вільхівця повідомили, що у нашому колгоспі є вакантне місце ветлікаря, а незабаром буде вільною й посада головного зоотехніка. Так Катерина Михайлівна і Франц Павлович перебралися у Вільховець.

Заготівлю кормів, раціони, технології утримання і годівлі, правила санітарії та багато іншого він знав відмінно не лише в технікумі та інституті, але й на практиці. Змолоду, образно кажучи, набив собі гуль. А відомо, що за одного битого, двох небитих дають. Не лякало його й те, що в колгоспі імені Кірова стільки спеціалізацій: молочне і м'ясне скотарство, телята, свині, вівці, коні, птиця. Він був уже досвідченим, впевненим у собі і повністю підготовленим до відповідальної посади. Коли ж є бажання й вміння працювати, то успіхи не забаряться. За підсумками року колгосп імені Кірова часто почав займати призові місця в районі. Отож за стабільно високі результати роботи Францу Павловичу присвоїли почесне звання «Заслужений зоотехнік Української РСР», нагородили орденом Жовтневої революції й багатьма іншими відзнаками. Тож коли фронтовики на урочисті заходи одягали бойові нагороди, на грудях їх дещо молодшого товариша, теж рясніли відзнаки - трудові. Тоді казали, що медалі за подвиги в бою й за звитяжну працю виливають з одного металу.

З колгоспним ветеринарним лікарем Афанасієм Костянтиновичем Понуркевичем голова був знайомий віддавна. Вони разом працювали у Вільховецькій МТС. Не дивуйтеся і не сумнівайтеся в тому, що ветеринарний лікар працював на машинно-тракторній станції. Колись МТС, крім суто виробничих, мала ще й консультативно-дорадчі функції в інших галузях колгоспного виробництва. Зокрема й у ветеринарній справі. Його порадами і

практичною допомогою користувалися близько двох десятків невеликих навколишніх господарств. Після закінчення Білоцерківського сільськогосподарського інституту Афанасій Понуркевич працював у Казахстані, а згодом повернувся у рідні місця. Після МТСу очолював Вільховецький дільничний ветеринарний пункт, а згодом став працювати в колгоспі. Багатопрофільна тваринницька галузь вимагала досвіду, знань, терпіння і накладала велику відповідальність за збереження поголів'я. Всі ці професійні і людські якості йому були притаманні сповна. Він мав високий авторитет, як серед колег в районі, так і жителів навколишніх сіл, які часто зверталися по допомогу.

Афанасій Костянтинівич і його дружина Лариса Олександрівна, яка працювала вчителькою, приятелювали зі своїми, так би мовити, подвійними колегами Гавришенками. Біографія головного інженера колгоспу Ярослава Дмитровича Гавришенка мала багато спільного з життєписами його колег. Як і ряд інших керівників та спеціалістів, він брав участь у бойових діях на фронтах Другої світової, навчався, працював у Вільховецькій МТС. Народився Ярослав Дмитрович неподалік Вільхівця у наддністрянському селі Сказинці (нині Виноградне) Муровано-Куриловецького району, де його батько, бідний вчитель музики Дмитро Гавришенко, оженився свого часу на доньці розкуркулених заможних господарів Тримбачевських із Нової Гути. В буремні роки становлення нових порядків вчити дітей українських пісень і постійно одягати вишиванку було вкрай небезпечно. І енкаведисти молодому вчителю цього не пробачили. «Загинув за вишиванку» - так згодом з сумом згадували у сім'ї Гавришенків про діда Дмитра. Отож з п'ятирічного віку Ярослав зростав без батька. Чудом врятувався від етапу до Німеччини, а коли виповнилося вісімнадцять - пішов воювати з фашистами. В боях під Кенігсбергом отримав важке поранення в голову. Два бойових ордени, дрібні осколки в скронях і пробитий череп залишилися пожиттєво. Як і любов до техніки. На початку 50-х закінчив Новоушицький технікум механізації сільського господарства і почав працювати у Вільховецькій МТС. Навідуючись у рідне село на Вінниччині, часто заходив у гості до батькового товариша Михайла Мельника. Запримітив вродливу доньку дядька Михайла, яку звали незвичним у наших краях іменем Діна. Почав залицятися, але дівчина, яка викладала математику у буковинському селі Непоротово, статечного офіцера-фронтовика сторонилася. Діна Мельник про заміжжя не думала. Вона прагнула стати вчителькою. Любила професію. Та Ярослав Дмитрович був не з тих, хто відступає. Не виходить фронтальна атака – підемо в обхід. То трапилося на Святий Вечір. В наших краях повечерявши дома, носять вечерю рідним і знайомим. Директор Непоротівської школи у

Святвечір гостей не чекав. Та й де таке бачено, щоб директору носили святу вечерю. Раптом у вікно хтось постував. Відчинив двері. Навпроти стояв незнайомий чоловік, який привітався й попросився до хати. Удвох з незнайомцем колядували усю ніч, а на ранок він віддав претенденту на руку і серце трудову книжку майбутньої дружини. Коли Ярослав Дмитрович на Різдво зайшов у гості й показав документ - дівчина була шокована! Вже у Вільхівці Діна Михайлівна сповна розкрила свій педагогічний талант, а її тактовність і скромність, чуйність і материнську доброту до своїх вихованців досі пам'ятають навіть ті «розумники», що не хотіли учити й знати математику.

Ярослав Дмитрович зазнав чимало горя і поневірянь, але характер мав доброзичливий. Він ні з ким не конфліктував, був виваженим і справедливим. В нього було одне захоплення – робота. Тут він проявляв і рішучість, і винахідливість, і надійність. В ті часи, коли колгоспне виробництво все більше переходило на шлях індустріалізації усіх галузей, від головного інженера залежало якщо не все, то майже все. З ранку й до ночі звідусіль він чув лише одне слово: «Треба!», «Треба!», «Треба!». Численні відрядження на бази системи «Сільгосптехніка», виснажливе «вибивання» нових технічних устаткувань, запчастин для ремонту техніки, механізмів і обладнання, а ще плани, наради, перевірки, громадські доручення. В свою нову оселю під «Ріжком» приїжджав вже повністю знесиленим. Діна Михайлівна та діти Сашко і Зоя раділи кожній нечастій можливості поспілкуватися з чоловіком і батьком, якого обожнювали. В морозяні й снігові зими, коли віхола перемітала вулиці й дороги в населеному пункті та господарстві всі були спокійними – на ранок сніговими тунелями, які прокладала потужна техніка, можна буде добратися й до магазину, й до школи, й на ферму з будь-якого куточка села. Ярослав Дмитрович не спатиме, але не підведе.

Я не раз зустрічав головного інженера в школі, коли ми допомагали вантажити металобрухт на здачу в пункти прийому. Для Ярослава Дмитровича це були своєрідні жнива. Він брав колгоспну вантажівку й приїжджав до навчального закладу. Особисто уважно придивлявся до кожного фрагменту, який відвантажували. Щойно помічав щось на зразок поїлки для худоби, деталі до причіпних знарядь, тракторів чи комбайнів, які дітлахи встигли порозтягувати з тракторного стану, ремонтних майстерень чи ферм, тут же конфісковував «експропрійоване» колгоспне добро. Хоча наші здобутки ріділи, та на головного інженера ми не нарікали, адже залік йшов не за відвантажені, а за здані центнери брухту.

Багато схвальних відгуків можна було почути про роботу головного агронома колгоспу Івана Севастьяновича Катрюка. Та мені хочеться

розповісти про подружжя колгоспних агрономів на прізвище Коваль. Про Терезу Андріївну та Івана Васильовича. Допоки Ковалі не збудували власну оселю на новому плані, що знаходився біля лісу «Ріжок», вони квартирували у бабусиної сестри Ганни Ворошук, де я часто бував. Там іноді бавився з їх старшою донькою Наталею.

Іван Васильович був родом із сусіднього села Рудківці. Зростав у сім'ї, де всі шанували пісню і гру на музичних інструментах. Тож маючи абсолютний слух і гарні музикальні здібності після школи Іван Коваль подався на Буковину, щоб здобути музичну освіту. Отримавши диплома, почав працювати за спеціальністю музичним керівником, а ще грати у духовому оркестрі, який запрошували на весілля та різні забави. Його батько Василь Степанович, який сам був відомим на всю округу музикою, якось затіяв із сином розмову про те, що грати й співати то добре, але краще все таки було б мати у руках якусь більш серйозну спеціальність. Відтак він знову їде вчитися - цього разу в сільськогосподарський технікум на агрономічне відділення.

На весь технікум лише вона одна мала таке незвичне, рідкісне та милозвучне ім'я – Регіна. Вродлива, зі смаком одягнута, з довгою русавою косою подолянка Реня всіх вражала своєю неординарністю. А він зачарував її неперевершеною грою на кларнеті. Це трапилося на репетиції драматичного гуртка, де вона була провідною виконавицею. Відтоді вони вже не розлучалися.

У колгоспі імені Кірова молодому подружжю спеціалістів-агрономів галузі визначили різні: їй «терпку» - тютюнництво, а йому, навпаки, «солодку»: садівництво, овочівництво та ягідництво. Наша Наддністрянщина за природно-кліматичними умовами – «рай» для виробництва високовітамінної продукції. Вже набравшись досвіду, Коваль І. В. паралельно започаткував кілька напрямків роботи: збільшення площі насаджень, введення у виробництво сучасних високоврожайних і технологічних сортів, будівництво фруктосховищ, розвиток тепличного господарства. Будучи завжди в пошуку, від на певному етапі почав відчувати брак знань та й молоді конкуренти з вищою освітою не давали розслаблятися. Тому, як тоді казали, без відриву від виробництва розпочав навчання в Кам'янець-Подільському сільськогосподарському інституті. До речі, слід зауважити, що той вишкіл був взаємним. Інститутські викладачі-теоретики самі почерпнули чимало цікавих даних з його дипломної роботи. За кілька років прийшли вагомні результати. Площа багаторічних насаджень у колгоспі склала близько чотирьохсот гектарів. А садівнича галузь в окремі роки приносила господарству мільйонні прибутки. Треба зазначити, що Іван

Васильович був високоерудованим, авторитетним і дуже працьовитим спеціалістом з різносторонніми здібностями. Він мав веселу вдачу, грав на багатьох музичних інструментах, добре розумівся в транспортних засобах. Як не дивно, але агроном-садовод з часом став ще й визнаним експертом з діагностики автомобілів та іншої техніки й мав безліч пропозицій щодо цього від друзів і знайомих. Захоплення технікою передав наймолодшій дочці Саші, яка вже в чотирнадцять вправно водила важкий мотоцикл з коляскою і часто була у мами за персонального водія.

Тереза Андріївна вирізнялася комунікабельністю, доброю вдачею і широтою інтересів. Вона завжди була охайною, зі смаком одягнутою, що одразу кидалося в вічі. Мабуть, у той період вона була найбільшою модницею у Вільхівці. Можливо я запам'ятав її саме такою, бо вона часто шила у моєї матері різні обновки для себе і донечок. В моїй уяві до цього образу додалося й те, що попрацювавши певний час агрономом, Тереза Андріївна стала головою виконкому Вільховецької сільської ради, а ще вона була прямою місцевого самодіяльного театрального колективу. Тож їй і за статусом, і за сценічними образами необхідна була ця вишуканість та елегантність. Тереза Андріївна була жінкою поважною, щирою і доброзичливою, вміла вислухати, підтримати, дати добру пораду, бути зі всіма на рівних. Я дуже люблю і поважаю людей від яких йде позитив. Тереза Андріївна Коваль (Панченко) для мене особисто була саме такою.

Повагою і авторитетом у селі користувалося багато жінок і серед них дружина голови колгоспу Зоя Пилипівна Ковальчук. Хоча, як я вже згадував, вона була медичним працівником і безпосередньо до колгоспних справ відношення ніби й не мала, але...хто його знає. Можливо саме надійний тил сприяв успішній роботі керівника господарства. Зоя Пилипівна була медиком за покликанням, професіоналом своєї справи, чуйною й доброю і справедливою. І все в сім'ї було добре, от тільки народжувались одні дівчатка: Оля, Валя, Галя, Ніна. І нарешті Бог послав хлопчика Сашка, якого батьки й сестрички любили так, як люблять меншенького в родині.

Користуючись тогочасною риторикою, ще раз зауважу, що до роботи з підбору і розстановки кадрів Петро Петрович ставився дуже прискіпливо. Напевно він розумівся в людях, довіряв їм, підтримував, давав можливість розкрити свій талант і здібності, не боявся конкуренції. Не лишень головні спеціалісти, але й керівники, так званої, середньої ланки на посадах працювали подовгу. Тривалий період бригадирами були: Яремчук Іван (тютюнова), Врублевський Цезар і Могила Григорій (садова), Шаргородський Григорій (тракторна), Козіцький Броніслав (польова), Бетлій Василь (будівельна) та інші.

Розповім про одного з колгоспних бригадирів, який був нашим сусідом у межу – Цезара Рафаїловича Врублевського. Цезарем Рафаїловичем його називали зрідка, хіба що на якомусь офіційному заході, а в побуті для всіх він був просто Чеськом. Його батько Рафал Врублевський пильнував колгоспний садок.. Стеріг дуже ретельно. Свого часу, коли я з друзями Кімаковським, Власовим чи Божаковським йшов «бомбити» колгоспний сад, баштан чи ягідник, нам хотілося знати, хто сьогодні сторожує. Коли дізнавалися, що нині зміна Врублевського, то нітилися. Бо цей не дасть нічого поцупити, бо він стереже «народне добро» аж надто запопадливо і буде переслідувати «зловмисників» довго й методично. З ним краще не зв'язуватися.

Щойно Чесько підріс, то став ходити до батька на роботу: то їсти віднесе, коли той був на цілодобовому чергуванні, то просто прибіжить помилуватися райською красою у пору цвітіння. Після служби в армії подався у Грушівецьке училище, де готували кадри для садівничо-городньої галузі. Здобувши фах і попрацювавши певний час ланковим, очолив бригаду. Для господарства, яке спеціалізується на виробництві плодово-ягідної та овочевої продукції, це одна з ключових кадрових позицій. Керівник середньої ланки, як тоді казали про колгоспних бригадирів, посада не з легких, бо тут тобі: і трудова дисципліна, і облік трудового внеску, і забезпечення матеріалами, і вміння бачити перспективу. Цезару Рафаїловичу зрештою вдалося так організувати роботу в бригаді, щоб і підлеглі, і керівництво були задоволеними та й сам не зневірився у своїх здібностях та правоті. Одним словом, діяв так, щоб і вовки були ситі, і вівці цілі. Знайти «золоту середину» було зовсім не легко.

Коли вже по-справжньому став на ноги, подумував про одруження. Подобалась йому моя сусідка і моє най-найперше «кохання» - Євдокія Кошовська. Пам'ятаєте я писав про те, що у трирічному віці вперше освідчився саме їй: «Донька, я люблю тебе рівно в сім годин вечора!». Отож Чесько Врублевський одружився на «моїй коханій».

На відміну від рільників, для яких від середини осені і аж до середини весни бувало відносно затишшя у роботі, садово-городня бригада працювала майже цілорічно. Взимку обрізали дерева, ранньою весною поралися в теплиці, а згодом у парниках, далі висаджували розсаду у відкритий ґрунт. Хоча садові, ягідні й овочеві плантації у колгоспі були доволі великими, але все ж не безмежними і коли, як слід, не приглянеш, то бажаючі поласувати колгоспними суницями, малиною, смородиною черешнями, помідорами, капустою, огірками, а згодом сливами, грушами та яблуками можуть відкусити від колективного пирога чималий шмат. А тут ще районне й обласне керівництво зачастить ніби-то з перевітками і «допомогою», а у

самого лише одне на думці – вітаміни з садово-овочевих плантацій. Якщо на складі порожньо, то найбільш нахабні керівники (серед них і ті, що мали б пильнувати народне добро) посилали водіїв прямо на поле і вимагали продукції. Як тут поясниш своїм підлеглим, які прийшли на роботу з дітьми, що чужим дядям можна, а їх чадам – зась. Тож ти, Чеську, думай чи конфліктувати з підлеглою, чи промовчати і погладити дитячу голівку. Переважно робив друге, бо мав лагідну вдачу. В цей період на роботі він був цілодобово. В середині літа мав два-три тижні перепочинку і знову напруга – дозрівали сливи, груші, яблука, виноград та баштанні культури.

Нижче я напишу кілька речень для потомків, яким напевне важко буде збагнути, чому при радянській владі багато людей поводило себе саме так. У ті часи популярною була поговорка: «Все навколо колгоспне, все навколо моє». Тобто багато людей не дуже переймалося моральними заповідями, на кшталт: «Не вкради». Так було на підприємствах харчової галузі, так було і в колгоспах та радгоспах. Злі язики казали, що коли керманичу держави Леоніду Брежневу принесли на погодження документ про підвищення зарплати працівникам харчової галузі та сільгосп підприємств, то він наче б то зауважив: «А навіщо їм платити більше, вони і так собі візьмуть». А платити своїм підлеглим треба було. Цезар Рафаїлович вечорами брав свої записи і велику рахівницю і намагався нарахувати співробітникам оптимальні заробітки. Маленькі доньки спочатку Женя, а згодом Галя зручно влаштовувалися на татових колінах і «допомагали» йому в роботі, ганяючи туди-сюди дерев'яні коліщатка на тодішньому «калькуляторі».

За вміле керівництво та вагомі здобутки садівничої галузі Цезара Рафаїловича Врублевського нагородили Орденом Трудового Червоного Прапора. Напружена робота впродовж кількох десятиліть, на жаль, призвела до важкої хвороби і він пішов у вічність заледве здолавши п'ятдесятирічний рубіж.

В середині 60-х держава нарешті запроваджує пенсії для колгоспних ветеранів, більшість господарств переходить на грошову оплату праці, виникає можливість закупувати техніку, мінеральні добрива, засоби захисту, високоврожайне насіння. Все більше говорять про науково-технічний прогрес, який приходить і в сільське господарство. З'являється черговий лозунг: «Механізація трудомістких процесів на селі – веління часу». Насамперед це стосувалося галузі тваринництва, але зміни були й у рослинництві.

Наприклад, у господарстві згодом перестають масово вирощувати тютюн: культуру, яка приносила найбільші прибутки, але вимагала значних витрат ручної праці та була шкідливою для здоров'я. Я пам'ятаю руки трудівниць

тютюнової ланки: порепані, липкі, брутално-коричневі. Тютюновий сік і ефірні фракції настільки в'їдалися в шкіру, бруднили одяг і вкрай негативно впливали на внутрішні органи людини, що навіть надприбутки і висока оплата праці не виправдовувала ризики. Але хто тоді думав про людей, основна причина – відпала необхідність в такій кількості сировини для виробництва цигарок. Проте, я хочу кількома словами згадати період, коли ця галузь ще була в розквіті.

Неподалік нашої садиби свого часу побудували тютюнову сушарку – касуцу. Це була довга дерев'яна споруда без стін, вкрита шифером. Наприкінці літа, коли тютюновий лист визрівав, ланка вручну його обривала і вантажила на підводи. З поля сировину доставляли до сушарки. Згодом розпочинався процес силяння листя на шпагат. Сформовані тютюнові гірлянди, які називалися шварами, розвішували в сушарці між опорами і вони поступово висихали в тіні до товарного стану. Найбільше закарбувалося в пам'яті те, що жінки й дівчата, коли силяли тютюн, то...співали. В людей виникало бажання співати. Чи то монотонне заняття їх спонукало до якогось різноманіття, чи то пісня допомагала жити і працювати, чи то був своєрідний засіб втекти від реалій непростого життя, а може то був такий час, така неповторна атмосфера тодішнього буття. Співали не лише ланки тютюнової бригади, але й рільничої, садової чи овочевої. За манерою виконання, репертуаром та солістами мешканці села безпомилково могли визначити спів котрої з ланок линув в окрузі.

Певне, то був феномен того часу. Поступово гоїлися рани, нанесені репресіями, війною, голодом 1946-1947 років, який вселяв жах не лише голодною смертю, але й бандитизмом, що тоді панував. Поступово забувалися образи та негідні й підлі вчинки родичів, сусідів, односельців, вчинені ними в роки колективізації, німецької окупації та голодомору. Наші люди вміють пробачати. Пробачати, коли односельці відбирали землю і майно в роки колективізації, коли сусіди у 37-му писали анонімки, коли рідний дядько ганявся за племінницею, щоб ту відправити у Німеччину, бо хотів відзначитися перед окупантами. Час заліковував рани...

Свою розповідь я здебільшого намагаюся вести в хронологічному руслі, хоча часом забігаю наперед. Це я до того, що розвиток господарства продовжувався ще понад три десятиліття, доки воно не занепало десь напередодні двохтисячних років. А на той час, коли я закінчував школу, колгосп поступово перетворювався на досить ефективний, за тодішніми мірками, виробничий колектив, що нарощував виробництво і сприяв розвитку сільських територій.

В учнівській виробничій бригаді, яку очолювала донька голови колгоспу й моя однокласниця Галя Ковальчук, мені так і не вдалося попрацювати, бо на мене чекала подорож. І знову, як і п'ять років тому, в столицю СРСР.

На світлині 20-30-х років минулого століття зображені мої земляки на тлі Вільховецької сільської ради. Дуже ймовірно, що серед них є активісти, які створили в нашому селі перший ревком чи колективне господарство: П.Дендюк, Ш.Дзюбецький, В. Сивун, Г. Войтенко, Ю. Бацура, М. Сивун, Ф.Прус, М. Сожанський, М.Комарніцький, К.Шаргородський, К.Понуркевич. Абревіатура «У. С. Р. Р.» на транспаранті, розташованому над входом у приміщення сільради, існувала з 1919 до прийняття Конституції 1936 року. Це вам для підтвердження того, в який період могло бути відзняте це фото.

Це давнє фото з бабусиноного альбому. На ньому зображена єврейська родина. З бабусиних розповідей найбільше запам'яталися деталі щодо добросусідських взаємин між національними общинами. В критичних ситуаціях (голод, хвороби, трагедії) євреї відзначалися розсудливістю, оперативністю й жертівністю і не залишали односельців у біді. У роки Голокосту більшу частину вільховецької єврейської громади етапували в гетто в село Калюс. Мої земляки супроводжували колону аж до концтабору, передаючи воду та їжу. Багато наших односельців, зокрема і моя родина, допомагали в'язням вижили в гетто в роки лихоліття. Декільком єврейським сім'ям вдалося уникнути облав і переховуватися від

поліцаїв. Та знайшлися колаборанти, які видали втікачів. Вороги нікого не пожаліли... Ще зовсім малим я був свідком ексгумації, що відбувалася на горі у сусідів, які мешкали поруч з сільською радою. Відтоді страх і біль від побаченого та пережитого так і залишилися в мені незагоєною раню...

В період фашистської окупації батьки та мої старші брат і сестра з Березової переїхали у Вільховець і стали жити разом з дідусем і бабусею. На фото ви бачите Олександру Тихонівну і Степана Парфентійовича з онуками Женею і Льонею. Мати й бабуся працювали у колгоспі. Ті кілька років роботи у колективному господарстві, який під час окупації називався загальним двором, згодом дали їм право на отримання пенсії учасника війни.

Після звільнення села від загарбників почало відновлюватися виробництво і переробка сільськогосподарської продукції. У Вільхівці запрацювала потужна плодосушарка. Сухофрукти відправляли насамперед солдатам на фронт. На знімку 1945 року працівники Вільховецької плодосушарки.

Створення колективного господарства у Вільхівці йшло складно з різних причин: структуризації поселення (Вільхавка, Пластівник, Кищина, Буракова), наявності левад та хуторів, багатонаціонального складу жителів, спротиву заможних родин, відсутності підготовлених і кваліфікованих кадрів тощо. Григорій Яремчук був першим керівником вільховецької артілі «Нова громада». Створений на її основі колгосп імені Кірова крім нього очолювали К. Барвінок і П.П. Дендук. Відбудувувати зруйноване післявоєнне господарство довірили Василю Юхимовичу Власову.

Керівниками колгоспу згодом були Олексій Степанович Прус, Іван Янцаловський, а також Микола Пилипович Комарніцький, якого ви бачите на фото.

Пенсію колгоспникам розпочали платити лише з середини 60-х. Тому, щоб якось вижити, приходилося працювати в господарстві до глибокої старості. На цьому фото колгоспних ветеранів є і мої

родичі: крайній ліворуч на передньому плані Петро Петраш і Марія Бацура, яка знаходиться серед жінок поважного віку, що стоять, другою праворуч.

Я був свідком того, як потужна сільськогосподарська техніка стала замінити ручну працю на селі. На фото новий кукурудзозбиральний комбайн і вільховецькі механізатори та водії... І як же ж без допомоги школярів.

Далеко не в усі трудові процеси вдавалося запроваджувати технічний прогрес. В одній із найважливіших і найшкідливіших для здоров'я галузей – тютюноцвітві – домінувала ручна праця. На фото: тютюнова ланка на плантації (зліва направо, ті кого розпізнав): Баранюк Марфа, Коваль Тереза (агроном-тютюновод), Радомська Ганна, Лучинська Євгена, Бацура Віра, Шаргородська Антоніна, Ремішевська Ганна, Бучарська Генефа, Баранюк Галина.

Це фото ланки овочево-садової бригади. Перше, що приходить на думку – назвати світліну «Дев'ять дівчат і один я». Десятим тут є Висоцький Йосип – бригадир цього підрозділу. Поруч з ним (зліва направо): Косець Галина, Цілімецька Ганна, Прус Палагна, Удра Марія, Лучинська Марія, Петраш Ганна, Бацура Докія, Войтенко Катерина (наймолодша сестра моєї бабусі) і Петраш Марія.

На цій світліні також десять персонажів. Це овочева ланка. Одна із плантацій, де вирощували овочі, знаходилася біля Шемердецького левади. Звідти недалеко до села Маціорськ або Матірське (друга назва від річки Матірка) . Тому в ланці працювали переважно жительки

цього села. В центрі світлини двоє чоловіків: Цезар Врублевський (бригадир) і Юзеф Шемердецький. Так, так, один із братів Шемердецьких, яким раніше належала левада зі ставком і навколишні землі.

У колгоспному саду розпочався збір яблук. На фото (зліва направо): Бацура Надія, Врублевська Євдокія, Боднар Валентина, Фіголь Надія та інші працівниці.

На цьому сучасному фото той самий льох, де зберігалися продукти і де можна було поцупити шматочок льоду й уявити, що ти смакуєш морозивом у спекотну літню пору. А ще на старому колгоспному дворі можна було покататися на дерев'яному колесі січкарні, як на справжній каруселі в парку

відпочинку.

Де ще було дуже цікаво – це в колгоспній кузні. З моїм шкільним другом Валерою Яремчуком я іноді потрапляв у це незвичайне приміщення, де з металу творили дивні речі. У кузні працював Валерин дядько Дмитро, який вчив племінника цій по-справжньому чоловічій справі. На цій світлині зображений ще один вільховецький коваль Петраш Сергій Якович.

Іноді я заглядав і у плотню (так у нас називали столярну майстерню) до дядька Андрія Бацури, якого ви бачите на фото. Милувався його роботою, а ще насолоджувався пахощами смоли хвойних дощок, дубової кори чи ясеневої стружки, якими завжди було наповнене приміщення. Скільки всього різного й цікавого можна було почути й побачити звичайного робочого дня на колгоспному дворі наприкінці 50-х чи на початку 60-х років. На стовпі горланило радіо, яке перекрикував хтось із контори колгоспу, намагаючись через відкрите вікно щось пояснити їздовому. Десь поруч вибивав такт дизель, що виробляв електроенергію, а ще скрипіло колесо кінної січкарні. Молоді жеребці іноді протяжно іржали чи то від важкої роботи, чи просто перегукувалися зі своїми конячими родичами з конюшні та лошатника. З кузні чулися звуки молота, а з току линула пісня про молодого козака, який прощався з коханою: «Їхав козак за Дунай, сказав дівчині: «Прощай»...». Але незабаром адміністративні та господарські будівлі знесуть...

А оці молоді чоловіки: Володимир Бацура, Михайло Петраш, Петро Фіголь, Василь Прус, Никанор Готко, Іван Кошовський, Василь Ковальчук, Василь Кошовський, які повсідалися на дошки, а також інші їх колеги, збудують на цьому місці крамниці, пошту, дитячий садок, лазню, побутову майстерню, ощадкасу - новий центр соціальних послуг.

Ось так виглядав цей новий соціально-побутовий центр Вільхівця. Фото невисокої якості, але однаково можна розгледіти акуратно повапнований штахетник уздовж сільмагу, побутової майстерні, пошти з ошадкасою, дитячого садочка. Видно огорожені та доглянуті квітники навпроти новозведених споруд, що надавали території привабливого вигляду. Фотограф зафіксував, як багатолюдно було в ту мить в центрі села звичайного робочого дня. З репродуктора, встановленого високо на стовпі, линуть веселі мелодії ранкової передачі, з сільмагу з пакунками вийшли дві жіночки і про щось балакають, а їздовий, залишив підводу з сіном посеред дороги й, очевидно, побіг за цигарками. Невеличкий натовп людей очікує, коли ж нарешті відкриється майстерня. Там вдалині гурт школярів крокує в народну школу, а на зустріч їм йдуть батьки з малечею, поспішаючи в садочок.

До речі, дитячих садочків у нашому селі було два: комунальний і відомчий. Новий відомчий колгоспний дитсадок, який ви бачите на фото, почав функціонувати наприкінці 1966 року, а до того він знаходився на Кищині. Комунальний же дитячий заклад був розташований коло клубу в будинку, де раніше розміщувалася лікарня.

Ось і вона – нова Вільховецька дільнична лікарня. З центру села її перемістили на

околицю неподалік від колишньої машино-тракторної станції (МТС). Тривалий час фельдшарем тут працювала Зоя Пилипівна Ковальчук.

На груповій фотографії співробітники Вільховецької дільничної лікарні. Серед медичних працівники і технічного персоналу (зліва направо, зверху вниз) впізнаємо: Ільчено Євдокію, Бетлій Ніну, Чайку Надію Іванівну, Кос Ларису Іванівну, Коса Івана Денисовича, Булкіну Галину Олександрівна, Бацуру Галину Макарівну, ... Іващук Софію, Войтенко Євгенію Іванівну, Булкіна Марка Митрофановича, Дробика Івана Васильовича, Савенко Евеліну, Сивун Віру Тимофіївну, Шафранську Петрунелю Людвигівну, Бацуру Марію, ... Ковальчук Зою Пилипівну, Петраш Ганну Григорівну.

В середині другої половини двадцятого століття Вільховецька дільнична була добре укомплектована професійними працівниками і надавала кваліфіковану допомогу. На фото ви бачите: Войтенко Євгенію, Сивун Віру, Яремчук Феодосію, Косець Тамару, Вихристюк Пелагею, Понуркевич Дарію, Шкіля Володимира Івановича, Шкіль. Надію Миколаївну з донькою Оксаною, Палаткіну Лідію, Сивун Ларису, Кошовську Євдокію, Чайку Надію Іванівну. Бацура Галину, Петраш Марію та Бацуру Марію.

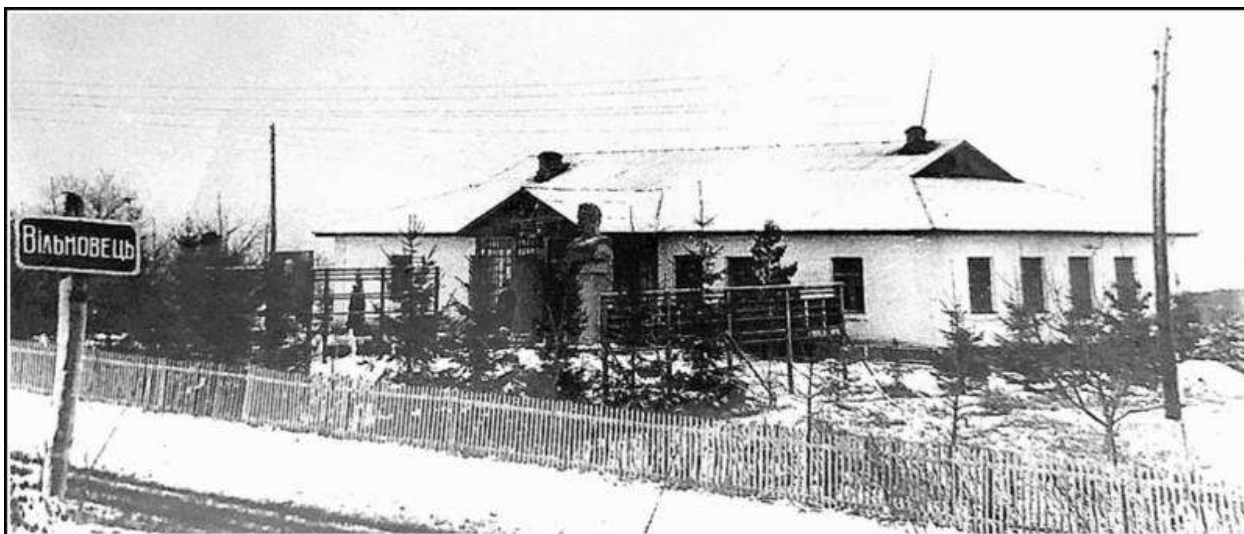

А це молодше покоління працівників лікарні: Шемердецька Антоніна, Косець Тамара. Коваль Галина, Рогатин Володимир, Власова Галина, Жучковська Алла та Грошко Світлана.

У новозбудованому поштовому відділенні відвідувачів завжди не бракувало (фото), а коли там відкрилася ще й ощадкаса, то взагалі стало людно. Я часто заглядав сюди, щоб побачитися зі своїми сестрами Надею та Лідою, які тут працювали. З дитинства вони крокують пліч-о-пліч. Вислів: «Вони жити не можуть одна без

одної» - це про них. Турбота, щирість, жертвність, повага, порядність – це саме те, що має бути між рідними. Небагатьом людям вдається зберегти і пронести родинні почуття та стосунки через усе життя. На фото: так виглядали мої сестрички Ліда і Надя у той час, коли я ходив до школи.

Нова контора колгоспу, збудована на початку 60-х, розташовувалась поближче до ферм, садків і місць ремонту та зберігання техніки. Як годиться, при вході бовваніло погруддя Кірова, на честь якого назвали господарство. Зелені ялинки чудово вписуються у зимовий пейзаж. Поруч шосейна дорога і дорожній знак з назвою населеного пункту. Тисячі, а може й десятки чи сотні тисяч разів, люди дивилися на нього і не помічали, що там наше село називається Вільновець, а не Вільховець. Якщо якомусь допитливому історичу через N років на очі попадеться це фото, то він матиме аргументи сумніватися у назві села. Ось такі вони ці світлини...

Зоя Пилипівна і Петро Петрович Ковальчуки хоча й народилися не у Вільхівці, але зробили для післявоєнного становлення і розвитку села не менше, ніж місцеві жителі. Чи то часи були такі, чи то люди були іншими, але, працюючи впродовж багатьох каденцій на посаді голови колгоспу і реально маючи у підпорядкуванні кілька тисяч гектарів землі та декілька населених пунктів, голова не нажив особливих статків, не

використовував свою посаду з корисливою метою, не ставився зверхньо до колег. Вони обоє з дружиною були професіоналами, високоповажними й достойними людьми. На першій світлині: такими були Зоя і Петро Ковальчуки 3 грудня 1945 року. На іншому фото: Петро Петрович Ковальчук на відпочинку в санаторії.

На цих фото відображені різні періоди життя Павла Юхимовича Явтушинського. Я завжди з дуже великою повагою ставлюсь до фронтовиків-учасників бойових дій, бо це були особливі люди, які пройшли через неймовірні випробування й знали ціну людському життю. Вони дуже неохоче розповідали про війну, бо в їхній пам'яті насамперед виринали страхоття і жахи, про які неможливо розповідати без тремтіння голосу і сліз. Війна загартувала характер Павла Юхимовича.

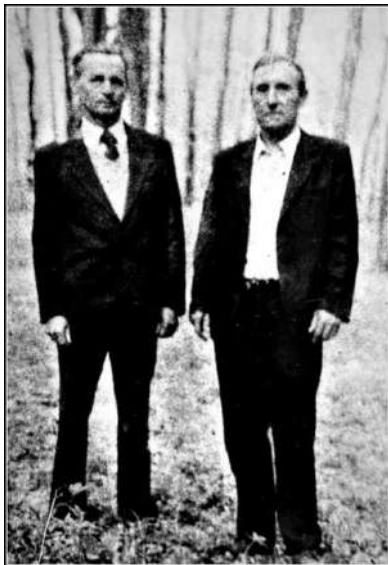

Часом буває, що успіхи на роботі - то своєрідна компенсація за якісь сімейні колізії. Та це не про сім'ю Катерини Михайлівни й Франца Павловича Слободецьких. В їх родині панувало взаєморозуміння, злагода і любов. Подружжя доклало чимало зусиль, щоб їх власні діти Галя й Микола та прийомний син Валерій мали щасливе дитинство, здобули улюблений фах і досягли життєвих успіхів. На першому фото Франц Павлович позує для часопису, а на другому він разом з дружиною і онуком Романом.

«Троянди й виноград, красиве і корисне» або «Не роботою єдиною..» - такими образними словами можна назвати світлину, де солідні чоловіки Афанасій Понуркевич, Микола Бетлій та Іван Коваль милуються трояндами. Можливо, це і постановочний варіант, але усмішки на їх обличчях не вдавані. Зауважу, що сільські жителі також були і є освіченими людьми, мають гарні смаки й вміють цінувати красу.

Впродовж багатьох років сім'ї Понуркевичів і Гавришенків товаришували між собою.

А все розпочалося на новорічній вечірці в учительському колективі. І тоді, й нині в таких компаніях бути учасником розваг суцільне задоволення. Жарти, розіграші, перевдягання, лотереї... Веселилися аж до ранку. Додому йшли разом. Дорогою повернули до Понуркевичів, а потім господарі провели гостей додому і там продовжили спілкування. За розмовами з'ясувалось, що у них спільні вподобання, цінності, звички, схожі життєві потреби. Так зародилася дружба між дорослими, а згодом заприятелювали і їх діти. На першому фото: Афанасій Костянтинович Понуркевич і Ярослав Дмитрович Гавришенко, а на другому - Лариса Олександрівна Понуркевич (Косець) і Діна Михайлівна Гавришенко (Мельник).

ереважна більшість молодих спеціалістів, які за розподілом приїжджають в село, насамперед, стикаються із квартирним питанням. Знайти відносно комфортне помешкання, а ще привітних і порядних господарів - то велике щастя. Тривалий час Тереза Андріївна і Іван Васильович Ковалі квартирували у бабусиної рідної сестри Ганни Ворошук, аж допоки не побудувалися на новому плані.

Не втримаюся і розповім, чому перша фотографія мені особливо подобається. І Тереза Андріївна, і Іван Васильович виглядають чудово, але я, насамперед, на цій світлині дивлюся на сукню і... бачу свою маму Ганну Петрівну, яка її шила. Бачу її постать за швейною машинкою, чую неквапливу розмову і я ніби знову там, у дитинстві. Друге фото теж навіває дитячі спогади, коли дивишся на те як чи то плаче, чи сміється на свої два крихітні зубчики Оленка та якоесь по-особливому і вже майже по-дорослому оцінює та привітно посміхається Наталя. Тереза Андріївна пригорнула малечу і... ні, не буду гадати, про що вона думає в цю мить.

Так нині виглядає одна із вулиць на новому плані (фото ліворуч), а так колись, як справжній козак у вишиванці, виглядав Іван Васильович на своєму «мустангові», що мав не одну, а декілька кінських сил. Він любив механіку, музику, свою Реню! А от агрономію?... Зрештою, ви вже знаєте із цього розділу, що він дослухався до батькових порад і таки обрав надійний фах.

Панченко Регіна ... Рідко хто знав чи навіть чув про жінку з таким ім'ям та прізвищем у Вільхівці. Зате усі добре знали Коваль Терезу. Їй не подобалося це ім'я. А все через те, що колись давно через людську неухажливість і байдужість документ про освіту їй видали на ім'я Тереза, хоча насправді її звали Регіна. Ніякі вмовляння чиновників виправити помилку не допомогли. Треба було заплатити захмарну для неї на той час суму, щоб у судовому порядку знову стати ... собою. На цих світлинах ми бачимо Регіну-Терезу Андріївну, то як усміхнену й завітчану красуню, то як зосередженого агронома-тютюновода, а то як досвідченого голову сільської ради чи самодіяльну актрису (партнерку Петра Купенчика) на сцені сільського клубу в аматорській виставі.

Як швидко плине час... На фото ви бачите усміхнені та знайомі багатьом моїм односельцям обличчя Ярослава Дмитровича Гавришенка та Цезаря Рафаїловича Врублевського. Мимоволі ловиш себе на думці, що то був час їх найважливіших звершень, період розквіту-становлення-зрілості. Попри всі негаразди, виробничі і побутові проблеми, хвороби й печалі, з якими тоді стикалися ці завзяті й сповнені енергії чоловіки - вони були щасливими й

успішними. Такими й залишилися у нашій пам'яті. Як швидко плине час...

Вдивляючись у знайомі обличчя, знову й знову згадую свої дитячі і підліткові роки. Бабуся Аксентійка і Донька були моїми доглядальницями-опікунами-захисницями. Вони допомагали мамі у господарських клопотах, коли я маленьким хворів, а коли занедужувала мама, то доглядали нас обох. Знаєте, напевне, у всі часи є люди, які душею прикипають до вас і віддають вам свої сили, ніжність і тепло. А ви й не знаєте, чим заслужили таку увагу і прихильність до себе. Моїй мамі й мені безмежно пощастило, що у нас були такі безкорисливі і добрі сусіди і друзі. На фото: Войтенко Федося (бабуся Аксентійка) та її внучка Врублевська Євдокія Романівна. А ці дві милі панянки у капелюшках з квітами, то Галя (ліворуч) і Женя Врублевські. Коли Цезар Рафаїлович рахував на рахівниці, то обидві свого часу неодмінно прагнули, сидячи у нього на колінах, «допомогти» батькові

рахувати, хвацько пересуваючи кругленьку кісточку на тодішньому «калькуляторі».

Колгоспно-шкільний симбіоз. Так образно можна назвати цю фотографію. Тут, за тодішніми мірками, переважно представлена сільська інтелігенція. Це вони, їх колеги, попередники й наступники організували виробництво й створювали робочі місця для вільхівчан і жителів навколишніх сіл, вчили й виховували їх дітей. На фото (зліва направо): Понуркевич Афанасій, Слободецький Франц, Рачинський Павло, Ковальчук Петро, Яремчук Павло, Прус Іван, Білун Василь, Мельник Михайло, Гавришенко Ярослав, Бацура Ганна, Ковальчук Зоя, Яремчук Лукерія, Понуркевич Лариса, Яремчук Лідія, Білун Поліна, Зелененька Ольга, Гавришенко Діна, Атаманюк Олена та Слободецька Катерина.

ОСТАННІ ШКІЛЬНІ КАНІКУЛИ

Радісну для мене новину про поїздку батьки повідомили напередодні, тож часу на збори було зовсім мало. І що найголовніше – не прийшлося багато хвилюватися, як це зазвичай трапляється зі мною перед подорожжю. У новенький темно-коричневий чемодан я задалегідь спакував гостинці. Залишалось лише дочекатися ранку. Для мене ніч пройшла спокійно. А от хто насправді тривожився і не спав... так це мама.

В своїй новій книзі про бабусю і маму я згадую не так часто, як у попередній. Ні, вони не переставали опікуватися мною і завжди були поруч, але їх вплив поступово зменшувалася, що було цілком природним явищем. Чи є в дитини, підлітка, юнака на світі миліша людина ніж мама? Чи є краще

слово ніж мама? Чи є більша втрата, ніж втрата матері? Питання риторичні. Скільки себе пам'ятаю мене весь час зігрівала материнська любов. Мати і бабуся були моїм надійним дахом. До них завжди можна було притулитися, поділитися новиною чи спитати поради, попросити про допомогу чи пожалітися на несправедливість. З віком пуповина ставала все тоншою і тоншою, але відчуття, що тебе люблять, що ти для них найдорожчий, що ти завжди в безпеці і захищений, надавало впевненості і комфорту. Мама й бабуся любили мене так, що думаю вона, ця любов, захищає мене ще й досі.

Я не ріс «маминим синком» в традиційному значенні цього поняття. Материнська увага і турбота не були надмірними. Міг самостійно приймати рішення, не погоджуючи його ні з ким. Але деякі правила залишалися незмінними. Наприклад, я ніколи не йшов з дому не попередивши рідних, куди саме відлучаюся. Тоді, перед поїздкою, лише трішки, а зараз вже в повній мірі я розумію наскільки матір переймалася моєю долею і хвилювалася за мене. Якби могла, то вона б нікуди мене не відпустила. Найкращою для неї була ситуація, коли я завжди був поруч. Хай в школі, хай з друзями, хай в поході, але пройде якийсь час і я знову буду перед її очима. Вона розуміла, що я вже виріс, що скоро надовго залишу домівку, що ніякими силами мене не втримати поруч з собою, але серце у неї щеміло щоразу, коли я йшов за ворота. Такий характер, нічого не вдієш. Вона не могла змусити себе не хвилюватися. Думаю, що це цілком природний інстинкт, притаманний більшості матерів. Добре, що мама у мене була саме такою: люблячою, справедливою, небайдужою і аж надто турботливою.

Влітку 1966 року вже курсував автобус за маршрутом Калюс – Хмельницький і я без пригод дістався обласного центру. До відправлення поїзда залишалось декілька годин, тож цілком логічно було познайомитися з містом. Передачі обласного радіо та місцеві друковані видання часто й багато розповідали про нову столицю Подільського краю, яка змінювалася на очах. Прогулюючись центром, я побачив натовп чоловіків, які кудись поспішали. Виявилось, що того дня хмельницьке «Динамо» приймало на своєму полі одвічного супротивника – вінницьку «Ниву». Нагода подивитися футбол на нещодавно реконструйованому стадіоні «Поділля» була для мене неочікуваною й від того ще більш радісною.

Вкотре впродовж своєї розповіді я знову й знову повертаюся до теми футболу. Щойно хтось вимовить слово «футбол», моя увага вже там. А коли звучить відомий футбольний марш Матвія Блантера, то мене переповнюють передчуття чогось надзвичайно бажаного і нескінченно приємного. Я люблю дивитися, слухати, читати й розповідати про футбол до безкінченності. Серед майже двох десятків передплатних видань, які тоді отримувала наша родина,

було й два спортивних: «Спортивна газета» й «Советский спорт». Загалом тема спорту, як кажуть, червоною ниткою проходить через усе моє життя. Я люблю не лише футбол, але й більшість популярних видів спорту: біатлон, фігурне катання, легку й важку атлетику, волейбол, баскетбол, гандбол, хокей, плавання і певне ще з добрих два десятки видів. Але футбол був і залишається найулюбленішим. За київське «Динамо» вболіваю з п'ятирічного віку. Вболіваю за збірні і регіональні футбольні команди, як свого часу - за хмельницьке «Динамо».

Той рік в історії клубу був найуспішнішим: «Динамо» було лідером першої зони футбольного чемпіонату в другій групі класу А. Ми з Толею Кімаковським навіть збиралися спеціально поїхати в Хмельницький на футбол. Мій старший друг також палко любив футбол і все, що з ним пов'язано. Ми заповнювали саморобні футбольні таблиці, не пропускали жодних футбольних телевізійних трансляцій, завжди жваво обговорювали перебіг футбольних турнірів, знали склади багатьох клубів і збірних. Часто обговорювали не лише матчі, але й вислови популярних ведучих футбольних матчів: Вадима Синявського, Миколи Озерова чи Коте Махарадзе. Неодноразово Толя заявляв, що мріє стати футбольним коментатором, як його кумири. В той період він посилено тренувався, щоб вступити у спортивний вуз. Одним із улюблених місць тренувань став новозбудований сільський стадіон. Як правило, в другій половині дня Толя зі своїм меншим братом Вадимом кликали мене і ми разом йшли на тренування. Найулюбленішим елементом занять було пробивання штрафних і одинадцятиметрових ударів. Хтось ставав у ворота, а решта по черзі старалися їх вразити. Якщо штрафний чи пенальті пробивався не точно, то старші хлопці за м'ячем не квапилися, бо навколо футбольного поля збиралося чимало хлопчаків, які наввипередки кидалися за шкіряним красенем. Багатьох з них ми звали не за іменами, а за футбольними кличками: Пеле, Біба чи Мунтян.

Отож я приєднався до гурту вболівальників і разом з ними потрапив на стадіон. Вистоявши чималу чергу за квитком, нарешті опинився на трибуні в оточенні кількох тисяч глядачів. Мені перехопило дух. Невже це не сон і я справді буду спостерігати футбол не на екрані телевізора, а наживо. Скоро вільних місць на спортивній споруді вже не було, а вболівальників все прибувало й прибувало. Вони заповнили всі проходи, місця за воротами й навколо поля. Стадіон несамовито гудів і цей гул сповнював мене якоюсь незрозумілою енергією. Коли розпочалася гра, то на мить всі припинили, але лише до першої атаки хмельничан. Атака була дуже стрімкою і завершилася ударом в бік воріт. М'яч затріпотів у сітці і глядачі, які сиділи навпроти нас

подумали, що то «взяття воріт» та почали несамовито кричати «Го-оо-ол!». Проте наша половина стадіону їх не підтримала, бо було добре видно, що м'яч влетів у сітку із зовнішньої сторони. Згодом гра вирівнялася, адже супротивник також прагнув перемогти. Після перерви хмельничани, які в роздягальні зазнали доброго прочухана від свого тренера Євгена Лемешка, спробували таки дотиснути «Ниву», бо їм конче потрібна була перемога, щоб відірватися від супротивників і закріпити статус одноосібного лідера. Цьому всіляко допомагали вболівальники-фанати, які несамовито кричали й свистіли. Гул обурення і зневаги котився над стадіоном, коли вінничани організовували контратаку і наближались до наших воріт. І, навпаки, крики схвалення і гучні вигуки «Бий, бий!» або «Пасуй, пасуй!» супроводжували кожен нашу атаку! Дивлячись на окремих затятих вболівальників, можна було не сумніватися, що якби не стражі порядку, яких було неймовірно багато, мабуть вся міліція області була тоді на стадіоні, то вони вискочили б на поле й самі забили гола. Диво таки трапилося під саму завісу матчу, коли динамівці зламали захист вінничан і заколотили м'яча в сітку. Стадіон вибухнув багатотисячним «Ура!!!» і довго не міг заспокоїтися. Дудки, пищавки, тріскачки, бубни і інші гучні атрибути, які глядачі принесли з собою, суттєво доповнювали голосові зв'язки уболівальників. Те, що «Динамо» забило гол, чули напевно не лише жителі прилеглих кварталів, але й мешканці Ружичної, Дубово, Лезнево, Гречан та інших околиць. Здавалося, що барабанні перетинки не витримають навантаження і всі ми оглухнемо від цієї децибельної атаки. Какофонія, яку можна порівняти хіба що із нестерпним жаб'ячим кваканням, яке раз за разом вибухає на ставку весняної ночі, і не те що заважає, а просто таки не дає спати, так і не припинилася до самого завершення поєдинку. Глядачі, які здійнялися зі своїх місць після забитого м'яча, вже стоячи дивилися на гру. Після фінального свистка кілька відчайдухів, зламавши кордони міліції, таки вискочили на поле й несамовито гасали, як навіжені. Якщо на початку гри я доволі спокійно реагував на загальне збудження натовпу, то під кінець і сам вже нічим не відрізнявся від цих божевільних. Забігаючи наперед скажу, що того року хмельницьке «Динамо» так і не спромоглося перейти у першу групу класу «А», програвши стикові поєдинки переможцю другої зони.

Вкотре нагадую читачам, що я люблю подорожувати. Особливо обожною залізничний транспорт. А коли поруч у вагоні їдуть спокійні, чемні і компанійські супутники, то подорож перетворюється на справжню насолоду. Не дуже засмучуюсь, коли сусіди по купе, м'яко скажемо, не зовсім толерантні. Й так трапляється. Однак перестук вагонних коліс, картини природи за вікном потяга, що мчать тобі на зустріч, свіжий теплий ласкавий

вітерець приносять спокій і задоволення. А що не подобається, так це тривалі зупинки, особливо на переїздах, коли необхідно чекати зустрічний поїзд. Єдина пора року, що викликає певну пересторогу – зима. Боюсь сидіти, а особливо спати в неопалюваному вагоні, бо таке в ті часи траплялося доволі часто.

Та літня ніч була тихою і місячною. Щойно ми від'їхали від залізничної станції, я переодягнувся у спортивний костюм і вмовився на верхній полиці плацкартного вагону. Поїзд набрав ходу, а я думав над тим, чим займатимуся у столиці. Планів було багато. Наступного року прийдеться вступати до інституту, то ж непогано було б, хоча ззовні познайомитися з Тімірязівською академією, Московським державним університетом чи якимось іншим вузом. Братова дружина Ніна мені настійливо рекомендувала вступати вчитися саме до Москви, адже тут стільки різних навчальних закладів та й зупинитися на час екзаменів буде у кого. Думав про те, що, як і минулого разу, непогано було б переглянути якусь популярну виставу. Звичайно лише театром культурна програма не обмежиться, бо я багато чув і читав про столичні музеї, кінотеатри, парки, частину з яких ми минулого разу так і не встигли відвідати. Ну і нарешті мій улюблений спорт. Де, як не у Москві, можна побачити найрізноманітніші змагання з різних його видів. В тому районі, де мешкав Льоня з сім'єю, знаходився спортивний комплекс. На більшість змагань вхід був безкоштовним, отож можна буде вживу побачити спортивні видовища. І куди ж без футболу. Тоді у вищій лізі змагалося аж п'ять московських команд, мабуть, одна з них неодмінно гратиме з київським «Динамо». Мої солодкі мрії поступово переросли у міцний і спокійний сон під ритмічний стукіт вагонних коліс.

Як і попереднього разу на пероні мене зустрічав Льоня. То був вихідний день і йому не довелося відпрошуватися з роботи. Він знехтував моїм наполегливим проханням, що я доберуся самотужки і все-таки приїхав на Київський вокзал. Ми обидва раділи зустрічі і навперебій розповідали новини. Брат вихваляв своє нове помешкання. Кілька місяців тому він з дружиною і донькою переїхали з бараку в двокімнатну квартиру. Житло отримали в тому ж мікрорайоні, де мешкали й раніше, неподалік станції метро «Сокіл». Найбільше Льоню радувало те, що вони стали жити окремо від тестя і тещі. Якщо з Олексієм Михайловичем стосунки у нього були доволі дружніми, то з Надією Петрівною він не ладив. І ось нарешті вдалося позбутися «тещиного гніту».

Нова квартира братової сім'ї мені також сподобалася. Тут не було того застояного барачного запаху та скрипучої підлоги, які так запам'яталися мені ще з минулих відвідин. Навпаки, все було чисто, світло і просторо. Мене

посели в кімнаті, де знаходилося дитяче Іринчине ліжечко, килимова доріжка і старенький диван, які дісталися в спадок зі старої квартири. З вікон новенької п'ятиповерхівки видно було панораму великого міста. По обіді я розгорнув карту Москви і заходився складати конкретний план свого перебування в столиці, який за задумом мав розпочинатися з поїздки на Воробйові гори та завершувався відвідинами ярмарку у Сокольниках. Серед батьківських директив та інструкцій чи не найважливішим було придбання нової одежі, бо за останній рік я помітно підтягнувся і зі всього повиростав. Хоча ні. Синій гідрофобний пильовик все ще був на мене великуватим.

Боже, як добре подорожувати. Поїхати з дому... і забути про все на світі. Ні тобі доручень, ні настанов, ні контролю. Сам собі і пан, і слуга. Льюня з Ніною пішли на роботу (вони обоє працювали на одному підприємстві), Іринка – в дитячий садок, тож я зостався один. Поснідав і став планувати маршрут поїдки до університету. Треба сказати, що подорожі за незнайомим маршрутом у мегаполісах забирають набагато більше часу, ніж видається на перший погляд. Я про це знав, але однаково важко було змиритися з тим, що на поїздку з одного кінця міста в інший іноді приходиться тратити так багато часу. Проте, я нікуди не поспішав. Та й їхати було доволі просто: від станції «Сокіл» до зупинки «Університет» в підземці треба було зробити лишень одну пересадку.

Я бачив чимало фотографій, кіно- і телевізійних матеріалів про цей найпрестижніший вуз, але зблизька і наживо він виглядав дуже велично і монументально. Охопити поглядом всю будівлю було неможливо і я оглядав її фрагментарно. Крім помпезної будівлі мене вразила неймовірних розмірів квітник із сотнями, а може й тисячами яскраво-червоних канн, що пишно буяли в цей час. Невже тут можна вчитися простому смертному, випускнику звичайної сільської школи. В це повірити було нереально... Я підійшов ближче до висотки і ще раз уважно оглянув все навкруги. Побачене вражало й навіювало якийсь смуток і нерішучість. Я ще деякий час потупцював біля головного корпусу й подався в бік входу до метро. Мимохідь придбав у кіоску невеличку брошуру про МДУ і спустився в метрополітен. У вагоні розглядав буклет, з якого дізнався, що в найпрестижнішому вузі СРСР на сімнадцяти факультетах навчається близько сорока тисяч наших та іноземних студентів, а середній конкурс складає десять претендентів на одне місце.

Увечері, коли ділився з невісткою враженнями про побачене, вона вкотре мені настійливо рекомендувала вчитися саме в Москві, дохідливо пояснивши різницю між периферійним вузом і столичним. До того я ніколи не задумувався над тим, що вибір вищого навчального закладу і фах можуть так сильно вплинути на подальшу долю. Розмовляючи, ми поступово перейшли

на тематику, яка останнім часом мене все більше приваблювала: література, кіно, музика, пісні, театр, актори, ролі тощо. Саме тоді у Москві відбулася знакова подія в радянському кінематографі - прем'єра другої частини багатосерійної кінострічки Сергія Бондарчука за романом Льва Толстого «Війна і мир». Фільм мав значний успіх і його прем'єрний показ у нещодавно збудованому кінотеатрі «Росія» продовжили ще на декілька днів. Льоня з Ніною вже дивилися цю стрічку, а тому мені довелося йти на кіносеанс самому. Відстоявши чималеньку чергу у касі попереднього продажу, я взяв квитки на наступний день на денний сеанс.

Увечері, коли я ділився враженнями від перегляду фільму з Льоненим тестем Олексієм Михайловичем, то почув деякі факти оборони Москви, учасником якої він був особисто. Ці спогади багато в чому перепліталися з тим, що я бачив на екрані. Восени 1941 року саме солдати і молодші командири, які не хотіли здаватися в полон гітлерівцям, вели хаотичні бої і, сковаючи сили противника, фактично мимоволі врятували столицю від захоплення ворогом. Командири фронтів, штабісти і сам верховний головнокомандувач не мали й приблизного уявлення про реальний стан справ на фронті. Те, що Москва залишилася не взятою, було справжнім дивом. Якщо я не помиляюсь, то Олексій Михайлович казав, що з боку Хімок жодних серйозних військових сил не було, а лише абияк озброєні ополченці. Німецькі війська легко могли ввійти у місто, образно кажучи, навіть не забруднивши чобіт. Правоту його слів підтверджують і спогади відомого воєначальника про те, що у найкритичніший момент він кілька днів розшукував штаб фронту, який мав готувати оборону Москви. Тож про який організований захист міста можна було вести мову. Звідси висновок: захищали столицю й країну та здобували перемогу над ворогом у різні часи не Кутузов, Багратіон, Сталін, Жуков чи Шапошников, а рядові солдати і молодші командири. А цим «верховним» до простих солдатів не було ніякого діла. Для них в усі часи це була просто біомаса. «Россия большая – бабы еще нарожают» - по-іншому нащадки ординців мислити не вміли і не хотіли.

У відвертій розмові Олексій Михайлович повідав жахливі подробиці щодо кількості загиблих - з ополченців в живих залишився лише кожний десятий. А ще я дізнався, що в 1949 році, напередодні святкування ювілею Сталіна, Москву цинічно й безжалісно «зачищали» від покалічених учасників бойових дій, які пікетували владні будівлі й влаштовували протести. Ці люди на милицях і візках прагнули, щоб на них звернули увагу та бодай трішки покращили їх злиденне існування, адже пенсії інвалідів були мізерними. Відвертість Олексія Михайловича мене вразила. Ніколи раніше від дорослих

я не чув розмов, де б так правдиво розповідали про війну та різко критикували дії радянської влади.

Наступні кілька днів, проведених у столиці, знову були пов'язані з культурною програмою. Утрюх ми ходили в театр Сатири на виставу «Божевільний день або Одруження Фігаро» за участю популярних акторів театру і кіно Тетяни Пельтцер і Андрія Миронова. Насолоджувався я і футбольними матчами, зокрема, за участю московських команд. Хочу розповісти два епізоди, які закарбувалися в пам'яті на стадіоні, але до футболу мають опосередковане відношення. Того разу грошей, щоб придбати квиток на гру, було обмаль. Як вболівальник зі стажем, я знав, що під саму завісу матчу на стадіон вже впускають безплатно. Отож прийдеться чекати майже годину. Я тинявся попри турнікет, аж раптом почув голос контролерки, яка мене кликала до себе. Запитавши, чи я прийшов на футбол і почувши ствердну відповідь, вона дозволила пройти на стадіон. Я миттєво полетів на арену, але у спину мені долинув грізний окрик, щоб я повернувся. Жіночка-контролер з докором говорила про те, що людям, які тобі в чомусь сприяють варто було б сказати «Дякую». Зніжковівши, заледве спромігся вичавити з себе слова вибачення і подяки. Я дістав урок на все життя. А й справді, чому б не подякувати людині, яка зробила тобі добро, хоча могла й не робити. Більше того, зробивши добре тобі, вона мимоволі нашкодила собі, порушивши посадові обов'язки. Контролеру платять гроші за те, щоб він не пропускав безбілетників. Таке-таке...

Другий пам'ятний епізод на цьому ж стадіоні відбувся на кілька днів пізніше. Тоді на стадіоні грали юніорські збірні Радянського Союзу і Німецької Демократичної Республіки. Вхід був вільним, а стадіон порожнім. Я облюбував місце поруч з тренерським штабом і лавою запасних німецької команди. Мимоволі став придивлятися до своїх ровесників, їх зовнішнього вигляду і манери поведінки. Перше, що кинулося у вічі – їх зачіски. Хлопці сиділи до мене спиною і мене вразила ідентична стрижка, що була у всіх гравців і тренера. «Канадка» - так називалася нова стрижка - тоді лише входила в моду. Скоріше всього, що вони всі стриглися в день матчу або напередодні. Далі спортивна форма, яка підбиралася індивідуально для кожного гравця і виглядала на ньому ідеально. Теж і з костюмами тренерів. Мови я не розумів, але манери спілкування, уважність, такт, коректність, субординацію можна було зрозуміти і без слів. А ще явно помітною була внутрішня зібраність. Зі всього видно, що то була команда в широкому розумінні цього слова. Поруч знаходився інший колектив, за який я вболівав. За зовнішнім виглядом і поведінкою він, м'яко кажучи, дуже й дуже

відрізнявся від команди суперників. Тоді я, чи не вперше, на власні очі побачив і переконався настільки ментально ми з ними різні.

Вечорами читав книги з братової бібліотеки. З прочитаного мене найбільше вразили два різні за жанром твори: «Портрет Доріана Грея» Оскара Уайльда та «Граф Монте-Кристо» Олександра Дюма.

Поїздка наближалася до кінця, але я ще не виконав доручення батьків, у якому й сам був зацікавленою стороною. На той час у Москві, як ні в якому іншому місті СРСР, у вільній торгівлі можна було придбати цілком модні речі за доступною ціною. Насамперед цінувалося імпортне взуття і одяг. Його завозили переважно з країн соціалістичного табору: Чехословаччини, Польщі, Югославії, Німецької Демократичної Республіки, Румунії тощо. В московському парку Сокольники тоді традиційно проводилися міжнародні виставки-ярмарки, де був широкий вибір товарів. За порадою родичів туди я й попрямував за покупками. У Вільхівці на ярмарку також трапляються класні речі, від яких важко відвести погляд, але тут...

Шопінг, модне нині слівце, я не надто люблю, але й не противлюся проводити час в закладах торгівлі так категорично, як деякі чоловіки, що навідріз відмовляються йти у магазин і носять виключно те, що їм купує хтось інший. Мені такі походи інколи навіть імпонують, особливо, коли знаходиш річ, яка тобі подобається. Так от, я блукав від павільйону до павільйону і ніяк не міг зробити свій вибір. Те, що впадало в очі, було або не по кишені, або не підходило за розміром. Так тривало уже з пару годин, а я все ніяк не міг зробити рішучого кроку і на чомусь зупинитися. Як виявиться згодом – це одна з рис мого характеру. Та, нарешті, в румунському павільйоні я знайшов те, що так довго і наполегливо шукав. Костюм висів так, що одразу привернув мою увагу. Він був сіро-зеленого кольору і комбінованим. Піджак, на відміну від штанів, мав ще ледь помітні клітинки. Ціна також була підходящою: сорок карбованців. Єдине, що мене трішки бентежило - він був...модним. Мав дві шліци, накладні кармани і гарні блискучі гудзики. Одразу видно, що це був не ширвжиток. Зовсім скоро я натрапив і на імпортні темно-коричневі туфлі, які дуже пасували до костюма. Отож мені пощастило і поїздка в Сокольники виявилася дуже вдалою. Вдома додався ще один приємний сюрприз: московські родичі подарували сорочку з краваткою. Кажуть, що як пре, то й пре...

Я уже неодноразово відзначав, що у кожного з нас в пам'яті зберігаються події та картини з далекого минулого, які засіли там з невідомих причин. З певною циклічністю, як кажуть, ні сіло ні впало, звідкілясь раптом несподівано припливає хмаринка спогадів з точною датою. Це теж саме, що

цикл снів, які можуть переслідувати багатьох із нас впродовж років і десятиріч. Так от розповім про одну конкретну дату.

Одразу після повернення з Москви мати попередила, що накопилось чимало робіт, які потребують моєї участі. Завтра ми підемо на «той город» рвати літні яблука. Я вже пояснював читачам значення цього терміну. «Тим городом» ми називали земельну ділянку, що дісталася моєму батькові у спадщину від його батька, а тому від Парфентія Бацури – мого прадіда.

І завтра, а то було перше серпня 1966 року, о пів на десяту ранку ми з мамою подалися в інший кінець села. Йшли не вулицями, а стежками. Поясню чому. Вільховець – село давнє і досить велике. Площа населеного пункту складає понад чотири квадратних кілометри. Село забудовувалось хаотично впродовж кількох віків. На відміну від специфічних продовгуватих поселень вздовж річок чи шляхів, воно має округлу форму і багато закільцьованих вулиць. Мені воно нагадує сукупність різних геометричних фігур, по периметру яких знаходяться будівлі. Щоб швидше дістатися до місця призначення, люди у Вільхівці й донині часто ходять не вулицями, а стежками, прокладеними попри межі людських городів.

Яскраве сонечко підіймалося все вище й вище і вже майже сягало zenіту. Я забрався на доволі високу яблуню і став рвати плоди. Далеко не всі сорти яблунь і груш мали власну назву. Чи то наймення позабувалися, чи були якимись заковиристими, а тому окремі сорти називали просто: «рябенькі», «гнилички», «жовтенькі» чи щось в такому дусі. Зручно прилаштувавшись на дереві і наповнивши відро смугастими яблуками, я задумався... Сьогодні - перше серпня – початок вступної кампанії до інститутів і технікумів. Щоб не морочити голову, у нас абсолютна більшість людей всі навчальні заклади ділили на ці дві категорії. Університети, академії, вищі училища, власне самі інститути – то все інститути і крапка. Вважалося, що технікум - це добре, але інститут ще краще. Пройде рівно рік і я, очевидно, вже не рватиму яблука, а в цей день буду в статусі вступника до вузу. І ще не відомо, як складеться моя доля...

Часті мамині нарікання на те, що ні сестра, ні брат не поступили у вищі навчальні заклади безпосередньо ніби до мене й не відносилися, адже я ще вчився у школі. Проте не важко було здогадатися, що мама заводила ці розмови не випадково, а з надією, що хоч найменший син втілить її мрію. Мати забрала у мене повне відро і подала порожнє, але думки про вступ ніяк не полишали. Як зробити так, щоб я обов'язково став студентом. Вихід один і він дуже банальний – добре вчитися. У мене для цього є всі можливості. Москва або Київ? Про інші міста я й не думав. Сонце припікало все дужче, але в тіні дерева було дуже комфортно. От тільки яку спеціальність обрати:

географію, хімію, біологію чи юриспруденцію або журналістику? А може стати військовим? Та навіщо я забиваю голову цією проблемою, адже попереду ще цілий рік навчання.

Нарешті останнє рябеньке яблучко опинилося у відрі і ми пішли до тьоті Марії, яка жила неподалік. Саме вона стала спадкоємицею бацурівського гнізда і залишилася на дідизні. Марія Іванівна за характером дуже нагадувала маминих сестер Оляну і Харитину. Саме тому мати дуже любила і поважала батькову двоюрідну сестру, з якою могла поділитися найсокровеннішим.

Ми йшли до тьоті Марії і я поринув у роздуми про мамину родину. Нині, згадуючи моїх рідних тіток, я прагну якнайточніше і найглибше передати характер цих жінок, які в моїй уяві уособлюють доброту, душевність, м'якість, турботливість і якусь безмірну й нескінченну любов до ближнього. Вони пережили голодомори і війни, всі труднощі напівсирітського життя, згодом стали вдовами та важко працювали. Здавалося би їх характер мав стати жорсткішим, душа загрубіти. Але цього не сталося. Вони в моїй уяві уособлювали жіноче материнське начало, якусь особливість української душі, яка генетично має нескінченний потенціал добра і не протриває злу насиллям. Наші з мамою регулярні приїзди в Погорілову запам'яталися мені саме цим. Увага, турбота, гостинність були справжніми, не показними і це проникало глибоко в душу і залишило незабутній слід в моїй пам'яті. Такою ж за характером була й моя двоюрідна сестра Тоня. Оце «торське» (нагадаю, що прізвище моєї матері – Торська) начало в значній мірі передалося й моїй сестрі Жені. Звичайно ж, цей феміністський генетичний матеріал, я б сказав, зародок жіночості, притаманний і мені. І на моє переконання, він мені більше шкодить, ніж допомагає. Бо мені здається, що невпевненість, нерішучість, відсутність металевих ноток в голосі та командирського тону це саме звідти. Та можливо я грішу. Але повернімося назад у Вільховець, у той першосерпневий день.

Як завжди тьотя Марія, яка, повторюся, була для нас взірцем привітності, доброти й щирості, зустріла нас лагідною посмішкою і одразу ж запросила до столу. Ця її гостинність нагадувала мені ті стосунки, які панували, коли ми приїжджали до маминих сестер. Така ж надмірна увага, ніби ми не бачились багато років чи подолали тисячі кілометрів, відчувалася в усьому. Коли ми зібралися вже йти додому, то тітка заметушилася й почала складати у сітку гостинці: молоко, сметану, сир. І так було щоразу. Якщо пекла хліб, то давала хлібину, якщо мала мед, то ділилася солодкою продукцією, а ще овочі, фрукти, яйця. Без подарунків ніколи не обходилося. Але не ці гостинці, а саме неповторна аура, ці привітні усміхнені очі, спокійний

ніжний голос, відчуття тепла й особливого ставлення та інтуїтивне сприйняття того, що тобі тут добре, було для мене найважливішим.

Дорогою додому я роздумував, чому люди такі різні, чому одні милі й ніжні, а інші суворі, насторожені, непривітні й ворожі. На це одвічне питання відповіді не знаходив.

Вдома на мене чекала нова робота. Треба було глянцювати фотографії. Суть цієї технологічної операції полягала у тому, що на великий кусок скла спочатку треба нанести спеціальний розчин, а потім за допомогою валика ідеально приклеїти ще вогкуваті фото. Тиснути треба було на повну силу, щоб, не дай Бог, між поверхнями не було повітряних пухирців, бо тоді на фото крім глянцевих, будуть ще й матові вкраплення. Робота делікатна, марудна і зовсім не творча, а чисто технічна. Сьогодні, коли на очі потрапляють любительські фото того періоду, я не дивуюся, чому більшість з них такої низької якості. Адже, щоб фотографія вийшла чіткою, на всіх етапах, від фотографування і аж до виготовлення паперових копій, необхідно дотримуватися ідеальних параметрів. А у технологічному процесі цих етапів зо два десятки і мало кому вдавалося все зробити зразково в домашніх умовах. Досить вибрати плівку не тієї чутливості, встановити не ту витримку чи контрастність на фотоапараті, помилитися при проявленні плівки або фотопаперу, погано відглянцювати і фото вийде не чітким, темним або надто яскравим, з подряпинами чи іншими дефектами. На прикладі фотографій до цієї книги ви й самі бачите те, про що я вам розповідаю. Батько змалку навчив мене фотографувати і виготовляти знімки, але заядлим фотографом я не став. В мене було безліч інших захоплень. Та й навіщо в сім'ї аж два фотографи? Татові я допомагав переважно на завершальних стадіях роботи, а ще все прибирав, мив, готував розчини тощо.

Перший серпневий день тягнувся довго. Я ще не встиг завершити роботу з фотографіями, як від матері поступила команда: треба ремонтувати лозню. За рік багато щаблів, якими встеляється дно сушарки, стали непридатними і їх треба було замінити новими. Я покликав свого сусіда Льоню Власова, з яким тривалий час приятелював, і ми подалися в урочище Калагорна заготовляти ліщину. Всім відомо, що цей куш має напрочуд рівні і гладенькі гони, що найкраще підходять саме для виготовлення настилу. Перед походом ми підкріпилися великими шматками хліба з маслом, посипаних сіллю. Це було дуже смачно.

В ті часи фасованих продуктів було обмаль й масло у сільмаг привозили в паперовому ящику в вигляді великих брусків, вкритих пергаментним папером. Зберігалося воно на прилавку, бо вітрин з охолодженням у сільських магазинах майже не було. Пишу ці рядки і в мене перед очима

виникає картина, як Броня Білінська чи тьотя Ганя Пресліцька нарізають влітку те масло великим ножом, який пірнає у велику жовту глибу та не хоче звідтіль вийматися. Треба було мати неабиякий хист і окомір, щоб точно вирізати із бруска кусок замовленої покупцем ваги. Далі продукт загортали в папір. Добре, якщо повезе і це буде пергаментний, а якщо звичайний грубий коричневий... Коли сто грамів того м'якенького масла загорнути у великий клопоть майже цупкого обгорткового матеріалу бруталного кольору і в тридцятиградусну жару принести з магазину додому та розгорнути, то виникає... «картина маслом». Отож влітку до магазину по масло краще було йти зі склянню тарою чи невеликою емальованою посудиною. Вдома ємність одразу заливали холодною водою, де молочний жир зберігався декілька днів. Як би часто ти не міняв воду – масло не густішало. На хліб воно намащувалося ідеально і мало своєрідний смак і запах. Але який неповторний... Це був запах і смак шовковистих трав і зеленого листя, джерельної води та п'янкої вранішньої роси, сонця, неба і повітря...

Крім хліба з маслом ми любили ще й хліб з салом. Візьмеш цілушку чорного хліба, натреш зубчиком часничку, а зверху покладеш кусочок сала... До делікатесів тих часів можна ще віднести й кусок хліба, який мокали в горщик з вершками і зверху посипали цукром. А ще можна було кусок хліба намочити у відрі води і вмокнути у торбинку з цукром. Цукру налипало багато і він іноді розсипався по підлозі. Всі ці операції з моканням треба було робити швидко й озирюючись, щоб ніхто зі старших не помітив, бо нарікань не оберешся. В різних сім'ях було по-різному, але батьки здебільшого не жаліли ні вершків, ні цукру. Вони нарікали лише на спосіб «приготування» делікатесу. «Невже не можна сметану було зібрати ложкою? Чому ти мочив хліб у відрі? Дивись, ти ж порозсипав цукор по всій підлозі» - дорікали батьки. Хоча вони були абсолютно праві, але й ми знали секрет. Змочений у інший спосіб хліб, чи нанесена ложкою на скоринку сметана мають абсолютно інший смак. І ще. Хто буде гратися з тією ложкою, коли хліб треба намочити хутенько і втекти, щоб тебе не застукали на місці злочину.

А ще апогеєм смакоти було вишкрябувати каструлю, в якій пражилося молоко і, особливо, коли воно трішки пригорало. Тоді на дні утворювалася товста коричнювата пінка. Якщо повезе, то вона могла сягнути й пів пальця завтовшки. Береш ложку, звертаєш на бік каструлю і акуратно та методично зішкрябаєш наріст на дні та стінках. Добре, щоб у посудині було трішки молока, бо тоді утворюється кашка неймовірного смаку. Словами його описати неможливо... До речі, я й зараз люблю проводити цю операцію.

Дорогою в урочище я розповідав своєму молодшому товаришу про поїздку, а він мені про вільховецькі новини. Заготівля пруття йшла швидко й

весело. Треба сказати, що Льоня був жвавим, комунікабельним і, що для мене було найважливішим, часто допомагав мені у господарських справах. За це йому я завжди чимось віддячував. З Калагорни ми повернулися, коли надворі вже починало сутеніти.

На сьогодні всі завдання були виконані, тож нарешті я взявся до улюбленого заняття – читання книг. Я давно хотів познайомитися з відомим твором Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків». Одноіменний фільм режисера Сергія Параджанова мене сильно вразив. Та й не тільки мене одного. Фільм дістав схвалення в усьому світі і зібрав безліч кінематографічних нагород. Зауважу, що до того часу я прочитав більшість творів мого улюбленого письменника і не тільки з шкільної програми, а от «Тіней...» ніколи до рук не брав.

Що я знав про унікальний карпатський край і його жителів – гуцулів - до цього часу? А про Західну Україну в цілому? За великим рахунком – нічого. До складу Радянського Союзу ці землі ввійшли порівняно недавно. Ні на уроках географії, ні на уроках історії про ці, по-своєму виняткові, території нам майже не розповідали. В кінохроніці, в пресі, по радіо іноді з'являлася інформація про західноукраїнські землі, але здебільшого негативного характеру. Зокрема, йшлося про українських буржуазних націоналістів, повстанську армію тощо. А те, що десь у горах люди живуть своїм особливим життям у незайманій природі, де міфічне існує поряд з реальним і настільки тісно переплітається, що неможливо його розпізнати, де розмовляють своєрідною мовою, дотримуються прадавніх звичаїв, мають надлюдські здібності, про це я ніколи не чув і нічого не знав. Вже перші сторінки твору заставили мій мозок працювати на повну силу. Бували в книжці місця, де швидкість читання падала майже до нуля, бо приходилося щоразу звертатися до роз'яснення значень невідомих мені слів: кичера, маржинка, гачі, щезник або чугайстер. Я поволі занурювався у цю невідому мені атмосферу іншого буття і підійшов до подій, коли головним героям було стільки ж літ, як і мені. Дуже імпонувало, як легко, природно й самі по собі зародилися та розвивалися їхні взаємини, що переросли в кохання. Подивившись фільм, я вже знав фінал цієї історії, але продовжував читати. Десь розумів, що це фантазії автора, але однаково хотілося, щоб у моєму реальному житті було щось подібне. Знову і знову в голову лізли різні думки і поставали запитання: «Яке воно, те справжнє кохання?», «Чому воно таке омріяне, недоступне, часом трагічне і таке жадане?». Мої друзі зустрічаються з дівчатками, але ні від кого я не чув нічого схожого до того, що пишуть в книгах, розповідають в радіопередачах, показують в кінотеатрах чи по телевізору. Знову згадав Даніяра й Джамілю і ту літню киргизьку ніч, до мене

прилинули мелодії «Черемшини», «Марічки», «Гуцулки Ксені», «Пісні з полонини», а ще я вкотре уявив дівча, яке «попід гору... ішло. Мак червоний в село несло». В голові у мене був повний хаос, а на серці туга. Невже кохання має приносити лише муку, смуток, доводити до нестями. Ні, це має бути й ейфорія, екстаз, неймовірна насолода і всеохоплююча радість. Якби лише страждання, то, напевне, ніхто б його не шукав, не прагнув би і не згадував. Бо кому потрібна лише одна біль. Кохання й розлука, то дві половинки, які не можуть існувати окремо. А може то лише чийсь фантазії. Але навіщо все це придумувати. Навіщо на одну і ту ж тему впродовж тисячоліть писати музику, картини, вірші, виконувати серенади, знімати фільми, які крають душу. Певно, що кохання, то є сутність життя. Щире, безоглядне, незрозуміле, відчайдушне... Мене зморив сон і все щойно прочитане й раніше побачене в фільмі, знову постало переді мною, але вже у химерній формі.

Ранок наступного дня я розпочав з кросу. Вже декілька днів вчиняв саме так. Одразу після повернення зі столиці учитель фізкультури Володимир Олександрович Дубіневич повідомив, що мене включили до складу збірної команди району, яка через два тижні виступатиме у Хмельницькому на обласних змаганнях з туризму. Новину я сприйняв як належне, бо про такі конкурси багато чув від сестри і брата, які свого часу теж брали в них участь. Тож це у нас сімейне. Минулого року честь району захищали мої друзі Броньо Закревський і Толя Власов, які стали призерами змагань.

Одягнувши синій спортивний костюм і кеди, я вибіг на вулицю та одразу ж навпроти сільради повернув ліворуч у вузький прохід, а далі у таку ж непримітну вуличку, що була схожа на зелений тунель і вела на Ярок. Я свідомо вибирав маршрут, який ряснів спусками і підйомами, крутими стежками та багатьма перешкодами. Далі кілька разів перестрибував потічок, що впадав у сільський став, і згодом опинився на Пластівнику. Крута стежка бігла правим берегом струмка Вільхавка і я швиденько потрапив на околицю села з однойменною назвою. Перестрибнувши річечку і подолавши доволі стрімкий узвіз, добряче захекавшись, нарешті дістався лісу, що звався Ріжок. Вранішня лісова прохолода огорнула розпашіле тіло і приємно його лоскотала. Сонячні промені пробивалися крізь віти і створювали химерні візерунки. Атмосфера літнього ранку в лісовій тиші заворожувала. Та довго ця ідилія тривати не могла, бо мені треба було тренуватися. У мої плани входило долавання перешкод за допомогою канату, пробіжка стовбуром поваленого дерева, форсування крутих підйомів і спусків. Далі розпочиналося «полювання на лисиць» - це коли за допомогою карти, компаса та прикмет слід було відшукати певні точки на місцевості.

Полювання звичайно ж було умовним, адже я зараня знав маршрут. На завершення збирав хмиз і на невеличкій лісовій галявині розпалював вогнище. Уся заковика цього нехитрого дійства полягала у тому, що ватру треба було заставити горіти, використавши лишень один сірник. Комплекс тренувань приносив мені велике задоволення і я займався ним залюбки. З лісу повертався швидкою ходою, бо на біг сил вже бракувало. Крім цього, вже вдома разом із моїми молодшими товаришами Льонею Власовим та Вадиком Кімаковським шліфував навички складання на швидкість туристичного намету та накладання шини на умовно «зламану» ногу. Щодня наполегливо практикував передачу повідомлень азбукою Морзе. Під кінець другого тижня тренувань в мене вже багато чого виходило на досить пристойному рівні. Наприклад, я міг доволі швидко жестами передавати повідомлення навіть із заплющеними очима. Щоб стати сильнішим і витривалішим займався вправами на перекладині, тягав гирі і штангу, робив різні стійки на руках і плавав. Іноді зустрічався з однокласниками, які розповідали про роботу у шкільній виробничій бригаді та різні цікаві історії. Часом ми обмінювалися візитами з Петром Удрою, який працював їздовим у колгоспі, і подовгу вели задушевні розмови на різні теми. Мені з ним було дуже комфортно. Так минав час і нарешті настав момент, коли треба було вирушати в дорогу.

У неділю після обіду я поїхав у Нову Ушицю і поселився у готельний номер, який мені забронювало райвно. Незабаром зустрівся з тренером і той розповів про програму змагань та склад команди. Виявилось, що разом зі мною до Хмельницька поїдуть ще Оля і Олег з Нової Ушиці.

Коли наступного ранку ми зустрілися на автобусній зупинці, то я був дещо здивований їх статурою. Обоє були невисокими, худенькими і нічим не нагадували спортсменів. Це мені зовсім не сподобалося. Ми ж бо їдемо не на олімпіаду з хімії чи літератури? Але сказати про це наставнику я не наважився. Тим, хто комплектував збірну району, очевидно, було видніше, бо саме вони відповідатимуть за результати змагань. Як виявиться згодом, мої побоювання були безпідставними.

Обласна туристична олімпіада впродовж багатьох років відбувалася неподалік Хмельницького в одному з лісових масивів, спеціально обладнаному для проведення таких заходів. Після урочистостей нам дозволили познайомитися з трасою та потренуватися. Все, що пояснював тренер, для мене було просто і зрозуміло, адже Толя Власов в деталях переповідав усі нюанси змагань і подовгу зупинявся на кожному епізоді та загостріював увагу на складних моментах підготовки. А от для моїх партнерів все було новиною і вони задавали наставнику багато запитань. Одразу стало

зрозуміло, що до випробувань вони готувалися абияк або й не готувалися зовсім.

Змагання розпочалися з кросу. Від кожної команди було по два учасники: хлопець і дівчина. У хлопчачому забігу я фінішував серед лідерів. На фініші наша Оля також була серед призерів, але з кінця. Якщо врахувати, що кілька учасниць взагалі зійшли з траси, то це вже був «успіх». На другому етапі треба було долати перешкоди. Коли мені передали естафету, то наша команда знову пленталася десь у хвості. Щоб хоч якось надолужити прогаяне, довелося ризикувати. Перестрибнувши водну перепону за допомогою жердини, я в буквальному розумінні перелетів через повалене дерево і за допомогою каната миттєво перебрався через улоговину. Наступне завдання виявилось найважчим: треба було із дна ущелини вибратися на гору. Стінка, якою прийшлося підніматися, була майже вертикальною. До цього додалася й втома. Але я не знітився, бо щось подібне не раз приходилося долати під час тренувань у Ріжку. Крім того, підлітками ми часто ходили на глимбівську річку або «на Гору» по ягоди та гриби, де підйоми були не менш крутими і небезпечними.

За результатами першого дня змагань ми посідали п'ятнадцяте місце з поміж двадцяти трьох команд-учасниць. Я був дуже засмученим і спершу кортіло виплеснути свої емоції на колег по збірній. Та тренер мене заспокоїв і розповів, що ці двоє потрапили в команду не за спортивним принципом, а тому що вони діти «дуже впливових» людей в районі. Тож доведеться змиритися, бо конфлікт лише посилить певну неприязнь, яка виникла між нами з перших хвилин знайомства. Мої партнери всіляко прагнули показати свою зверхність, очевидно, мотивуючи це тим, що вони міські жителі, а також те, що дочка працівника прокуратури і син чиновника з райвиконкому апріорі мають перевагу над сільським хлопцем. В ті часи місце проживання, посади батьків, вбрання та інші зовнішні ознаки розділяли людей на касти. Олег і Оля мене зовсім не знали. Їм було невтямки, що наш новий сільський будинок мало чим поступається житлу в райцентрі. Звідкіля їм було знати, що мої рідні освічені й різносторонні люди, які докладають чимало зусиль, щоб я зміг досягти життєвих успіхів. І тоді, і згодом мене часто дратувала оця зневага до людей за зовнішніми ознаками. Часто було боляче й хотілося протестувати. «Я нічим не гірший і чому маю терпіти зневагу» - розпалював я себе зсередини. Та я її ніколи й не терпів, а старався на ділі довести: хто є хто. Так трапилося і того разу.

Після невдалого старту наставник ніяких розбірок не влаштовував, вирішивши, що діловий тон розмови і заспокійливі слова в даному становищі будуть набагато кориснішими. Це буде хоч якимось шансом підбадьорити

Олю і Олега, щоби вони знайшли в собі сили виступити краще. Тренерська прозорливість таки спрацювала.

Першим випробуванням наступного дня було надання допомоги потерпілим. «Потерпілою» в кожній команді була дівчинка. Шину на «зламану» Олину ногу ми з Олегом наклали буквально за хвилину і стрімголов метнулися до палатки з червоним хрестом на білому тлі. Як добре, що Оля така тендітна і легко вмостилася на сплетених руках. Вона міцно обняла нас за шию і... ось вже її випрямлена «зашинована» нога перетнула фініш. Ми були одними з перших, хто так швиденько справився з ношею, і залюбки спостерігали, як вовтузяться інші команди, доставляючи до медпункту свій «великогабаритний вантаж», мало не кантуючи його або тягнучи за ноги. Ми так сміялися, дивлячись на це кумедне дійство, що ледь не пропустили старту «полювання на лисиць». Цей вид програми мені дуже подобався, а тому я впорався із десятком замаскованих пунктів одним з перших. Зате Оля, як і в кросі, була серед аутсайдерів. Після двох сьогоднішніх видів ми вже були в десятці кращих команд. Далі йшло чисто туристичне випробування: хто швидше встановить намет, розпалить багаття, закип'ятить воду тощо. Напередодні, знаючи «рівень» туристичної підготовки моїх колег по команді, я буквально благав їх у всьому мені довіряти і чітко виконувати команди. Тільки за рахунок злагоджених дій можна було вигравати час і сподіватися на гарний результат. Слід зазначити, що і без моїх умовлянь за ці пару днів ставлення до мене змінилося. Об'є визнали в моїй особі лідера і дали зрозуміти, що вся відповідальність за результат команди тепер лежить лишень на мені. Образа на них поступово згасала і це ще більше вселяло впевненість у власних силах. Треба сказати, що цей конкурс ми також пройшли впевнено і були серед кращих. За сумою усіх видів ми піднялися на шосту сходинку. І основне: нарешті ми стали командою, з'явився командний дух. Мушкетерське гасло: «один за всіх і всі за одного» яскравіше за все характеризувало наш тодішній стан. Попереду був ще один, на жаль, заключний вид змагань: передача повідомлень на відстань.

Це сьогодні про азбуку Морзе, де використовуються такі символи як крапка й тире, майже ніхто й не згадує. А тоді вона ще була в моді і входила в програму туристичних змагань. Повідомлення передавали за допомогою сигнальних (світлофорних) прапорців. До нині пам'ятаю, що вертикально підняті означали крапку, горизонтально розведені – тире. Були ще рухи, які сигналізували початок і кінець спілкування, помилку, закінчення букви і слова. Найскладніше було запам'ятати послідовність знаків у буквах алфавіту. Як я вже згадував, вперті тренування призвели до того, що мені під

силу було передавати фрази із заплещеними очима. Тоді нам дуже пощастило, що текст треба було повідомляти асистенту, а не члену команди, адже надсилати й читати сигнали, як ви здогадалися, міг лише я. При передачі повідомлення одного разу помилився, але одразу ж виправився, що не вплинуло на результат. Зворотнє повідомлення було командою: «Присісти три рази!», що я залюбки й виконав.

До трійки призерів ми не увійшли, але зайняли почесне п'яте місце, що було неабияким успіхом. Додому ми поверталися попутнім транспортом, який віз в райвно якусь літературу. Всю дорогу тільки й згадували перипетії змагань та ще делікатно докоряли тренеру за те, що не познайомив нас раніше й не проводив спільних тренувань. До Нової Ушиці приїхали надвечір і я залишився ночувати в готелі. Після вечірнього кіносеансу ще довго бродили райцентром, бо нікому не хотілося розставатися. Одні розмови плавно переливалися в інші. Виявилось, що у нас багато спільних знайомих і дуже схожі уподобання, майже однакові смаки й улюблені герої. Оліні батьки виявилися дуже демократичними, бо коли ми вже доволі пізенько провели її до будинку, то ніхто нас не чекав, не влаштовував сварок чи нотацій. Наступного ранку ми знову зустрілися, обмінялися адресами й обіцянками частіше зустрічатися. Я в черговий раз переконався, що коли якась подія розпочинається погано, то закінчення буває добрим ... або не буває.

Останні шкільні канікули запам'яталися ще однією приємною подією: батько запропонував поїхати на Струзький став. Я не раз бував на цій водоймі, схожій на невелике озеро, що прилягала до лісу. Там водилася різна риба, але переважно клювали карасі. Ставок знаходився поза межами населеного пункту і був диким, тож ніякої заборони рибалити там не було. З хлопцями ми неодноразово їздили туди велосипедами і не тільки ловити рибу, але й купатися та влаштовувати різноманітні змагання на воді.

Наступна мандрівка мала бути дуже незвичною, адже ми будемо ночувати у скирті соломи, готувати юшку і пекти картоплю. Мені завжди подобалося бути з батьком далеко від дому. Наші походи в ліс, на річку, в сусідні села запам'ятовувалися надовго. Якщо дома він був переважно заклопотаним, зосередженим, строгим, то поза оселею – зовсім іншим: привітним, дотепним, близьким. Він розповідав багато різних історій, цікавився моїми справами, давав поради.

По обіді, прихопивши з собою вудки, їжу та теплий одяг, попутнім транспортом ми добралися до ставу. Хоча вечірній кльов був млявим, але кілька окунчиків та карасиків на рибну юшку все ж вдалося зловити. Надвечір батько ще залишився рибалити, а я, як професійний турист, який

щойно повернувся з обласних змагань, заходився поратися біля вогню та готувати вечерю. Дома з поварської книги детально вивчив рецепт і, дотримуючись настанов, клав у казанок різні інгредієнти, які захопив із собою. За той час, коли зварена за традиційною технологією юшка мала ще 15-20 хвилин настоюватися, якраз підоспіла картопля, заздалегідь пригорнута гарячим попелом. Я покликав батька і ми смачно повечеряли незвичними наїдками.

Ще під час трапези почали з'являтися перші зірочки, а за якийсь час небо зарясніло мірадами вогників, що переливалися на темному тлі. Такі зоряні ночі бувають лише у серпні. А такими неповторними, найкращими в світі вони, звичайно ж, є на моєму рідному Поділлі. Я ще порався біля вогнища, складав у торбинку нехитрі продуктові припаси, які знадобляться на завтра, а посеред неба вже виблискував Чумацький шлях і десь поруч від води відбивався силует Великої Ведмедиці. Підвів голову і побачив...Всесвіт. Помітив його ніби вперше. Звичайно, я бачив його сотні, можливо тисячі разів, а перший раз, очевидно, ще немовлям. Але сьогодні... На хвилику я затамував подих, відволікся від справ і звідкілясь на мене зійшла благодать. Цей неймовірний стан ввів мене в транс і я уявив, а згодом і «почув», як розмовляють зорі. Зовсім недавно, знайомлячись із підручником астрономії, яку ми мали вивчати у десятому класі, я натрапив на карту зоряного неба і мимоволі запам'ятав назви та розташування найвідоміших сузір'їв. І ось десь там, в безмежжі перегукувалися Мала і Велика Ведмедиці, їм вторили Пси з такими ж іменами, що лякали Квочку, яка, як могла, заспокоювала своїх пухнастих діточок. Сиріус та Оріон мірялися силами, хто з них яскравіший, а Водолій до країв наповнював водойму з Рибами, до якої поспішав Рак. Зоряний світ, що жив своїм звичним життям, ніби дарував мені надзвичайні здібності і я міг торкатися безтілесного, слухати нечутне, бачити невидиме. Я стояв серед дивовижі і боявся поворухнутися.

Цю ідилію порушив батько. Загасивши вогнище і переконавшись, що не наробимо лиха, ми подалися до великої скирти, яку облюбували ще завидна. Довго вмощувалися, бо солома якимсь неймовірним чином весь час лізла в очі, норовила потрапити прямо в ніздрі чи рота, а невидима пилюка лоскотала носа й ми голосно пчихали. Нарешті вкналися і почалася розмова. Точно не пам'ятаю про що ми говорили тієї ночі, але закарбувалася сама її атмосфера. З перших слів бесіда потекла у якомусь напрочуд незвичному руслі, ніби це не розмова старшого і молодшого, батька й сина, а двох рибалок, чи ба ... давніх приятелів, які знають один одного вічність. Я, ймовірно, настільки змінився за ці кілька тижнів самостійного життя, що рідні помітили ці метаморфози. В мене стали іншими не лише риси обличчя

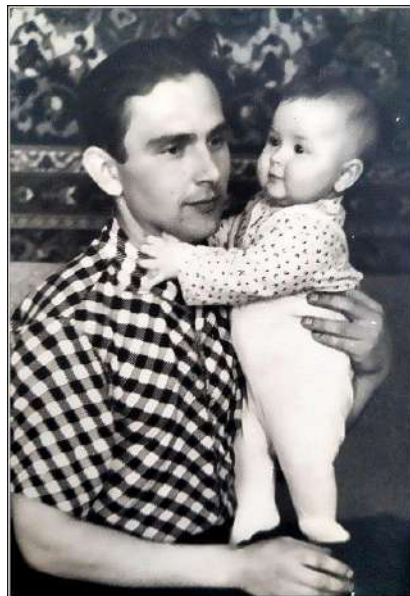
чи тембр голосу, але й повадки. Батько на це оперативно відреагував і почав ставитися до мене, як до дорослого. Місяць, який залив молочним сяйвом усе навкруги, довго не давав заснути. Боже, невже це реальність, а не романтичний сон. Невже таке можливе. Тієї миті я був переповнений чимось таким, що не можна описати словами.

Щойно запалав край неба, миттєво підвівся. Хоч серпнева ніч була прохолодною і тіло муляло від незвичного ложа, але бажання найшвидше дістатися ставка і закинути вудочку моментально приборкало всі інші відчуття. До ставка я нісся не лише щоб хутчій насолодитися ловлею риби, але й щоб першим прибути на облюбоване місце. Ті, хто з цим зіштовхувалися, знають усю прикрість ситуації, коли на «своєму» місці ти бачиш чужу спину. На щастя там нікого не було. Але переконався я в цьому не одразу, бо водойму вкрив ранковий туман. Неподалік берега у воді були зарості водяного перцю, що мали невеликі прогалини, і саме там риба клювала найкраще. Проте вцілити туди, в ці блюдця, і при цьому не зачепити рослинність було нелегкою справою. Не роздумуючи, закотив штани вище колін і заліз у воду. Вона була теплою, бо, на відміну від повітря, не встигла охолонути за ніч. Для зручності я встромив у дно кілька дерев'яних рогачів. На двох розмістив вудилище, а на третьому – наживку та торбинку для улову. Кльов у той день був вражаючим. Коли батько лишень приступав до риболовлі, в мене вже хлюпалося з десятків рибин. А скільки зірвалося з гачка! Хіба порахуєш? Як правило, втікала найбільша риба. Коли карасів у торбинці ставало забагато, я відносив улов на берег і вкидав їх у металевий садок, схований в осоці. Яким же було моє здивування, коли в черговий раз наближаючись до потаємного місця, я побачив, що там, де я зберігаю улов, коїться щось незрозуміле. Майнула думка, що це нутрія або щур знайшли мою схованку і намагаються поцупити рибу. Та коли я підійшов ближче то... оторопів. З дротяного садка винирнула зміїна голова величезних розмірів, яка витріщилася на мене. Може гадина була вже й не такою великою, але, як кажуть, у страху великі очі. Переляк тривав кілька секунд. Придивившись, я помітив на голові у плазуна дві жовті плями і від серця трохи відлягло. То вуж позарився на мої трофеї. Я пішов шукати якусь гілляку, щоб відігнати непроханого гостя. Але, коли повернувся, його вже й слід охолов. Ху-у-у... Прийшлося улов, який заледве вже поміщався в садку, перемістити в інше місце і сподіватися, що незваний візитер сюди більше не поткнеться.

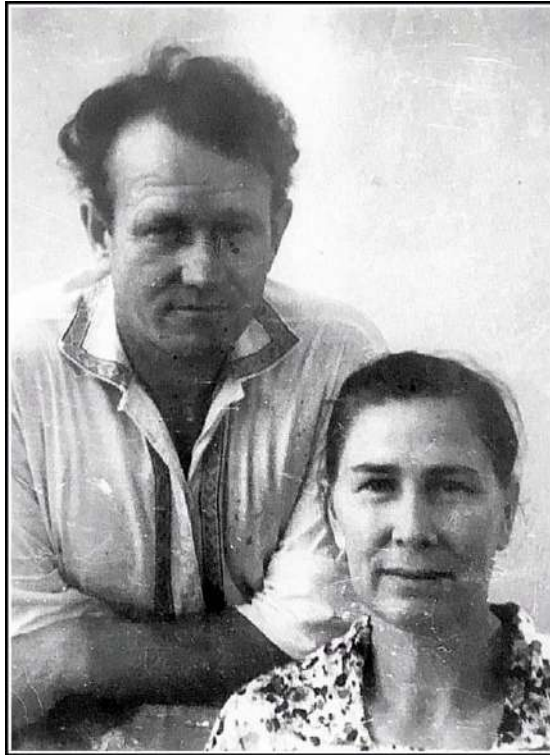
Сонечко піднімалося все вище, а клювання ставало все гіршим і нарешті зовсім припинилося. Уловом я був задоволений. Батькові теж сприяла удача - крім карасів він упіймав ще й великого коропа. Я чув, як ще ранком на протилежному березі тато кликав когось на допомогу і бачив, що одразу

кілька рибалок метнулися в його бік. Федір Степанович був дуже задоволений походом на Струзький став. Постійно завантажений роботою, він майже ніколи не відпочивав у тому розумінні, як це роблять, наприклад, городяни, коли їдуть за місто «на шашлики». У нього, як і в переважній більшості селян, відпочинку, як такого, не було. Тому кожна можливість відчутти себе розкутим була для нього своєрідним подарунком. Застіль він не любив, задушевні спілкування з друзями були не частими, а тому розраду він знаходив у читанні книг, занятті фотографією, написанні акварелей чи походах на природу, як ось цього разу.

Згодом я став свідком розмови батька з незнайомцем його віку, який теж ловив рибу на Струзькому ставку. Як це буває поміж колег-рибалок, спочатку розмова велася навколо приманок і кращих місць для вудіння, а потім перейшла на вільні теми, де кожний прагне висловитися про те, що його турбує, про свої плани і мрії. Психотерапія... Чи то жартома, чи то на повному серйозі батько повідав, що прагнув би поселитися десь на березі річки чи озера, як ось на цьому місці, поблизу лісу, розвести бджіл, доглядати за ставком та допомагати диким звірам у скрутні для них часи. До пенсії йому було ще кілька років, але він виглядав втомленим, як мені здавалося, і фізично, і морально. Революція, війна, голод, розкуркулення, репресії, знову війна, знову голод, а ще важка хвороба. Він лише дивом залишився живим. Очевидно, що кожен з нас має певний запас життєвих сил. Настає момент, коли ти вже не можеш інтенсивно працювати та йти в ногу з часом. Просто хочеться відпочинку. Напевне тоді й з'являються думки про спокійну старість.

Мама завжди дуже неохоче відпускала мене у далекі подорожі. На фото: моя мати Бацура (Торська) Ганна Петрівна. Наступний знімок: брат Леонід з донькою Ірою.

Майже щороку влітку до нас на відпочинок у село приїжджало багато родичів. Для батьків окрім приємних моментів були ще й додаткові клопоти, а для мене завжди - велика радість. Щоб усіх нагодувати, треба було начистити повне відро картоплі. За цим заняттям я і застав сестру Женю (ліворуч) і братову Ніну. Її батьки-городяни Олексій Михайлович та Надія Петрівна (їх ви бачите другому на знімку) також завжди відпочивали у нас. Саме Олексій Михайлович розповідав мені про жахи сталінського періоду.

Заняття фізичними вправами і участь у різних спортивних змаганнях стало доброю традицією у нашій сім'ї. Мої старші брат і сестра були учасниками та переможцями районних й обласних змагань з легкої і важкої атлетики, ігрових видів, шахів, спортивного орієнтування. Крім занять спортом у них було багато інших захоплень: художня самодіяльність, шкільні гуртки, література, музика. Льоня і Женя запам'яталися мені щирими, привітними, комунікабельними, товариськими. Вони мали безліч друзів і не лишень серед однокласників. Наша оселя дуже часто перетворювалась то на хату-читальню, де готувались до уроків і екзаменів, то на клуб, де проходили репетиції, то на місце для дружніх зустрічок і щиросердних розмов. На світлині: моя сестра Женя у

спортивному таборі біля міста Хмельницький під час обласних туристичних змагань. Роком раніше в них брав участь старший брат Льоня, а через десять років настала моя черга.

До обласних змагань зі спортивного орієнтування я готувався довго. Ретельно відпрацьовував кожний етап: крос, «полювання на лисиць», туристичні навички, передачу повідомлень на відстань. Тренування на природі приносило велике задоволення. Вставав на світанку і хутчій в дорогу. Біг стежкою, оповитою легким вранішнім серпанком, щоб дістатися лісу. Ранкова прохолода, мерехтливе сонячне проміння, лісова тиша і передчуття насолоди від фізичних вправ викликали емоційне піднесення. Де ви, мої милі й безтурботні шістнадцять?... На фото: Вільхавка і Ріжок.

Типова вільховецька вулиця на околиці села За багата-багато десятиріч вона майже не

змінилася.

Ґрунтове покриття, місцями похилені плоти, а то й просто суцільні зарості обабіч городів створюють ілюзію вічності устоїв сільського життя... Я часто ходив такими вулицями. А ще, зазвичай, щоб швидше дістатися до «того городу», ми з мамою ходили не

вулицями, а стежками, прокладеними на межі земельних наділів.

Батькова двоюрідна сестра Бацура Марія Іванівна жила на дідизні. Коли ми приходили на «той город», то дуже часто заходили до неї в гості. На світлині праворуч тьотя Марія біля власної оселі, а на іншому фото вона разом з моєю мамою.

Ще одна батькова двоюрідна сестра Ганна Преслицька (Цілімецька) працювала в продовольчій крамниці. В попередній книзі я розповідав про її дитячу драму. Не всі з нашої родини ставилися до неї прихильно. Я ж особисто свою тьотю дуже поважав і навзаєм завжди на собі відчував її ласку і ніжність. На фото: Ганна і Борис Преслицькі та їх діти Альфред, Вільям, Станіслав і Валя.

ДЕСЯТИЙ КЛАС

Десятий клас... В пам'яті багатьох із нас іноді саме випускний клас залишається одним із найяскравіших моментів шкільного життя. Певні передчуття, що ти скоро вже станеш дорослим і самостійним, змінюють нашу поведінку на більш серйозну й статечну.

Урочисті заходи з нагоди свята Першого Дзвоника відкривав новий директор школи – Іван Микитович Грицюк. Раніше він працював у Калюській середній школі, де був завучем і викладав математику. Після його напутнього слова виступали вчителі, батьки, учні та гості. За багаторічною традицією дійство завершувалося тим, що хтось із випускників брав на руки першокласницю, а та в свою чергу великого шкільного дзвоника, перев'язаного барвистою стрічкою, і вони обходили шеренги школярів. Того дня героями описаного дійства, що символізує початок нового навчального року, був я і моя троюрідна сестричка Наташа Кукуряк. Святковий передзвін було чути далеко за межами навчального закладу.

Я вже розповідав, що з самого першого класу мене щедро «вантажили» різними дорученнями і призначали на «керівні» посади. Якщо почуття обов'язку, відповідальності, готовності допомогти товаришам та інші

моральні якості батькам і вчителям вдалося розвинути в мені доволі успішно, то з вольовими було складніше. Хоча, здавалося б, за стільки років можна було вже виробити й жорсткий командний голос, і вимогливий вольовий характер, і вміння залучати до роботи інших учнів. Та як я не старався, але так і не зміг сформувати в собі ці командирські риси. Може я і став би врешті решт таким собі циніком і кар'єристом, якби не особливості мого характеру. Про одні я вже писав, а про інші повідаю зараз.

Це я до того, що в десятому класі мене обрали комсоргом школи, що було цілком передбачувано, виходячи із мого, як нині кажуть, бекграунду (послужного списку). На початку навчального року новий директор викликав до кабінету і дав зрозуміти, що я маю очолити комсомольську організацію. Будучи переконаним, що особливих шансів відмовитися не маю, все таки наважився навести Івану Микитовичу кілька заперечливих аргументів. Мовляв, я вже й так достатньо багато часу віддав громадській роботі, тож хотів би більше уваги приділити навчанню, адже збираюся вступати в один із престижних вузів. Разом з тим готовий брати участь в комсомольській роботі та буду зразковим виконавцем. В цей момент до кабінету у невідкладній справі увійшов хтось сторонній і розмову ми не завершили. Кілька днів я радів, що вдалося спекатися посади, але втіха була передчасною. На загальних звітно-виборних комсомольських зборах директор таки вніс на розгляд мою кандидатуру. Дехто з присутніх потай перехрестився, що обрали не його, бо кому ж хочеться займатися тим, до чого не лежить душа.

Усю формальну комсомольську роботу я знав добре. Написати протокол, розподілити обов'язки, скласти план заходів чи написати доповідь – це, будь-ласка, з цим особливих проблем не було. А от змушувати когось виконувати доручення в мене не виходило. Я постійно відчував внутрішній спротив. Весь час нуртувалися думки: «Чому я постійно маю нагадувати і заставляти? Це що, треба тільки мені?». Напочатках справи йшли непогано, я був наполегливим і активним, але згодом, коли вся моя увага зосередилася на навчанні, комсомольське доручення я вже виконував не так ретельно, що й позначилося на результатах. На комсомольських зборах і в особистих розмовах Іван Микитович часто був невдоволений, критикував і вимагав поліпшення справ в організації. Покращити роботу можна було тиском на інших, постійним нагадуванням і контролем. Мені ж набагато легше було виконати якесь доручення самому, ніж заставити когось це зробити. Та були й позитивні моменти. Комсомольська робота давала можливість знайомитися й контактувати з багатьма ровесниками з інших шкіл, їздити на пленуми райкому комсомолу та набиратися досвіду вже на іншому рівні,

Наш десятий «А» навчався в хімічному кабінеті. Це була, за тодішніми мірками, доволі простора і світла кімната з великими вікнами, широкою класною дошкою. На стінах висіли різні унаочнення, серед яких виділялася масивна таблиця Менделєєва. Вона виглядала як справжній мистецький виріб, майстерно виготовлений з дерева, металу й скла Адольфом Миколайовичем і гуртківцями-хіміками. Поруч з кабінетом знаходилася невелика кімната, де господинею була Валя Ковальчук, яка працювала лаборантом у хімкабінеті. Тут зберігалися хімічні реактиви та різноманітний посуд і прилади, необхідні для демонстрації дослідів. Замість парт у кабінеті стояли столи й лавки. Моїми сусідками були гутянські дівчата Галя Людуховська і Тося Шушковська. Позаду нас сиділи хлопці з Глибівки: Боря Готко, Славко Грудецький та Вася Олійник.

З останнім у мене виникли теплі приятельські стосунки. Коли я бував у Глибівці, наприклад, носив до млина зерно чи ходив на річку купатися й ловити рибу, то заходив у гості до приятеля. Його мати, Марія Петрівна, завжди пригощала смачними стравами й напоями. Василь прагнув продовжувати навчання у вузі, а тому старанно готувався до уроків й виконував комсомольські доручення. Він був редактором радіогазети, що раз на два тижні звучала в ефірі під час великої перерви. Шкільний електромеханік Анатолій Новіков налаштовував апаратуру й вмикав заставку, а далі Вася Олійник і наша однокласниця Оля Григораш жваво й весело розповідали шкільні новини. Пишучи ці рядки, в котрий раз дивуюся й захоплююся тим, яким насиченим і різноманітним було тоді шкільне життя.

Навпроти нашого класу знаходився фізичний кабінет. За розмірами він нагадував хімічний, але не мав підсобного приміщення. Тому основні фізичні прилади розміщувалися на стелажах і великому лабораторному столі. Тут були різні ваги, циліндри, лампи, штативи, реостати, прилади для вимірювання сили струму і напруги тощо. Найбільшим за розміром пристроєм була електрофорна машина з лейденськими банками. Хоча фізика не входила до переліку моїх улюблених предметів, але до уроків я готувався ретельно і старався вникати в суть фізичних явищ. Вчителька фізики Олена Григорівна майже завжди заходила до класу з гарним настроєм і приємною посмішкою. Матеріал пояснювала доступно і зрозуміло. Коли виникали питання, то обов'язково на них відповідала. Мені чомусь саме на уроках фізики, на відміну від математики або хімії, інколи вдавалося розв'язати задачу в інший спосіб, ніж це було загальноприйнято. Ця імпровізація мала інтуїтивний характер, а тому вірну відповідь я не міг детально і чітко обґрунтувати. Тоді з учителькою виникали дебати. Та не завжди її докази були переконливими й іноді приходилося консультиватися з викладачем

математики Євгенією Антонівною. Саме такі дискусії допомагали глибше вникати в суть фізичних явищ і процесів. Пригадую, як в університеті мені було достатньо легко розв'язувати задачі чи відповідати на питання, що пов'язані з такими фізичними явищами, як турбулентність, дифузія чи дифракція, суть яких я зрозумів ще на уроках в фізичному кабінеті.

Та далеко не всі в класі були зацікавлені глибоко проникати у таємниці механіки, оптики чи електрики. Іноді на уроці вдавалося перевести розмову на більш привабливі сюжети. На чільному місці завжди була одна і та ж тема – кохання. Переважно ініціатором цих розмов був Василь Ільченко. Він вмів якимись несподіваними жартами чи влучним порівнянням так вдало зачепити вчительку, що вона «велася» й була готова ділитися своїми спогадами й особистими переживаннями. Нерідко й сама Олена Григорівна починала розповідати про те, що нас цікавило більше, ніж фізика. Я завжди миттєво відгукувався, бо, як ви вже знаєте, любовні сюжети для мене були вкрай актуальними. Інші хлопці та дівчата Володя Дендюк, Галя Кошовська, Володя Петраш чи Петя Удра також не залишались осторонь і підкидали полінця в багаття душевних пристрастей, яке з часом розгорялося так, що якби хтось із сторонніх на той момент випадково завітав до фізичного кабінету, то був би вкрай здивований, довкола чого точиться така жвава дискусія: законів фізики чи формули кохання.

Якщо фізика належала до предметів, які обов'язково треба було вчити для вступу у вуз, то біологія мене приваблювала своєю новизною, насамперед, завдяки успіхам тогочасної генетики, біохімії, мікробіології про які дізнавався з чисельних науково-популярних виданнях і методичної літератури, що була у нас дома. Якщо раніше я переважно розглядав малюнки, тепер я старався вникати в сутність прочитаного й зрозуміти, що таке амінокислоти, ДНК, РНК, геном або як відбувається біосинтез молекул. Подобалися мені й самі уроки біології. Манера викладання, тактовність, серйозність, якась внутрішня самодисципліна та інші якості, які я вже частково призабув, робили уроки Валентини Іванівни Гончаренко насиченими, цікавими і змістовними. Маючи певний багаж, набутий із тематичних брошур і журналів, мені доволі легко вдавалося засвоювати матеріал, а тому підготовка до уроків була для мене скоріше приємним, ніж марудним заняттям.

У десятому класі коло моїх захоплень значно розширюється. Крім книг я все більше став гортати сторінки товстих літературних видань: «Новый мир», «Современник», «Юность», «Дніпро», «Роман-газета», де мені найбільше до вподоби були сучасні твори на воєнну тематику і селянська проза. В домашній і сільській бібліотеках читав статті й розглядав малюнки

та світлини в періодичних журналах: «Огоньку», «Україні», «Советском экране», «Новинах кіноекрану», «Крокодиле» чи «Перці». Публіцистика, спортивні новини, розповіді в періодиці про нові фільми, театральні вистави, нові телевізійні програми починали конкурувати з прозою і поезією. З тематичних брошур бібліотечки «Знання» я також багато дізнавався про цікаві наукові відкриття, про сучасний етап розвитку біології, хімії, фізики. Мене захоплювали розповіді, де йшлося про проникнення в таємниці пам'яті, розвиток природних здібностей, психологію поведінки людей, статті на філософську тематику. Я став вникати в значення тих чи інших символів і понять: семантика, альтруїзм, реципієнт, колаборант. А ще я дуже захоплювався розповідями про зйомки фільмів, про життя відомих акторів і режисерів, про нові телевізійні програми. Але читати художню літературу ніколи не переставав і до сільської бібліотеки я навідувався дуже часто.

Цей просвітницький заклад розташовувався в центрі села поруч із клубом. Людно тут було переважно у вихідні та святкові дні. У будень до бібліотеки читачі навідувалися рідко, бо у селян у будь-яку пору року багато невідкладних справ. Ще з середніх класів я взяв собі за правило щотижня навідуватися в книгозбірню. Мені подобалося бродити поміж стелажів і шукати цікаві видання, гортати підшивки газет і сторінки журналів. У бібліотеці була якась особлива атмосфера спокою і очікування чогось незвичайного і дуже цікавого, на яке несподівано можна було наштотхнутися, беручи до рук той чи інший друкований твір. А ще в цьому закладі стояв особливий аромат, який поєднував у собі запахи типографської фарби, целюлози та книжкового пилу. Ні, не бруду, бо тут завжди було чисто і охайно, щоденне вологе прибирання було нормою. Запамяталося відчуття саме цього своєрідного поєднання мікрочастинок десятиріч, яке притаманне усім книжковим фондам.

Моє захоплення друкованим словом, безумовно, сприяло розвитку духовності і культурно-освітнього рівня. Ні-ні, не посміхайтесь, це не банальність і не журналістський штамп. Просто називаю речі своїми іменами. Багато з прочитаного, почутого та побаченого я використовував під час підготовки до уроків, контрольних робіт і екзаменів. А ще користався цим матеріалом при написанні рефератів, творів з української та російської літератури, дописів для стінгазети тощо. Розмови з батьками, вчителями й друзями, літературні, художньо-публіцистичні, науково-популярні та спортивні газети і журнали, тематичні програми на радіо й телебаченні на порозі юності сформували непоганий фундамент для розуміння суті природних і суспільних процесів, спонукали до захоплення мистецтвом, політикою, спортом і викликали бажання вчитися й вдосконалюватися.

Можливо я помиляюся, але мені видається, що, так би мовити, основні підвалини для системних знань в різних сферах буття були закладені саме в старших класах школи. До університету я прийшов більш-менш підготовленим і не відчував значних труднощів у навчанні і спілкуванні. Університет розширив і конкретизував те, про що я вже мав поняття.

Той період запам'ятовується ще захопленням науково-популярними журналами «Наука и жизнь», «Вокруг света», «Знання та праця», «Знание – сила». Там було стільки цікавих публікацій на різноманітну тематику, що очі розбігалися і ніякого часу не вистачило б, щоб все прочитати. Я не просто гортав періодику, але й іноді конспектував прочитане. Одного разу в моєму улюбленому журналі «Наука и жизнь», прочитавши замітку, занотував її і запам'ятовував, як виявиться згодом, на все життя. В ній йшлося про те, як впродовж дня встигати зробити якнайбільше і нічого не забути. Невеличка стаття до певної міри сформувала окремі мої життєві принципи, якими я керуюся й до нині. Перша порада полягала в тому, що треба мати записну книжку-нотатник. Друга – слід планувати завдання для себе на певний період: день, тиждень, місяць. Далі йшли поради, як економити час дотримуючись простих правил і принципів. Наприклад, непотрібно приходити завчасно на якийсь захід або, йдучи на прийом у поліклініку, треба брати з собою художню книгу чи підручник, бо так не лише швидше проходить очікування, але й час тратиться з користю для себе. Більше можна встигнути зробити, коли чергувати справи, виконуючи їх паралельно, бо зміна занять підвищує працездатність і долає монотонність.

Одного разу з Галюсею Бучарською ми розмовляли про підготовку домашніх завдань і вона скаржилася, що бракує часу встигнути все зробити, адже крім уроків є ще стільки невідкладних справ. Я розповів про прочитану статтю і наступного дня приніс журнал в школу. Ми гортали часопис, розговорилися і якимось само собою почали переходити з однієї тематики на іншу. Виявляється з дівчатами можна теж багато про що говорити і не треба заморочуватися над предметом розмов. Все якимось саме по собі владнається. Треба було робити рішучіші кроки, на що я ніяк не наважувався. Мені поки що набагато цікавіше було з книжками, ніж з дівчатами. Хоча останнє ніяк не виходило з голови.

Отож в навчанні та громадській роботі у мене переважно було все гаразд і я, як тоді казали, «йшов на медаль». Ще однією претенденткою на цю відзнаку була донька голови колгоспу Галя Ковальчук. З ми вчилися з першого класу, але спілкувалися не часто. Хіба що тоді, коли треба було вирішити якусь складну задачу, а зробити це самостійно ніхто з нас не міг. Тоді ми об'єднували зусилля і часто знаходили розв'язок. А ще між нами в

старших класах йшло негласне змагання за лідерство в навчанні. Якщо в початкових і середніх класах нас було троє відмінників, то в дев'ятому, а особливо в десятому класі Коля Олександров почав «здавати позиції».

Незабаром Новорічні свята і я знову, як і рік тому, почав готувати себе до «героїчного» вчинку - розпочати дружити з дівчинкою. Зачитуючись новелами Стефана Цвейга, я вже давно створив її образ в своїй уяві. Необхідно було лишень втиснути у цей, придуманий мною, об'єкт обожнювання реальну людину зі своїм характером, вподобаннями і смаками. Мені хотілося щоб обраниця була саме такою, якою вона давно викристалізувався у моїй уяві. Далі зволікати вже не було сил. Конче треба було реалізувати цю свою накопичену сублимаційну енергію або хоча би значно знизити її напругу. Та й нагода підходяща – Новий рік. Я довго вагався. Зрештою. моєю обраницею стала дівчинка, яка багато допомагала мені в комсомольській роботі.

Новорічний бал у школі був запланований на 30 грудня. До свята ми готувались заздалегідь. Писали сценарій, виготовляли карнавальні костюми, проводили репетиції. Такої посади, як організатор позакласної роботи, в школі не було, тому в проведенні святкового заходу нам допомагали недавні випускники, добрі друзі нашого класу Женя Дендюк та Валя Ковальчук, які працювали в школі на посадах молодшого педагогічного персоналу. З учителів, як завжди, найактивнішими режисерами новорічного дійства були Валентина Павлівна Глуха, Лідія Дмитрівна Яремчук та класні керівники: Адольф Миколайович Комарніцький і Микола Іванович Кукуряк.

Чи то в дев'ятому, чи в десятому класі на уроках літератури вчителі майже завжди серед творів на вільну тему вибирають одну і ту ж: ким ти хочеш стати в майбутньому. Оскільки ніяких реальних планів на прийдешнє у мене не було, то для шкільного твору я вибрав одну з найромантичніших на той час професій - фах капітана далекого плавання. Так от, в передноворічний вечір мій літературний прогноз таки збувся і я на декілька годин став запеклим морським вовком. Добре, що якраз напередодні свята в село приїхав сусід, який служив офіцером на флоті й дав на прокат свій мундир. Для солідності прийшлося приклеїти ще вуса і бороду.

Певне жодне свято в тодішній країні не було таким веселим і улюбленим, як новорічне. Ніяких тобі урочистих промов, комсомольських і піонерських рапортів, обов'язкових ідеологічних настанов і атрибутів. Хоча ні, атрибути були: ялинка, Дід Мороз, Снігурочка, а далі просто веселощі, сміх, музика, танці, пісні, гуморески, хороводи. Такі собі - мир, дружба, фестиваль...Для десятикласників, а раніше одинадятикласників, цей бал, попри всю його безтурботність, мав і відтінок смутку. Так, попереду буде ще випускний, але

шкільного новорічного балу більше вже не буде... Тому саме випускні класи на цьому дійстві були в центрі уваги. Саме з-поміж випускників було найбільше виконавців пісень, віршів, гуморесок, веселих сценок. Мої однолітки вирізнялися серед дівчат і хлопців, які були на святі, своїми карнавальними костюмами. Галя Кошовська була Солодкою Цукерочкою, Тося Шушковська - Шаховою Королевою, Снігурочкою - Галюся Бучарська, Чарівним Медиком – Галя Ковальчук, актрисою Пані Геленою з відомого телешоу – Галя Людуховська, а ще було багато сніжинок, принцес, мушкетерів. Найбільший у народній школі клас, в якому традиційно встановлювали ялинку, був переповнений глядачами, бо новорічне свято любили не лишень учні та їх батьки, але й загалом усі жителі Вільхівця й навколишніх сіл.

Того вечора настрої у мене був піднесений, бо його кульмінацією мало стати перше побачення. Додому з Новорічної ялинки я повертався не звичною дорогою, а пішов іншою у великій компанії. Дехто з гурту здивовано дивився у мій бік, ніби запитуючи: а куди це він йде? Дорогою група зменшувалася і ось нарешті настав момент, коли одна із дівчаток повернула ліворуч у невеличку вуличку. Наздогнавши супутницю, я провів її до хвіртки, перекинувшись дорогою кількома словами і домовившись про те, що завтра знову зустрінемося.

Хоч на пам'ять я не жаліюся, однак не можу пригадати й стверджувати достеменно, коли саме у Вільхівці була започаткована традиція, щоб у новорічну ніч школярі вітали односельців зі святами. В будь-якому випадку ми були одними з перших, кому випала така можливість. Отож надвечір 31 грудня ми зібралися в школі. Там ознайомилися з маршрутом та переліком господарів, яких слід було привітати. До списку переважно входили родини службовців, вчителів, медиків, спеціалістів господарства, ветеранів виробництва тощо. Щоб не придумувати якісь нові вітання, старші поступили дуже мудро – у відомій колядці «Ой радуйся земле!» слова «син Божий» замінили на «рік Новий» і далі за текстом. Ми вмостилися на застелені барвистими веретами сани. В них були запряжені молоді мустанги із завітчаною зброєю та споряджені дзвінкоголосими шумоносами, які сповіщали усьому селу, що, як писала Ліна Костенко:

Вже рік старий за обрії пливе,
Уже й новий стоїть на виднокрузі.
Нехай в новому буде все нове
Старі лиш вина, істини і друзі.

Стартовою позицією нашого вітального марафону була оселя колишнього директора школи й нашого вчителя російської літератури Павла Якимовича

Яремчука. Господар зустрів нас на подвір'ї й чемно запросив до хати. Ми на якусь хвилю завагалися, бо нам чітко було сказано: до помешкання не заходити, за стіл не сідати й подарунків не брати. Та коли до чоловіка приєдналися ще й дружина Лукерія Григорівна та донька Тая, які вийшли зустрічати гостей, то ми здалися. Зайшли до коридору і розпочали співати колядку. Далі йшло віршоване привітання: «Сію, сію, посіваю!» і зернова суміш з шумом полетіла в різні боки. Оскільки двері в світлицю були відчиненими, а сінні навпаки, то вибору не було й ми зайшли у кімнату. З усього було видно, що господарі завчасно готувалися частувати посівальників. Нас швиденько розсадили за столом і господар налив кожному келишок домашнього вина. Частування завершилося тим, що до великої полотняної торбини полетіли цукерки, яблука, горіхи, печиво, а вслід нам щирі слова подяки й побажання успіхів. Такий початок неабияк нас підбадьорив і за хвилю ми вже стояли біля інших воріт. Тут ми запалили свічку й вставили її в п'ятикутну зірку, виготовлену з різнокольорового паперу, щоб виглядати як справжні колядники. Об'їхавши кілька садиб, прибули до помешкання одного з колгоспних бригадирів, який, як і Павло Якимович, наполіг, щоб ми зайшли у дім. Холодець, шинка, кільця домашньої рубаної ковбаси, риба, голубці, кров'янка, салати та солодощі – стіл, як кажуть, ламався від наїдків. Господар дещо вагався, бо не знав чи варто пропонувати нам спиртні напої, чи ні, та все поглядав у бік куратора. Зазначу, що парторганізація призначила нам одного із своїх членів, який мав слідкувати за тим, щоб була чого не трапилося з морально-ідеологічного боку. Отримавши від куратора мовчазну згоду, нас почастували, а потім ще раз. Хтось розпочав мелодію, ту, з якою дітлахи ходять на Різдвяні колядки, а далі ми проспівали майже увесь новорічно-різдвяний репертуар, вже не зважаючи на цензуру і час. Господиня нам підспівувала з особливим натхненням. Після стількох років заборони в її домі нарешті пролунали дорогі серцю мотиви. Вийшовши на двір, побачили, що біля бригадирової оселі зібралося чимало людей, які вже нас зачекалися і навперебій запрошували до себе. Найактивнішою була жіночка поважного віку і ми попрямували до її двору. Співаючи для неї колядки, ніякої заміни слів не робили. А в подальшому колядували в залежності від обставин: якщо господарі були членами партії або начальниками, то співали так, як нам веліли вчителі, а решті – так, як хотіли господарі.

Наш маршрут завершувався на Пластівнику. Батьки однокласниці й активної колядниці Галі Кошовської Григорій Гнатович і Ксенія Никифоровна одразу запросили до господи. Але вже ні їсти, ні пити ми не хотіли. До Нового року залишалось зовсім небагато часу, а ми ще мали одну

адресу. Тут поруч мешкала сім'я вчителя географії Миколи Климовича. Його донька Женя на той час була в нашій школі старшою піонервожатою і багато допомагала нам у підготовці новорічних заходів. Тому природно хотілося якнайкраще привітати сім'ю Дендюків. Ми вишикувалися біля будинку і для повноти ритуалу намагалися запалити вогник в різнокольоровій зірці, але виявилось, що ні в кого з нас немає свічки. Господарі нас виручили. Останній в цьому році виступ провели на відмінно, виконавши не одну, а декілька колядок. Микола Климович і Софія Герасимівна наповнили нашу торбину гостинцями під саму зав'язку. До клубу наша група прибула останньою.

Тут розважалася переважно сільська молодь й учні старших класів, серед яких була й моя симпатія. Зустрівши під бій курантів новий 1967 рік і ще деякий час повеселившись, ми почали розходитися по домівках. Як і минулого разу я провів дівчину до воріт і ми побажали один одному щасливих свят. Кажуть, як зустрінеш Новий рік, так його і проживеш. Це я до того, що такі миттєві розставання біля хвіртки стали постійним явищем у наших стосунках. Не зовсім приємною традицією було й те, що я не міг сидіти з нею поруч у клубі, коли йшов кінофільм чи концерт, або часто навідуватися до її класу. Хоча мені було неприємно, але особливого значення цьому на надавав. Я таки досяг мети і дружу з дівчиною. «Все якось вирішиться» - тишив я себе. Традиційно взимку, десь після Водохреща, я захворів. Ангіна не відпускала кілька днів, тож з дому я не виходив. Після уроків до мене забігав Петя Удра і розповідав шкільні новини. Наші дружні стосунки ставали чим раз міцнішими. Вечорами переважно читав або дивився у вікно в той час, коли за моїми підрахунками з клубу мали розходитися глядачі. І тут я побачив таке...З моєю обраницею крокує інший хлопець і вони про щось жваво розмовляють. Е ні, я вже таке проходив й цього разу відступати не буду.

Незабаром сталася ще одна подія, яка круто змінила усі мої плани. На зустрічі з випускниками школи минулих років, я почув розповідь студента біологічного факультету Чернівецького держуніверситету Івана Михасюти, про спеціальність біохімія. Виявилось, що тих, хто закінчує кафедру біохімії, в школу не розподіляють. А чому не спробувати й мені стати біохіміком. Чомусь раптом забув і про розмови з невісткою Ніною, щодо вступу в котрийсь із московських вузів, і про мрію вчитися в Києві, бо там є київське «Динамо». Батьки вже давно чекали на мій вибір. Мати зраділа, що я вчитимусь у Чернівцях, а не в Києві чи Москві, бо частіше приїжджатиму додому. Тато теж не перечив. Йому було приємно, що син прагне вивчати саме біологію.

Тепер, коли з вибором вузу і спеціальності все вирішилося само собою, логічним для мене кроком було зосередити зусилля на предметах, з яких треба буде складати вступні іспити до вузу. Як не парадоксально, але на біологічному факультеті на спеціальність біохімія екзамену з біології не було. Профілюючим предметом була математика, далі хімія, фізика і твір, який можна було писати українською або російською мовами. Саме твір з української мови і літератури і був моєю, образно кажучи, ахіллесовою п'ятою. В ті часи оцінка з творів була комбінованою і мала літературну і мовну складові. Так от, оцінка за твори в старших класах у мене завжди була 5/4 – з української і 5/5 - з російської. Всі ті проблеми з граматиною, як от, написанням одних літер замість інших, правильна розстановка розділових знаків, які переслідували мене з молодших класів, і в старших нікуди не зникли. До них додалися ще й русизми. А те, що твори російською мовою я писав дещо краще, пояснювалося домінуванням російськомовних видань та радіо- і телевізійних програм. Імперія продумано насаджувала таку мовну політику, за якої мова міжнародного спілкування, як стали називати російську, ставала панівною.

Написання творів для мене не було чимось складним, хоча й забирало чимало часу. Ще в дев'ятому класі я започаткував власну методику щодо цього. Суть її зводилася до кількох принципів. По-перше, складати план і розпочинати збір матеріалів треба одразу, а не чекати останнього дня. По-друге, твір слід готувати на основі багатьох джерел: літературно-мистецької періодики, передмови до окремих книг або збірок, підручників та методичної літератури. По-третє, слід писати чорновий варіант. Таку ж методику я застосовував і при написанні рефератів.

Мені чомусь дуже добре запам'ятався процес підготовки нарису про татарського поета Мусу Джаліля і його найвідоміший твір «Моабітський зошит». Тогоріч виповнилося 60 років з дня його народження і в засобах масової інформації ця подія висвітлювалась дуже широко і різнопланово. «Літературная газета», наприклад, присвятила поету декілька сторінок. Я виписував цитати з різних джерел, віршовані рядки з його творів, власні думки. Згодом, використовуючи план написання реферату, із зібраних матеріалів намагався вибудувати сюжет з певною логічною послідовністю. Таким чином, народжувався чорновий варіант. Я залишав роботу на день чи два, щоб вона, так би мовити, вистоялася. І, нарешті, обклавшись книжками, брошурами та різними записами, писав чистовик. Павлу Якимовичу моя робота сподобалася і він дуже схвально її оцінив. Це мене підбадьорило і вселяло впевненість. Хотілося наступні твори написати ще краще. Думаю, що не останню роль відіграла прищеплена мені в сім'ї любов до читання, а ще

певні задатки до аналізу й абстрактного мислення. Саме тоді я відкрив для себе своєрідний закон накопичення і трансформації набутих знань, як одну із особливостей нашої свідомості. Чим більше ти нагромаджуєш інформації про щось, тим краще твій розум перелопачує знання і ти маєш змогу формулювати свої власні думки. Інакше кажучи: на порожньому місці нові ідеї не виникають. До цього висновку рано чи пізно приходять більшість із нас. В мене дуже яскраво це проявилось на екзамені з російської літератури. Та про це згодом.

Той нетривалий період на порозі юності, коли мене огорнув якийсь душевний підйом, став найяскравішим моментом у моєму шкільному житті. Звідкілясь наринала світла невгамовна енергія, що переповнювала позитивом усе моє єство. В мене все раптом задалося. Все ніби розтягнулося і в часі, і в просторі. Чомусь перехотілося спати. То, бувало, прагнув подовше не вилазити з під теплої ковдри, а тут раптом не міг дочекатися світанку. Вставав о пів на сьому і швиденько виходив на вулицю, щоб зробити ранкову пробіжку. Біг повз подвір'я Івана Галаша, далі минав касуцу та Гайдученків город і, здолавши невисокий підйом, вибігав на дорогу. Березнева погода була мінливою: то засніжить, то вдарить мороз, а то раптово з'являється густий ранковий туман. Коли дозволяли погодні умови, то «мотав» круги на біговій доріжці сільського стадіону, а коли ні – бігав бруківкою. Повернувшись додому виконував вправи на турніку, тренував м'язи гантелями або штангою, робив гімнастичні вправи. Водні процедури, як і ранкові пробіжки та зарядка, також стали приносили особливу насолоду, якої раніше не було. На сімнадцятиріччя батьки подарували мені модного позолоченого годинника, тож в часі орієнтувався добре і намагався все встигнути, щоб не запізнитись на уроки.

Навчання також приносило позитив. Розмовні теми з французької в моєму викладі стали змістовнішими і тривалішими. Звідкілясь, певне із підсвідомого, в розповідь впліталися призабуті слова і самі собою формувалися речення. Валентина Іванівна дивувалася з таких метаморфоз та все перепитувала чи не збираюся я бува поступати на факультет іноземних мов. Теж було і на уроках біології, коли починав розказувати те, чого не було в підручнику, бо раптом виринали знання, колись набуті з прочитаних книг чи журналів. Але особливо комфортно було на уроках географії. Певна систематизована основа географічних понять і термінів була закладена ще в середніх класах, коли я повністю проштудіював відповідний том «Дитячої енциклопедії». Любив гортати підручника з цього предмету й замість кількох обов'язкових параграфів іноді читав цілий розділ. Мені подобалася наука про Землю. Десь із восьмого класу з учителем географії Миколою Климовичем

Дендюком у нас склалися дуже довірливі стосунки. Мабуть, вони ґрунтувалися на переконанні вчителя, що я не підведу і не зловживатиму його прихильністю. Він майже ніколи не викликав мене відповідати, бо знав, що до уроків я завжди був підготовленим. Як педагог, як вихователь він дуже добре розумівся на типах психологічної поведінки учнів. Микола Климович, був одним із найталановитіших організаторів навчальної і виховної роботи (класний керівник) в нашій школі. Тож, знаючи всі нюанси і повністю довіряючи, він неодноразово доручав мені проводити уроки географії в нашому класі, коли деякий час хворів або відправлявся у відрядження. При цьому наділяв мене усіма правами й обов'язками вчителя і навіть дозволяв ставити оцінки безпосередньо в журнал успішності.

Дивовижа продовжувалася й на спортивних майданчиках. Особливо у футболі. Напевне й там кількість тренувань переросла у якість роботи з м'ячем, баченням поля, відчуттям голу. Не буду зараз вдаватися в детальні перипетії футбольних матчів з командами Калюса, Ставчан, Кучі та інших сіл. Скажу лише, що мені на полі вдавалося все якось легко і невимушено, а іноді й просто віртуозно. Особливо в матчі з командою Калюса, від якої кілька років тому ми зазнали нищівної поразки. Тепер уже ми познущалися над нашими кривдниками. І якщо тоді мене переповнювали почуття сорому й ганьби, то зараз радості не було меж. І радів я не лише перемозі, а ще й тому, що в мене з'явилася справжня майстерність. Про неї мені цілком щиро і відверто говорили товариші, навіть пророкуючи футбольне майбутнє в командах майстрів.

То був мій зоряний час! Коли я десь чую це словосполучення, то завжди повертаюся назад туди, в ці кілька весняних і літніх місяців та фізично відчуваю, що таке зоряний час. Ні, ні, це не чиясь видумка чи літературна фраза. Таке трапляється в реальному житті. Принаймні зі мною таке відбувалося. Чи кожен із нас з цим зустрічається на життєвому шляху? Не знаю, не впевнений.

У десятому класі ми вчилися в хімічному кабінеті, який знаходився у народній школі. Поруч з кабінетом було лабораторне приміщення, де зберігалися хімічні реактиви. На світлині: десятикласниці Галюся Бучарська, Валя Хом'якова і Галя Цілімецька.

Урочиста лінійка в десятому класі. Моїми асистентами прапороносця при обході шеренги випускників були Галя Баранюк і Галюся Бучарська. В шерензі стоять: Цілімецька Галя, Григораш Оля, Мельник Галя, Кошовська Галя, Мойкевич Микола, Малярчук Михайло, Григорчук Василь, Бацура Лариса, Кушнір Женя, Людуховська Галя,.... Ковальчук Галя, ... Галя, Баранюк Толя, Литвинюк Ваня та інші.

І знову я з прапором. На цей раз на першотравневій демонстрації. На фото (ліворуч) ви бачите також Соню Власову, мою сусідку і подругу дитинства. А на іншому фото - це мої однокласниці: Галюся Бучарська, Галя Кощовська, Галя Ковальчук і Валя Хом'якова.

Десятикласники приготувалися йти до меморіалу загиблим воїнам. Називаю тих, кого мені вдалося розпізнати на фото (зліва на право): я, Петя Удра, Коля Олександров, Слава Грудецький, Вася Ільченко, Володя Дендюк, Галя Цілімецька, Галя Ковальчук, Ніна Слободянюк, Галя Людуховська, Валя Хом'якова, Галюся Бучарська.

«Звіт здала!» - «Звіт прийняв!» - ймовірно саме такий діалог відбувався тоді між Галюсею Бучарською і мною. За нами уважно спостерігають директор школи Іван Микитович Грицюк, старша піонервожата Євгенія Миколаївна Дендюк та вчителі (на задньому плані): Діна Михайлівна, Валентина Іванівна, Марія Григорівна, Ганна Яківна, Олена Григорівна, а також інші учні та батьки.

Це світлини найулюбленішого зимового свята – зустрічі Нового року. На першому фото вчителька української мови й літератури Олена Ісаківна Атаманюк і мої шкільні подруги Тося Шушковська і Галюся Бучарська в карнавальних костюмах

А на другій світлині Снігуронька (Галюся Бучарська), Шахова Королева (Тося Шушковська), Медична Чарівниця (Галя

Ковальчук), акторка Пані Гелена (Галя Людуховська) в святковому натівпі, де можна розпізнати мою сусідку Ганю Чайку (ліворуч) та троюрідну сестру Галю Петраш (в короні).

Продовжує новорічну серію фотографія, де я у формі морського офіцера разом з моїми однокласниками Володею Петрашем і Васею Ільченком.

«Яка солодка й приваблива цукерочка!» - промовляє старша піонервожата Євгенія Миколаївна Дендюк, поправляючи карнавальний костюм Галі Кошовській. Євгенія Миколаївна, а для моїх однокласників вона була й залишається просто Женею, запам'яталася нам своєю життєрадісністю, привітністю, добротою і готовністю допомогти.

Новорічне свято - завжди гарний настрій та посмішки. Це на заключному фото новорічної серії підтверджують моя тьотя Поліна Федорівна Кукур'як і її танцювальні партнери.

ВИПУСКНИЙ

Комсомольська робота, як би я на неї щойно не нарікав, сприяла налагоджуванню стосунків з багатьма вчителями, які не викладали в нашому класі. Зокрема я подружився з Валентиною Павлівною Глухою. Маючи неспокійний характер, вона була ініціатором багатьох заходів, які проводилися в позаурочний час. Вечори відпочинку, гуртки, змагання команд кмітливих і винахідливих, концерти до урочистих дат, зустрічі з випускниками, шкільні вогники рідко обходилися без неї. Вона писала сценарії, підбирала репертуар, проводила репетиції, готувала учнів до предметних олімпіад. Все це робила не з примусу, а з легкістю, задоволенням і самовіддачею. Добре знала свій предмет - російську мову й літературу – і викладала його цікаво й нестандартно, привносячи в клас дух творчості й змагання. Попри всі чесноти Валентина Павлівна залишалася неодруженою і в цьому була якась фатальна несправедливість. З іншого боку вона могла набагато більше часу приділяти вихованцям. Проте іноді вчителька була різкою й нестриманою, могла посварити, присоромити, а іноді й накричати. То, зазвичай, були робочі моменти і на неї рідко хто гнівався, але неприємний осад все ж залишався. У мене ж з нею конфліктів ніколи не було. Я, насамперед, запам'ятав Валентину Павлівну в якості партнера з проведення шкільних свят, які проходили у формі вогників, де ми були ведучими.

В оргкомітеті з відзначення в школі Міжнародного жіночого дня, як не парадоксально, але переважали дівчата і жінки. Певне вони були більше зацікавленими у святкуванні, ніж чоловіча половина. Зауважу, що вихідним 8 Березня стало лише рік назад, а до того це був робочий, хоча й святковий день. Оскільки заходи проводилися під гаслом: « Свято Весни і Мами», то

сценарій і репертуар ми підібрали відповідний. Урочисто оформили залу, на столики розставили воду, солодощі та фрукти, розсадили гостей і учасників. Рівно о 19-й годині до зали ввійшла... Весна у вишиванці, віночку і барвистих стрічках. Її віршовані вітальні слова присутні зустріли гучними оплесками. Привітання, сценки, танці й хороводи вихованців дитсадка змусили всіх розчулитися і спрямували дійство у тепле й задушевне русло. Ми з Валентиною Павлівною старалися всіляко підтримувати цю атмосферу. По черзі підходячи до столиків, представляли гостей свята, розповідали якісь цікаві деталі біографії наших мам. Винуватицям торжества дарували оплески й вітання у вигляді пісень, віршів, гуморесок, театралізованих сценок. Пам'ятаю, як проникливо зі сльозами на очах декламувала присвячений матерям вірш наша однокласниця Валя Хом'якова, як усіх зачаровувала тембром свого кришталево чистого голосу Тоня Вихристюк.

Та як би весело й змістовно ми не організовували і проводили дозвілля, воно залишалося лише яскравим епізодом в шкільному житті. Педагоги насамперед прагнули дати нам знання і досягти високої успішності. Тож у випускних класах наставники всіляко старалися допомогти, як тоді казали, «виправити оцінки». Тобто робили все можливе, щоб підсумкова оцінка за чверть і в цілому за рік, та яка йде в атестат, була якнайвищою. Заради справедливості скажу, що допомагали не усім, а лише переважно кращим учням, з якими пов'язували перспективи вступу до вузів і технікумів. Згодом я не раз чув слушні образи моїх товаришів, що вчителі свого часу не допомогли їм «взятися за розум», а іноді просто були до них несправедливими. В цьому є доля правди. Як і є частка істини в тому, що на той час не всі мали можливості та бажання вчитися, а окремі просто таки лінувалися й байдикували. Я ж належав до когорти перспективних, тому вчительською увагою не був обділений. Адольф Миколайович, Євгенія Антонівна, Олена Ісаківна, обидві Валентини Іванівни часто вели мову про сприяння у підготовці як до випускних екзаменів у школі, так і до вступу у вуз. То були не лише розмови, але й конкретна допомога. Так, Євгенія Антонівна допомагала розв'язувати складні задачі, які були у вузівських екзаменаційних білетах. В неї була спеціальна добірка, сформована на конкретних прикладах вступних випробувань, якими з нею ділилися абітурієнти минулих років. А ще вона дала мені в користування дуже дефіцитний на той час довідник з математики, де були лаконічні відповіді на всі запитання вступної програми. Знаючи мої проблеми з українською мовою, Олена Ісаківна також допомагала, чим могла. То приносила окремі методичні розробки з мовних питань, то надавала можливість ознайомитися з кращими творами як учнів нашої школи, так і тими, що друкувалися у

спеціальних збірниках. До речі, ця практика вчительського альтруїзму в школі існувала впродовж багатьох років. Про репетиторство тоді не думали, а безкорисливість була нормою поведінки педагогів.

Готуючись до шкільних іспитів, я все частіше став дотримуватися кількох правил: не затягувати підготовку до останніх днів; приступати до нового матеріалу лише тоді, коли повторив попередній; на кожне питання білету знати кілька ключових слів; в день екзамену встати якнайшвидше і впродовж години-півтори коротко все повторити. Як правило, підготовку до екзаменів розпочинав з найважчих розділів, згодом робив перерви щоб послухати музику або виконати фізичні вправи. Поруч завжди була ручка для запису якихось думок чи дат, креслення схем або таблиць. Для подолання страху напередодні екзамену уявляв собі наступний день, коли вже все буде позаду, або ділився своїми переживаннями з кимось із близьких. Ці психотерапевтичні прийоми дуже допомагали і моторошні думки про завтрашній іспит дещо відступали, хоча повністю й не полишали.

Щоби шкільне життя запам'яталось не лише навчанням, громадською роботою чи напруженою підготовкою до екзаменів, класний керівник, Адольф Миколайович, залучав нас до участі у різноманітних заходах: концертах художньої самодіяльності, тематичних вечорах відпочинку чи туристичних походах рідним краєм.

В другій половині 60-х виступи не лише професійних, але й самодіяльних художніх колективів викликали жвавий інтерес у селян, особливо в невеликих населених пунктах. Тому, коли в Старій або Новій Гуті, Глимбівці, Ставчанах чи Маціорську з'являлися оголошення, що в клубі буде концерт, а потім танці – це неабияк радувало місцевих жителів. Якщо для багатьох класних керівників організувати мистецький захід було, скажімо так, непростою справою, то для нашого наставника – легкою і приємною. І справа не лише в тому, що Адольф Миколайович грав на музичних інструментах, основна причина - він хотів і вмів приносити людям радість. Ніякими особливими талантами ми - його вихованці - не вирізнялися з-поміж інших старшокласників, але саме завдяки його вмінню залучати нас до корисних справ в класі спочатку формувалося таке собі творче ядро, а згодом в «артисти» записувалися усі, адже імітувати спів міг кожен. Далі були репетиції і очікування. Нарешті, коли Адольф Миколайович домовлявся із завідуючими клубами про дату концерту, ми збиралися в школі і, якщо був вантажний автомобіль чи сани (коли концерти були взимку), то їхали, а якщо транспорту не було, то пішки добиралися в Нову Гуту чи Маціорськ. Переважно з нами в команді був ще хтось із лекторів товариства «Знання», який мав розповідати селянам про досягнення радянського ладу. Сам концерт

також розпочинався якоюсь із ідеологічно вивірених пісень, на кшталт, «Там вдали за рекой» у виконанні хору, чи «Синий платочек», яку співала Галя Ковальчук. Згодом йшли твори громадянської лірики й Володя Бетлій проникливо виконував пісню Олександра Білаша на слова Михайла Ткача «Ясени». Пісня була настільки популярною, що соліста ще довго не відпускали зі сцени бурхливі оплески в залі. Щоб порадувати глядачів, Адольф Миколайович розпочинав нову відому мелодію, зал затихав і з особливою насолодою, затамувавши подих слухав як:

Чорнобривців насіяла мати
У моїм світанковім краю.

А коли в залу линули слова:

Як на ті чорнобривці погляну,
Бачу матір стареньку.
Бачу руки твої, моя мамо,
Твою ласку я чую, рідненька.

то в одних слухачів очі наповнювалися сльозами, інші діставали з кишень хустинки, а дехто до самого кінця пісні так і не стримував теплі потоки. Володя Бетлій і Галюся Бучарська дуєтом виконували ще декілька ліричних пісень, а згодом в цій розігрітій залі звучали не менш проникливі слова з відомої поеми Андрія Малишка «Прометей»:

Це ваш? Ви брешете. Не ваш!
Чому ж у нього патронташ
І п'ять гранат знайшли в соломі?
Він ночував в чужому домі
Він двічі ранений. Він – наш!

Уривки з твору декламували Галя Кошовська, Коля Олександров, Володя Петраш, які по черзі виходили на сцену. Як правило, завершувала цю зворушливу частину нашого театралізованого дійства Валя Хом'якова зі своїм відточеним до досконалості віршем про матір. А далі серйозність зникла, бо ведучий оголошував, що зараз буде запальний танець. Вася Ільченко навприсядки вибивав гопака, а навколо нього кружляли дівчата. Сльози на очах глядачів, які щойно просохли, з'являлися знову, але вже від сміху, коли на сцені розігрувалася сценка-пантоніма під назвою «В перукарні». Дійство виглядало так. Умовний господар салону пропонував чоловікові роздягтися і той починав поволі й неохоче знімати з себе спочатку довгого плаща, а згодом ще кілька різних одєжин: піджака, кілька светрів і сорочок аж допоки не залишався лише в штанях з величезним галстуком на голих грудях. Зал вибухав реготом, який не вщухав, бо циркульник намагався метровою бритвою зішкребти піну з обличчя клієнта. А далі веселу естафету

підхоплювали ми з Володею Дендюком. Він розповідав уривок з автобіографічної повісті Олександра Довженка «Зачарована Десна» про те, чи є у попа штани. А я змішив залу гуморесками Павла Глазового про поїздки в трамваї, злополучний репродуктор, якого виставили мокнути за невдалий прогноз та допитливих онучат, якими завершував виступ. Пам'ятаєте, де беруться діти:

- Де взялися ми? – онуки спитали в бабусі.

А бабуся пояснила в старовиннім дусі:

- Тебе знайшли на капусті, тебе – в бараболі.

Тебе знайшли під вербою, тебе - на тополі.

Тебе знайшов на соломі біля клуні татко...

І тут раптом обізвався якесь онучатко:

- От сімейка, так сімейка! Хоч тікай із дому.

Хоч би одне появилось на світ по-людському...

Після концерту були танці. Прощаючись з нами, господарі завжди щиро дякували й уклінно просили навідатися ще. Дорогою додому панував піднесений настрій, жарти і жваве обговорення цікавих моментів.

Одного разу, десь в середині травня, класний керівник повідомив, що наступної суботи ми вирушаємо в дводенний похід в Глибівку на річку Калюс. Хоча я дуже часто ходив у сусіднє село, але щоб отак усім класом - це було вперше. Краєвиди, які відкриваються після того, як перетнеш колгоспні зелені пшеничні чи кукурудзяні лани і підходиш до початку стрімкої улоговини, щоразу вражають по-новому скільки б ти тут не побував. При описі краси цих неповторних подільських ландшафтів завжди бракує словникового запасу...

Споряджені усім необхідним для походу, ми обережно спускалися до річки. Самої її не було видно із-за густого верболозу, який чітко облямовував контури ріки, що, як і у відомій пісні «Марічка», вилася «наче змійка». Проте, що в долині тече вода, можна було здогадатися і завдяки яскравим промінчикам, які відбивалися від поверхні та де-не-де заледве пробивалися крізь густе гілля.

Коли ми проходили повз плато (про нього писав у попередній книзі), де проживало моє «щастя», то скористався нагодою і, скинувши рюкзак, таки плюхнувся на землю. Ті кілька миттєвостей, проведених горілиць посеред безлічі квітів і запахів, як і минулими разами, почали занурювати в стан блаженства. Але сповна отримати кайф не зміг, бо треба було наздоганяти товаришів. За рівнинною ділянкою стежка була аж надто стрімкою, кам'янистою і доволі небезпечною. В одному місці вона йшла тулячись до величезної скелі, яка нависала над прірвою. Минати цей тунель було

страшнувало, бо будь-який необережний крок міг призвести до великих неприємностей. Я стишив хід і наздогнати загін спромігся лише внизу.

Там нас уже чекали однокласники з Глибівки: Ніна Бурячинська, Галя Мельник, Слава Грудецький, Боря Готко, Вася Процик, Гриша Кремінський та Вася Олійник. Трохи перепочивши, одна частина хлопців взялася розкладати намет, інші пішли збирати хмиз для багаття, а я, Василь Олійник Слава Грудецький та Борис Готко подалися вудити рибу для юшки. Навіть наприкінці весни риба в наших річках ловиться погано, які б снасті, приманки та наживки ти не використовував. Час минав, а покльовок не було. Варити юшку без риби було б безглуздя. Та того разу нам таки пофортунило. Неподалік було місце, де Калюс робить різкий вигин і за перекатом має глибоке та широке плесо. Туди ми й подалися. Вже за пів години кілька окунців і карасиків опинилися в садку. Хоча риби було небагато, але час підганяв і треба було повертатися в табір, де вже чекали на наш улов. Дорогою глибівські хлопці запевняли, що скоро вони всім покажуть справжній майстер-клас з ловлі риби, але треба дочекатися ночі.

Разом із сутінками прийшла й прохолода, бо травневі ночі ще не такі теплі, як літні. Повечерявши, ми зібралися біля вогню і Адольф Миколайович завів мову про історію цих місць. Я не вперше був з ним у походах і вже чув схожі розповіді, але однаково було цікаво дізнатися і про козацьку сотню, і про унію, а також чисельні археологічні знахідки на теренах нашого краю. Потім класний керівник узяв баяна і загравав одну із пісень концертного репертуару. Інструмент з'явився завдяки старанням Васі Процика, який випросив його у сусіда за могорич. Коли всі веселилися, я був засмучений...

Йдучи в похід, я в глибині душі сподівався на романтичне побачення десь на березі річки під вербою. А чому б ні? Хіба крім нашого класу не можна було покликати ще паралельний десятий «Б», де вона вчилася. Пригадалося, як місяців зо два тому, коли ще стояв сніг, Олена Григорівна повідомила, що один із найближчих уроків астрономії, спільний для обох класів, проведемо під відкритим небом. Треба лишень дочекатися, щоб ніч була місячною. І ось такий момент настав. Морозне повітря і сніговий покрив ніби надавали зоряному небу якихось особливих якостей і зірки мерехтіли набагато яскравіше ніж в інші пори року. До слів вчительки я не особливо прислухався, бо мені самому хотілося розповісти про цю красу у нас над головами, але не скупими словами, а по-особливому, мрійливо-поетично повідати те, що я вже відчув однієї серпневої ночі на струзькому ставку. Втішаючи себе надією, що ще встигну це зробити, коли ми з нею залишимося удвох, з нетерпінням чекав закінчення уроку. Та ба ... Розповідати міг хіба що хвiртці до якої провів дівчину, бо та швиденько пішла до хати. Наші

взаємини поступово набирали якогось незрозумілого характеру. Це як американські гірки, коли ти швидко летиш вгору і тебе переповнює радість, а потім стрімко втрачаєш стан блаженства, бо падаєш униз і нічого, крім страху й розчарування, не відчуваєш, а те добре, яке було раніше, десь геть усе зникає.

Зі стану меланхолії мене вивели Вася Олійник і Слава Грудецький, які разом з іншими глибівським хлопцями хотіли показати, як вони руками ловлять рибу в річці. Недалеко від того місця, де ми зупинилися на нічліг, був переказ і багато великого каміння. Гриша, Слава, Борис та Вася зняли одяг і почали нишпорити під валунами, прагнучи зненацька схопити рибину, яка мала десь там дрімати у потаємному місці під каменем чи у норі. Хоча хлопці дуже старалися, але ні риби, ні раків вони так і не ввіймали. Справа, вочевидь, була не лише у вправності ловців, але й у тому, що сезон масової активності річкових мешканців ще не настав. Коли хлопці добряче замерзли, вони повибігали з води і почали стрибати, щоб зігрітися, а потім подалися до багаття. І тут знову компанію виручив Вася Процик. Згодом, коли до нашого гурту приєдналися Вася Ільченко, Володя Петраш, Коля Олександров, Володя Бетлій і Володя Дендюк виявилось, що і у вільховецьких хлопців теж є чим зігрітися. Дівчата спали в наметі, а ми за розмовами просиділи біля багаття аж до світанку.

Десь за кілька днів після описаних вище подій, у клубі йшла нова кінокомедія під назвою «Кавказька полонянка», де звучала пісня про ведмедів, яка згодом стане доволі популярною. Пісня неодноразово звучала й по радіо. Тож прості й прийнятні слова та невибаглива мелодія легко запам'яталися. Хоч про мої музикальні здібності образно казали, що йому ведмідь на вухо наступив, але все ж не настільки, щоб я не міг щось там мурликати собі під ніс. А коли поруч хтось гарно співав, то цілком годився у підспівувачі, бо з голосом у мене все в порядку і слова добре пам'ятав, от тільки зі слухом повна катастрофа. Про фільм і пісню розповідаю тому, що з ними пов'язана наступна історія.

Мені чомусь видається, що то було у неділю. Хоча екзамени вже були на носі, але я запропонував дівчині вирушити у велосипедну прогулянку, щоб відпочити від підручників, формул і теорем. На моє велике здивування вона погодилася. Ми зустрілися біля будки і поїхали в напрямку Ставчан. Легенький вітерець дув у спину, колеса по втрамбованій ґрунтовій дорозі крутилися легко, а смарагдовий черешневий коридор обабіч дороги навіював гарний настрій. Раптом вона заспівала пісню про ведмедів з комедійного фільму. Я підтримав подругу повторюючи: ла-ла-ла-ла-ла-ла... Співаючи, ми доїхали до Дубини. Залишивши велосипеди на узліссі, прогулювалися поміж

вікових дубів і розмовляли на близькі нам теми. Все було чудово. Такі самі відчуття залишилися й після маївки в іншому лісі Ріжку, де ми гарно відпочивали і багато фотографувалися. Ось знову тобі й американські гірки... Боже, які життєві несподіванки, які карколомні перепади почуттів ти нам даруєш...

Для мене десятий клас пролетів якось непомітно. Не встигли забутися миттєвості, коли сестричка Наташа Кукур'як у мене на руках сповіщала про початок навчального року, як я вже опинився на останньому дзвонику. За кілька днів буде останній екзамен, вручення атестатів, випускний вечір. Ще зовсім недавно ти був звичайним учнем, від якого вимагали знань, дисципліни, виконання громадських доручень, і раптом відношення до тебе змінилося. Багато вчителів почали ставитися до нас майже як до дорослих, довіряти важливі справи, ділитися секретами. От, скажімо, мене викликав директор школи і, посилаючись на конфіденційність бесіди, заговорив про вступ до вузу. Разом з ним в кабінеті був ще один чоловік, як згодом з'ясувалось, викладач одного із вузів Хмельницького. Гість запропонував мені вступати в інститут, який він представляє. При цьому гарантував, що вступні випробування будуть для мене чистою формальністю. Я подякував за довіру, але відмовився від пропозиції, бо ж мав намір навчатися в Чернівецькому університеті.

Випускних екзаменів за тодішнім навчальним планом було п'ять: фізика, математика, хімія, російська література і твір з української мови та літератури. Деталі перших двох іспитів не пам'ятаю. Про екзамен з хімії в пам'яті закарбувалося те, що здавав його дуже невимушено. Коли написав відповіді на теоретичні питання і розв'язав задачу, то підійшов до столу з реактивами і посудом для того, щоб підготувати складові для демонстрації хімічних реакцій. Мабуть, в моїй поведінці відчувалася якась незвична впевненість, бо вчитель здивовано подивився в мій бік, ніби запитуючи, що я оце мовчки роблю посеред класу.

Той проміжок часу, який я для себе називаю зоряним, мав таки десь сягнути апогею і виплеснутися особливо яскраво.

Це розпочалося ще за кілька днів до іспиту. Впродовж тих кількох днів напередодні випробування з літератури, я зовсім не брав до рук підручників, хіба що переглядав білети і подумки планував як буду відповідати на питання. Більше того, частину часу провів поза домом, виступаючи на районних спортивних змаганнях за збірну школи. Все це було дуже дивним. Я ані стілечки не боявся іспиту. Скажу банальну фразу, але саме вона якнайбільше характеризувала мій тодішній стан: дійсно я йшов на екзамен, як на свято. Екзаменаційна комісія, до складу якої входили Павло Якимович,

Олена Ісаківна та Валентина Павлівна, ще не встигла розкласти на столі білети, як я заявив, що готовий йти здавати іспит. Підійшов до столу, похапцем взяв білет і заявив, що відповідатиму без підготовки. Екзаменатори ще всідалися на свої місця, а я вже строчив, як з кулемета. Раптом вони насторожилися і почали прислухатися до мого монологу. На їх обличчях можна було побачити вирази здивування: «А звідкіля він усе це знає, адже в підручнику матеріал викладено зовсім по-іншому?» Я й сам від себе не очікував ні такої впевненості, ні такої красномовності, ні так вдало підібраних цитат. Все вийшло якимось мимоволі. На друге питання відповідав так само незвичними фразами, переконливо і логічно, ніби заздалегідь готувався саме до цієї теми. Вчителі ж бо не здогадувалися, що крім підручників я читав методичні посібники, брошури серії «Знання», літературні журнали, слухав радіотрансляції, брав до рук енциклопедії, студіював передмови до збірок творів чи зачитувався розповідями про великих із серії «Жизнь замечательных людей». Все це там у голові перелопатилося чудернацьким чином і само, як на конвеєрі, почало вибудовуватися у логічний ряд. І найважливіше, що саме на екзамені всі ці пазли склалися. А ще, можливо, спрацював ефект своєрідної ферментації і відстоювання знань, бо я кілька днів не заглядав у книжки. Така особливість розумової діяльності. Але до цього мають бути ще здібності, відповідні умови і, звичайно, ж бажання все це зробити.

Після іспиту я вибіг з класу на шкільне подвір'я і... полетів. Розбігся, розпрямив руки, широко розвів ноги і тіло на недовго зависло в повітрі. Всього за декілька ледь помітних дотиків до поверхні землі, розмахуючи руками летів неначе в безповітряному просторі. Все відбулося так швидко, що навіть не помітив, як подолав одразу і волейбольний, і баскетбольний майданчики та опинившись в кущах живоплоту. Якби хтось у той момент проходив мимохідь, то побачив би дивовижу. Таке міг зробити хіба-що дух, а не тіло. Це була телепортація. Це був екстаз. Я пам'ятаю усе чітко й детально. Однак сталося це зі мною насправді чи лише у моїй уяві - стверджувати за плином часу не можу. Мабуть, таки сталося.

До письмового екзамену з мови й літератури я підійшов з певними побоюваннями, хоча готувався до нього доволі ретельно. Не заладилося у мене з тим правильним написанням ще з молодших класів. Фобія тільки наростала. Дива не трапилося і твір я написав на четвірку. Не засмутився, бо срібна медаль також давала пільги при вступі у вуз.

Наступного дня ми зібралися у школі разом з батьками і класними керівниками, щоб вирішити, коли і як святкуватимемо випускний. Ще кілька днів підготовки і все...Прощавай, школо!

В другій половині шістдесятих у Вільхівці ще панувала традиція - випускний проводити в два етапи на двох різних локаціях: вручення атестатів біля шкільного корпусу, а випускний вечір у наметі на спортивному майданчику. Офіційна частина розпочиналася в неділю після обіду. Під крилатим горіхом встановлювали стіл і крісла для президії, а по периметру шкільного майданчика розставляли лавки для людей поважного віку. Відзначу, що на цей захід у той час збиралося кілька сотень мешканців зі всієї округи. Винуватці свята парами (хлопець-дівчина) шикувалися біля шкільної будівлі. Класні керівники стояли поруч з підопічними, а очолювали колону двоє першокласників. Вони, за командою організатора-розпорядника свята, розпочинали ходу. Далі, коли випускники вже вишикувалися на майданчику, директор вітав присутніх, завуч зачитував наказ і розпочиналося вручення атестатів та відзнак. Отримавши документа, збуджені та щасливі юнаки й дівчата потрапляли в обійми батьків, рідних і знайомих. Велелюдний захід тривав близько двох годин.

На випускний я йшов у піднесеному настрої. Як завжди ніс у руках букет. Він був шикарним. Великі червоні троянди дуже виразно й привабливо виглядали на тлі білосніжної нейлонової сорочки. Тут, шановний читачу, хочу зробити невеличкий відступ і трішки порозмірковувати на тему тодішніх модних смаків і тенденцій. Це був період масштабної «модної» революції: змінювалися тканини, фасони, з'являлися нові стилі. Завдяки досягненням хімічної промисловості ввійшли в моду капрон, нейлон, кремплін, болонья... У модниць і модників тих часів від назви цих матеріалів аж дух перехоплювало. Капронові панчохи на межі 50-60-х років дівчата й молодиці носили не лише весною чи восени, але і взимку. Саме взимку, коли на дворі стояли тріскучі морози, пройтися до клубу в «капронах» було дуже гонорово. А ще гоноровіше: в морозну погоду прийти на якийсь захід у коротенькій спідничці, капронових панчохах і туфельках на високих підборах. На таке зважувалися лише по-справжньому круті дівчата. Не відставали й хлопці. Нейлонові сорочки, болоньєві плащі, черевики з гострими носками й звужені донизу «в дудочку» штани - то було писком моди в ті часи. Це вже згодом ставлення до не натуральних матеріалів кардинально зміниться, а тоді мати білу нейлонову сорочку з гострим коміром, яка не мнеться ні за яких обставин, було престижно. Модні речі я люблю з дитинства. А коли вони є ще й вишуканими та добротними, то це моя заповітна мрія. Моя мама часто повторювала відому англійську говірку про те, що ми є не такими багатими, щоб купувати дешеві речі. В десятому класі мені купили темно-синього імпортного светра з тонкої йоркширської вовни, зимову куртку з великим шалевим коміром з добротного матеріалу й

шерстяного костюма модного крою. До речі, куртку й костюма я одягав ще й на молодших курсах університету, а светра заледве зносив за тридцять років і він зовсім не втратив своєї привабливості й елегантності.

Отож модно одягнутим і в доброму гуморі я дістався народної школи, щоб у колі друзів-випускників, вчителів та батьків, образно кажучи, перегорнути останню сторінку шкільного життя. Сентиментальні риси характеру, які я успадкував від роду Торських, щоразу проявлялися в мене й привносили душевне сум'яття. Та сумувати було ніколи, бо одразу після вручення атестатів розпочинався випускний вечір. Боже, якими вишуканими й незвичними приходили випускниці на останній бал. У стандартній шкільній формі чи в однокольорових літніх платтячках, в які були одягнуті на травневому параді, вони виглядали не так яскраво. Нині ж їх важко було впізнати. До деяких ровесниць з десятого «Б» взагалі доводилося підходити майже впритул, щоб зрозуміти хто є хто, бо здалеку видавалося, що я їх вперше бачу. Майданчик навпроти шкільного корпусу поступово заповнювався випускниками, їх батьками, вчителями й гостями свята. Ведучими випускного вечора були Галя Кошовська і я. Свій виступ почали з того, що привітали присутніх на святі й насамперед високоповажних вчителів, наших розхвильованих мамусь і татусів та запросили випускників до традиційного на шкільному випускному балу – вальсу. Далі було багато вітань, обіймів, квітів, популярних танцювальних мелодій. Коли всі вже досхочу натацювалися, то перебралися у святковий намет, який ми, хлопці-випускники, за кілька днів до урочистостей спорудили на шкільному подвір'ї. Величальні тости, щирі слова подяки, радісний гомін тривав далеко за північ.

З плином часу гостей на святі ставало все менше. За годину-другу почне світати. Ось-ось настане та мить, коли ми підемо зустрічати сонце. Я чув чимало розповідей про цей неповторний момент, який в мені завжди асоціювався з чимось особливим і трішечки містичним. Дорогою до окраїн села хлопці, як справжні джентльмени, накинули на дівочі плечі піджаки й веселили супутниць. Проминули Вільховець і вже майже дісталися до оглядового майданчика, де традиційно відбувається ритуал зустрічі з небесним світилом, як воно дало про себе знати. Сонячні промінчики торкнулися верхівок дерев і поступово заливали сяйвом глибоку улоговину, де протікала невеличка річка Матірка. Було щось дуже символічне у тому, що Сонце ми зустрічали саме тут неподалік залишків фортифікаційних укріплень, зведених предками чимало століть тому для оборони рідного краю.

Я присів на землю, примружив очі й у пам'яті стали виринати перші дні у народній школі. Виразно відчув легкий дотик у спину на уроці математики в п'ятому класі і завмирання серця, коли ми з друзями долали на лижах вертикальний спуск в долині з романтичною назвою «там, де серце б'ється». Довгі зимові вечори, радіоспектаклі, цікаві книги, потаємні схованки в клубі та стрибки через багаття у купальську ніч виринали з небуття й зігрівали душу. Пригадався літній дощовий ранок і зелений фоліант, де йшлося про материки, океани й столиці. Його змінила обсаджена черешнями дорога і перший туристичний похід на Дністер під керівництвом Раїси Феодосіївни й Адольфа Миколайовича. Футбольні баталії, піонерські вогнища, уроки фізики й математики, гуртки й шкільні ділянки, велосипедні прогулянки, подорожі у гості до брата й сестри змінювалися в уяві, як картинки у калейдоскопі. Сум'яття почуттів, незримі кришталеві струни душі, на яких я так і не зумів зіграти ту першу мелодію, а згодом нові почуття і надії налаштовували мене на романтичний лад та вселяли оптимізм. Як добре, як приємно і затишно було мені сидіти тут, згадуючи шкільні роки, та мріяти про майбутнє. Та одна думка бентежила душу: очевидно зовсім скоро мені надовго прийдеться розлучитися з рідним краєм, з цими неповторними місцями і людьми, з Вільхівцем – колискою моєї долі.

Ось і прийшов той час, коли ми стали випускниками і традиційно опинилися на чолі урочистої шкільної лінійки. Для мене особисто це був тривожний момент, бо мені дуже комфортно було у школі, де все рідне, відоме, передбачуване, затишне, де з усіма склалися добрі стосунки й настало відносно спокійне життя. Я був налаштований на випробування в дорослому житті, але не хотілося залишати школу. На фото: випускні

десяті класи Василь Олійник з прапором, який закриває кілька облич, я з понуреною головою і букетом квітів, Адольф Миколайович Комарніцький, який в одній руці тримає букета, а іншою кладе до кишені носовичка. Поруч з ним в картатій сорочці Володя Петраш, а за Володею найвищий зростом у нашому класі Боря Готко. Поруч дівчата: Тося Шушковська, яка чи-то нюхає квіти, чи ховає посмішку, весело посміхається Галя Людуховська, гарний настрій і у Валі Хом'якової, а Галя Ковальчук, навпаки, опустила голову. За Тосею видно розкішного чуба Славка Грудецького і неподалік усміхнене обличчя Васи Процика. Позаду Галі Ковальчук примружив очі і усміхається Толя Баранюк із десятого «Б». Які усі рідні обличчя...

«Випускний...». Це слово означало цілу низку заходів прощання зі школою: урочиста хода, вручення атестатів, випускний бал зі святковим частуванням, зустріч Сонця... В цей день у школу приходило дуже

багато жителів не лишень нашого, але й сусідніх сіл. Урочистості розпочиналися так, як це видно з першого фото: формування колони біля народної школи, прощальний дзвінок у виконанні першокласників, урочиста хода на чолі з класним керівником, цей раз із

Миколою Климовичем Дендюком, а ще ... море глядачів, серед яких бачимо Віктора Григоровича Кошовського і Білуна Василя Кириловича. Друге фото відображає урочистий момент вручення атестатів зрілості. В тіні розлогого горіха стіл із підготовленими до вручення документами про середню освіту. Директор школи Павло Якимович Яремчук, який потопає в квіткових гірляндах, вручає срібну медаль відмінниці навчання Дендюк Євгенії. Галя Власова і Ганя Чайка уважно спостерігають за церемонією і радіють за подругу.

Наш випуск. На світлині (зліва направо і зверху вниз) Кукуряк М.І., Полякова В.І., Комарніцький А.М., Гончаренко В.І., директор Грицюк І.М., Яремчук П.Я., Олембовський В.О., Рижук Г.Я., Тодосійчук В. Т.; Кошовська Галина, Бацура Надія, Войтенко Софія, Шушковська Костянтина, Косець Раїса, Кушнір Євгенія, Бучарська Галина, Мельник Галина, Бурячинська Ніна, Мойкевич Микола, Григораш Ольга, Олександров Микола, Дендюк Володимир, Франчук Надія, Цілімецька Галина, Людуховська Галина, Петраш Володимир, Слободянюк Ніна, Ковальчук Галина, Дендюк Людмила, Готко Борис, Григорчук Василь, Бацура Лариса, Бучарська Віра, Ільченко Василь, Бетлій Володимир, Демчук Ніна, Удра Петро; Григораш Софія, Козека Галина, Олійник Василь, Могила Василь, Гвоздюк Надія, Пивоваров Олександр, Хом'якова Валентина, Бесчасна Анна, Галаш Анна, Ліпінська Юлія, Бацура Олександр, Баранюк Галина; Литвинюк Іван, Баранюк Анатолій, Процик Василь, Шатковська Петрунеля, Малярчук Михайло, Кривундик Віра, Кремінський Григорій, Грудецький В'ячеслав.

Художня автобіографія

Бацура Олександр Федорович

ВІЛЬХОВЕЦЬ – КОЛИСКА МОЄЇ ДОЛІ

Книга друга

Відповідальний за випуск	В.М. Кіндій
Технічний редактор	М.В. Кіндій
Верстка	М.В. Кіндій

Підписано до друку 5 березня 2023 року.
Формат 60x84 $\frac{1}{4}$. Гарнітура NewtonС.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Умовн. друк. арк. 19,53. Обл.-вид. арк. 17,28.
Тираж 300.

Свідчення про внесення до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів та розповсюджувачів
книжкової продукції
серія ДК № 7225 від 28.12.2020 року

Видавничо-інформаційний центр «Місто»
Україна, 58005 м. Чернівці, вул. Головна, 173А;
тел. (0372) 58 53 12

Надруковано у ВІЦ «Місто»

